

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ANABİLİM DALI
“AZERBAYCAN YURT BİLGİSİ” DERGİSİ (İSTANBUL):
MUHTEVASI, YAZARLARI, AZERBAYCAN EDEBİYATI
İNCELEMELERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Hazırlayan
Bedirhan GELMEM
Danışman
Doç. Dr. Afina BARMANBAY
KARS-2022

T.C.

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ANABİLİM DALI

AZERBAIJAN TÜRKÇESİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

**“AZERBAIJAN YURT BİLGİSİ” DERGİSİ
(İSTANBUL): MUHTEVASI, YAZARLARI,
AZERBAIJAN EDEBİYATI İNCELEMELERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Bedirhan GELMEM

Danışman ve Jüri Üyeleri

Doç. Dr. Afina BARMANBAY

Prof. Dr.Şureddin MEMMEDLİ

Doç. Dr. Çulpan ÇETİN

Kars- 2022

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bedirhan GELMEM tarafından hazırlanan *Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisi (İstanbul): Muhtevası, Yazarları, Azerbaycan Edebiyatı İncelemeleri* başlıklı bu çalışma, 25/01/2022 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda **Başarılı** bulunarak jürimiz tarafından *Çağdaş Türk Lehçeleri* Anabilim Dalı'nda **Yüksek Lisans tezi** olarak **oybirliği** ile **kabul** edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Başkan : Prof. Dr. Şüreddin MEMMEDLİ İmza:

Üye : Doç. Dr. Çulpan ÇETİN İmza:

Üye : Doç. Dr. Afina BARMANBAY İmza:

ONAY

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Yaşar KOP
Enstitü Müdür

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “**Azerbaycan Yurt Bilgisi**(İstanbul): **Muhtevası, Yazarları, Azerbaycan Edebiyatı İncelemeleri**”adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Scientific Ethic Statement

I declare that I complied with the rules of academic and scientific ethics from the proposal stage to the process of completion of the study titled“**Azerbaycan Yurt Bilgisi**” Magazine(İstanbul): **Content, Author, Azerbaijan Literature Reviews**”as a Master Thesis I prepared, that I obtained all information in term Project with the framework of scientific ethics and traditions, that I showed sources to the each quotation I made directly or indirectly in this study I prepared as a term Project in accordance with the writing rules and works which I used have been shown in the bibliography.

..../...../2022

Bedirhan GELMEM

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

“AZERBAYCAN YURT BİLGİSİ” DERGİSİNİN MUHTEVASI VE YAZAR KADROSU

1.1. “Azerbaycan Yurt Bilgisi” Dergisinin Muhtevası	10
1.2. “Azerbaycan Yurt Bilgisi” Dergisinin Yazar Kadrosu	28
1.2.1. Abdülbaki Gölpınarlı.....	30
1.2.2. Abdülkadir İnan	32
1.2.3. Abdullah Battal Taymas	33
1.2.4. Adnan Cahit Ötüken.....	35
1.2.5. Ahmet Ateş	36
1.2.6. Ahmet Caferoğlu	37
1.2.7. Ahmet Talat Onay	39
1.2.8. Aziz (Seitli) Alpagut	40
1.2.9. Aziz Özer	42
1.2.10. Bedriye Sabit (Atsız)	43
1.2.11. Besim Atalay.....	44
1.2.12. Cafer Seyidahmet Kırimer	45
1.2.13. Charles Pierre Henri Rieu	46
1.2.14. Emin Abid (Gültekin).....	47
1.2.15. Fevziye Abdullah Tansel	48
1.2.15. Gustaf Raquette.....	49
1.2.16. Gotthard Jaeschke	50
1.2.17. Habip Sahir	51
1.2.18. Hacı Mahmut Efendizade İbrahim Veysi	52
1.2.19. Hadi Atlasi	53
1.2.20. Halil Hasmehmetli.....	54

1.2.21. Halil Nimetullah Öztürk	55
1.2.22. Hüseyin Nihal Çiftçioğlu (Atsız)	56
1.2.23. İsmail Galip Arcan	58
1.2.24. Janos Eckman.....	59
1.2.25. Kîvamüddin Burslan.....	60
1.2.26. Kırmılı Abdullah oğlu Hasan.....	61
1.2.27. Mahmut Ragıp Gazimihal.....	62
1.2.28. Max Meinecke.....	63
1.2.29. Mebrure Rahmi	64
1.2.30. Mehmet Ali Resulzade	65
1.2.31. Mehmed Fuat Köprülü	66
1.2.32. Mehmed Halid Bayrı	68
1.2.33. Mehmet Sadık San'an.....	69
1.2.34. Mehmet Şakir Ülkütaşır.....	71
1.2.35. Mehmet Şerafettin Yaltkaya	72
1.2.36. Mirza Bala Mehmetzade.....	73
1.2.37. Mirza Hacızade (Gökgöl)	74
1.2.38. Muhammed Ayaz İshaki.....	75
1.2.39. Muhammed Emin Resulzade	77
1.2.40. Muharrem Ergin	79
1.2.41. Mustafa Fahreddin Mîrzâde.....	81
1.2.42. Mustafa Hakkı Türkekul.....	82
1.2.43. Mustafa Vekilli (Vekilov).....	83
1.2.44. Mükrimin Halil Yınanç	84
1.2.45. Naki Şeyhzamanlı(Keykurun)	85
1.2.46. Reşit Rahmeti Arat	86
1.2.47. Sadettin Nüzhet Ergun.....	87
1.2.48. Selim Refik (Refioğlu)	88
1.2.49. Süleyman Tekiner	89
1.2.50. Süreyya Taliphanbeyli.....	91
1.2.51. Şefi bey Rüstembeyli.....	92
1.2.52. Şerafettin Erel	93
1.2.53. Zahir Sıtkı (Güvemli)	94

1.2.54. Zeki Velidi Togan	95
1.2.55. Zeynel Abidin (Akkoç-Saray).....	97
1.2.56. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu	98
1.2.57. Hakkında Bilgiye Ulaşılamayan İsimler.....	99

İKİNCİ BÖLÜM

“AZERBAYCAN YURT BİLGİSİ” DERGİSİNDE AZERBAYCAN EDEBİYATI

2.1. Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Hakkında Genel Bilgiler	102
2.2. “Azerbaycan Yurt Bilgisi” Dergisinde Destanlar ve Âşıklar	114
2.2.1. Destanlar	114
2.2.1.1. Dede Korkut Destanı	114
2.2.1.1.1. Dede Korkut Destanlarının Araştırılma Tarihi	115
2.2.1.1.2. “Azerbaycan Yurt Bilgisi” Dergisinde Dede Korkut İncelemeleri	119
2.2.1.2. Kaçak Nebi Destanı	125
2.2.1.3. Deli Alı Destanı.....	127
2.2.1.4. Âşık Garip Destanı	129
2.2.2. Âşıklar	131
2.2.2.1. Âşık Kurbanî.....	132
2.2.2.2. Âşık Abbas Tufarganlı	133
2.2.2.3. Pir Sultan Abdal	135
2.2.2.4. Nigaristanlı Âşık Sadık.....	136
2.2.2.5. Sarı Âşık	137
2.2.2.6. Âşık Evek.....	139
2.2.2.7. Diğer Âşık ve El Şairleri.....	140
2.3. “Azerbaycan Yurt Bilgisi” Dergisinde Araştırılan 11.-17. Yüzyıl Şairleri.....	142
2.3.1. Katran Tebrizi	143
2.3.2. Mehseti Gencevi	144
2.3.3. Nizami Gencevi.....	146
2.3.4. Şirvanlı Hakani	149
2.3.5. İmameddin Nesimi	151
2.3.6. Fuzuli.....	153
2.3.7. Gasimi.....	157

2.3.8. Bağdatlı Ahdi.....	157
2.3.9. Sam Mirza Safevi.....	158
2.3.10.Arşî.....	158
2.3.11. Melik Bey Avcı.....	159
2.4. “Azerbaycan Yurt Bilgisi” Dergisinde Araştırılan 18. Yüzyıl Şairleri.....	161
2.4.1. Molla Penah Vâgîf	162
2.4.2. Molla Veli Vidâdî	163
2.4.3. Mehmet Hüseyin Han Muştak	164
2.4.4. Aciz	165
2.4.5. Ağa Mesih Şirvani.....	165
2.4.6. Neşat Şirvani.....	167
2.5. “Azerbaycan Yurt Bilgisi” Dergisinde Araştırılan 19. Yüzyıl Şairleri ve Yazarları.....	167
2.5.1. Kuzey Azerbaycan’da Yaşamış Şair ve Yazarlar	168
2.5.1.1. Abdurrahman Ağa Dilbazoğlu	168
2.5.1.2. Kerbelayı Abdullah	169
2.5.1.3. Mehmet Bey Cavanşir “Âşık”	170
2.5.1.4. Caferkulu Han “Neva”	171
2.5.1.5.Ağa İsmail Zebih.....	172
2.5.1.6. Rencur Hanım	173
2.5.1.7.Seyit Azim Şirvânî	174
2.5.1.8.Şair İsmail Nâkâm.....	176
2.5.1.9.Kasım Bey Zâkir	179
2.5.1.10. Baba Bey Şakir.....	183
2.5.1.11. Mustafa Ağa Arif.....	185
2.5.1.12. Kazım Ağa Salik	186
2.5.1.13. Ali Yusuf Bey	187
2.5.1.14. Mirza Feteli Ahundzade	188
2.5.2. Güney Azerbaycan’da Yaşayan Şairler.....	193
2.5.2.1. Hacı Mehdi Şükûhî.....	193
2.5.2.2. Sarrâf Tebrizî	195
2.5.2.3.La’li Tebrizî	197
2.5.2.4.Seyyid Eşrefuddîn Huseyîn Gîlânî (Nesim Şimal)	198

2.5.3. Anadolu’da Yaşayan Azerbaycan Kökenli Şairler	199
2.5.3.1.Mir Hamza Nigari	200
2.5.3.2.Siraci.....	202
2.5.3.3.Sebatî	204
2.5.3.4.Karabağlı Sadi.....	205
2.5.3.5.Nigarizade Mahmut	206
2.5.3.6.Şair Hacı Mehmet Efendi	207
2.5.3.7.Bahaeddin Efendi	208
2.6. “Azerbaycan Yurt Bilgisi” Dergisinde Araştırılan 20. Yüzyıl Şairleri.....	209
2.6.1. Ali Abbas Müznib	209
2.6.2. Emin Abid (Gültekin).....	213
2.6.3. Mehemed Hadi.....	216
2.6.4. Mirza Elekber Sabir	219
SONUÇ.....	224
KAYNAKÇA.....	230
EKLER.....	249

ÖN SÖZ

Başta Azerbaycan olmak üzere bütün Türk kültürünün aydınlanmamış noktalarını tetkik amacıyla, Ahmet Caferoğlu tarafından kurulan *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin yazar kadrosunda Mehmet Fuad Köprülü, Zeki Velidi Togan, Abdülkadir İnan, Muhammed Emin Resulzade, Ayaz İshaki gibi Türk bilim ve siyaset dünyasının önde gelen isimleri yer almaktadır. Türk ve Avrupa bilim dünyasından daha birçok ismin Türk dünyası ile ilgili araştırmalarının bulunduğu dergide Azerbaycan edebiyatı tarihinin en eski dönemlerinden başlayarak 20. yüzyıl başlarına kadarki süreci ile ilgili çok önemli araştırmalar yayınlanmıştır.

Çalışmada; *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin 37 sayıdan oluşan bütün içeriği incelenmiştir. Dergi sayılarının temini için Türk dünyası ve *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi ilgililerine büyük bir hizmet sunan TDK'nin 2008 yılında yayınladığı “Azerbaycan Yurt Bilgisi. Yıl: 1-3 Sayı: 1-36 Tıpkıbasım” kullanılmış, 1954 yılında çıkan tek sayısı ise ayrıca elde edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, yazarlar hakkında bilgiler verilen ilk kısımda, muhacir kadronun çoğunluğunu oluşturan Azerbaycanlı yazarlar hakkında bilgi için ağırlıklı Nesiman Yagublu'nun “Azerbaycan Muhaceret İrsi” ve “Cumhuriyet Kurucuları” kitaplarına başvurulmuştur. Verilen bu bilgiler, her bir yazar için Azerbaycan ve Türkiye’de yapılmış olan muhtelif çalışmalar kullanılarak desteklenmiştir. Hakkında bilgi verilen diğer yazarlar için de aynı yol izlenmiş, haklarında yapılmış bütün çalışmalar incelenmeye çalışılarak hayatları ve faaliyetleri ile ilgili önemli noktalar tespit edilmiştir. Dergi muhtevasının ayrıntılı bir şekilde tasniflendirildiği ikinci kısımda ise tüm sayılardaki çalışmalar, Türk coğrafyası sahalarına ve bilim alanları göretasniflendirilerek, *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin ileride Türk dünyası ile ilgili yapılacak araştırmalarda kaynakça olarak kullanılmasının önünün açılması hedeflenmiştir.

Dergide yer alan Azerbaycan kökenli şair ve yazarların hayatları, faaliyetleri ve eserleri ile ilgili bilgilerin incelendiği ikinci bölümde ise ağırlıklı olarak Feridun Bey Köçerli'nin iki ciltten oluşan “Azerbaycan Edebiyatı” eserinden faydalanılmıştır. Azerbaycan ve Türkiye’de yapılan diğer araştırmalarda incelenerek çalışmada hakkında bilgi verilen her yazar ve şair için en az iki kaynak kullanmaya özen

gösterilmiştir. Ayrıca, dergi içerisindeki araştırmaların bahsi geçen kaynaklarla karşılaştırılması yapılarak *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin Azerbaycan edebiyat tarihi açısından teşkil ettiği öneme dikkat çekmek amaçlanmıştır.

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinin Türk bilim dünyası adına teşkil ettiği büyük önem, uzun yıllar gözlerden uzak kalmış, bilimsel çalışmalara konu edilmeye başlandıktan sonra ise yeteri kadar kapsamlı bir şekilde ele alınmamıştır. Bu gibi sebeplerden dolayı *Azerbaycan Yurt Bilgisi* ile ilgili en kapsamlı ve ayrıntılı çalışma olmasını hedeflediğimiz tezde, derginin bütün yönleri detaylı bir şekilde irdelenerek başta Azerbaycan olmak üzere Türk dünyası için teşkil ettiği önem ve zengin kaynak ortaya konulmuştur. Ayrıca, özellikle Türkiye’de şimdiye kadar pek tanınmayan ve öğrenilmeye muhtaç şairler hakkında verdiğimiz bilgilerin gelecek araştırmacılar için bir çıkış açacağını umuyoruz.

Tez çalışmasının hazırlanma sürecinde tüm bilgi ve tecrübeleriyle desteğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Afina BARMANBAY’a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu günlere gelmemi sağlayan, dua ve destekleri ile en büyük güç kaynağım olan annem, babam ve kardeşime çalışmam aracılığıyla şükranlarımı sunarım.

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ANABİLİM DALI
AZERBAYCAN TÜRKÇESİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI
“AZERBAYCAN YURT BİLGİSİ” DERGİSİ (İSTANBUL): MUHTEVASI, YAZARLARI,
AZERBAYCAN EDEBİYATI İNCELEMELERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Bedirhan GELMEM
Danışman: Doç. Dr. Afina BARMANBAY
2021 – VII + 252

ÖZET

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkelerinin bağımsızlıkları için büyük mücadeleler veren Türk aydınlar, Rus Bolşevik işgalinden sonra baskılar sonucu ülkelerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Dünyanın çeşitli ülkelerine dağılan aydınların çoğunun son durağı ise bu dönemde tek bağımsız Türk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Türkiye’ye toplanan aydınların birçoğu 1930’lu yıllarda Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde kurulan TTK, TDK gibi Türk kültürünü araştırma faaliyetleri yürüten kurumların ilk memurları olmuş, 1933 yılında yeniden açılan İstanbul Üniversitesi akademik kadrolarında görevlendirilmişlerdir. Bir yandan da Sovyetlerin işgali altında olan vatanlarının bağımsızlık mücadelelerini devam ettirmek için çalışan aydınlar, kurdukları yayın organları aracılığı ile halklarının bağımsızlığa olan inancını canlı tutmaya çalışmışlardır. Sovyetlerin Türk halklarını maruz bıraktığı zulmü dünya kamuoyunda duyurmak, halkın Rus rejimi tarafından yok edilmek istenen millî ve kültürel değerlerini kayıt ve koruma altına almak gibi amaçlar için kullanılan bu muhacir yayınları, oldukça başarılı işlere imza atmışlardır. Türkiye’deki Türk muhacir matbuatında bu tür önemli yayın organlarından biri de Türk dünyasının dört köşesinden muhacir aydınları bir araya toplayan, başta Azerbaycan olmak üzere Türk kültürünün tetkike muhtaç noktalarını ortaya çıkarmak amacıyla kurulan ve ünlü dilbilimci Ahmet Caferoğlu önderliğinde yayınlanan Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisidir. İki bölümden oluşan tezin birinci bölümünde Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinin yazar kadrosu hakkında bilgiler verilmiş, bütün müelliflerin makale ve şiirleri, ilgili konular ve ait oldukları alanlara göre tasniflendirilmiştir. Derginin muhteviyatı kapsamlı bir şekilde ortaya koyulmuştur. Tezin ikinci bölümünde araştırmanın asıl amacına uygun olarak dergide Azerbaycan edebiyatıyla ilgili

makaleler ayrıntılı bir şekilde incelenmiş, Türkiye ve İran’da faaliyet gösterenler de dâhil olmak üzere dergide adı geçen Azerbaycan kökenli şair ve yazarlar hakkında bilgiler verilmiştir. Dergi içeriğinden yola çıkılarak verilen bu bilgilerde konuların Azerbaycan ve Türkiye’deki kaynaklarla karşılaştırılması yapılarak içerikleri bilimsel çerçevede incelenmiştir. Tezin sonuç kısmında ise konuyla ilgili elde edilen bilimsel çıkarımlara yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan Yurt Bilgisi, Muhaceret Edebiyatı, Azerbaycan Edebiyatı.

Kafkas University
Institute of Social Sciences
Modern Turkish Dialects Department
“Azerbaycan Yurt Bilgisi” Magazine (İstanbul): Content, Authors,
Azerbaijani Literature Reviews
Master’s Thesis
Bedirhan GELMEM
Supervisor
Assoc.Prof. Dr. Afina BARMANBAY
2021-VII + 252

ABSTRACT

The Turkic intellectuals who had taken great pains for the independence of their countries since the second half of the 19 th century had to leave their homelands due to the pressure that started after the Russian Bolshevik occupation. Most of these intellectuals who appeared to be scattered over different countries of the world found themselves in Turkey, the only independent Turkic state during that period. Many of such intellectuals who gathered in Turkey became the first public servants of such institutions as TTK and TDK that were established under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk in the 1930-s in order to carry out research activities related to the Turkic culture. Some of them were also accepted to the academic staff of Istanbul University that was reopened in 1933. On the other hand, these intellectuals who made every effort to continue the struggle for the independence of their homelands under the Soviet occupation established various media in order to keep the belief of their people in independence alive. These media organizations that appeared in immigration and were used to inform the world public of the oppression suffered by the Turks from the Soviets and to preserve and protect the national and cultural values of the people that were tried to be destroyed by the Russian regime were very successful in their activities. One of such important Turkish press media that appeared in immigration in Turkey was the Azerbaijan Yurt Bilgisi magazine. It was published under the editorship of the famous linguist Ahmet Caferoğlu, combined intellectuals in immigration from all the corners of the Turkic world and was founded to touch upon such issues of the Turkic and especially Azerbaijanic culture that needed research. In the first part of this two-part thesis, the information about the editorial staff of the Azerbaijan Yurt Bilgisi magazine is given, the articles and poems of all

magazine writers are classified according to relevant topics and fields they belong to. The content of the magazine is comprehensively revealed. In the second part of the thesis, in accordance with the main purpose of this study, the articles on the Azerbaijani literature published in the magazine are studied in detail, and the information about the poets and writers of Azerbaijani origin mentioned in the magazine, including those carrying out activities in Turkey and Iran, is given. The topics within the frame of the information provided on the basis of the contents of the magazine are compared with the sources in Azerbaijan and Turkey and the contents are studied scientifically. In the conclusion of the thesis, the scientific findings about the studied issues are given.

Keywords: Azərbaycan Yurt Bilgisi, immigration literature, Azerbaijan literature.

KISALTMALAR

AYB	: Azerbaycan Yurt Bilgisi
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
No.	: Numara
PDF	: Portable Document Format (Taşınabilir Belge Biçimi)
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vb.	: ve benzeri
Vd.	: ve diğerleri

GİRİŞ

Azerbaycan halkının aydınlanması ve millî şuurun uyanışında büyük öneme sahip olan basın sektörü; gayri millî bir yönetime tabi olan halkın kendine has değerlerini korumak, milletin ortak çıkarları için toplumsal örgütlenmeyi sağlamak gibi büyük görevleri yerine getirmekte kullanılan yegâne araç olmuştur.

Azerbaycan'da millî basının teşekkülünü sağlayan ilk isim, Hasan Bey Zerdabi'dir. O, millî hardsan uzak, medeniyete lakayt ve dinî cehalet perdesi altında kalmanın Rus siyasetinin ana hattını teşkil ettiğini bildiği için derhal bu perdeyi yırtmaya koyulmuş ve tesis ettiği matbuat vasıtasıyla milleti hukuk ve hak davasına celp ve iştirak ettirmeye çalışmıştır (Caferoğlu, 1932f: 427). 1875 yılında bütün Rusya Türklerinin ilk Türkçe yayın yapan gazetesi *Ekinçi*'nin mimarı olan Zerdabi, Azerbaycan'ın Türkçe ilk gazetesini çıkarmakla kalmamış, basına millî mücadele aracı olma özelliğini de kazandıran ilk kişi olmuştur. Üç yıl yayın hayatına devam eden *Ekinçi* 1877 yılında Rus sansürüne takılarak kapatılmıştır. 1879 yılında Tiflis'te *Ziya* gazetesini neşretmeye başlamalarıyla millî matbuat bayrağı Zerdabi'den Said ve Celal Ünsizade kardeşlere geçmiştir (Açıkkaya, 2010: 416). *Ekinçi*'den sonra Said Ünsizade tarafından yayınlanan *Ziya*, *Ziya-yıKafkasiye* (1879-1884) gazeteleri, ardından küçük kardeşi Celal Ünsizade'nin çıkardığı *Keşkül* (1883- 1891) dergisi Azerbaycan matbuatının köklerinin sağlamlaşmasını sağlamışlardır. Matbuat alanındaki bu gelişimlerin yanı sıra modern eğitime de önem veren Azerbaycanlı aydınlardan Seyit Azim Şirvani, Sultan Mecid Ganizade gibi maarifçilerin açtıkları usul-i cedit ve Çar yönetimi tarafından açılan Rus okullarından yetişen Azerbaycanlı genç aydınlar, gelecek yüzyılda Azerbaycan basınının etki ve gücünü en üst seviyelere çıkarmışlardır.

1891 yılından sonra on dört yıl Rus idaresi tarafından engellenen Azerbaycan matbuat hayatı, 1903 yılında Memmedağa Şahtahtlı'nın yayınlamaya başladığı *Şark-i Rus* gazetesi ile tekrar canlanmıştır. *Ekinçi* gazetesi gibi ana dilde yayın yapan *Şark-i Rus*, ortak alfabe ve dil konusu üzerine yoğun mesailer harcayan, bunun yanı sıra istiklal bilinci, hürriyet gibi siyasi kavramları açıkça dillendiren ilk gazetedir. *Şark-i Rus* gazetesinin diğer en bariz özelliği ise gazeteye tarih, edebiyat, kültür konulu yazılar gönderen isimlere içeriğinde yer vermesidir. Böylece ilerleyen yıllarda

Azerbaycan basın, edebiyat ve siyasi hayatını değiştirecek birçok aydının ilk matbu faaliyeti *şark-i Rus* gazetesi sayesinde mümkün kılınmıştır. 1905 yılında arlık Rusya İmparatorluğu yönetimindeki sarsıntı, *şark-i Rus* gazetesinin kapanması için bir bahane olsa da aynı siyasi karışıklığın getirdiği rahatlık, ilerleyen yıllarda Azerbaycan basınının iyice güçlenmesini sağlamıştır. 1905 inkılâbı sonrası daha geniş bir etki alanı bulan Azerbaycan matbuatı, her geçen gün güçlenmiş, halka istiklal bilincini aşılamada büyük başarılar elde etmiştir. Yayıncılığını Ahmet Ağaoğlu ve Ali Bey Hüseyinzade'nin yürüttüğü *Hayat* (1905-1906), daha sonra Ahmet Ağaoğlu'nun yayınladığı *İrşad* (1905-1908) ve yine Ali Bey Hüseyinzade tarafından yayınlanan *Fzuyat* (1906-1907) gazete ve dergileri, Azerbaycan basın hayatına yeni bir istiklal bilinci kazandırmıştır. Millî birlik ve bağımsızlık fikirlerini daha açık savunan bu gazeteler, 20. yüzyıl başlarında ortak Türkçe fikrini savunarak Azerbaycan'da Türklük bilincinin oluşumunu sağlayan en büyük etkenler olmuşlardır.

1905 yılından sonra toplumsal bilinçlenme sahasına edebiyatı da dâhil eden basın sektörü, 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının, özellikle 1920 yılına kadar olan döneminin içeriğini de şekillendirmiştir. Bu durumun en büyük örneklerinden biri, 1906 yılında Celil Memmedguluzade tarafından yayınlanmaya başlayan ve en uzun ömürlü yayın organı olan *Molla Nasreddin* dergisidir. Azerbaycan'ın ilk mizah dergisi olan *Molla Nasreddin*, sahip olduğu kendisine has eleştirel metot ve etrafına topladığı Mirza Elekber Sabir gibi edebî şahsiyetlerle Azerbaycan edebiyatında etkisi uzun yıllar sürecek bir ekol yaratmıştır. *Molla Nasreddin* ekibinden sonra Azerbaycan matbuatının edebî ve millî karakterini korumasını sağlayan kişi, Haşim Bey Vezirov'dur. *Taze Hayat* (1907-1908), *İttifak* (1908-1909), *Seda* (1909-1911) gibi gazetelerle Azerbaycan matbuatında siyasi, edebî, ekonomik meseleleri ele alan Vezirov, kendinden önce yayın yapan gazetelerden farklı olarak ortak Türkçenin değil, Azerbaycan Türkçesinin korunması fikrini desteklemiş ve halk dilinin canlanmasını sağlamak için çalışmıştır.

Bütün bu büyük gelişimlerin yanı sıra 20. yüzyıl başlarında bütün dünyayı, doğal olarak Azerbaycan'ı da etkisi altına alan milliyetçilik ve Türkçülük fikri, İran ve Osmanlı topraklarında meşrutiyetin ilanı ile iyice güçlenmiştir. Dünya ve komşu ülkeleri etkisi altına alan milliyetçilik akımını Azerbaycan basınına en başarılı

şekilde yerleştiren isimlerden biri, Muhammed Emin Resulzade'dir. Resulzade tarafından 1915 yılında yayınlamaya başlayan *Açık Söz* gazetesi kendinden önce yayınlanan bütün gazetelerden farklı olarak Türkçülük fikrini açıktan açığa savunmaya başlamış ve büyük bir etki uyandırmıştır. Geçen yüzyılın son çeyreğinden itibaren halkın millî benliğini koruması gerektiği, cahillikten kurtulmanın eğitimle mümkün olduğu gibi fikirleri savunan yayın organları, Resulzade'nin etkisi ile bağımsızlığı açıkça talep etme cesaretine kavuşmuştur. 1917 yılında Rusya'da gerçekleşen ihtilalin yarattığı siyasi imkânlar sayesinde basın aracılığıyla halka duyurduğu bağımsızlık hedeflerine kavuşma imkânı bulan bu aydınlar, 28 Mayıs 1918 yılında Muhammed Emin Resulzade önderliğinde Azerbaycan Halk Cumhuriyetini kurmayı başarmışlardır. Böylece uzun yıllar istiklal savaşında silah olarak kullanılan basın, Azerbaycan'a istiklal zaferini getirmiştir.

27 Nisan 1920'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Rus Bolşevik ordusunun Azerbaycan'a girişiyle yıkılmış ve Azerbaycan, yeniden Rus idaresi altına alınmıştır. Bu tarih itibariyle yayın organları ve çeşitli faaliyetleriyle bağımsızlığı sağlayan siyasi elitler ve maarifçi aydınların hepsi için yakalama kararı çıkarılmış, bu kararlar neticesinde Azerbaycan'ın ileri gelen birçok ismi ülkelerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Başta Türkiye olmak üzere dünyanın çeşitli ülkelerine dağılan siyasi elitler ile Azerbaycan tarihinin muhacir dönemi başlamıştır. Azerbaycan muhacir hayatının bu isimleri ilerleyen yıllarda Türkiye'ye toplanarak uğradıkları haksızlıkları yine yayın organları sayesinde dünyaya duyurmaya çalışmışlardır. Böylece Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasındaki belki de en büyük etkenlerden biri olan basın, Azerbaycan'ın tekrar Rus idaresi altına alınmasından sonra da etki ve önemini korumuştur.

Türkiye'de muhacir Azerbaycan matbuatına liderlik eden kişi, Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin kurucu cumhurbaşkanı Muhammed Emin Resulzade'dir. Resulzade önderliğinde Türkiye'de çıkmaya başlayan *Yeni Kafkasya* (1923-1927), *Azeri Türk* (1928-1931), *Odlu Yurt* (1929-1931) gibi dergiler Azerbaycan'ın istiklalini tekrar sağlamak ve Azerbaycan'ın Rus idaresi tarafından uğradığı istilayı dünyaya duyurmak amacıyla yayınlanmıştır. Bahsi geçen dergiler kapatıldıktan sonra muhacir Azerbaycan matbuatının en önemli faaliyetini, Mirzabala Memmedzade tarafından yayınlanan *Bildiriş* (1930-1931) gazetesi yürütmüştür. Bu gazete de muhacir

Azerbaycanlıların istiklal mücadelesini devam ettirdikleri yayın faaliyetlerindendir. Bahsi geçen yayın organlarının hepsinin kapanma sebebi, gazete ve dergilerin içeriğinden rahatsızlık duyan Sovyet hükümetinin Türkiye'ye bu yayınların kapanması ve muhacirlerin ihraç edilmesi yönündeki baskılardır. Bu baskılar sonucunda *Bildiriş*'in 10 Eylül 1931'de yayınlanan 58. sayısından sonra kapatılmasıyla birlikte M. E. Resulzade, M. B. Mehmetzade vb. muhacirler, Türkiye'den gitmek durumunda kalırlar (İnce, 2016: 549). Muhacir Azerbaycanlıların önde gelen isimlerinin Türkiye'den ayrılmak zorunda kalmalarının ardından kısa bir süreliğine durma noktasına gelen muhacir matbuatı faaliyetleri, Ahmet Caferoğlu'nun yayınladığı *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi ile tekrar canlandırılmıştır. *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi bir yandan muhacir matbuat alanındaki bu boşluğu doldururken diğer bir yandan ise, Azerbaycan medeniyetini, edebiyatını tetkik ve tebliğ eden bir heyetin ve yeni bir faaliyet sahasının temellerini atmıştır (Tahirli, 2002: 105).

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisi; müdürlüğünü ve kurucu önderliğini Ahmet Caferoğlu'nun yürüttüğü, yönetim kadrosunda Zeki Velidi Togan, Mehmet Fuat Köprülü, Abdülkadir İnan, Mirza Hacızade (Gökgöl), Dr. Mehmet Ağaoğlu gibi dönemin ileri gelen Türk bilim insanlarının bulunduğu aylık dil, edebiyat, tarih ve sanat dergisidir. Derginin "Azerbaycan Yurt Bilgisi" adlandırılması, Azerbaycan'ı tecrit etmek değil, onu hem Azerbaycan Türklerine hem Türkiye Türklerine hem de diğer Türk halklarına yaklaştırmak, tanıtmak ve sevdirmek ideasına hizmet etmiştir (Necefova, 2008: 142). Sovyet Rusya rejiminden kaçmak zorunda kalan Azerbaycanlı, Tatar, Başkurt, Özbek vb. muhacir Türklerin ve Türkiye'de üniversite kadrolarında görevli akademisyen ve öğrencilerin katkılarıyla üç yıl yayın hayatına devam eden derginin yönetimi, amaçlarını ilk cilt, ilk sayıdaki sunuş bildirisinde şöyle açıklamıştır:

Azerbaycan Yurt Bilgisi'nin amaç ve gayesi yalnız Azerbaycan'ı her bir hususta yakından bilen ve tanıyanlarla bir tetkik kadrosu hazırlayarak hars tetkikatı ile uğraşmaktan ibaret olmayıp aynı zamanda onu bu ülke ile alakâdar ırkaş ve muhiplerine tanıtmaktır. Mamafi mecmuamız bununla da iktifa etmiyecek ve müşterek Türk

harsının hâlâ aydınlaşmamış noktalarını tenvire çalışacaktır (AYB, 1932: 2-3).

Azerbaycan Yurt Bilgisi yayın hayatı boyunca sunuş yazısında belirtilen amaç doğrultusunda çalışmış, tarihinin en eski dönemlerinden başlayarak başta Azerbaycan olmak üzere bütün Türk dünyasının coğrafya, tarih, edebiyat, kültür, sanat gibi gizli kalmış değerlerini gün yüzüne çıkarmayı hedeflemiş ve büyük bir başarıya ulaşmıştır. *Azerbaycan Yurt Bilgisi*'nin Azerbaycan ve Rus esareti altındaki Türk ülkelerinin tarihi, folkloru, edebiyatı vb. ile ilgili tespit ettiği konuların birçoğu, derginin yayınladığı ve daha sonraki uzun yıllar boyu henüz pek bilinmeyen veya araştırılmayan konulardır. Derginin Türk kültürüne dair araştırmalarının başarısını sağlayan en güçlü etken, yazar kadrosu içerisinde Türk dünyasının çeşitli ülkelerinden aydınlar bulundurmasıdır. Türk halklarına dair belli alanlardaki konuları bahsi geçen toplumu yakından tanıyan, hatta bizzat o Türk toplumuna mensup bir aydının ele alması, derginin bu konudaki değerini bir kat daha arttırmıştır. *Azerbaycan Yurt Bilgisi*'nin bu konulardaki başarısı, dergiyi yalnızca Azerbaycan'ın değil, tüm Türk dünyasının ortak ve kıymetli eseri seviyesine yükseltmiştir.

Azerbaycan Yurt Bilgisi kendisinden önce yayınlanan muhacir Azerbaycan matbuatı örneklerinden farklı olarak siyasetten uzak durmuş, fakat müdür Ahmet Caferoğlu ve çoğunluğu Azerbaycanlı siyasilerden oluşan muhacir yazar kadronun gayretleriyle Azerbaycan Türklerinin istiklal mücadelesi ruhu sürekli canlı tutulmuştur. Dergi yönetimi yüz yılı aşkın bir süredir Azerbaycan ve diğer Türk ülkelerini işgal eden Rus devlet siyasetinin gerçek yüzünü diğer yayınlardan farklı olarak başta Azerbaycan olmak üzere Türk edebî şahsiyetlerinin hayatları ve eserlerinin ortaya çıkış nedenlerinin incelemeleriyle ifşa etmiştir. Derginin bu yönü, 1930'lu yıllarda Azerbaycan ve diğer Türk halklarının ulusal kimliğini yok etmeye çalışan Rus siyasi ideolojisinin gerçek yüzünü dünyaya göstermek ve zalimce katledilen birçok Türk edebî şahsiyetinin hayatlarını ve faaliyetlerini kayıt altına almak açısından büyük öneme sahiptir.

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinin burada kısaca bahsedilen ve çalışmada detaylı bir şekilde incelenecek yönleri, derginin kapanışının ardından uzun bir süre gözlerden uzak kalmıştır.

Ancak Sovyetlerin dağılmaya başladığı dönemlerden itibaren muhaceret edebiyatı ile birlikte Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisi de bilimsel araştırmalara konu edilmeye başlanmıştır. Azerbaycan muhaceret edebiyatı hakkında bilimsel çalışmaların müellifleri, ilk olarak bu edebiyatın kurucuları olmuştur denilebilir. “Örneğin, M.E. Resulzade, M.B. Mehmetzade, A. Caferoğlu, H. Baykara,

A.Yurtsever, M.H. Türkekul, S. Tekiner vb. şahsiyetler bir yandan muhaceret edebiyatının değerli örneklerini yaratırlarken, diğer yandan muhacerette oluşmuş edebiyatı araştırmaya çalışmışlar” (Sultanlı, 2007: 19).

Sovyet rejiminin çöküşe geçtiği dönemden itibaren Azerbaycan’da muhaceret edebiyatına dair çalışmalar artmaya başlamıştır. Aziz Mirehmedov, Kamal Talibzade, Bekir Nebiyev, Eflatun Saraçlı, Meherrem Gasımlı, İsa Hebibbeyli, Mövsüm Aliyev, Şirmemmed Hüseyov, Elçin, Vilayet Guliyev, Vagif Sultanlı, Bedirhan Ahmetli, Nizami Caferov, Hasan Guliyev, Mübariz Süleymanlı, Abid Tahirli, Alhan Bayramoğlu, Ali Şamil, Asif Rüstemli, Nikpur Cabbarlı, Azer Turan, Şelale Hasanova, Almaz Hasankızı, Kemale Necefova, Ülker Aliyeva, Dilgam Ahmet vb. makale ve kitaplarında muhaceret edebiyatı meselelerini ele almışlardır. Nesip Nesipzade, Haledin İbrahimli, Nesiman Yakuplu gibi araştırmacılar, Azerbaycan siyasi muhacereti hakkında önemli eserler ortaya koymuşlardır. Azerbaycan kökenli Vüsale Musalı, daha orijinal yol takip ederek, Hamid Araslı, Azade Musayeva ve Mustafa İsen gibi Azerbaycan Muhaceret Edebiyatını tezkireler esasında araştırmıştır. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan beri ise M.E. Resulzade, M.B. Muhammetzade, A. Hüseyinzade, A. Ağaoğlu, Gültekin, E.Yıldırım, T. Ateşli, A. Dağlı, C. Hacıbeyli, Ü. Banin, A.Yurtsever, A. Caferoğlu, B.E. Ağaoğlu, M. Esed Bey vb. yaratıcılığı derinlemesine tahlil edilmiş ve eserleri yayınlanmıştır (Ahmetli, 2017: 12). Türkiye’de Yavuz Akpınar, Ali Haydar Bayat, Sabahattin Şimşir gibi araştırmacılar bu konuda ciddi eserler ortaya koymuştur.

Azerbaycan Yurt Bilgisi hakkında şimdiye kadar yapılmış çalışmalar incelendiğinde, Azerbaycan’da, Türkiye’ye kıyasla çok daha fazla kapsamlı çalışmaların bulunduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmaların içeriklerine bakıldığında ise, derginin ele aldığı Azerbaycan edebiyatı ile ilgili araştırmalardan bazı konu başlıkları üzerine yoğunlaşıldığı görülmektedir.

Azerbaycan’da, Şelale Hasonova’nın 1995 yılında Kiril alfabesi ile basılan, daha sonra ilaveler yapılarak 2014 yılında Latin alfabesi ile tekrar neşr edilen “Mühaciret İrsimizin Yurd Bilgisi” adlı 198 sayfalık kitabının, *Azerbaycan Yurt Bilgisi* ile ilgili ilk kapsamlı çalışma olduğunu söylemek mümkündür. Kitapta; “Ahmet Caferoğlu ve “Azerbaycan Yurt Bilgisi” Jurnalı”, “Azerbaycan Yurt Bilgisi” Jurnalında Azerbaycan Folkloru Meseleleri”, “Azerbaycan Yurt Bilgisi” Jurnalında Klasik Azerbaycan Edebiyatı Meseleleri” başlıklarından oluşan üç bölüm bulunmaktadır. Bölüm başlıklarının adlarından da anlaşıldığı üzere çalışma, *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde yer alan folklor ve klasik edebiyatla alakalı araştırmaları ele almıştır (Hasanova, 2015).

Kemale Necefova’nın 152 sayfa ve 2 bölümden oluşan yayınlanmamış doktora tezi dergi ile ilgili yapılan kapsamlı çalışmalardan bir diğeridir. Çalışmada; “Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisinde İstiklal Mevzusunun İnîkâsı” ve “Klasik Edebî İrse Dair Araştırmalar” başlıklı iki bölüm bulunmaktadır. İstiklal konusunun ele alındığı birinci bölümde; yalnız Azerbaycan’ın değil diğer Türk halklarının istiklal mücadelesine dair yazılar da incelenmiştir. İkinci bölümde ise sadece *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde araştırılan klasik Azerbaycan edebiyatıyla ilgili makaleler üzerinde durulmuştur (Necefova, 2008).

Ülker Aliyeva’nın “Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisinde Folklorşinaslık Meseleleri” adlı 70 sayfalık kitabı, *Azerbaycan Yurt Bilgisi* hakkında yayınlanan ikinci kitaptır. “Azerbaycan Muhacir Foklorşinaslığının Teşekkülünde Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisinin Tarihi Rolü”, “Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisinde Ozan-Âşık Sanatına ve Destan Yaratıcılığına Dair Araştırmalar” başlıklı iki bölümden oluşan kitapta, yalnızca dergide araştırılan folklor meseleleri üzerine yoğunlaşmıştır (Aliyeva, 2014).

Bu çalışmalar dışında Azerbaycan’da Alhan Bayramoğlu’nun “Azerbaycan Yurd Bilgisi Mecmuası” adlı küçük hacimli çalışması dergi hakkında yapılan önemli çalışmalardandır (Bayramoğlu, 2006). Muhacir Azerbaycan matbuatı üzerine çalışmalar yapan Abid Tahirli’nin de *Azerbaycan Yurt Bilgisi* ile ilgili çalışmaları bulunmaktadır (Tahirli, 2002).

Türkiye’de *Azerbaycan Yurt Bilgisi* ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde ise bu çalışmaların küçük hacimli olduğu, dergi hakkında genel bilgi vermek, derginin

içindekiler kısmını göstermek ve dergideki Azerbaycan edebiyatı ile ilgili bazı araştırmaları incelemek gibi sınırlılıklarının olduğu tespit edilmiştir.

Semavi Eyice'nin "Azerbaycan Yurt Bilgisi" adlı tek sayfalık makalesinde, *Azerbaycan Yurt Bilgisi* hakkında genel bilgi verilmiş, derginin yazar kadrosundan ve bazı diğer yönlerinden kısaca bahsedilmiştir (Eyice, 1991).

Murat Küçük'ün "Azerbaycan Yurt Bilgisi (1932-1934)" adlı makalesi de dergi hakkında yapılan çalışmalardan biridir. Küçük, bu çalışmada yalnızca derginin içindekiler kısmı üzerinde durmuştur. (Küçük, 1998).

Mehmet Özden'in "Türkiye Cumhuriyeti'nde Türkçü Göçmen Neşriyatı: Azerbaycan Yurt Bilgisi (1932-1934) Örneği" adlı çalışması, derginin Türkçü ruhunu ve bu bağlamdaki içeriğini ele almaktadır (Özden, 2005).

Bahsi geçen bu çalışmalar dışında Afina Barmanbay'ın dergideki Azerbaycan edebiyatı ile ilgili incelemeleri de (Barmanbay, 2016; 2017; 2019; 2020a; 2020b; 2020c; 2021) *Azerbaycan Yurt Bilgisi* hakkında Türkiye'de yapılan belli başlı çalışmalardandır.

Bedirhan Ahmetli, "Azerbaycan Muhaceret Edebiyatı" adlı kitabında, muhaceret edebiyatının Azerbaycan millî edebiyatına katkılarını ve edebiyatı nasıl zenginleştirdiğini şöyle sıralamıştır:

- 1) Millî edebî süreçten kenarda yaranmasına rağmen onu temsil ederek yaşatması;
- 2) Millî edebiyatın mevzu ve problemlerinin yayılma alanının genişletilmesi ve zenginleştirilmesi;
- 3) Millî edebiyatın dünya edebiyatı ile bağlarına fırsat yaratması;
- 4) Farklı dünya görüşlerinin (siyasi, edebî, kültürel) sentezi şeklinde meydana çıkması;
- 5) Edebî düşüncenin tümevarım sürecini güçlendirmesi;
- 6) Azerbaycan'da ortaya çıkan eserlerden farklı olmasına rağmen, daha sonraları vatana ulaştığında öze dönüş işlevini yerine getirmesi;
- 7) Millî edebiyatın dil bariyerlerini aşması ve dili daha da zenginleştirilmesi;
- 8) Azerbaycan'da yaranan edebiyata, eserlere ve olaylara farklı bakış açısı sergilemesi vb. (Ahmetli, 2017: 18-19).

Bu bakımdan Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisi, yukarıda sıralanan tüm özellikleri taşımaktadır.

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisi ile ilgili şimdiye kadar yapılmış en kapsamlısı araştırma olmayı hedefleyen tez çalışmamızda; derginin bütün yönleri çalışma alanları ortaya konulmaya çalışılmış, dergide yer alan Azerbaycan edebiyatı ile ilgili araştırmaların tamamı incelenmiştir. İki bölümden oluşan çalışmada; *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin gözlerden uzak kalmış zengin içeriğinin ilgili alanlardaki araştırmalara konu edilmesi ve dergideki Azerbaycan edebiyatı araştırmalarının tamamının incelenmesi ile bu alandaki boşluğun doldurması amaçlanmaktadır.

Belirlenen amaca uygun olarak çalışmanın birinci bölümünde, *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi hakkında şimdiye kadar yapılmış olan çalışmalardan farklı olarak *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi tüm ayrıntıları ile birlikte tanıtılmış, zengin muhtevasını ortaya koymak için konular ayrı ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Hedef ve umudu dergide işlenen konular ve yazı müellifleri ile alakalı yeni araştırma ufukları açmak olan bu başlıkların birincisinde, dergideki bütün araştırmalar ayrıntılı bir şekilde incelenerek tasniflendirilmiştir. İkinci başlıkta ise dergideki yazarlar hakkında yapılan bilimsel çalışmalar incelenerek hayatları ve faaliyetleri ile ilgili önemli noktalar tespit edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünün tamamı *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisindeki Azerbaycan edebiyatı ile ilgili araştırmaların incelenmesine ayrılmıştır. Bu incelemeler sırasında dergideki konuyla alakalı bütün çalışmalar titizlikle incelenmiş, tek bir yazar veya şair araştırılmadan geçilmemiştir.

İlk olarak araştırmaların Azerbaycan edebiyatı açısından öneminin yorumlandığı bölümde, *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin millî karakter ve ruhuna, amacına, tarihî ve bilimsel değerine sıkça vurgu yapılmıştır. Dergideki Azerbaycan edebiyatı ile ilgili konular üzerinde yapılan incelemelerde, çalışmanın araştırma alanı geniş tutularak yalnız Türkiye'deki kaynaklardan değil, Azerbaycan'daki bilimsel çalışmalardan da fazlaca yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

“AZERBAYCAN YURT BİLGİSİ” DERGİSİNİN MUHTEVASI VE YAZAR KADROSU

1.1. “Azerbaycan Yurt Bilgisi” Dergisinin Muhtevası

1932 yılında 1. Cilt, 1933 yılında 2. cilt, 1934 yılında 3. cilt olarak yayınlanan *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi her ciltte 12, toplam 36 sayıdan oluşmaktadır. Dergi kapağında ayda bir sayı yayınlanacağını söyleyen yönetim, bazı ayları geciktirerek iki sayıyı birlikte yayına sürmüştür. 1934 yılının Aralık ayında son sayısı olacak otuz altıncı sayıyı yayınlayan derginin kapanma nedeniyle ilgili herhangi bir duyuru yapılmamış ve yayın hayatına son verilmiştir. Kapanışından yirmi yıl sonra kurucuları arasında Ahmet Caferoğlu’nun da bulunduğu Azerbaycan Kültürünü Tanıtma Derneği bünyesinde yayın hayatına tekrar dönen dergi, 1954 yılında otuz yedinci sayısını yayınlamıştır. Azerbaycan Kültürünü Tanıtma Derneği, Şubat 1954’te yayınladığı sayının “Bir Kaç Söz” başlıklı giriş bölümünde derginin şimdilik üç ayda bir, üç sayı olacak şekilde yayın hayatına başlayacağını ve eski ilmi karakterini muhafaza edeceğini söylemiştir (AYB, 1954: 1). Ancak başka bir sayısı çıkmayan *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi, 1954 yılında yayınladığı otuz yedinci sayısından sonra yayın hayatına tamamen veda etmiştir. Bütün sayıları İstanbul’da Bürhanettin matbaasında basılan derginin satış yeri üçüncü sayıdan itibaren Remzi ve İkbâl Kitaphanesi olarak sayı kapaklarında belirtilmiş, yirmi beşinci sayıdan sonra satış yeri sadece Remzi Kitaphanesi olarak değişmiştir.

Türkiye ve başta Azerbaycan olmak üzere, derginin yayınlandığı yıllarda Rus istilası altında olup günümüzde her biri bağımsız veya özerk cumhuriyet olma özgürlüğüne kavuşmuş Türk devletlerinin tarih, kültür, dil, medeniyet, sanat gibi değerlerinin gizli kalmış noktalarını tespit etmek amacıyla yayınlanan *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi, oldukça geniş bir muhteviyata sahiptir. Dergide çoğunluğu muhacir Türklerden oluşmakla birlikte, Türk tarihinin tetkiki konusunda dönemin önde gelen isimlerinin bulunduğu geniş yazar kadrosunun belirlenen amaca yönelik çok sayıda makale, şiir ve denemeleri yayınlanmıştır. Her cildin sonunda “Cildin Fihristi” (içindekiler) başlığı altında cilt içerisindeki on iki sayıda makale, şiir, çeviri ve denemeleri

bulunan kişilerin isimleri alfabetik sıraya göre sıralanmış, içeriklerinin başlığı ve sayfa numaraları da belirtilmiştir.

Derginin yönetim kurulu; bir yandan Türk kültürüne dair çalışmalarına titizlikle ve başarıyla devam ederken, diğer yandan dünyanın başka ülkelerindeki muhacir Türkler veya başka milliyetlerden olan Türkologların Türk dünyasını konu alan makale ve kitaplarını, ayrıca diğer süreli yayın organlarının içeriğini de yakından takip etmişlerdir. Başta Ahmet Caferoğlu olmak üzere farklı kaynakları takip eden yazar kadrosu, dikkate değer buldukları bu çalışmaları değerlendirmek ve okuyucuları haberdar etmek üzere dergiye altıncı sayıdan itibaren “Tahliller ve Tenkitler” bölümünü eklemişlerdir. Bahsi geçen bu bölümde değerlendirilen çalışmaların bazen önemi belirtilerek tanıtımı yapılmış, bazen ise içerdiği yanlışlıklar tespit edilerek düzeltilmesi açısından eleştirilmiştir. Derginin ilk cildinde bu bölüme dâhil edilmeyen dört yazı, cildin sonunda verilen içindekiler bölümünde “Notlar” başlığı altında gösterilmiştir. On dördüncü sayısından itibaren dergiye “Haberler” başlıklı bir bölüm daha ekleyen yönetim, Türkiye veya bütün Türk coğrafyasındaki önemli konu ve olayları haber başlığı ile yayınlamıştır. Türk muhacirlerin Türkiye veya dünyanın başka ülkelerinde çıkardıkları dergi, gazete, kitap gibi yayınların tanıtımının da yapıldığı bu bölümde Türk tarihi ve edebiyatı için çalışanlara destek verilmiştir. *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Türk dünyasının önde gelen isimlerinin vefat haberlerini de okuyuculara duyurmaya çalışmış, bu yazıları “Haberler” bölümüne dâhil etmeyerek üçüncü cildin “İçindekiler” bölümünde “Nekroloji” başlığı altında toplamıştır.

Derginin yayına başladığı 1932 yılında Türkiye’de Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Türk Dil Kurumu kurulmuştur. Dergi kadrosundaki bazı isimler, Atatürk’ün görevlendirmesiyle TDK’nin ilk üyeleridir. Bu isimlerden biri de derginin müdürü Ahmet Caferoğlu’dur. Atatürk’ün başlattığı, Türkçenin yabancı dil unsurlarından arındırılması fikrinin icracısı olan dergi yönetimi, yayın organlarıyla da TDK’ye destek olmuşlardır. İlk cildin onuncu sayısında “İlk Türk Dili Kurultayı’nın açılış nutku” yayınlanmış, on beşinci sayıda dergiye “Dil Köşesi” adında bir bölüm eklenmiştir. Ahmet Caferoğlu yirmi bir ve yirmi ikinci sayılarda “Öz Azeri Sözlüğü” başlıklı makalesini TDK’ye fayda için yayınlamış ve kendisinin Türk Dil Kurumunda Lingvistik (dilbilim) kolu azası olduğunu belirtmiştir.

Aşağıda; derginin kapsamını ve içeriğini daha net göstermek için dergi içeriğinin tamamı Türk coğrafyası sahalarına ve bilim alanları göre tasniflendirilmiştir.Yapılan tasniflendirmede dergi içerisindeki bütün makale, şiir, inceleme ve haberler dergideki cilt ve sayfa sayıları ile birlikte gösterilerek Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisini inceleyecek araştırmacılara kolaylık sağlamak hedeflenmiştir.

Azerbaycan Sahası

Halk bilimi

Ötüken, Adnan Cahit (1933), “Azerbaycan Darbımesellerini Muhtevi İki Mecmua”. *AYB*, s. 21-22.

Refik, Selim (1932), “Azerbaycan Deye’lerine Dair”. *AYB*, s. 388-394.

Refik, Selim (1933), “Azerî Halk Edebiyatında ‘Deli Alı’ Destanı”.*AYB*, s. 415-419.

Caferoğlu, Ahmet (1934), “Azerî Halk Edebiyatında ‘Âşık Garip’ Destanı”. *AYB*, s. 246-256.

Caferoğlu, Ahmet (1934), “Azerî Halk Edebiyatında ‘Âşık Garip’ Destanı 2”. *AYB*, s. 325-331.

Caferoğlu, Ahmet (1934). “Azerî Halk Edebiyatında Sayacı Sözler”. *AYB*, s. 353-364.

Edebiyat

Refik, Selim (1932), “Son Devir Azeri Edebiyatı”. *AYB*, s.27-34.

Caferoğlu, Ahmet (1932), “16. Asır Azerî Saz Şairlerinden Tufarganlı Abbas”. *AYB*, s. 97-104.

Yaltkaya, Mehmet Şerafettin (1932), “Karabağlı İki Âlim”. *AYB*, s. 157-158.

Ülkütaşır, MehmetŞakir (1932), “Âşık Kurban’ın Üç Manzumesi”. *AYB*, s. 167-169.

Caferoğlu, Ahmet (1932), “19. Asır Azeri Şairi Seraci”. *AYB*, s. 193-197.

Ülkütaşır, Mehmet Şakir (1932), “Azerî Şairi Fuzulî Hakkında Bazı Yeni Malumat”. *AYB*, s. 209-214.

Hacı Mahmut Efendizade, İbrahim (1932), “19. Asır Azerî Şairi Sirâcî”. *AYB*, s. 247-248.

Gölpınarlı, Abdalbaki (1932), “Fuzulî’de Batınîliğe Temâyül”. *AYB*, s. 266-278.

Refik, Selim (1932), “Türkiye Matbuatında Mehmet Hadi’nin Şiirleri”. *AYB*, s. 286-290.

Caferoğlu, Ahmet (1932), “Azerî Edebiyatında İstiklâl Mücadelesi İzleri ”. *AYB*, s. 291-305.

Caferoğlu, Ahmet (1932), “Azerî Edebiyatında İstiklâl Mücadelesi İzleri 2”. *AYB*, s. 339-348.

Caferoğlu, Ahmet (1932), “Azerî Edebiyatında İstiklâl Mücadelesi İzleri 3”. *AYB*, s. 361-371.

Ülkütaşır, Mehmet Şakir (1932), “Azerî Şairi Nesimi Namına Mukayyet Basılmamış Parçalar”. *AYB*, s. 379-383.

Ülkütaşır, Mehmet Şakir (1932), “Azerî Şairi Nesimi Namına Mukayyet Basılmamış Parçalar 2”. *AYB*, s. 409-413.

Caferoğlu, Ahmet (1932), “Azerî Edebiyatında İstiklâl Mücadelesi İzleri 4”. *AYB*, s. 426-434.

Köprülüzade, Mehmet Fuat (1932), “Fuzûlî’nin Yeni Eserleri”. *AYB*, s. 447-448.

Caferoğlu, Ahmet (1933), “17. Asır Azeri Şairi Melik Bey Avcı”. *AYB*, s. 3-16.

Caferoğlu, Ahmet (1933), “17. Asır Azeri Şairi Melik Bey Avcı 2”. *AYB*, s. 57-64.

Ülkütaşır, Mehmet Şakir (1933), “Anadolu’da Azerî Şairlere Ait Birkaç Not”. *AYB*, s. 97-100.

Caferoğlu, Ahmet (1933), “17. Asır Azeri Şairi Melik Bey Avcı 3”. *AYB*, s. 114-121.

Sen’an, Mehmet Sadık (1933), “İran Azerbaycan’ı Türk Şairleri”. *AYB*, s. 125-129.

Bayrı, Mehmet Halit (1933), “Bağdatlı Ahdî”. *AYB*, s. 264-267.

Köprülüzade, Mehmet Fuat (1933), “Nâmî”. *AYB*, s. 301-307.

Ülkütaşır, Mehmet Şakir (1933), “Anadolu’da Azerî Şairlere Ait Birkaç Not 2”. *AYB*, s. 372-376.

San’an, Mehmet Sadık (1933), “İranda Türk Şairleri 3”. *AYB*, s. 386-388.

Ülkütaşır, Mehmet Şakir (1933), “Anadolu’da Azerî Şairlere Ait Birkaç Not 3”. *AYB*, s. 403-405.

Resulzade, Mehmet Ali (1933), “Katran Hakkında Notlar”. *AYB*, s. 413-414.

Yaltkaya, Mehmet Şerafettin (1933), “Nasır bin Ahmet bin Bekr”. *AYB*, s. 433.

Refik, Selim (1933), “Nigâristanlı Âşık Sadık’ın Bir Şiiri”. *AYB*, s. 434-435.

Mirzade, Mustafa Fahreddin (1933), “Azerbaycan Ürefa ve Üdebasına Ait Notlar” (Şair Hacı Mehmet Efendi). *AYB*, s. 444-448.

Resulzade, Mehmet Ali (1933), “Seyit Azîm Şîrvânî’nin Bir Şiiri Münasebetile”. *AYB*, s. 449-457.

Resulzade, Mehmet Ali (1934), “Azerî Türklerin Hayat ve Edebiyatında Neş’e”. *AYB*, s. 20-23.

Mirzade, Mustafa Fahreddin (1934), “Azerbaycan Şairlerinden Rencur Hanım”. *AYB*, s. 24-26.

Köprülüzade, Mehmet Fuat (1934), “Sâm Mirza Safevî ve Eseri”. *AYB*, s. 32-34.

Bayrı, Mehmet Halit (1934), “Arşî Hakkında”. *AYB*, s. 35-37.

Resulzade, Mehmet Ali (1934), “Azerî Türklerin Hayat ve Edebiyatında Neş’e 2”. *AYB*, s. 61-66.

Rieu, Charles (1934), “Britiş Müzesindeki Azerî Eserleri 1 (Çevireni: Mebrure Rahmi)”. *AYB*, s. 67-70.

Rieu, Charles (1934), “Britiş Müzesindeki Azerî Filologların Eserleri 2 (Çevireni: Mebrure Rahmi)”. *AYB*, s. 88-91

Gölpınarlı, Abdalbaki (1934), “Bir Azerî Bektaşî Şairi”. *AYB*, s. 84-87.

Mirzade, Mustafa Fahreddin (1934), “Azerbaycan Ürefa ve Üdebasına Ait Notlar 2”. (Bahâeddin Efendi). *AYB*, s. 109-112.

Resulzade, Mehmet Ali (1934), “Azerî Türklerinin Hayat ve Edebiyatında Neş’e 3”. *AYB*, s. 113-120.

Vekilli, Mustafa (1934), “Sürgünde Şairlerimiz”. *AYB*, s. 125-129.

Tansel, Fevziye Abdullah (1934), “Azerî Şairi Habîbî’nin Bir Gazeli”. *AYB*, s. 134-135.

Resulzade, Mehmet Ali (1934), “Şair İsmail Nakâm”. *AYB*, s. 154-159.

Tansel, Fevziye Abdullah (1934), “Fuzulî’nin Gazelleri ile Diğer Divan Şairleri Arasındaki Benzeyişler”. *AYB*, s. 223-232.

Mirzade, Mustafa Fahreddin (1934), “Azerî Âşıklarından Sarı Âşık”. *AYB*, s. 176-178.

Resulzade, Mehmet Ali (1934), “Mehsitiû Gencevi”. *AYB*, s. 239-240.

Resulzade, Muhammed Emin (1954), “Şirvanlı Hakanî”. *AYB*, s. 2-10.

Ergin, Muharrem (1954), “Bir Azerî Şairi Ahmet Bey”. *AYB*, s. 18-21.

Caferoğlu, Ahmet (1954), “Modern Azerbaycan Edebiyatına Toplu Bir Bakış”. *AYB*, s. 40-48.

Ateş, Ahmet (1954), 1Bibliyoğrafya”. *AYB*, s. 49-52.

Dil

Caferoğlu, Ahmet (1932), “Azerî Lehçesinde Bazı Moğol Unsurları”. *AYB*, s. 215-226.

Taliphanbeyli, Süreyya (1933), “Karabağ-İstanbul Şivelerinin Savtiyat Cihetinden Mukayesesi”. *AYB*, s. 23-31.

Taliphanbeyli, Süreyya (1933), “Karabağ-İstanbul Şivelerinin Savtiyat Cihetinden Mukayesesi 2”. *AYB*, s. 65-71.

Taliphanbeyli, Süreyya (1933), “Karabağ-İstanbul Şivelerinin Savtiyat Cihetinden Mukayesesi 3”. *AYB*, s. 212-219.

Taliphanbeyli, Süreyya (1933), “Karabağ-İstanbul Şivelerinin Savtiyat Cihetinden Mukayesesi 4”. *AYB*, s. 273-277.

Caferoğlu, Ahmet (1933), “Öz Azerî Sözlüğü”. *AYB*, s. 380-385.

Caferoğlu, Ahmet (1934), “Azeri Lehçesinde Bazı Moğol Unsurları 2”. *AYB*, s. 3-8.

Caferoğlu, Ahmet (1934), “Şarkta ve Garpta Azerî Lehçesi Tetkikleri”. *AYB*, s. 96-102.

Caferoğlu, Ahmet (1934), “Şarkta ve Garpta Azerî Lehçesi Tetkikleri 2”. *AYB*, s. 136-141.

Caferoğlu, Ahmet (1934), “Şarkta ve Garpta Azerî Lehçesi Tetkikleri 3”. *AYB*, s. 197-200.

Caferoğlu, Ahmet (1934), “Şarkta ve Garpta Azerî Lehçesi Tetkikleri 4”. *AYB*, s. 233-238.

Tarih

Caferoğlu, Ahmet (1932), “Azerbaycan Tarihine Umumi Bir Bakış”. *AYB*, s. 5-16.

San'an, Mehmet Sadık (1932), “Azerbaycan Saz Şairleri”. *AYB*, s. 55-59.

Caferoğlu, Ahmet (1932), “Büyük Azerî Âlimi Mirza Kazım Bey”. *AYB*, s. 62-68.

Yaltkaya, Mehmet Şerafettin (1932), “İbni Esire Göre Azerbaycan'ın Müslimler Tarafından İlk Feth Olunması”. *AYB*, s. 444-446.

Şeyhzamanlı, Naki (1933), “27 Nisan Münasebetile”. *AYB*, s. 149-151.

Öztürk, Halil Nimetullah (1933), “Zavallı Azerbaycan”. *AYB*, s. 152-153.

Kırımlı, Cafer Seyit Ahmet (1933), “Azerbaycan İstilası”. *AYB*, s. 176-180.

Rüstembeyli, Şefî (1933), “27 Nisan 1920 Hatırası”. *AYB*, s. 181-186.

Türkistanlı, M. Ahmet (1933), “Türkün Kara Bir Günü”. *AYB*, s. 187-189.

Hasmehmetli, Halil (1933), “28 Mayısın Büyük Kurbanı”. *AYB*, s. 196-198.

Seitli, Mir Aziz (1933), “28 Mayıs İstiklal Yolunda Azerî Talebeleri”. *AYB*, s. 199-205.

Şeyhzamanlı, Naki (1933), “28 Mayıs Münasebetile”. *AYB*, s. 225-229.

Kırımlı, Cafer Seyit Ahmet (1933), “28 Mayıs Münasebetile”. *AYB*, s. 235-237.

Yaltkaya, Mehmet Şerafettin (1933), “Buhtürî'nin Azerbaycanlıları Övmesi”. *AYB*, s. 395-396.

Caferoğlu, Ahmet (1933), “Mirza Feth-Ali Ahundzade”. *AYB*, s. 436-443.

Yaeschke, Gotthard (1934), “Azerbaycan Hakkında Almanca Neşriyattan”. *AYB*, s. 27-31.

Caferoğlu, Ahmet (1934), “Mirza Feth-Ali Ahundzade Hakkında Bir Vesika”. *AYB*, s. 41-45.

Yaltkaya, Mehmet Şerafettin (1934), “Azeri Büyükleri”. *AYB*, s. 74-76.

Rahmi, Mebrure (1934), “Britiş Müzesindeki Azerî Filologlarının Eserleri”. *AYB*, s. 88-91.

Onay, Ahmet Talat (1934), “Türkler Esir Olur Mu ?” . *AYB*, s. 123-124.

İlhami, Hayrettin (1934), “Azerî Gençliğine” . *AYB*, s.130.

Resulzade, Mehmet Emin (1934), “Millî Azerbaycan Hareketinin Karakteri”. *AYB*, s. 163-166.

Abid, Emin (Tekin) (1934), “Azerbaycan İstiklâli”. *AYB*, s. 167.

Mehmetzade, Mirzabala (1934), “Devletler Arası Münasebetlere Dair Vesikalarda Azerbaycan”. *AYB*, s. 191-196.

Mehmetzade, Mirzabala (1954), “Gence’nin 150 inci Sükût Yıl Dönümü”. *AYB*, s. 11-15.

Erel, Şerafeddin (1954), “Azerbaycana Ait Nadir Bir Sikke”. *AYB*, s. 26-27.

Coğrafya

Togan, Zeki Velidi (1932), “Azerbaycan Tarihi Coğrafyası”. *AYB*, s. 35-48.

Togan, Zeki Velidi (1932), “Azerbaycan Tarihi Coğrafyası 2”. *AYB*, s. 69-83.

Togan, Zeki Velidi (1932), “Azerbaycan Tarihi Coğrafyası 3”. *AYB*, s. 123-132.

Togan, Zeki Velidi (1932), “Azerbaycan Tarihi Coğrafyası 4”. *AYB*, s. 145-156.

Bayrı, Mehmet Halit (1933), “Evliya Çelebi’ye Göre Azerbaycan Şehirleri”. *AYB*, s. 206-211.

Caferoğlu, Ahmet (1933), “Avrupa Seyyahlarına Göre 17. Asır Azerbaycanı”. *AYB*, s. 254-263.

Caferoğlu, Ahmet (1933), “Avrupa Seyyahlarına Göre 17. Asır Azerbaycanı 2”. *AYB*, s. 289-297.

Sahir, Habip (1934), “İran Azerbaycanı Tabîi Coğrafyası”. *AYB*, s. 149-153.

Sahir, Habip (1934), “İran Azerbaycanı Tabiî Coğrafyası 2”. *AYB*, s. 183-190.

Etnografya

Togan, Zeki Velidi (1933), “Azerbaycan Etnografyasına Dair”. *AYB*, s. 49-56.

Togan, Zeki Velidi (1933), “Azerbaycan Etnografyasına Dair 2”. *AYB*, s. 101-107.

Togan, Zeki Velidi (1933), “Azerbaycan Etnografyasına Dair 3”. *AYB*, s. 247-253.

Kıvamettin (1933), “Azerbaycan’da Eski Bir Din”. *AYB*, s. 355-360.

Ekonomi

Alizade, Mehmet Ali (1932), “Azerbaycan İktisadi Vaziyetine Bir Bakış”. *AYB*, s. 141-144.

Alizade, Mehmet Ali (1932), “Azerbaycan’da İpek Sanayii”. *AYB*, s. 349-352.

Hazerli, Ali (1933), “Azerbaycan Madenlerinin Coğrafi Sahası”. *AYB*, s. 78-84.

Müzik-Sanat

Kösemihalzade, Mahmut Ragıp (1932), “Azerbaycan’ın Son Musiki Hareketleri”. *AYB*, s. 92-96.

Babazade, Sadık (1932), “Azerbaycan Sanat Mektepleri”. *AYB*, s. 198-200.

Kösemihalzade, Mahmut Ragıp (1932), “Azerbaycan Musikisi 1”. *AYB*, s. 257-265.

Kösemihalzade, Mahmut Ragıp (1932), “Azerbaycan Musikisi 2”. *AYB*, s. 316-325.

Özer, Aziz (1954), “Türkiyede Azerî Türkü ve Oyun Havaları”. *AYB*, s. 28-31.

Türkekul, M. Hakkı (1954), “Azerbaycan Klasik Musikisi Hakkında”. *AYB*, s. 32-36.

Meinecke, Max (1954), “Rejisör Gözile Azerî Dansları”. *AYB*, s. 37.

Türkiye Sahası

Edebiyat

Gölpınarlı, Abdalbaki (1932), “Qasimi”. *AYB*, s. 395-407.

Gölpınarlı, Abdalbaki (1932), “Qasimi 2”. *AYB*, s. 414-425.

Ülkütaşır, Mehmet Şakir (1933), “Pir Sultan’ın Basılmamış Üç Nefesi”. *AYB*, s. 75-77.

Bayrı, Mehmet Halit (1933), “Fitnat Hanım”. *AYB*, s. 298-300.

Ülkütaşır, Mehmet Şakir (1934), “Nihanî Divanı”. *AYB*, s. 71-73.

Bayrı, Mehmet Halit (1934), “Meşairüşşuara”. *AYB*, s. 92-95.

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri (1934), “Erzurum Şairlerinden Natık”. *AYB*, s. 179-182.

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri (1934), “Erzurum Şairlerinden Natıkî 2”. *AYB*, s. 201-205.

Dil

Ergun, Sadettin Nüzhet (1932), “Türk Diline Dair Çok Faydalı Bir Eser”. *AYB*, s. 306-308.

Tarih

Vekilli, Mustafa (1933), “Şanlı Bayram”. *AYB*, s. 315-321.

Caferoğlu, Ahmet (1933), “Türkiye Cumhuriyetinin On Yıllığı”. *AYB*, s. 322-325.

Kırımlı, Cafer Seyit Ahmet (1933), “Cumhuriyetin On Yıllığı Münasebetile”. *AYB*, s.326-332.

Taymas, Abdullah Battal (1933), “Türkiye Denkbeyliğinin 10 uncu Yılı”. *AYB*, s. 333-338.

Hasmehmetli, Halil (1933), “Kardeş Cumhuriyetin Onuncu Yıllığı”. *AYB*, s. 339-342.

Hakimbay, A. N. (1933), “Türkiye Cumhuriyetinin Onuncu Yıl Dönümü”. *AYB*, s. 343-345.

Aşık Mehmet (1933), “Onuncu Yıl Dönümü Destanı”. *AYB*, s. 346-347.

Maraşlı Esat (1933), “Destan”. *AYB*, s. 354.

Kurat, Akdes Nimet (1933), “Dostoyevskiy ve Şark Meselesi”. *AYB*, s. 361-367.

Kurat, Akdes Nimet (1933), “Dostoyevskiy ve Şark Meselesi “2. *AYB*, s. 397-402

Azerbaycan Yurt Bilgisi (1933), “Esir Türk Elleri Muhacirlerinin Cumhuriyetin Onuncu Yılına Tesitleri”. *AYB*, s.420-427.

Kurat, Akdes Nimet (1934), “Peçenekler ve İzmir Türkleri”. *AYB*, s. 81-83.

Ülkütaşır, Mehmet Şakir (1934), “Sinop’ta Candar Oğulları Zamanına Ait Tarihi Eserler”. *AYB*, s. 142-148.

Ülkütaşır, Mehmet Şakir (1934), “Sinop’ta Candar Oğulları Zamanına Ait Tarihi Eserler 2”. *AYB*, s.168-175.

Ülkütaşır, Mehmet Şakir (1934), “Sinop’ta Candar Oğulları Zamanına Ait Tarihi Eserler 3”. *AYB*, s.215-22.

Sanat

Arcan, İ. Galip (1954), “ Türk Tiyatrosuna Bir Bakış”. *AYB*, s. 38-39.

Eğitim

Bayrı, Mehmet Halit (1933), “Cumhuriyet Devrinde İstanbulda İlk Tahsil İşleri”. *AYB*, s. 368-371.

Ötüken, Adnan Cahit (1934), “İstanbul Kütüphaneleri”. *AYB*, s. 50-55.

Kırım-Kazan Sahası

Edebiyat

İshaki, Ayaz (1933), “Edil-Ural Şairi Abdullah Tokay”. *AYB*, s. 190-192.

Dil

Kırımlı, Cafer Seyit Ahmet (1933), “Dil Meselesi ve Bolşevikler”. *AYB*, s. 32-36.

Abdullahoğlu, Hasan (1933), “Asseb-üs –Seyyar ve Ümdet-ül-Ahbar’a Dair”. *AYB*, s. 243-246.

Tarih

Abdullahoğlu, Hasan (1932), “Kırım Tarihine Ait Notlar”. *AYB*, s. 118-122.

Abdullahoğlu, Hasan (1932), “Kırım Tarihine Ait Notlar 2”. *AYB*, s. 159-166.

Abdullahoğlu, Hasan (1932), “Kırım Tarihine Ait Notlar 3”. *AYB*, s. 249-252.

Abdullahoğlu, Hasan (1932), “Ceneviz Menbalarına Göre 15. Asır Kırım Hanlığı”. *AYB*, s. 332-338.

Abdullahoğlu, Hasan (1932), “Ceneviz Menbalarına Göre 15. Asır Kırım Hanlığı 2”. *AYB*, s. 372-378.

Abdullahoğlu, Hasan (1932), “Kırım Türklerine Karşı Rus Siyaseti”. *AYB*, s. 440-443.

Abdullahoğlu, Hasan (1933), “Kırım Türk Tarihi Yazmalarının İmhasında Rus Barbarlığı”. *AYB*, s. 37-40.

Abdullahoğlu, Hasan (1933), “Halim Giray (1186-1239)”. *AYB*, s. 72-74.

Abdullahoğlu, Hasan (1933), “Çelebi Cihan’ın Takibi”. *AYB*, s. 122-124.

Köprülüzade, Mehmet Fuat (1933), “İsmail Bey Gaspinski”. *AYB*, s. 154-155.

Kırımlı, Cafer Seyit Ahmet (1933), “İsmail Bey Gaspinski”. *AYB*, s. 156-161.

Hasmehmetli, Halil (1933), “İsmail Bey Gaspinskiye Ait Bir Hatıra”. *AYB*, s. 162-164.

Caferoğlu, Ahmet (1933), “İsmail Bey Gaspinski”. *AYB*, s. 165-169.

Abdullahoğlu, Hasan (1933), “İsmail Bey Gaspinski”. *AYB*, s. 170-175.

Abdullahoğlu, Hasan (1933), “Kırımın Sukutunun Yüz Elli Seneliği”. *AYB*, s. 220-224.

Abdullahoğlu, Hasan (1933), “Fretçer’e Göre 16 ıncı Asırda Kırım Hanlığı”. *AYB*, s. 278-283.

Abdullahoğlu, Hasan (1933), “Viyana Önünde Kırım Suvarileri”. *AYB*, s. 348-353.

Abdullahoğlu, Hasan (1933), “Bir Tarihi Esere Dair”. *AYB*, s. 458-460.

Abdullahoğlu, Hasan (1934), “İkinci Mehmet Giray Han”. *AYB*, s. 15-19.

Abdullahoğlu, Hasan (1934), “İkinci Mehmet Giray Han 2”. *AYB*, s. 103-108.

Sabit, Bedriye (1934), “Kırımın Osmanlı İmparatorluğuna Eklenmesi Meselesi”. *AYB*, s. 206-214.

Müzik

Kösemihalzade Mahmut Ragıp (1932), “Kazan ve Türkistan’da Son Musiki Hareketleri”. *AYB*, s. 112-117.

Başkurt Sahası

Tarih

İnan, Abdülkadir (1933), “Başkurt Türkleriyle Rus Mücadelesi Tarihinden”. *AYB*, s. 406-408.

Kırgız-Kazak Sahası

Halk bilimi

İnan, Abdülkadir (1933), “Kırgız Dil Yedigârlarından Manas Destanı” . *AYB*, s. 257-260.

Özbekistan Sahası

Edebiyat

İnan, Abdülkadir (1933), “19. Asır Türkistan Şair ve Tarihçilerinden Şir Mehmet Munis”. *AYB*, s.17-20.

Gagavuz Sahası

Tarih

Abdullohoğlu, Hasan (1934), “Ğağauzlar”. *AYB*, s. 46-49.

Hoton Sahası

Dil

Abdullohoğlu, Hasan (1934), “ Hoton Türkleri ve Dilleri” . *AYB*, s. 321-324.

Yakut Sahası

Dil

İnan, Abdülkadir (1934), “ Yakutlar ve Pekarski Lügati” . *AYB*, s. 296-301.

Karapapak Sahası

Dil

Eckman, Janos (1954), “Terekeme Ağzında Mamaca Ekli Fiil Şekline Dair”. *AYB*, s. 16-17.

Rusya Sahası

Tarih

Kırımlı, Cafer Seyit Ahmet (1933), “Rus Monarşistleri Telaşta”. *AYB*, s. 85-90.

Kurat, Akdes Nimet (1934), “Slavların Maruz Kaldıkları Başlıca Medeni Tesirler”. *AYB*, s. 56-60.

Türk Dünyası Ortak Tarihî Değerler Üzerine

Halk Bilimi

Köprülüzade, Mehmet Fuat (1932), “Dede Korkut Kitabına Ait Notlar”. *AYB*, s. 17-21.

İnan, Abdülkadir (1932), “Türk Kavimlerinin Halk Edebiyatında Rus İstilasının İnikâsı”. *AYB*, s. 22-26.

İnan, Abdülkadir (1932), “Türk Kavimlerinin Halk Edebiyatında Rus İstilasının İnikâsı 2”. *AYB*, s. 49-54.

Çiftçioğlu, Hüseyin Nihal (1932), “Dede Korkut Kitabı Hakkında”. *AYB*, s. 60-61.

Köprülüzade, Mehmet Fuat (1932), “Dede Korkut Kitabına Ait Notlar 2”. *AYB*, s. 84-91.

İnan, Abdülkadir (1932), “Türk Kavimlerinin Halk Edebiyatında Rus İstilasının İnikâsı 3”. *AYB*, s. 11-105.

Köprülüzade, Mehmet Fuat (1932), “Dede Korkut Kitabına Ait Notlar 3”. *AYB*, s.133-140.

İnan, Abdülkadir (1932), “Türk Kavimlerinin Halk Edebiyatında Rus İstilasının İnikâsı 4”. *AYB*, s. 170-176.

İnan, Abdülkadir (1934), “Destan-ı Nesl-i Cengiz han Kitabı Hakkında”. *AYB*, s. 9-14.

İnan, Abdülkadir (1934), “Destan-ı Nesl-i Cengiz han Kitabı Hakkında 2”. *AYB*, s. 131-133.

Dil

Taymas, Abdullah Battal (1932), “Kitâb al-İdrak li-Lisân al- Atrâk”. *AYB*, s. 177-187.

Taymas, Abdullah Battal (1932), “Kitâb al-İdrak li-Lisân al- Atrâk 2”. *AYB*, s. 233-246.

İnan, Abdülkadir (1933), “Oba- Obo Sözlere Hakkında”. *AYB*, s. 377-379.

Raquette G., (1934), “Türkçede Vurgu Meselesi, Mukaddime (Çevireni: Mebrure Rahmi)”. *AYB*, s. 341-347.

Raquette G., (1934) “Türkçede Vurgu Meselesi 2: Türk Dilindeki Musiki Vurgusu, Kelime Vurgusu (Çevireni: Mebrure Rahmi)”. *AYB*, s. 365-373.

Tarih

İnan, Abdülkadir (1933), “Cenubî Türkistan İstilâsı Arifesinde”. *AYB*, s. 241-242.

İnan, Abdülkadir (1933), “Lehistanda Toplanacak Tarih Kongresi Münasebetile”. *AYB*, s. 230-234.

Vekilli, Mustafa (1933), “Seddiçin”. *AYB*, s. 409-412.

Alizade, Mehmet (1933), “Matbuat (Bütün Dünya Türkleri Tanışınız !)”. *AYB*, s. 461-468.

İnan, Abdülkadir (1932), “Türkistan Millî Kahramanları (Rusya – Türkistan Muharebesi Tarihinden)”. *AYB*, s. 227-232.

İnan, Abdülkadir (1932), “Türkistan Millî Kahramanları 2”. *AYB*, s. 279-285.

İnan, Abdülkadir (1932), “Türkistan Millî Kahramanları 3”. *AYB*, s. 326-331.

İnan, Abdülkadir (1932), “Türkistan Millî Kahramanları 4”. *AYB*, s. 384-387.

İnan, Abdülkadir (1932), “Türkistan Millî Kahramanları 5”. *AYB*, s. 435-439.

İnan, Abdülkadir (1933), “Türkistan Millî Kahramanları 6”. *AYB*, s. 108-113.

İnan, Abdülkadir (1933), “Türkistan Millî Kahramanları 7”. *AYB*, s. 284-288.

Müzik-Sanat

Kösemihalzade, Mahmut Ragıp (1932), “Türk Cumhuriyetlerinin Halk Musikileri Hakkındaki Neşriyat”. AYB, s. 188-192.

Dergi İçeriğindeki Bölümler

Tahlil ve Tenkitler

Abdullahoğlu, Hasan (1933), “Bir Tenkit Münasebetile”, AYB, s. 91-92.

Abdullah oğlu, Hasan (1933), “*Pravda* 30 Kânunu evvel. 1932 N. 360 (5525)”. AYB, s. 43-45.

Abdullah oğlu, Hasan (1933), “*Le chaos Russe*, Rus Karışıklığı, Le Temps, 30 Kanunu Evvel 1932, N. 26058”. AYB, s. 45-48.

Bayrı, Mehmet Halit (1933), “Namık Kemal”. AYB, s. 268-269.

Caferoğlu, Ahmet (1932), “*Ahunzade Mirza Feth- Ali: Lengeran Veziri*. Dört perdelik komedi, Almancadan tercüme eden: Kurşunzade Raşit, Ecnebi Müellifler koleksiyonu, Reklam matbaası- umumi kütüphane, İstanbul s.1-96” . AYB, s.245-246.

Caferoğlu, Ahmet (1934), “Ali Dehri, Çankırı Masalları, Duygu Gazetesi Neşriyatından 4 Hikâye, 5. Çankırı, s. 33-35-70-55”. AYB, s. 302.

Caferoğlu, Ahmet (1933), “Dr. Mir- Yacub: “Le Probleme du Caucase”, Libraire Oriental et Americane. S. 274. Paris 1933” AYB, s. 428-430.

Caferoğlu, Ahmet (1932), “*Hüseyin Avni: Bir Yarım Müstamlıke Oluş Tarihi*, İstanbul 1932, Sinan Matbaası, s. 71. AYB, s. 359-360.

Caferoğlu, Ahmet (1932), “*Hüseyin Namık: Türk Dünyası*”, İstanbul 1932, Ahmet Halit Kitaphanesi, s. 237. AYB, s.358-359.

Caferoğlu, Ahmet (1934), “Hacı Şeyhoğlu Hasan, Çankırıda Ahilikten Kalma Esnaf ve Sohbet Teşkilatı, Çankırı Vilayet Matbası, 1932, Duygu Gazetesi Neşriyatından, Çankırı Tarih ve Halkiyatı Notlarından 3, s. 346-31-16. AYB, s. 38-39

Caferoğlu, Ahmet (1932), “Hilal Münşi: Die Republik Aserbeidchan, Eine geschichtliche und polilische Skizze. Berlin 1930 s. 64” .AYB, s. 253.

Caferoğlu, Ahmet (1933), "Joumal de Geneve. 5 Kanunu sani 1933, N.4." AYB, s. 41-43.

Caferoğlu, Ahmet (1933), "Mehmet Cemil: Çandarlı Halit Paşa Niçin Öldürüldü. İstanbul İnkılap Kitaphanesi, 1933 s. 83". AYB, s. 238-239.

Caferoğlu, Ahmet (1934), "Memduh Necati: *Dilek*, Millî Hikâye Azerbaycan İntibalarından, Isparta İlk adım Matbaası, 1933, s. 76. Fiat 50 Kuruş". AYB, s. 302.

Caferoğlu, Ahmet (1934), "Paul Witek, *Das Fürstentum Menteshve*, Istanbulcr Mitteilungen, herausgegeben von der Abteilung Istanbul des Archaeologischen Institutes des Deutsehen Reiches. Istanbul 1934, s. XVI-192". AYB, s. 304.

Caferoğlu, Ahmet (1934), "*Türk Dili*", Ağustos 1934, s. 7. İstanbul, AYB, s. 303-304.

Caferoğlu, Ahmet (1934), "*Türk Dili*", Mayıs 1934, s. 6. Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni", AYB, s. 303.

Caferoğlu, Ahmet (1934), "Türk Dili, Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni, İstanbul 1934, s. 5". AYB, s. 303.

Caferoğlu, Ahmet (1934), "Türk Tarih, Arkelogya ve Etnografya Dergisi, Maarif Vekâleti tarafından neşrolunur. Devlet Matbaası, İstanbul Temmuz 1933, Sayı: 1 s. 195." AYB, s. 77-79.

Caferoğlu, Ahmet (1933), "Yuryevskiy. E: Beş Senelik Plan Neticesinde Maddi Refah, *Posledniya Novosti* gazetesi. N.4356/6.", AYB, s. 136-142.

Esedullah, Mecit (1933), "Cafer Cabbarlı: Hamlet, İngilizceden Tercüme. Bakü 1926, AYB, Yıl: 2, Cilt: 2, Sayı:14, Şubat 1933, İstanbul, s. 90-91.

H. (1933), "Kampfregime im Kaukasus. Schalte Massnahmen gegen Scharfen Widerstand. Berliner Tageblatt. No. 40,24 Teşrinisani 1933", AYB, s. 93-94.

İnan, Abdülkadir (1932), "Ali Rıza, Cenupta Türkmen Oymakları, İstanbul 1932, s. 95." AYB, s. 309-310.

İnan, Abdülkadir (1932), "Kazakistan ve Kırgızistan Moskova 1930", AYB, s.449-450.

İnan, Abdülkadir (1932), "N. Mironof: "Özbeklerin ve sair şark kavimlerinin musiki kültürlerine dair bir taslak", Semerkand 1931. Özbekistan halk ve klasik musikilerini

tetkik enstitüsü eserlerinden (N. Mironov. – Obzor Müzzikalnıx kultur Uzbekov i druqıx narodov Vostoka). Özbekistan Cümhuriyeti devlet neşriyatı”, AYB,s. 311-312.

Kösemihalzade, Mahmut Ragıp (1932), “N. Miranov, *Fergana, Buhara ve Hiyva Türküleri*. Taşkent 1931 Özbek Halk ve Klasik Musikilerini Tetkik Enstitüsü eserlerinden. (Pesni Ferganı Xivıy). Özbekistan Cumhuriyeti Devlet Neşriyatı”, AYB, s. 357.

Kösemihalzade, Mahmut Ragıp (1932), “*Tigranof ve Şark Musikisi*, Leningard 1927, Ermenice, Kırmılı Bestekâr müteveffa Spendiyarof ile Arkeolog M. Marri"ın birer mukaddimesini havidir.” AYB, s. 357.

M. (1933), “Günler Stein, Der Kampf um die Bauer. Berliner Tageblatt. 1, 1933”. AYB, s. 94-95.

Haberler

Azerbaycan Yurt Bilgisi, (1932), “İlk Dil Kurultayı: Maarif Vekili Dr. Reşit Galip Efendinin İlk Dil Kurultayı Nutku”. AYB, s.313-316.

Azerbaycan Yurt Bilgisi, (1933), *İstiklal*, Millî Azerbaycan istiklal davasını terviç ettiren siyasi gazete, 10 günde bir çıkar. Berlin 1933, N. 32-33. AYB, s. 239-240.

Azerbaycan Yurt Bilgisi, (1933),“Şarki Türkistan İstiklali”.AYB, s. 467-468.

Azerbaycan Yurt Bilgisi, (1933), “Şarki Türkistan Hakkında Bir Konferans”, AYB, s. 311-312.

Azerbaycan Yurt Bilgisi, (1934), “28 Mayıs 1918”.AYB, s. 161-162.

Azerbaycan Yurt Bilgisi (1934), “Azerbaycan’ın Millî Matemi 27 Nisan 1920”.AYB, s. 121.

Azerbaycan Yurt Bilgisi, (1933), “Eski Türk Elleri Muhacirlerinin Cumhuriyetin Onuncu Yılını Tesitleri”.AYB, s. 420-427.

Azerbaycan Yurt Bilgisi (1933), “*İstiklal*, Millî Azerbaycan istiklal davasını terviç ettiren siyasi gazete, Berlin, N. 27-28”, “*Emel Mecmuası*: Kırım Türklerinin millî davasını terviç eder. Romanya”, “Bazarcık: *Turan*, Türk ellerinin kurtulmasını terviç eden müstakil aylık Azeri gazetesidir.”“*Yana Millî Yol*, İdil-Ural Türklerinin naşir-i efkârıdır.”*Yaş Türkistan, Kafkasya Dağlıları*, AYB, s. 142-144.

Azerbaycan Yurt Bilgisi, (1933), “Turan Balosu”. *AYB*, s. 144.

Azerbaycan Yurt Bilgisi,(1933), “Haberler”,*AYB*, s. 96.

Azerbaycan Yurt Bilgisi,(1933), “Haberler”, *AYB*, s. 270-272.

Azerbaycan Yurt Bilgisi,(1933), “*Kafkasya Dağlıları*, Şimali Kafkasyalıların tarafında çıkarılır, aylık mecmua, Varşova, Nisan 1933, N. 38.”.*AYB*, s. 240.

Azerbaycan Yurt Bilgisi,(1932), “Maarif Vekili Esat Beyefendinin İlk Türk Tarih Kongresini Açma Nutku”. *AYB*, s. 201-208.

Azerbaycan Yurt Bilgisi, (1934). “On Birinci Yıl”.*AYB*, s. 307-308.

Azerbaycan Yurt Bilgisi, (1933), “Türk İstiklal ve İnkılâbı Savaşının Kronolojisi”.*AYB*, s. 389-392.

Azerbaycan Yurt Bilgisi, (1933), “Türk Münevverlerine ve Tarihçilerine”.*AYB*, s. 393.

Tekiner, Süleyman (1954), “Kültür Haberleri: Millet Hizmetinde Geçen 70 Yıl - M. E. Resulzade’nin Doğumunun 70. Yılı Münasebetile”. *AYB*, s. 53-56.

Notlar

Azerbaycan Yurt Bilgisi,(1932), “Birkaç Söz”, *AYB*, s. 3-4.

Caferoğlu, Ahmet (1932), “Abdullah Battal Bey’e Cevap”.*AYB*, s. 246.

Azerbaycan Yurt Bilgisi (1932), “Bir Teşekkür”,*AYB*, s. 312.

İnan, Abdülkadir (1932), “Yaş Türkistan’a Cevap”. *AYB*, s. 353-354.

Azerbaycan Yurt Bilgisi,(1954), “Birkaç Söz”, *AYB*, s. 1.

Nekroloji

Arat, Reşit Rahmeti (1934), “Abdurrahim Bey”.*AYB*, s. 40.

Azerbaycan Yurt Bilgisi (1934), “Dr. Reşit Galip Bey”. *AYB*, s.80.

Arat, Reşit Rahmeti (1934), “Arif Bey Kerimi”.*AYB*, s. 160.

1.2. “Azerbaycan Yurt Bilgisi” Dergisinin Yazar Kadrosu

19. yüzyılın başından itibaren coğrafi çevresindeki bütün medeniyetleri egemenliği altına alma hedefiyle harekete geçen Çarlık Rusya, kararlı ve kanlı faaliyetler

sonucunda emellerine ulaşmış, Kafkaslar ve Orta Asya'yı da içine alan geniş Türk coğrafyasını istila etmeyi başarmıştır. 20. yüzyıl başlarında, 1917 Rus inkılabıyla çarlık rejim devrilmiş, Bolşeviklerin lideri V. Lenin, Çarlık Rusya yönetimindeki tüm halklara istiklal vadetmiştir. Fakat çok geçmeden bağımsızlığını ilan eden devletler teker teker yıkılmış ve Sovyet hâkimiyeti kurulmuştur. Bu tarihî süreç içerisinde halklarının bağımsızlığı için direnen Türk aydınların birçoğu Rus siyasi zaferinin ardından zalim idarecilerin baskıları yüzünden topraklarını terk etmek zorunda kalarak dünyanın çeşitli ülkelerine dağılmışlardır. Bu kişilerin çoğunun vardığı son durak, 1923 yılında bağımsızlığını kazanmaya muvaffak olan, ırktaş Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Zorlu yılların ardından Türkiye'de yaşamaya başlayan aydın muhacirler, kendi gazete ve dergilerini yayınlatarak ana vatanlarının Ruslar tarafından maruz bırakıldığı zalim siyaseti ve halklarının özgürlük haklarını dünyaya duyurmaya çalışmışlardır. Türk muhacirler arasında bu konuda en başarılı olanlar, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren süreli yayın organlarını çok başarılı bir şekilde yürütebilen muhacir Azerbaycanlılardır. Muhacir matbuat tarihinin dünya ve Türkiye'de en başarılı işlerine imza atan Azerbaycanlıların pek çok farklı bölgelerden ve oldukça geniş yazar kadrosundan oluşan en önemli yayın organı, Ahmet Caferoğlu önderliğinde yayınlanan *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisidir.

Yayınlanış amacı kendisinden önce çıkan muhacir yayın organlarından farklı olan bu dergi, yalnız Azerbaycan'ın değil, bütün Türk kültürünün aydınlanmamış noktalarını tespit etmeyi amaçlamış, yukarıda bahsettiğimiz tarihî nedenler yüzünden Türkiye'de bulunan diğer muhacir Türkleri de bu amaç etrafında toplamıştır. Muhacir Türk kadronun yanı sıra milliyetçi Türkiyeli aydınların, ayrıca üniversite öğrencilerinin de araştırma ve yazılarıyla derginin yayınlanış amacına katkı sağlamaları, oldukça büyük bir yazar kadrosu ortaya çıkarmıştır. Yazar kadrosunda bulunan isimlerin neredeyse hepsi, yayınladıkları makale içeriklerindeki konuların uzmanları, hatta birçoğu alanlarının ilk ve en büyük temsilcileridir.

Bu büyük kadroda dergide yazıları, şiirleri ve çevirileri yayınlanan toplam altmış altı kişi bulunmaktadır. Amacımız bu büyük kadro içerisinde hayatı ve faaliyetleri hakkında bilgi bulabildiğimiz bütün isimleri tanıtarak bahsi geçen döneme bir bakış sağlamak ve derginin yazar kadrosuna mensup kişilerin hayat ve faaliyetleri penceresinden *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin anlam ve derinliğinin daha iyi

görülmesini sağlamaktır. Sıralamamız, ilgili araştırmacıların farklı konulardaki çalışmalarına kaynak arayışında kolaylık sağlaması amacı ile alfabetik sıraya göre yapılmıştır.

Çalışmanın bu kısmında, daha önce de belirtildiği üzere, derginin toplam altmış altı kişiden oluşan yazar kadrosundan elli altı kişi hakkında bilgi verilmiş, on kişi ile ilgili ise herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Hakkında bilgiye ulaşılamayan bu kişilerin dergideki yazı ve şiirlerde kullandıkları mahlaslara herhangi bir kaynaktan rastlanmaması, bu kişiler hakkında bilgiye ulaşmamızı mümkün kılmayan nedenlerden bir tanesidir. Bir diğer neden ise soyadı kanunundan önce yayınlanan dergiye yazılar gönderen bu kişilerin faaliyetlerine kanundan sonra veya evlilik gibi nedenler ile değişen soyadlarıyla devam etmeleridir. Aralarında henüz üniversite öğrencisi iken hocalarının yayın organlarına yazılar gönderen öğrencilerin de bulunduğu bu kişilerin muhtemelen mezuniyetlerinden sonra tamamen farklı alanlarda çalışıp, yayın yapmamaları da haklarında bilgiye ulaşılamama nedenleri arasındadır. Kullandıkları mahlasları ve soyadlarından anlaşıldığı üzere diğer Türk devletleri vatandaşı olan, eğitim veya başka sebepler için Türkiye’de bulunan bu kişilerin yazılarının yayınlanmasından sonra Türkiye’den ayrılıp vatanlarına veya başka ülkelere göç etmeleri ihtimali de onların hayatları ile ilgili bir bilgiye rastlamayı zorlaştıran nedenlerdendir.

Hayatı ve faaliyeti ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamayan on kişi, bir başlık altında sıralamanın sonuna eklenmiş, bu başlık altında kişilerin dergi içerisindeki çalışmalarında kendileriyle ilgili verdikleri kısa bilgilerden ve çalışmalarının içeriğinden bahsedilmiştir. Dergi aracılığıyla bu kişilerin hayatları hakkında ipuçları veren çalışmamızın araştırmacıların ve bu kişileri tanıyabilecek olan kimselerin dikkatini çekmesini, bu vesileyle kişilerin gizli kalmış hayatlarının aydınlanmasını umuyoruz.

1.2.1. Abdülbaki Gölpınarlı

Türk tarikatları ve mezhepleri üzerine önemli çalışmalara imza atmış, ünlü tasavvuf ve edebiyat tarihçisi Abdülbaki Gölpınarlı 1900 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Azerbaycan’ın Gence şehrinden gelip İstanbul’a yerleşen ve *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde muhabir olarak çalışan Ahmed Âgâh Efendi’nin oğludur (Çelik,

2011: 135). Kendisine önce dedesinin adı olan Mustafa İzzet ismi verilmiş, sonra kendisinden önce doğan kardeşlerinin yaşamaması sebebi ile Abdülbaki adı kullanılmıştır (Dinçer Berdibek, 2013: 262). İstanbul'un çeşitli okullarında eğitim alan Gölpınarlı, lisedeyken babasını kaybettiği için eğitimini bir süreliğine sonlandırmak zorunda kalmıştır.

Birkaç yıl çeşitli okullarda öğretmenlik yaptıktan sonra kendi azmi ile sınavlara girerek liseyi bitirmiş, ardından da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine girmeyi başarmıştır. Fuat Köprülü'nün danışmanlığında *Melamilik ve Melamiler* adlı bitirme tezi ile 1930 yılında üniversiteden mezun olmuştur. Üniversiteyi bitirdikten sonra ilk önce Konya daha sonra Kayseri, Kastamonu, Balıkesir gibi Anadolu'nun çeşitli illerinde öğretmenlik yapmıştır. 1937 yılında "Yunus Emre-Hayatı" teziyle doktora imtihanını vererek Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne doçent olarak tayin olunmuştur (Çelik, 2001: 135).

Doçentlik görevinden sonra fakültede Farsça okutmanlığı yapan Gölpınarlı, 1942 yılında İstanbul Üniversitesine geçerek burada da İslam-Türk tasavvuf tarihi ve edebiyatı öğretmenliği yapmıştır. 1949 yılında kendi isteği ile emekli olduktan sonra hayatının geri kalanını Mevlana, Mevlevilik ve Tarikat araştırmaları ile geçiren Gölpınarlı, 25 Ağustos 1982 yılında vefat etmiştir (Akün, 1996: 146).

Hayatı boyunca Şiilik ve Mevlevilik meseleleri ile ilgilenen Gölpınarlı birçok dinî tarıkata da üye olmuştur. Türkçü ve dindar bir tutumu olan Gölpınarlı'nın hayatının bazı yıllarında sol görüşlü çevrelerle de yakın ilişkide bulunmuştur. Türk Tasavvuf tarihi, Yunus Emre, Mevlevilik gibi konularda yapmış olduğu araştırmaları *Atsız Mecmua*, *Şarkiyat Mecmuası*, *Azerbaycan Yurt Bilgisi* gibi dergilerde yayınlanmıştır. Birçok eseri tercüme ederek Türkçeye kazandıran Gölpınarlı'nın pek çok kitabı basılmıştır. Kitaplarının büyük bir kısmı Mevlana, Yunus Emre gibi önemli isimlerin sanatı ve inancı ile ilgili olup Mevlevilik konularını içerse de diğer alanlarda da eserleri bulunmaktadır.

Bütün bu ilmi ve fikrî çalışmaların yanı sıra gençliğinden bu yana zaman zaman eski şiir zevkiyle klasik yolda manzumeler de yazan Gölpınarlı; bunları bir araya getiren, henüz basılmamış bir divana da sahiptir (Akün, 1996: 149). Konya Mevlana Müzesinde bulunan bu Divan'ın İçerisinde 250'den fazla manzumesi bulunmaktadır (Çelik, 2001: 136).

1.2.2. Abdülkadir İnan

Başkurdistanlı halkbilimci İnan, 1889 yılında Başkurdistan'ın Çıgay şehrinde muhafazakâr bir ailede dünyaya gelmiştir. A.İnan, ilköğrenimini doğduğu Çıgay köyünde almış, orta ve yüksek tahsil için Troitsk'de Resûliye Medresesine yazılmıştır. Resûliye Medresesinde 8 yıl orta, 2 yıl yüksek kısmında okuyarak mezun olmuştur (Tanyu, 1976: 2). 1914 yılında Yüksek Muallim Mektebi'ni bitirdikten sonra bir süre imamlık, bir süre de öğretmenlik yapmıştır.

1904-1905 Rus-Japon savaşından Ruslar yenik ayrılıp gözünü Türk topraklarına dikmeye başlamıştır. Bu yıllardan sonra Türk halkları Çar rejimine karşı nefret ve öfke duymaya başlamış, bir yandan da bağımsızlık için teşkilatlanmalara başlamıştır. Bu yıllarda henüz bir öğrenciyken rejim karşıtı yazılar yazmaya başlayan Abdülkadir İnan'ın ilk yazılan 1908 yılında Orenburg'da yayınlanan *Vakit* gazetesinde çıkmıştır (Tanyu, 1976: 344).

İnan, 1917 yılı Rus yönetiminin kendi içerisinde el değiştirmek üzere olduğu zamanlara kadar yayın organlarındaki yazıları ile Başkurt halkını bilgilendirmeye ve cesaretlendirmeye çalışmıştır. Devrimin ardından Zeki Velidi Togan önderliğinde kurulan Başkurt Özerk Cumhuriyetinin yönetim kadrolarında önemli görevler almış, bu yıllarda çıkan *Başkurt* gazetesinde yazı işleri müdürlüğü görevini yürütmüştür.

Bütün mücadelelere rağmen 1920 yılında Bolşeviklere yenik düşen Başkurt direnişinin ardından sürgün hayatı başlayan İnan, 1923'te İran ve Afganistan'da bir sene kadar kaldıktan sonra Hindistan'a (1924), buradan da Avrupa'ya (Marsilya-Paris-Berlin-1925) geçmiş ve 1925 yılının Temmuz ayında İstanbul'a gelmiştir (Tülücü, 2000: 211).

Türkiye'ye geldikten sonra İnan'ın ilmi çalışmaları hakkında bilgi sahibi olan Fuad Köprülü onunla özel olarak ilgilenmiş, başkanlığını yaptığı Türkiyat Enstitüsünde asistan olarak yanına almıştır. Türkiye'de Rus zulmünden kaçan Türk muhacirlerin çıkardıkları dergi ve gazetelere Türkistanlı, Türkmen isimleri ile ilmi yazılar yazan İnan, 1927 yılında Velidi Togan ile birlikte *Yeni Türkistan* dergisini, 1928 yılında ise *Halk Bilgisi Haberleri* dergisini çıkarmıştır.

1933 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nde görevlendirilmek üzere Ankara'ya çağrılmış, görevine devam ederken, icraatları Atatürk tarafından beğenilince 1936

yılında Atatürk'ün emri ile Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesine profesör olarak atanmıştır. 1944 yılında dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından diploması olmadığı gerekçesi ile görevine son verilmiştir.

Türkçülük ve Turancılık propagandası yaptıkları gerekçesiyle içlerinde Zeki Velidi Togan'ın da bulunduğu kişilerin tutuklandığı 1944 yılında, içeri alınmayan milliyetçilerin de dışarıda baskılara maruz kaldığı bir dönemde Türkçü yazıları olduğu gerekçesi ile İnan'ın profesörlük unvanı da yine Millî Eğitim Bakanlığı tarafından düşürülmüş, 1948 yılında üniversiteye tekrar okutman olarak alınmıştır. Bu işlemlerin Türkiye Büyük Millet Meclisine aksetmesi üzerine, 1955 yılında tekrar Fakülteye öğretim görevlisi olarak atanmıştır (Tanyu, 1976: 351).

1944 yılından sonra bir daha huzurlu çalışma hayatı olmayan İnan, haksızlıklara uğramaya devam etmiştir. 1955 yılında emeklilik hakları elinden alınarak görevi sonlandırılınca bir süre Türk Dil Kurumunda, daha sonra Diyanet İşleri Başkanlığında, 1964 yılından sonra bir süre Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsünde görev yapmıştır. İnan, 1974 yılında bu kurumun da kapanması üzere çalışma hayatını sonlandırmış, üzerinden fazla zaman geçmeden 1976 yılında Ankara'da hayata veda etmiştir.

Arapça, Farsça, Rusça, Almanca gibi çok sayıda dil bilen İnan, Başkurdistan'ın bağımsızlık mücadelesi yıllarında Türkistan'ın pek çok bölgesini gezdiği için Türk lehçelerinin de birçoğuna hâkimdir. Hemen her Türk toplumunun tarihi, folkloru, dini, dili gibi konularda toplam 400'e yakın ilmi çalışması yayınlanmıştır.

1.2.3. Abdullah Battal Taymas

Kazan Tatarlarının bağımsızlık mücadelesinde yer alan önemli siyasetçilerden biri olan Taymas, gazeteci ve yazar kimlikleri ile de tanınmaktadır. Abdullah Bey, Tataristan'ın Samara (Kuybişev) vilayetinin Bızavlık (Buzuluk) kazasına bağlı Yanga Aktav (Yeni Akdağ) köyünde 1882'de dünyaya gelmiştir (Eski, 2018: 39). İlk önce kendi köyünde, daha sonra Orenburg'da ilk eğitimini alan Taymas, orta ve yüksek seviyedeki eğitim için önce Troyskiy'ye, daha sonra Mısır'a giderek kendisini oldukça geliştirmiştir.

Mısır'da bulunduğu yıllarda Arapça bilgisini üst seviyelere çıkaran Taymas, burada bulunduğu yıllarda Mısır'da çıkan bazı gazete ve dergilerde çalışmıştır. 1908 yılında

Mısır'dan Orenburg'a dönmüş, askerlik vazifesini yerine getirdikten sonra bir süre burada kalmış ve dönemin *Vakit* ve *Şura* gibi dergi ve gazetelerinde takma isimlerle yazılar yayınlamıştır. Orenburg'dan ayrıldıktan sonra Troyskiy şehrine geçmiş, burada üç yıl kadar öğretmenlik yapmıştır.

Kazan'a 1913 yılında gelen Taymas, burada yine dostlarının tavsiyesi üzerine Ahmet Hâdi Maksudî tarafından çıkarılan *Yılduz* gazetesinde çalışmaya başlamıştır (Eski, 2018: 41). 1917 ihtilâline kadar burada çalışmış, olayların ardından Kazan'da kurulan Millî Şura'nın yayın organı olan *Kurultay* gazetesinde çalışmıştır. Millî Şura'nın üyelerinden biri olan Taymas, Şura'da aktif olarak görev almış, başkan Fuad Tuktar ile birlikte Rus düzenini kabul etmemiş ve Tatar halkının bağımsızlığı için mücadele etmiştir. 1918 yılında Bolşeviklerin Kazan'da etkisini iyice arttırması ile birlikte Taymas'ın üyesi olduğu Şura dağıtılmış ve yazı işleri müdürü olarak çalıştığı *Kurultay* gazetesi kapatılmıştır. Millî Şura üyeleri Taymas liderliğinde bir süre de *Altay* gazetesini çıkarmış ama baskılar sonucu bu dergi de kapatılmıştır.

Millî Şura üyeleri ile uzunca bir süre Bolşeviklere karşı direnişin içinde olan Taymas, Kırmızı Ordu'nun gücüne daha fazla karşı koyamayacaklarını anladıklarından dava arkadaşları ile birlikte Kazan'dan ayrılma kararı almıştır. Yakın coğrafyalarda bir süre saklandıktan sonra yakalanmış ve hapsedilmiştir. Bolşeviklerin acımasız kamplarında ağır günler geçirdikten sonra ilk önce Bakü'ye kaçmış, oradan Moskova'ya gelmiş ve bir müddet burada kaldıktan sonra Finlandiya'ya geçmiştir. Finlandiya'da kaldığı 1921-1925 yıllarında Helsinki'de açılan bir okulda öğretmen olarak çalışmıştır (Eski, 2018: 48).

1925 yılında Helsinki'den Türkiye'ye gelen Taymas, İstanbul'da iki yıl kadar kaldıktan sonra Ankara'ya geçmiştir. Ankara'da Matbuat Umum Müdürlüğünde Rusça çevirmeni olarak Türkiye'deki iş hayatına başlayan Taymas, bu kurumun Dış İşleri Müdürlüğüne bağlanmasının ardından memur olarak çalışmaya devam etmiştir. İş hayatı ile birlikte yayın organlarında da aktif faaliyet sürdürmüş, makaleler ve kitaplar yayınlamıştır.

Hayatını Türk kültürü için çalışarak sürdüren Taymas; Türk dili, edebiyatı, kültürü, tarihi gibi alanlarda çok önemli eserler vermiştir. Çocukluğundan başlayarak sürekli yer değiştirerek çeşitli ülkeler gezmiş ve öğrenmekten bıkmamıştır. Taymas, gezdiği ülkelerde birçok dil öğrenmiştir.

1932 yılında İstanbul’da toplanan Birinci Türk Dil Kurultayına katılmış, daha sonra kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyetine üye olmuştur (Eski, 2018: 48). Üyeliği sırasında *İbnü Muhenna*, *Büyük Kırgız Sözlüğü*, *Yakut Dili Sözlüğü* gibi çalışmaları kurum tarafından basılmıştır. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü üyesi de olan Taymas, 1947 yılında kendi isteği ile emekliye ayrılmıştır. Emekli olduktan sonra dergilerde makaleler yayınlamaya devam eden Taymas, birçok eseri Türkçeye çevirmiş ve kitap yazmaya devam etmiştir. Zor ve verimli bir hayat yaşayan büyük Tatar âlimi 1969 yılında İstanbul’da hayata veda etmiştir.

1.2.4. Adnan Cahit Ötüken

Türk kütüphaneciliğinin kurucu isimlerinden, aynı zamanda eğitimci ve yazar olan Ötüken, 1911 yılında Manastır’da dünyaya gelmiştir. Askeri doktor olan babası Binbaşı Ali Naşit Bey, Kafkas Cephesi şehididir. Ötüken, daha çok küçükken babası şehit olduğu için annesi tarafından büyütülmüştür. Adnan Ötüken, öğrenimine İstanbul’da Kadıköy Osmangazi Nümune Mektebi’nde başlamış, bu altı sınıflı ilkokulu 1924 yılında tamamlamış, 1927-1928 ders yılında Kadıköy Ortaokulu’ndan, 1930-1931’de de İstanbul Erkek Lisesi’nden mezun olmuştur (TKDB, 1972: 66). Yüksek tahsilini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji ve Fransızca bölümünde yapmıştır. Üniversite yıllarında Edebiyat Fakültesi Talebe Derneği başkanlığı yapmış, daha öğrenciyken özel liselerde edebiyat öğretmenliği yapmıştır.

1935 yılında mezun olan Ötüken, o yıllarda Türkiye’de Helmut Litter önderliğinde kurulan Kütüphaneler Tasnif Komisyonunda bir süre çalışmış, kütüphane araştırmacılığı ile ilgili araştırma yapmak konusunda kendini geliştirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti adına Almanya’ya Kütüphaneler ile ilgili araştırma yapmak ve eğitim almak için bir ekip gönderilmesi kararı yayınlanmıştır. Adnan Ötüken; Fehmi Ethem Karatay ve Rifai Aktan’dan sonra yurt dışında kütüphanecilik eğitimi görme şansına ermiş üçüncü kişi olmuştur (Cunbur, 1972: 89). Dört yıl Alman kütüphanelerinde çalışan Ötüken, büyük bilgi birikim sahibi olmuş, bu süreç onun Türkiye’deki başarısının temelini teşkil etmiştir.

1939 yılında yurtdışından dönen Ötüken, 1941 yılında Millî Eğitim Bakanlığında Yayınlar Müdürü olarak mesleğe başlamıştır. Bu görev onun Türk Millî Kütüphaneciliğini kurmasını sağlayacak alanı kendisine tanımış, kısa süre içerisinde

millî kütüphaneciliğin temellerini atmıştır. İlk iş olarak Türk Ansiklopedisi’ni yayına hazırlamış, ardından İslam Ansiklopedisi’ni yayınlamaya başlamıştır. “Dünya Edebiyatından Tercümeler” adlı diziyi başlatmış, bu dizide birçok çeviri yapmıştır. 1946’da bu görevinden ayrılarak kütüphane binası tahsis etme girişimleriyle ilk önce resmi olmayan bir kurum oluşturmuştur.

Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde Kütüphanecilik dersleri verilmesi gerektiğini düşünen Ötüken, kendisinden sonra gelecek olan kütüphanecilerin yetişeceği bir alan oluşturmak için çabalamıştır. 1946-1948 yılları arasında Millî Kütüphaneyi kurmayı başaran Ötüken, 1950 yılında Türk Kütüphaneciler Derneği Başkanı olmuştur. Üniversitede kütüphanecilik eğitimleri vermeye zor şartlar altında devam ederken 1954 yılında fakültede Kütüphanecilik Bölümü açtırmayı başarmış, bu bölüme öğretim görevlisi olarak atanmıştır.

Üniversitede görevine devam ederken 1957 yılında Almanya’ya Kültür Ateşesi ve öğrenci müfettişi olarak gönderildiği için Türkiye’deki görevinden ayrılmıştır. 1960 yılında Türkiye’ye dönen Ötüken, Millî Kütüphane Müdürü olarak göreve başlamıştır. 1965 yılında kurulan Kültür Müsteşarlığı görevine atanmıştır. İki yıl kadar süreyle bu görevi icra ettikten sonra ayrılmış, Ankara’da farklı liselerde edebiyat öğretmenliği yaparak çalışmaya devam etmiştir. Sağlık sorunlarının sıklaşması yüzünden 1971 yılında emekliye ayrılma kararı almış ve İstanbul’a taşınmıştır. İstanbul’dayken uzun süredir devam eden kalp rahatsızlıklarına daha fazla dayanamamış, ani bir kalp krizi ile 4 Mart 1972’de vefat etmiştir.

1.2.5. Ahmet Ateş

Arap, Fars ve Türk dilleri üzerine önemli araştırmalara imza atmış Türk âlimi Ateş, 1917 yılında Gaziantep’te dünyaya gelmiştir. Babasının mesleği gereği ilk eğitimini Adana, Pazarcık ve Maraş’ta görmüş, orta tahsilini Malatya’da başlamış ve Konya lisesinde bitirmiştir (Çetin, 1972: 1). 1935 yılında lise eğitiminden hemen sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine bağlı Yüksek Muallim Okulunda Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne başlamıştır. Arap ve Fars dilleri konusunda kendisini geliştiren Ateş, hocası Prof. Dr. Hellmut Ritter’in yetiştirdiği başarılı öğrencilerden biri olmuş, üniversite eğitimi bitince de hocasının yanında asistan olarak işe başlamıştır.

1938 yılında kurulan Şarkiyat Enstitüsünün resmîlik kazanması için hocası Ritter ile beraber çalışan Ateş, bu enstitünün yayın işlerini üstlenip 1956 yılından itibaren Şarkiyat Mecmuası'nı çıkarmıştır. 1940 yılında İslam Ansiklopedisi'nin Türkçeye çevrilmesi için çalışan tercüman ekibinde yer almıştır. 1943 yılında doçent, 1953 yılında profesör unvanını alan Ateş, üniversitede başarılı hayatına devam ederken diğer yandan yayın işleri ile uğraşmıştır. İstanbul Fatih Derneği tarafından kurulan İstanbul Enstitüsü'nün müdürlüğünü yapmış, bu kurumun yayın organı olan İstanbul Enstitüsü Dergisi'ni çıkarmıştır.

Asistanlık günlerinden itibaren yurtdışı üniversite davetlerine, toplantılara katılmış Almanya, İngiltere, Fransa, Rusya gibi ülkelerde uluslararası Arapça, Farsça filoloji kongrelerine katılmıştır. Türk dili ve edebiyatı alanında modernliği savunan hocaları M. Fuad Köprülü, Râgıp Hulûsi Özden, R. Rahmeti Arat, Ali Nihad Tarlan, Ahmed Caferoğlu gibi isimlerden ziyade yanında asistan olarak çalıştığı Prof. Dr. Hellmut Ritter'den ve Arap, Fars filolojisinin yerli uzmanı M. Şükrü Yaltkay'dan etkilenmiştir (Çetin, 1972: 5).

Türk Dil Kurumu ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü gibi kurumların üyesi olan Ateş, bunun dışında daha birçok kurum ve kuruluşta bazen kurucu bazen müdür olarak çalışmıştır. Ateş, *Türkiyat Mecmuası*, *İslam Ansiklopedisi*, *Şarkiyat Mecmuası* ve daha birçok dergide bilimsel makaleler yayınlamıştır. Arapça ve Farsçayı mükemmel bilen Ateş, bu dillerden yaptığı tercüme eserlerle çeviri alanına büyük katkı sağlamış, ayrıca Türk edebiyatı ve tarihi ile ilgili kitaplar da yazmıştır.

Hayatının sonuna kadar faaliyetlerine devam etmiş, 1965 yılında geçirdiği bir kalp rahatsızlığı sonucu bir daha eski sağlığına kavuşamamış, yine aynı rahatsızlıktan dolayı 20 Ekim 1966'da hayata veda etmiştir. İstanbul'da son yolculuğuna uğurlanan Ateş, Merkez Efendi mezarlığına defnedilmiştir.

1.2.6. Ahmet Caferoğlu

Türkçenin tarihi, gelişimi ve lehçeleri üzerine önemli çalışmalar yapan, ünlü dilbilimci ve edebiyatçı Ahmet Caferoğlu 17 Nisan 1899 tarihinde Azerbaycan'ın Gence şehrinde dünyaya gelmiştir. Üç yaşındayken babasını kaybeden Caferoğlu, annesi tarafından yetiştirilmiştir. İlk ve orta eğitimini ailesinin Özbekistan'a taşınması nedeni ile Semerkant'ta, lise eğitimini tekrar Azerbaycan'a döndükleri için

Gence’de tamamlamıştır. 1916 yılında Kiev Yüksek Ticaret Okuluna başlayan Caferoğlu, eğitimi devam ettiği sırada, 1917 yılında Rus Bolşevik ihtilali gerçekleşince eğitimini yarıda bırakarak Azerbaycan’a dönmüştür. 1918’de İngiliz, Rus ve Ermeni güçleri tarafından saldırıya uğrayan ülkesinin işgaline karşı Osmanlı devleti tarafından oluşturulan ve komutası Nuri Paşa’ya verilen Kafkas İslam Ordusu’na gönüllü olarak yazılan Caferoğlu, Azerbaycan’ın bağımsızlığı ile sonuçlanacak hareketin içinde yer almıştır (Ölçer, 2019: 15). Orduda “yardımcı topçu astsubayı” olarak görev yapan (Sultanlı, 2007:118) Caferoğlu, Azerbaycan’ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra eğitim hayatınadönmüştür.

1919 yılında Bakü Üniversitesi Şarkiyat Fakültesine girmiş, Cumhuriyet yıkılıp Sovyet hâkimiyeti kurulunca 1920 yılında Türkiye’ye gelmiştir. Eğitimi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde devam ettirerek 1924 yılında mezun olmuştur. Bir süre İlahiyat fakültesinde memur olarak çalışmıştır. Daha sonra Türkiyat enstitüsünde asistan olarak görev yapan Caferoğlu, 1925 yılında Alman Dış İşleri Bakanlığının bursu ile doktora yapmak üzere Almanya’ya gitmiştir.

1929 yılında *Gence Ağzında 75 Bayatı Türküsü* adındaki doktorasını tamamlayan Caferoğlu, aynı yıl içerisinde İstanbul’a geldikten sonra Darülfünun Edebiyat Fakültesinde Türk Dili Tarihi bölümünde doçent unvanıyla çalışmıştır. 1938 yılında profesör unvanı aldıktan sonra 1946 yılında Fuad Köprülü’nün üniversiteden ayrılması üzerine bölüm başkanlığını devralmıştır. Bu bölüm, ilerde Eski Türk Dili ve Yeni Türk dili olmak üzere ikiye ayrılınca Caferoğlu, Yeni Türk Dili bölümünün başkanlığına 1973 yılına, yani emekliliğine kadar devam etmiştir.

Ahmet Caferoğlu, bölüm başkanlığını yürüttüğü yıllarda *Azerbaycan Yurt Bilgisi* (1932-1934) ve *Türk Amacı* (1942-1943), ayrıca 1946 yılında devraldığı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin çıkardığı *Türk Dili ve Edebiyatı* gibi dergilerin başkanlığını yapmıştır. Bunlardan *Türk Dili ve Edebiyatı*, en uzun süreli yayın hayatı olan dergidir. Caferoğlu, bu derginin editörlüğünü 1973 yılına, yani emekliliğine kadar devam ettirmiştir. 1966-1973 yıllarında İstanbul Üniversitesine bağlı Türkiyat Enstitüsü başkanlığını yürütmüştür. Caferoğlu’nun bahsi geçen bu kurumlar dâhil olmak üzere daha birçok yayın organında sayısız yazıları yayınlanmıştır.

Türk kültürünün farklı alanlarında araştırmalar yapan, Türk Dil Kurumu’nun ilk görevlilerinden biri olan Caferoğlu, Türk dili hakkında yeri dolmaz eserlere imza

atmıştır. Türkiye Türkolojisinin şekillenmesinde hoca, araştırmacı ve idareci olarak görev yapan Ahmet Caferoğlu'nun (1899-1975) yazdığı *Türk Dili Tarihi* isimli iki ciltlik çalışma Türkiye'de bu sahada ortaya konulmuş ilk ayrıntılı bilimsel eserdir (Turan, 2021: 1866). 1920 yılından sonra bir daha dönemediği vatanı Azerbaycan'ın dili, edebiyatı, kültürü üzerine çok sayıda araştırma yapan Caferoğlu, Azerbaycan için gençlik yıllarında cephede bir kere, muhacerette ise ömrünün sonuna kadar çarpışmıştır. Vatan'dan ayrı kalmanın burukluğu ile karamsarlığa kapılmadan her gününü çalışarak geçirmiş, Türklük ile dolu bir ömür sürdürmüş olan Caferoğlu, 1975 yılında geçirdiği kalp krizi ile hayata veda etmiştir.

1.2.7. Ahmet Talat Onay

Şair, yazar, halkbilimci ve siyaset adamı Onay, 1885 yılında Çankırı'da dünyaya gelmiştir. Üniversiteye kadar olan eğitimini Çankırı, Kastamonu, Ankara gibi illerde aldıktan sonra İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesine bağlı Yüksek Muallim Mektebine başlamıştır. 1910 yılında mezun olduktan sonra öğretmen olarak mesleki hayata atılmıştır. İlk önce Ankara Darülmuallimin Rüştîyesi'ne, daha sonra Kastamonu Sultanisi okuluna Edebiyat öğretmenliğine atanmıştır (Tunçkol, 2015: 18). Askeri görevini yerine getirdikten sonrada İzmir'de öğretmenliğe devam etmiştir.

Yazarlık hayatına İzmir'de öğretmen olduğu yıllarda *Anadolu* ve *Duygu* gazetelerinin başyazarı olarak başlamış, bu dergilerde o dönemde İzmir'i işgal etmek isteyen Yunan güçlere karşı halkı millî ayaklanmaya çağırmış ve millî mücadeleyi savunmuştur. 1915 yılında İzmir işgal edilince İzmir halkını Yunan işgaline karşı direnişe çağıran yazıların sahibi olan Ahmet Talat beyin yakalanması için emir yayınlamıştır (Tunçkol, 2015: 19). Durum böyle olunca İzmir'den ayrılan Ahmet Talat, Kastamonu'ya geçmiş, burada öğretmenliğe ve millî mücadele ruhu ile çalışmaya devam etmiştir. Kastamonu'da *Tiraje*, *Açıksöz* gibi yayın organlarında millî mücadeleyi destekleyen ve halkı bu mücadeleye davet eden makaleleriyle dikkatleri üzerine toplamıştır.

İlk önce Zonguldak Maarif Müdürlüğüne, daha sonra Bolu Maarif Müdürlüğüne getirilen Ahmet Talat, 1923 yılı Bolu'da görevde olduğu sırada Mustafa Kemal Atatürk'e kendisini milletvekili seçmesini istediğini söyleyen bir mektup yollamıştır

(Tunçkol, 2015: 22-23). 30 Temmuz 1923'te Çankırı Milletvekili olarak meclise giren Ahmet Talat; üç dönem Çankırı'da, iki dönem de Giresun'da milletvekilliği yapmıştır. Millî Mücadeleye desteklerinden dolayı 1926 yılında Atatürk tarafından madalya ile ödüllendirilmiştir.

Gerek öğretmenlik yıllarında gerekse mecliste bulunduğu yıllarda yazı hayatına devam eden Ahmet Talat, Türkçü fikir ve tutumu ile sürekli bağımsızlığı, millîliği savunan yazılar kaleme almıştır. Süreli yayın organları dışında kitaplar da kaleme almış, ayrıca şiirler de yazmıştır. Üniversite yıllarından başlayarak millî ve Türkçü bilinç ile memleket hizmetine ömrünü adayan Ahmet Talat, başarılarla dolu bir hayatın ardından 1956 yılında Ankara'da vefat etmiştir.

1.2.8. Aziz (Seitli) Alpagut

Türkiye'deki Azerbaycanlı muhacirler arasında çok yönlü faaliyetleri ile dikkat çeken isimlerden bir olan Alpagut; yazarlık, siyaset, deri ve ziraat uzmanlığı gibi alanlarda önemli işlere imza atmıştır. Asıl adı Mir Aziz Seyidli olan Alpagut, 1895 yılının Temmuz ayında Revan'ın Dilican mahalinde dünyaya gelmiştir (Pashayeva, 2014: 82). İlk ve orta öğrenimini önce Tiflis'te, daha sonra Çerkesler şehri Şetkale olarak adlandırılan Rusya'nın Stavropol şehrinde tamamlamıştır. Yüksek öğrenime Estonya Tartu Üniversitesinin Tıp Fakültesi öğrencisi olarak başlamış, ancak daha sonra hukuk fakültesine geçmiştir. Üniversite yıllarında Estonya'da Çar rejimine karşı çıkan ayaklanmalar içerisinde bulunan Alpagut, Bakü'de kurulan Kafkas Türk-Müslüman Öğrenci Teşkilatı'na başkanlık yapmıştır (Pashayeva, 2014: 83). Alpagut'un bu teşkilat yılları ile ilgili bir hatıra yazısı kendi kaleminden *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde yayınlanmıştır (Seitli, 1933: 199-205). Bu hatıradaki bahsi geçen öğrenci teşkilatının mücadeleleri üzerinden Azerbaycan'ın içinde bulunduğu durum anlatılmış ve bu yıllarda Kafkas Türk-Müslüman teşkilatının şehit düşen genç öğrencileri anılmıştır. Alpagut'un dergide yayınladığı gibi, hayatı boyunca biriktirdiği anıları "Hayatımın Hikâyeleri" adlı hatıra kitabında yayınlanmıştır (Alpoud, 2011).

1918 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ilan edildikten sonra Sorgu Hâkimi görevine getirilmiş ve cumhuriyetin varlığı sürecince bu göreve devam etmiştir. 1920 yılında Bolşevik orduları Bakü'ye girip Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığına son

verince direnişçi sivil hareketlerin içinde bulunmuş, yakalanarak bir süre hapiste kalmıştır.

Rusya'nın farklı şehirlerinde ıstıraplı sürgün hayatı yaşarken hapisten kaçmayı başarmış, sahte pasaport ile ilk önce İran'a, oradan da Türkiye'ye geçmiştir (Attar ve Şimşir, 2013: 256-257). Türkiye'de kısa bir süre kaldıktan sonra Almanya'ya geçmiş, burada bir deri fabrikasında çalışmaya başlamıştır. Almanya'da Freiberg Dericilik okulunda bu işi daha iyi öğrenen Alpagut, ardından kısa bir süre de deri fabrikalarında çalıştıktan sonra Türkiye'ye dönmüştür. 1927 yılında İstanbul'a geldikten sonra Beykoz ve Söğüt deri fabrikalarında çalışmış, daha sonra 1934 yılında Ankara'ya geçmiştir (Attar ve Şimşir, 2013: 257).

Ankara'da Atatürk ile tanışma fırsatı bulan Alpagut, kendisinin Almanya'da dericilik üzerine eğitim aldığını söyleyince bu konu Atatürk'ün ilgisini çekmiş ve Atatürk tarafından kendisine orman çiftliğinde bir deri fabrikası kurulabileceği söylenmiştir. Bu müjde ile direkt çalışmalara başlayan Alpagut, Atatürk'ün dediği deri fabrikasını kurmuş ve çok verimli bir şekilde çalıştırmaya başlamıştır. 1937 yılında Atatürk'ün sağlık durumunun iyice kötüye giderek tedavi için Ankara'dan İstanbul'a geçmesine kadar işlerinde çok iyi ilerleyen bu fabrika, liderin sağlığına tekrar kavuşamaması ile kapatılmıştır.

1938 yılında Türkiye'den ayrılıp tekrar Almanya'ya giden Alpagut, burada kimya dersleri almış, 1940 yılında Türkiye'ye dönerek Ziraat Fakültesine girmiş, mazi sepeleyici madde üzerine yaptığı çalışma ile 1952 yılında doktor unvanını almıştır (Attar ve Şimşir, 2013: 257). 1954 yılında Tarım Bakanlığında uzman olarak işe alınan Alpagut, uzun yıllar bu görevde çalışmış ve 1988 yılında Ankara'da hayata veda etmiştir.

Azerbaycanlı bir muhacir olarak Türkiye'de yaşayıp burada ölen Alpagut, iş hayatının yanı sıra edebî ve siyasi alanlarda aktif bir hayat sürmüş, kitaplar ve makaleler yazıp yayınlamıştır. Alpagut'u diğer Azerbaycanlı muhacirlerden ayıran yönü, Türkiye muhacirliği boyunca Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu Muhammed Emin Resulzade'nin liderliğini ve fikirlerini eleştiren bir tutum sergilemesidir. Alpagut, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurucu kadrolarının fikirlerine karşı gelerek çeşitli parti, dernek gibi kuruluş girişimlerinde bulunmuş, her

zaman Müsavat partisi kadrolarına muhalefetçi bir duruş sergilemiştir (Pashayeva, 2014: 90).

1.2.9. Aziz Özer

Aslen Azerbaycanlı olan, fakat Azerbaycan'daki hayatı ve faaliyetleri ile ilgili bilgiye ulaşmanın mümkün olmadığı isimlerden biri olan Özer'in Türkiye'deki çalışmalarının çoğunun Azerbaycan sanat ve folkloru üzerine olduğu görülmektedir. 1949 yılında Muhammed Emin Resulzade önderliğinde kurulan Azerbaycan Kültür Derneğine maddi destek sağlaması amacı ile 1952 yılında, İstanbul'da Azeri Kardeşler Yardımlaşma Derneği kurulmuştur. 1954 yılında adını Azerbaycan Yardımlaşma Derneği olarak değiştiren bu kurumun kurucu beş üyesinden biri de Aziz Özer'dir (Şimşir, 2002: 158). Adına ilk burada rastlanan Özer, bundan sonraki beş-on yıllık süreçte Azerbaycanlı muhacir kadroların faaliyetleri içinde görülmektedir.

1954 yılında kurulan Azerbaycan Kültürünü Tanıtma Derneği yayın faaliyetlerini üstlenerek Azerbaycan ile ilgili konuları süreli yayın organları ile Türkiye ve dünya basınına anlatmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda 1934'de kapanan *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi, yıllar sonra dernek tarafından tekrar yayın hayatına döndürülmüş ve 1954 yılında otuz yedinci sayısını yayınlamıştır. Derginin bu sayısındaki yazar kadrosu içerisinde adı görülen Aziz Özer, "Türkiyede Azeri türkü ve oyun havaları" adlı bir makale yayınlamıştır. Azerbaycan Kültür Derneği'nin yayın organı olan *Azerbaycan* dergisinde de halk oyunlarına dair makaleleri yayınlanmıştır.

Özer'in *Azerbaycan Yurt Bilgisi* ve *Azerbaycan* dergilerindeki makalelerinin içeriğine bakıldığında Azerbaycan musikisi ve folkloru hakkında bilgi sahibi olduğu görülmektedir. Özer'in bahsi geçen makaleleri hâlâ Azerbaycan folklor araştırmalarında değerli kaynak gibi kullanılmaktadır.

Azerbaycanlı muhacirlerin 1950'li yıllardaki faaliyetleri içerisinde bulunan, bu çevrelerle yakın iletişimde olan Özer, tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Türkiye'den ayrılmış ve uzun yıllar Amerika'da muhacir hayatı yaşamıştır (Hasankızı, 2015: 51). Amerika hayatı hakkında her hangi bir bilgiye ulaşılmamıştır. Aziz Özer'in Azerbaycan, Türkiye ve Amerika'da geçirdiği yıllarının ve

faaliyetlerinin ayrıca bir çalışma ile aydınlığa kavuşturulması, Azerbaycan muhacir tarihi açısından önemli bir husustur.

1.2.10. Bedriye Sabit (Atsız)

Hakkında henüz detaylı bir biyografi hazırlanmamış olan Bedriye Sabit'in hayatı ve faaliyetleri hakkında çeşitli kaynaklardan toplanan bilgilerden anlaşıldığı üzere, milliyetçi bir Türk tarihçisi ve eğitimcidir. Türkiye'de Türkçülüğün Ziya Gökalp'tan sonraki en büyük ismi olarak bilinen Hüseyin Nihal Atsız'ın ikinci eşi olarak tanınan Sabit, çalışmamızın konusu olan *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin 1934 yılı 30, 31 ve 32. sayılarında yayınladığı makalelerinde kendisinden “Üniversite Tarih zümresi talebesinden” diye bahsetmiştir. Dönemin bazı dergilerindeki yazılarında “Tolunay” imzasını kullandığı da bilinmektedir. Sabit'in bundan önceki ve sonraki hayatı ile ilgili bilgiler sınırlı olmakla beraber aşağıdaki gibidir.

Doğum yeri ve ilköğrenim yılları hakkında bilgi bulunmayan Sabit'in 1927-1930 yılları arasında İzmir kız lisesinde talebe olduğu görülmektedir (Aksoy, 2015: 24). Daha sonra İstanbul'a gelen Sabit, İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü öğrencisi olmuştur. Hangi yıl üniversiteye başladığı kesin olarak bilinmese de 1934 yılında dergide yayınlanan makalesindeki kendi sözlerine ve Aksoy'un makalesinde gösterilen fotoğraflara bakıldığında 1934-1935 yıllarında öğrenci olduğu anlaşılmaktadır. Bahsi geçen fotoğraflardan, ünlü tarihçi Mükrimin Halil Yınanç, Akdes Nimet Kurat gibi isimlerin öğrencisi olduğu görülmektedir (Aksoy, 2015: 26).

Nihal Atsız'ın 1934 yılında yayınlamaya başladığı *Orhun* dergisinde de yazıları bulunan Sabit, bu ve bundan sonraki yıllarda tamamen Nihal Atsız'ın yanında bulunmuştur. Üniversite öğrencilik yıllarında tanıştığı Nihal Atsız ile hem fikir hem gönül birlikteliği bulunan Sabit, 1936 yılında Atsız ile evlenmiştir. 1944 yılında Nihal Atsız'ın *Orhun* dergisinde yayınladığı Şükrü Saraçoğlu, Sabahattin Ali gibi isimleri eleştiri mektuplarından sonra başlayan Türkçülük ve Turancılık davaları günlerinde 3 Mayıs'tan itibaren başlayan gözaltı olaylarında Nihal Atsız'ın eşi olduğu ve Turancılık yaptığı gerekçesi ile gözaltına alınanlardan birisi de Bedriye Sabit olmuştur.

Bu tutuklamanın olduğu yıl Erenköy Lisesi Tarih öğretmeni olarak görev yapan Sabit, iki buçuk ay çeken sorgu ve tutukluluk sürecinden sonra beraat edince görevli

olduğu okuldan alınarak Kartal ortaokuluna tayin edilmiştir (Sefercioğlu, 2009: 18). Bu yıllardan sonraki hayatı hakkında pek bilgiye rastlanmayan Sabit'in 1970'li yıllarda Almanya'da Münih Üniversitesi ön Asya Tarih ve Kültürü Enstitüsü Öğretim Üyesi olarak çalıştığı bilinmektedir (Korkmaz, 1979: 485).

1.2.11. Besim Atalay

Türk dilbilimci, eğitimci, yazar ve siyasetçi Atalay;1882 yılında Uşak'ta dünyaya gelmiştir. Tam adı Ahmet Besim Atalay'dır (Yalçın, 2001:147). İlk ve orta eğitimini memleketindeki medreselerde tamamladıktan sonra 1908 yılında İstanbul'a gelen Atalay, burada Dârülmuallîn okulundan mezun olmuş ve Anadolu'nun farklı illerinde öğretmenlik yapmıştır. Niğde, Maraş, İçel gibi yerlerde Millî Eğitim Müdürlüğü görevinde bulunmuştur.

İstiklal harbinin başından itibaren, millî mücadelede aktif rol alan Atalay, 1919'da Atatürk'ün Sivas'ta bulunduğu sırada, Silifke'de bir grup arkadaşıyla Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurmuştur (Öz, 2013: 430). Kendi şehri Uşak'ta da Millî Mücadele'yi destekleyici çalışmaları olmuştur. 1920'den 1946'ya kadar TBMM'de Kütahya Milletvekili olarak bulunmuştur (Yalçın, 2001: 147).

Milletvekilliği sırasında boş durmayan Atalay, 18 yıl Türk Dil Kurumunda çeşitli kademelerde çalışmış ve ölene dek kurumda üye olarak kalmıştır (Öz, 2013: 430). Türkçenin sadeleşmesinin en büyük savunucularından olmuş, Türk dili ve Türkoloji üzerine birçok kitap ve makale yazmıştır. Türkçenin lehçeleri hakkında da bilgi sahibi olan Atalay, Divanü Lugati't-Türk ve daha birçok Arap alfabesi ile yazılmış Türk eserini Türkiye Türkçesine çevirmiştir. Kuran'ı Kerim çevirisi de yapmış, aynı zamanda Türkçe ibadetin savunucusu olmuştur.

Türkçe ve Türkoloji alanında verimli bir hayat geçiren Atalay, Millî Mücadele yıllarından başlayarak hayatının sonuna kadar milliyetçi bir görüşe sahip olmuş ve bu uğurda çalışmıştır. Savunduğu fikirleri doğrultusunda birçok eser vermiş, cumhuriyetçi şiirler yazmış ve dönemin yayın organlarında makaleler yayınlamıştır. Böylesi verimli bir hayatın ardından 7 Kasım 1965 yılında Ankara'da vefat etmiştir.

1.2.12. Cafer Seyidahmet Kırimer

Kırım bağımsızlık mücadelesi tarihinin en önemli siyasetçilerinden biri olan Kırimer; siyasetçi, devlet adamı ve yazardır. 1889 yılında Kırım'da Yalta'nın Kızıltaş köyünden otuz dört köyün temsilciliğini yapan bir babanın oğlu olarak dünyaya gelmiştir (Arabacı, 2008: 48). İlköğrenimini Kırım'da tamamladıktan sonra Osmanlı İdadilerinde orta seviye eğitim almak üzere İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da bulunduğu yıllarda İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı *Tercüman* (1909-1914), Hasan Sabri Ayvazov'un yayınladığı *Vatan Hadimi* (1906-1908) gazetelerini okumaya başlamış, bu yayın organları ile milliyetçi fikrinin temellerini atmıştır.

Daha çocuk denilebilecek yaşlarda siyasi faaliyetlere girişen Kırimer, İstanbul öğrencilik yıllarında Kırımlı Tatar öğrencilerin 1909 yılında kurduğu bir teşkilat olan Kırım Talebe Cemiyeti'nin kurucularından biri olmuştur. Bu cemiyetin kuruluş tüzüğünü hazırlayan, en aktif üyelerin başında gelen isim, Kırimer'dir. Bu öğrenci teşkilatı, ilerleyen yıllarda yine aynı yönetim kadrosu ile Vatan Cemiyeti'ni kurmuş, ilerleyen yıllarda Kırım Cumhuriyet'inin kurucu kadrolarını oluşturmuşlardır.

İstanbul'daki öğrencilik yıllarının yaz tatillerinde memleketine dönen Kırimer, bu süreçte Rusça öğrenmiş ve 1911 yılında Üniversite eğitimi için Paris'e gitmiştir. Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisi olarak eğitim görmüş, Birinci Dünya Savaşının başlaması ile Kırım'a dönmüştür. 1917 yılı başlarında askerlik görevini yerine getiren Kırimer, ihtilalin başlaması ile birlikte Kırım'la iletişim içerisinde olmuştur. 7 Nisan 1917'de 2000 Kırım Türk'ü Akmescit'te toplanarak Kırım Müslümanları Merkezi İcra Komitesi'ni kurmuştur (İnalcık, 2014: 5). Bu komite, Kırimer'in İstanbul öğrencilik yıllarından dava arkadaşı, Kırım Talebe Cemiyeti'nin başkanı Numan Çelebi Cihan'ı Baş Müftülüğe, kendisini ise Vakıf İşleri Müdürlüğüne getirmiştir.

1917 yılında Moskova'da yapılan Rusya Müslümanları Kongresi'nde Müslüman halkların toprağa dayalı özerklik almaları fikri kabul görünce bu durumun Tatar halkı için bağımsızlık alanını oluşturduğunun farkında olan Kırimer ve Çelebi Cihan, bağımsızlık girişimlerine başlamıştır. Özerklikten daha fazlasını hak ettiklerini düşünen Tatar halkı ve aydınları, bu düşünceyle bir komisyon kurmuştur. Kırım'ın her tarafından Komitelerin seçtirdikleri 1500 kişi, 1 Kasım 1917'de Akmescit'te bir millî konvansiyon halinde toplanarak Kırım Halk Cumhuriyet'inin kurulmasını

kararını vermişlerdir (İnalcık, 2014: 5). Kurulacak olan bu cumhuriyetin anayasasını Kırimer hazırlamıştır. 26 Kasım'da resmi olarak Kırım Demokratik Cumhuriyeti kurulmuştur.

1917 yılında Kırım Demokratik Cumhuriyeti resmen ilan edilmiş, Çelebi Cihan başkanlığa, Kırimer ise bu cumhuriyetin Harbiye ve Hariciye bakanlıklarına getirilmiştir. Almanların Kırım'ı işgal etmesinden sonra yeni kurulan hükümette Dış İşleri Bakanı olarak çalışmıştır. Almanların Kırım'dan çekilip Bolşeviklerin tekrar Kırım'a girdiği sıralarda Kırım Parlamentosunun Avrupa ve Türkiye temsilciliği için yurt dışında bulunmuştur. 1918 yılında Ruslar Kırım'ı tamamen işgal ettiklerinde Polonya'da bulunan Kırimer, buradan Paris'e geçmiş daha sonra ise Türkiye'ye gelmiştir.

Ömrünün geri kalanını muhacerette tamamlayan Kırimer, ölene kadar Kırım halkı için çalışmıştır. 1921-1923 yıllarında Kırım'ı kasıp kavuran kıtlık ve açlıkta Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde, Türkiye'nin Ankara ve İstanbul şehirlerinde bulunan Kırimer, ülkesine yardım sağlamak için birçok devlet ve din adamı ile görüşmüştür. Kırım meselelerinin hayatı boyunca savunucusu olan Kırimer, Türkiye'de ve dünyada Türk siyasi muhacirlerin yayınladıkları dergi ve gazetelere birçok bilimsel makale yayınlamıştır. Türkçü ve milliyetçi fikirlere sahip Tatar aydını, İstanbul'da bu konularla ilgili çok sayıda konferansa katılıp bildiriler sunmuştur. Bu bildiriler daha sonra kitap hâline getirilmiştir. Yetmiş bir yıllık hayatı boyunca, yine çoğunluğu İstanbul'da yayınlanmak üzere, çok sayıda kitap yazmıştır. 1918 olaylarının ardından vatan topraklarına dönmek kendisine bir daha nasip olmayan Kırimer 1960 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

1.2.13. Charles Pierre Henri Rieu

1820 yılında Cenevre'de dünyaya gelmiş, 1902 yılında vefat etmiş İsviçreli oryantalisttir. 1835 yılında girdiği Cenevre Akademisi'nde üç yıl felsefe, bir yıl fen bilimleri öğrenimi görmüştür (Şensoy, 2008: 94). Bu Akademi'den mezun olduktan sonra Bonn Üniversitesi Felsefe Fakültesine başlamıştır. Burada Georg Wilhelm Freytag'dan Arapça, Christian Lassen'den Sanskritçe, ayrıca klasik tarih ve kültür derslerinin yanı sıra Almanca ve Latince öğrenmiştir (Şensoy, 2008: 94). 1843 yılında doktorasını tamamlayan Rieu, bir Arap şairi olan Ebü'l –Alâ el-Marrî ile ilgili

bir doktora tezi hazırlamış, böylece Arap dili ve edebiyatı alanında tanınan isimlerden biri olmuştur.

1847 yılında İngiltere'nin Londra şehrinde bulunan dünyanın en değerli tarihi, etnografik belge ve kalıntıların saklanıp sergilendiği British Museum'da çalışmaya başlamıştır. Burada çalıştığı yıllar boyunca doğu dillerinde yazılmış el yazması eserleri incelemiş ve bu eserler üzerine önemli kataloglar hazırlamıştır. Türkçenin eski devirleri ve birçok Türk lehçesinin dilleri ile ilgili yazmaların da bulunduğu bu müzede Rieu'nun Türk yazmaları hakkında da bir kataloğu bulunmaktadır.

1867 yılında müzede Doğu Dilleri Bölümü diye bir kürsü kurulunca bu kürsünün başkanlığına Rieu getirilmiştir. 1893 yılında 46 yıldır görev yaptığı British Museum'deki görevinden emekli olarak ayrılmıştır. 1894 yılında Cambridge Üniversitesi Arapça Kürsüsü başkanlığına getirilen Rieu 1632 yılında kurulan kürsünün on altıncı ve tek Britanya dışı kökenli başkanı olmuştur (Şensoy, 2008: 94). Müzedeki görevinden ayrılmasına rağmen Doğu Dilleri Bölümüne katkılar sağlamaya devam eden Rieu 1902 yılında Londra'da hayata veda etmiştir.

1.2.14. Emin Abid (Gültekin)

Azerbaycan muhacir tarihinin en ünlü şairi, aynı zamanda edebiyat tarihçisi ve yazar olan Emin Abid Mütellibzade 1898 yılında Bakü'de doğmuştur. İlk tahsilini de bu şehirde alan Emin Abid, aydınlar muhitinde büyümüş ve edebiyata, ilme büyük ilgi göstermiştir (Aliyeva, 1999: 267). Yükseköğrenim düzeyinde eğitim almak için Türkiye'ye gelmiş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde eğitimini tamamlamıştır.

1919 yılında İstanbul'a gelişinden sonra 1920 yılında Azerbaycan'ın Bolşevikler tarafından işgal edilmesiyle 1926 yılına kadar Türkiye'de kalmıştır. O, İstanbul Darülmualimin ve Darülfünunda okurken Azerbaycan siyasi muhacirleri ile sıkı işbirliği yapmış, Muhammed Emin Resulzade'nin evinde yapılan toplantılara katılmış, "Gültekin" imzası ile Sovyet aleyhinde şiirler yazmış, Azerbaycanlı siyasi muhacirlerin ilk dergisi Yeni Kafkasya'nın şiir bölümünde müdürlük yapmıştır (Ahmedli ve Şamil, 2020: 5).

Türkiye'de bulunduğu yıllarda çeşitli gazete ve dergilerde yazıları ve şiirleri yayınlanan Abid'in milliyetçi tarafı ağır basan söylemleri her zaman dikkat çekici

olmuştur. “Gültekin” imzasıyla yazdığı şiirler, muhacir aydınların duygularının tercümanı olmuştur. Bir yandan da akademik alanda çalışmalarını devam ettiren Abid, Türkiye’de yazmaya başladığı ve Azerbaycan’a döndükten sonra 1927 yılında tamamladığı “Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi” adlı kitabı ile adeta ölümsüzlüğe imza atmıştır.

Azerbaycan’a döndükten sonra vatanın işgal altında olmasına rağmen her zaman millî şuurla çalışmaya devam etmiştir. Azerbaycan edebiyatına hizmet eden kişiler üzerine yazılar yazmıştır. 1937 yılında Sovyetlerin millî aydınları tamamen ortadan kaldırmaya dayalı kanlı girişimi olan Repressiya döneminde hapsedilmiştir. 21 Ekim 1938 tarihinde saat 21.30’da, henüz 39 yaşına ulaşmadan kurşuna dizilerek şehit edilmiştir (Altaylı, 2002: 11).

1.2.15. Fevziye Abdullah Tansel

Özellikle 20. yüzyıl edebiyatı üzerine çalışmalar yapan edebiyat tarihçisi, eğitimci, şair ve yazardır. Muhtelif yerlerde hâkimlik ve valilikler yapmış olan Abdullah Hulusi beyin beş kızının en küçüğü olarak 1912 yılında Muş’ta doğmuştur (Suner Pekin, 1988). Anne ve babasını daha ufak bir çocukken kaybeden Tansel, 1921 yılında ablaları ile birlikte İstanbul’a yerleşmiştir. İlköğrenimini Fatih’te aldıktan sonra orta derece tahsilini İstanbul Kız Lisesinde bitirmiştir. Üniversite eğitimi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Yüksel Muallim Mektebinde tamamlamıştır (Suner Pekin, 1988). Fuad Köprülü’nün öğrencilerinden biri olan Tansel, hocasının namına layık başarılı bir üniversite öğrenciliği dönemi geçirmiştir.

Üniversiteden mezun olduktan sonra meslek hayatına başlayan Tansel bir süre lise öğretmenisi olarak çalışmıştır. İlk önce bir yıl Konya Kız Muallim Mektebinde öğretmenlik yapmış, daha sonra Ankara Erkek Lisesine tayin olmuştur (Özpolat, 2015: 166). Yazı hayatına üniversite öğrencisiyken başlamış, döneminin önemli dergilerine makaleler yollamıştır. Ankara Lisesinde öğretmenlik yaptığı yıllarda hocası Fuad Köprülü’nün müdürü olduğu *Ülkü* dergisinin Yazı İşleri Müdürlüğünü yürütmüştür. 1963 yılında akademik hayata giren Tansel, Gazi Eğitim Enstitüsünde öğretim görevlisi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde profesör olarak çalışmıştır. 1978 yılında emekli olarak mesleki hayatını kendi isteği ile sonlandırmıştır.

Akademik hayatı dışında Türkçü ve millî kuruluşlarda da aktif çalışma hayatı olan Tansel, Türk Dil Kurumu, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Türk Ocakları, Türk Yazarlar Birliği, Kubbealtı Akademisi gibi birçok kuruluştaki görev yapmıştır. Hayatı boyunca Türk dili, edebiyatı, kültürü gibi konular üzerinde yoğun çalışan Tansel, bu konular üzerinde yaptığı çalışmalar ile Türk Dünyasına katkılarında dolayı üyesi olduğu Türk Yazarlar Birliği tarafından Üstün Hizmet Ödülü ile ödüllendirilmiştir.

Gençlik yıllarından başlayarak Türk edebiyatı, kültürü, üzerine araştırmalar yapan Tansel, bu konuda Türkiye'nin en cesur kadınlarından biri olmuştur. Hocası Köprülü'nün açtığı yolda ilerlemiş, hocası gibi aktif yazı hayatına sahip olmuştur. Türk dünyasına ait meselelerin araştırıldığı *Ülkü*, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, *Türk Yurdu*, *Türkiyat Mecmuası* gibi dergilerde çok sayıda bilimsel makaleleri yayınlanmıştır. Araştırmalarının birçoğunu 1978 yılındaki emekliliğinden sonra yapan Tansel, ömrünün sonuna kadar Türk Dünyası ve Türk kültürü için çalışmış, 1988 yılında Ankara'da vefat etmiştir.

1.2.15. Gustaf Raquette

1871-1945 yılları arasında yaşayan İsveçli misyoner ve tarihçidir. İsveç misyoner derneği tarafından eğitimlerini aldıktan sonra dernek ve kilisenin şartları gereği ilk önce Bakü ve Buhara'ya misyoner olarak gönderilmiştir. 1896-1901 yıllarında Kaşgar'da bulunduktan sonra İsveç'e, oradan da İngiltere'ye geçerek doktorasını tamamlayıp doktor unvanını almıştır.

Misyoner olarak 1904-1911 yıllarında Uygur bölgesinin Yarkent şehrinde, daha sonra tekrardan 1913-1921'de Kaşgar şehrinde görev yapmıştır. 1921'den sonra, toplamda 25 yıl süren Türkistan görevini sonlandırarak, Tibet ve Hindistan üzerinden memleketi İsveç'e dönmüştür (Berbercan, 2017: 43-44). İsveç'e döndükten sonra öğretmenlik yapmaya başlamış, Lund Üniversitesi'nde doktor olarak görev yapmıştır. Doğu Türkistan'da bulunduğu yıllarda bölgenin dili, etnografisi ve folkloru hakkında topladığı önemli derlemeleri ve çalışmalarıyla ünlüdür.

Doğu Türkçesi alanında dönemin ileri gelen isimlerinden biri olan Raquette, üniversite hocalığı yaptığı yıllarda bu alanda çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Kendisinden sonra gelen Doğu Türkçesi alanının büyük ismi İsveçli Türkolog

Gunnar Valfrid Jarring bu öğrencilerden birisidir. Hocası gibi Uygur bölgesinde çalışmış Doğu Türkçesi alanında uzman isimlerden biri olmuştur.

1.2.16. Gotthard Jaeschke

Türkiye’de Alman Büyükelçiliği kâtibi olarak görev yapmış Alman tarihçisidir. Profesör Jaschke, 8 Nisan 1894’te Silezya’da Reichenbach bölgesindeki Oberpeilau köyünde doğmuştur (Unat, 1964: 301). Profesör bir babanın oğlu olduğundan küçüklükten iyi bir eğitim almış, üniversite seviyesinde eğitim için Freiburg Üniversitesine girmiştir. Bir süre sonra Berlin Üniversitesi’ne geçen Jaeschke, bu üniversitedeki Doğu Dilleri Enstitüsü Türkçe bölümüne devam ederek buradan iyi derece ile diploma almıştır (Kılıç, 2003: 35).

1916’da Berlin’de Prusya Yüksek Mahkemesinde (Kammergericht) birinci Hukuk sınavını geçerek devlet hizmetine girmiş ve 1917’de Greifswald Üniversitesinde “Başlangıcından Bugüne Kadar Osmanlı Meşrutiyet İdaresinin Gelişmesi” konulu tezini savunarak Hukuk doktoru unvanı kazanmıştır (Unat, 1964: 301). 1918 yılında Almanya Dışişleri Bakanlığında göreve başlayan Jaeschke, bu kurumda çeşitli görevlerin ardından 1924 yılında İzmir’e konsolos yardımcısı olarak atanmıştır.

Türkiye ile ilk tanışıklığı İzmir görevi ile başlayan Jaeschke, iki yıl kaldıktan sonra bugünkü Gürcistan sınırları içerisinde olan Tiflis’e tayin edilmiş, ardından 1927’de Ankara Alman Büyükelçiliğine sekreter tayin edilerek tekrar Türkiye’ye gelmiştir. 1931 yılına kadar bu görevle Türkiye’de bulunan ve Türk inkılâp hareketleri içinde yaşayan Jaeschke, 29 Ekim 1929’da Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Atatürk’le şahsen tanışma fırsatına erişmiştir. Türkiye’den görevini bıraktığı için ayrılmış, ancak bir daha iletişimini kesmemiştir.

1931 yılında Berlin Üniversitesi Doğu Dilleri Enstitüsü Türk Dilleri profesörlüğü görevi ile akademisyenliğe başlamış, bundan sonraki hayatını eğitimci kimlikle devam ettirmiştir. Türk dili hocalığı yaptığı yıllarda Osmanlı ve Türkiye üzerine araştırmalar yapmış, bu alanda çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Öğrencilik yıllarından başlayarak Türkiye’nin geçmişi, içinde bulunduğu zaman ve geleceği hakkında araştırmalar ve gözlemler yapan biri olarak Türkiye’den ayrıldıktan sonra akademisyenlik yıllarında bu birikimlerini kitaplara aktarmıştır.

Türkiye’yi ilgilendiren her konu, devlet olma yolunda yaşadıkları, devlet olduktan sonra bizzat şahit olduğu Atatürk’ün yaşadığı dönem ve daha sonraki dönem hakkında bilgi ve birikimlerini kronolojik olarak tasniflendirdiği, birbirinin devamı olan sekiz sayıdan oluşan ve 1918-1961 yıllarını kapsayan “Türkiye Tarih Takvimi” eseri bunlardan biridir (Kılıç, 2003: 37). “Yeni Türkiye’de İslam”, “Jön Türklerin Turancılığı”, “Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri” ve daha birçok çalışma ile Türkiye’nin tarihî ve siyasi meselelerini değerlendirmiş ve belgelendirmiştir.

1931 yılında Türkiye’den ayrılmasına rağmen arkadaşlık bağlarını ve iyi ilişkilerini hiç koparmayan Jaeschke, ömrünün sonuna kadar dost Türkiye ile dost kalmış, birçok kez ziyaretlerde bulunmuştur. Türkiye’nin son dönem Tarih Kongrelerine katılmış, 1959 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından Şeref Üyesi seçilmiş ve Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Fahri Üyesi kabul edilmiştir (Unat, 1964: 303). Türkiye’de çalışmaya başladığı ilk günden itibaren kurduğu iyi ilişkileri sonuna kadar koruyan, hayatının büyük bir kısmını Türkiye ile ilgili çalışmalar yürüten Türk dostu, ünlü Alman uzman Jaeschke, 1984 yılında hayata veda etmiştir.

1.2.17. Habip Sahir

Türkçe kaleme aldığı istiklal konulu şiirleri ile Güney Azerbaycan bağımsızlık mücadelesi tarihinin önde gelen şairlerinden biri olan Sahir, 1903 yılında Tebriz’de dünyaya gelmiştir. İran’a modern şiiri yerleştiren şairlerin başında gelen Sahir, ilk ve orta eğitimini molla okulunda bitirmiştir. Medrese eğitimi de almış olan Sahir, 1927 yılında Türkiye’ye gelmesinin ardından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümüne girmiş, “İran Azerbaycan’ı Tabii Coğrafyası” adlı bitirme tezi ile mezun olmuştur.

Üniversite yıllarında İstanbul’da Türk edebiyatı ile yakından tanışmıştır. Şinasi, Namık Kemal Ziya Paşa ve Celal Sahir Erozan gibi isimleri okuyup etkilenmiştir. Sahir ismini de çok etkilendiği Celal Sahir Erozan isminden alarak mahlas olarak kullanmıştır. Üniversite eğitiminin ardından İran’a dönen Sahir, burada öğretmenlik yapmaya başlamış ancak Türkçü tutumu yüzünden çalıştığı okullardan sürekli uzaklaştırılmıştır.

1941-1946 yıllarında İran’da Güney Azerbaycan için başlanan Azatlık Harekâtına katılmış, Kuzey Azerbaycan’dan Tebriz’e gelen bazı yazar ve şairlerin çıkardığı

Vatan Yolunda adlı gazetede çalışmış, siyasi ve edebî faaliyetlerinden dolayı Fars rejimi tarafından takibe alınmıştır(Aghdam, 2012: 28). Hayatı boyunca Türkçenin ve Birleşik Azerbaycan'ın savunucusu olan Sahir, şiirlerinde Fars rejimine yönelik eleştirilerini hayatı boyunca yüksek seviyede tutmuştur.

Ana teması vatan ve millet sevgisi olan şiirleri yüzünden sürekli hakkında arama kararları çıkarılan Sahir, bu durumu hayatının sonuna kadar yaşamış ancak hiç teslim olmamıştır. 1985 yılında yine şiirleri yüzünden onu tutuklamak isteyen Fars rejiminden artık kaçmayan Sahir, Tebriz'deki evinde teslim olmamak için intihar ederek hayatına kendisi son vermiştir.

1.2.18. Hacı Mahmut Efendizade İbrahim Veysi

19. yüzyıl sonlarında babasının yardımıyla Azerbaycan'dan Türkiye'ye hicret etmiş ve hayatının sonuna kadar burada yaşamış Nakşibendî tarikatı mensubu bir ilahiyatçıdır.

18.-19. yüzyıllardan itibaren Azerbaycan coğrafyasında geniş bir alana yayılan Nakşibendilik inancı, büyük mürşitler yetiştirmiştir. Bunlardan biri de mürşidi olduğu tarikata Kafkasya ve Anadolu'da binlerce mürit kazandıran ünlü şair Mir Hamza Nigari'dir. Hayatının çoğunu Türkiye'de geçiren bu büyük din adamı aracılığıyla Azerbaycan'ın Gazah, Karabağ gibi bölgelerinden birçok Azerbaycanlı, mürşitlerinin ocağında yetişmek için bir daha geri dönmek üzere Amasya'ya hicret etmişlerdir. Aynı zamanda büyük bir tasavvuf şairi olan Mir Nigari'nin eğitiminden geçen birçok kişi, liderlerinin tesiri ile şairliğe yönelmişlerdir. İşte bu alanda yetişen birçok Azerbaycanlı şair, ölümlerinden yıllar sonra *Azerbaycan Yurt Bilgisi* yazar kadrosu tarafından Azerbaycan edebiyat tarihine kazandırılarak eserleri ve hayatları gün yüzüne çıkarılmıştır.

Amasya'ya hicret eden Azerbaycanlıların araştırılması konusunda dergide makale yayınlayan isimlerden biri de bizzat bahsi geçen tayfaya mensup Hacı Mahmut Efendizade İbrahim Veysi'dir. Efendizade İbrahim, Azerbaycan'ın Gazah ilçesinin Aslanbeyli köyünde 1865 yılında dünyaya gelmiştir. Azerbaycan'ın büyük ve meşhur Seyidovlar ailesine mensup olan İbrahim Bey'in babası Hacı Mahmut Efendi, Mir Hamza Nigari'nin müritlerindendir, aynı zamanda şairdir. Hacı Mahmut Efendi, şiirlerinde “Nafe” mahlasını kullanmıştır (Köçerli, 2005b: 275). Mir Hamza

Nigari'den eğitim almak için Amasya'ya gelen Mahmut Efendi, bir süre burada yaşamış, çocuklarını da eğitim için Amasya'ya yerleştirmiştir. Bir süre Amasya'da yaşadktan sonra memleketine dönen Hacı Mahmut Efendi burada müritler yetiştirmiş, 1896 yılında vefat etmiştir. Memleketi Aslanbeyli köyünde müritleri tarafından inşa edilen türbesi, günümüzde dahi Azerbaycan ve Gürcistan Türkleri tarafından sıkça ziyaret edilmektedir.

Hacı Mahmut Efendi'nin oğlu İbrahim Veysi, döneminin meşhur ilahiyatçılarından biridir. *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin 6.-7. sayılarında Mir Hamza Nigari'nin oğlu Siraci hakkında küçük bir makale yayınlamıştır. Dergidekendisinden daha önce Siraci hakkında makale yayınlayan Ahmet Caferoğlu'nun aktardığı bilgilere göreİbrahim Veysi, Siraci şiirlerini de içinde bulunduran Karabağlı Sadidivanının sahibidir (Caferoğlu, 1932b: 193). Babasından başlayarak Mir sülalesinin en yakın çevresinde bulunan İbrahim Veysi, kuşkusuz Amasya'da yaşayan muhacirlerin hayatı ve faaliyetleri hakkında oldukça fazla bilgiye sahiptir. Ancak bu konuda bahsi geçen makalesi dışında herhangi bir çalışmasına rastlanmamıştır. Hacı Mahmut Efendinin beş çocuğundan en büyüğü olan İbrahim Veysi, eğitim için Amasya'ya geldikten sonra Azerbaycan'a dönmemiş, hayatının sonuna kadar burada yaşamıştır. Ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

1.2.19. Hadi Atlasi

Tatar tarihçisi, yazar, fikir ve mücadele adamı olan Atlasi 1876 yılında Tataristan'ın Bua bölgesindeki İske Çeke köyünde doğmuştur. İlköğrenimini babasından aldıktan sonra medrese tahsiline devam etmiş, burada Arapça, Farsça, Rusça gibi dilleri öğrenmiştir. Orenburg'ta öğretmenlik okuduktan sonra yeni usul okullarda ders vermek üzere öğretmenliğe başlamış ve kızların eğitim alabilmesi için kız okulu açmıştır.

Öğretmenlik yıllarında dergi ve gazetelere yazılar yazmaya başlayan Atlasi, çağdaş eğitime geçilmesi gerektiği fikrini savunmuştur. İlerleyen zamanlarda tarihe merak salmış, kendisini bu konuda da geliştirmiştir. Tatar ve Başkurt halklarının tarihi üzerine önemli makale ve kitaplar yazmıştır. 1907 yılında aktif siyasi hayata giren Atlasi, Rus Devlet Duma'sına seçilmiş, burada Müslüman halkların haklarının savunucusu olmuştur. Siyasi hayata başladıktan sonra daha millî fikirler seslendiren

eserler kaleme almaya başlamış ve bu eserler yüzünden hakkında tutuklama kararları çıkarılmıştır.

1917 Ekim devrimine kadar ülkesinde polis takibinde de olsa hayatına devam eden Atlasi, Kırmızı Ordu'nun yaşadığı yeri işgal etmesi üzerine 1918 yılında kurulan Azerbaycan Cumhuriyetine kaçmak zorunda kalmıştır. Bir süre burada kaldıktan sonra geri dönmüş, faaliyetlerine burada devam etmiştir. 1929 yılında Sultangaliyecilikle ve Sovyet düşmanlığıyla suçlanarak yine Tatar aydınlarının önde gelen başka isimleriyle birlikte Arhangelsk'e sürgüne gönderilmiştir (Oruç Aslan ve Özçoban, 2016: 75).

Sürgün hayatı kısa sürmüştür. Döndükten sonra Rus karşıtı yazı ve faaliyetlerine devam etmiştir. Rejime karşı kendisi gibi aydınlarla örgütlenmeye çalışmış, ancak bu faaliyeti Ruslar tarafından erken fark edilmiştir. Stalin rejiminin kurbanı olan Atlasi ve sekiz arkadaşı 1938 yılının Şubat ayında haksız yere idam edilmiştir (Oruç Aslan ve Özçoban, 2016: 75).

1.2.20. Halil Hasmehmetli

20. yüzyılda Azerbaycan'da ve muhacirlikte Azerbaycan siyaset tarihinin en aktif isimlerinden biri olan Hasmehmetli 1873 yılında Azerbaycan'ın Gence şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk ve orta tahsilini Gence'de tamamlamıştır. Yüksek eğitim için Moskova'ya gitmiş, Moskova Devlet Üniversitesi Hukuk Fakültesinde okumaya başlamıştır (Yagublu, 2018: 220). Üniversiteyi bitirdikten sonra bir süre Gence mahkemelerinde çalışmıştır. Siyasi hayatına Azerbaycan'ın bağımsızlık fikriyle katılan Hasmehmetli, 1907 yılında gerçekleşen 2. Devlet Duma'sına seçilen beş üyeden biri olarak başlamıştır. 3. Devlet Duma'sında (1907-1912) Azerbaycan'ı temsil eden tek üye olmuştur (Mahmudov, 2005b: 18). Duma'da görevli olduğu sürece Azerbaycan halkının çıkarlarını gözetken fikirler savunmuştur.

1913-1917 yıllarında Gence belediye başkanlığı yaptıktan sonra Bolşevik ihtilalinin başlaması üzerine Azerbaycan'ın bağımsızlık hareketleri içerisinde en önde giden isimlerden olmuştur. 1917 yılında gerçekleşen Kafkas ve Rusya Müslümanları kongrelerinde iştirak etmiş, Müsavat Partisinin yönetim kurulu üyelerinden biri olmuştur. Kafkas Demokratik Federatif Cumhuriyeti'nin Müslüman üyelerinden biri

olan Hasmehmetli, bu hükümetin dağılmasından sonra kurulan Millî Şura'nın üyelerinden biri olmuştur (Mahmudov, 2005b: 18).

Azerbaycan Cumhuriyetinin kuruluşundan sonra devlet kadrosunda Adliye Nazirliği (Bakanlığı) ve İçişleri Bakanlığı gibi önemli mevkilerde görev yapmıştır. Hasmehmetli 1920 yılının Nisan ayında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Türkiye elçisi olarak tayin edilmiştir (Mahmudov, 2005b: 19). 27 Nisan 1920'de Rus ordularının Bakü'ye girmesi sonucunda cumhuriyet dağılınca Tiflis'e kaçmak zorunda kalmıştır. Tiflis'ten Türkiye'ye, oradan Fransa'ya geçmiştir. Fransa'da bir süre kaldıktan sonra tekrar Türkiye'ye geçen Hasmehmetli, geri kalan hayatını burada geçirmiştir.

Türkiye'de faaliyetlerine devam eden Hasmehmetli, Azerbaycanlı muhacirlerin çıkardıkları *Yeni Kafkasya*, *Odlu Yurt*, *Azerbaycan Yurt Bilgisi* gibi dergilere, ayrıca Paris'te yayınlanan *Promethee* dergisine, Berlin'de çıkarılan *İstiqlal* ve *Qurtuluş* dergilerine siyasi içerikli birçok makale yollamıştır. İstanbul'da kurulan Azerbaycan Millî Merkezi üyelerinden olmuş, 1930'lu yılların başında M.E.Resultzade Türkiye'den ayrılmak zorunda kalınca Azerbaycanlı muhacirlerin Türkiye'den çıkarılmaması fikrini desteklemiştir.

1942 yılında Almanya Dış İşleri Başkanlığının Berlin'de düzenlediği Azerbaycan siyasi muhacirleri konferansına katılmıştır (Mahmudov, 2005b: 20). Muhacir hayatını Türkiye'de tamamlayan Hasmehmetli, Türkiye vatandaşı olmuş, burada evlenmiş ve aile kurmuştur. Azerbaycan için ömrünün sonuna kadar çabalamış, dönemin dergi ve gazetelerinde yayınladığı siyasi içerikli makaleleri ile Azerbaycan ve Kafkas Müslümanlarının haklı davasını dünyaya anlatmak ve duyurmak için çalışmıştır. İstanbul'da yaşarken yazılarını Mehmet Güngören imzası ile yayınlamıştır (Mahmudov, 2005b: 230). 1945 yılında hayata veda eden Hasmehmetli'nin İstanbul Feriköy mezarlığında bulunan kabir taşının üzerinde "Azerbaycan Millî Mücahidi Halil Has Mehmet Güngören" yazılmıştır.

1.2.21. Halil Nimetullah Öztürk

Türk dili, tarihi ve medeniyeti üzerine önemli çalışmaları bulunan, aynı zamanda eğitimci ve yazar kimliği ile tanınan Öztürk 1880 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Osmanlı'nın çeşitli mekteplerinde ilk ve orta öğrenimini tamamlamıştır. O

yıllarda adı Darülfünun olan İstanbul Üniversitesi'nde Hukuk öğrencisi olan Öztürk, 1905 yılında buradan mezun olmuştur. 1906 yılında Maarif Nezareti tarafından “Şahadetnameli edebiyat ve felsefe derslerini takip ve ikmal-i müsameresi için” Paris’e gönderilmiştir (Aslan, 1995: 4). Paris’te bulunduğu yıllarda felsefe eğitimi almış, döndükten sonra Darülfünun’da asistan olarak çalışmaya başlamıştır.

1915-1919 yıllarında Darülfünun Edebiyat Fakültesi ruhiyat ve ahlak muallimi yardımcısı görevinde çalışmış, kısa bir süre Vefa Sultanisi Muallimliği de yapmıştır (Aslan, 1995: 5). Üniversitede İlahiyat Fakültesi ve farklı yerlerde çalışmaya devam eden Öztürk, Darülfünun kapatılıp İstanbul Üniversitesine dönüştürülünce görevine bilinmeyen bir sebepten son verilmiştir. Üniversiteden ayrıldıktan sonra bir süre Anadolu’nun farklı şehirlerinde lise öğretmenleri olarak çalışmıştır. 1944 yılında kendi isteği ile öğretmenlik görevinden emekliye ayrılarak çalışma hayatını sonlandırmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna ve yeni devletin inkılâplarına son derece bağlı olan Öztürk Türk devriminin, özellikle de laikliğin savunucusu olan bir cumhuriyet aydınıdır. 1932 yılında Atatürk’ün emriyle Türk Dil Kurumu kurulduktan sonra bu kurumun Türkçenin Osmanlıca, Arapça, Farsça gibi kelimelerden arınması gerektiği fikrini en çok benimseyenlerden biri olmuştur. Üniversite kadrosundan ayrıldıktan sonra bir süre bu konulardan uzak kalmış, emekliliği ile birlikte ömrünün sonuna kadar özellikle dil konusuna yoğunlaşmıştır.

Halil Nimetullah Öztürk, 1910 yılından itibaren birçok kitap, çeviri ve çok sayıda makale yazmıştır (Aslan, 1995: 6). 1953 yılında “Türkleşmek, Laikleşmek, Çağdaşlaşmak” adlı kitabı ile 1950’li yılların en çok konuşulan isimlerindendir. Kitabında Türk dilinin üstünlüğünü, Türk devriminin büyüklüğünü, buna nasıl sahip çıkılması gerektiğini ve Türkiye Cumhuriyeti’nin yapı taşı olan laiklikten uzaklaşılması gerektiğini anlatmıştır. Hayatı boyunca Türk dilinin, medeniyetinin ve cumhuriyetin en büyük savunucularından biri olan Öztürk verimli bir hayatın ardından 1957 yılında İstanbul’da hayata veda etmiştir.

1.2.22. Hüseyin Nihal Çiftçioğlu (Atsız)

Yazar, şair, eğitimci kimlikleri ile tanınan ve Türkçülük akımının önde gelen isimlerinden biri olan Atsız, 1905 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Atsız

Bey'in ailesi, Gümüşhane'nin Torul/Dorul kazasının Midi köyünde Çiftçi-oğulları adı ile bilinmektedir (Sertkaya, 1987: 1). İlköğrenimini İstanbul'daki Fransız ve Alman okullarında almış, orta eğitimini çeşitli Osmanlı mekteplerinde bitirmiştir. 1922 yılında Askerî Tıbbiye okuluna başlamıştır. Anısında doktorluğa karşı hiçbir isteğinin olmadığını, ancak o sıralarda İstanbul'da Harp Okulu olmadığı için Askerî Tıbbiye'ye girdiğini ifade etmiştir (Sanlı, 2010: 8). Zaten isteksiz olarak devam ettiği okulda komünist ve milliyetçi kavgaları içinde olan Atsız, bu olaylara karışarak çok kez cezalar almıştır. 3. sınıftayken iyi anlaşılamadığı Arap asıllı Teğmen Mesud Süreyya Efendi'ye selam vermediği gerekçesiyle Tıbbiye'den atılmıştır.

1926 yılında İstanbul Darülfünunda Edebiyat Fakültesinde edebiyat bölümüne bağlı Yüksek Muallim Mektebine başlamıştır. Öğrenci iken arkadaşı Ahmet Naci ile birlikte "Anadolu'da Türklere aid yer isimleri" adlı makaleyi Türkiyat Mecmuasında yayınlamış ve bu makale ile Fuad Köprülü'nün dikkatini çekmiştir (Sertkaya, 1987: 4). 1931 yılında Darülfünundan mezun olunca hocası Fuad Köprülü tarafından asistan olarak işe alınmıştır. Asistan olduktan sonra 1931-1932 yılları arasında *Atsız Mecmua* adındaki dergiyi çıkartarak fikirlerini burada beyan etmeye başlamıştır. Hocası Fuad Köprülü, Zeki Velidi Togan ve daha birçok âlim insanın bu dergide yazılar yayınlaması ile birlikte Atsız, genç yaştaayken akademisyen ve Türkçü kadrolar içerisinde büyük bir nam salmıştır.

Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Zeki Velidi Togan ile Reşid Galip Bey arasında geçen tartışmada bir grup arkadaşı ile birlikte çektikleri telgrafta Zeki Velidi Togan'ın yanında olduklarını bildirerek dikkatleri üzerine çekmiştir. Reşid Galip Bey, Millî Eğitim Bakanı olunca Atsız'ın üniversitedeki görevine son verilmiş ve çıkardığı *Atsız Mecmua* dergisi kapatılmıştır. Bu olayların ardından Anadolu'nun farklı şehirlerinde öğretmenlik yapan Atsız, 1933-1934 yıllarında yayım yapan Türkçü bir dergi olan *Orhun* dergisini çıkarmıştır. Bu dergi, Atsız'ın Türk Tarih Kurumunu eleştiren yazıları yüzünden kapatılmış, 1943-1944 yıllarında tekrar yayım hayatına dönmüştür.

Orhun dergisinin ikinci dönemi, Atsız ve birçok ismin Irkçılık ve Turancılık davası ile yargılanmasını ateşlemiştir. Atsız, derginin 15. ve 16. sayılarında dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ve Millî Eğitim bakanlığı kadrolarında görevli Sabahattin Ali, Ahmet Cevat Emre, Sadrettin Celal Antel gibi isimlere, faaliyetlerini

eleştiren mektuplar yayınlamıştır. Bu mektuplar büyük yankı uyandırınca *Orhun* dergisi tekrar kapatılmış ve Atsız, o yıllarda çalıştığı Boğaziçi Lisesindeki öğretmenlik görevinden atılmıştır. Mektuplar, Türkiye’deki milliyetçi gençleri ayaklandırmış, olaylar çıkmaya başlamıştır. Atsız’ın eleştiri odağındaki kişilerin onun hakkında dava açması ve protestoların günden güne büyümesi sonucunda bu olay mahkemeye taşınmış, Atsız’a dava açılmıştır. Uzun ve olaylı mahkeme sürecinin ardından altı buçuk yıl hapsi istenen Atsız, bir buçuk yıl kadar tutuklu kaldıktan sonra 23 Ekim 1945 tarihinde tahliye edilmiştir (Sertkaya, 1987: 9).

Bu sürecin ardından yine bir süre okullarda öğretmenlik yapmış, 1952 yılında Süleymaniye Kütüphanesine atanmış, yirmi yıl kadar burada çalışmıştır. Görevi yürüttüğü sırada yazarlık, redaktörlük faaliyetlerine devam eden Atsız hep üretici olmuştur. 1962 yılında Türkçüler Derneği Genel Başkanı olmuş, 1964 yılında *Ötüken* dergisini çıkarmıştır. Ölümüne kadar bu dergiyi çıkartmaya devam etmiş, birçok ilmi makale ve roman yayınlamıştır.

1965 yılında dönemin Adalet Bakanı’nı eleştirince hakkında tekrar dava açılmış, bu davanın sonunda yine bir buçuk yıl hapis cezası almıştır. Bu kararın uygulanması çeşitli sebeplerle sekiz yıl ertelenmiş, 1973 yılında karar kesinleşince Atsız, cezaevine alınmıştır. İki buçuk ay gibi bir süre hapiste kalan Atsız, öğrenciler ve sevenlerinin dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’e ısrarları üzerine hasta olması gerekçesi ile 1974 yılında haptisten çıkartılmış, 1975 yılında kalp krizi sonucu hayata veda etmiştir (Sertkaya, 1987: 10-13).

1.2.23. İsmail Galip Arcan

Çalışmaları ve eserleri ile Türk tiyatrosunun önemli isimlerinden biri olan Arcan, 1893 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Babası muhasebat mümeyyizi Ahmet İzzet Bey, annesi Nafia Hanım’dır (Yalçın, 2001: 115). İlköğrenimini Beşiktaş’ta oturdukları yıllarda Soğukçeşme Askerî Rüstiyesinde almıştır. Çocuk yaşlarda babası ile birlikte gittiği şehir tiyatrolarında bu sanattan çok etkilenen Arcan, sürekli okulunu aksatarak tiyatro izlemeye gitmiştir. Bir yandan gece okuluna devam ederek Fransızca dersleri almıştır. 1909 yılında ilk defa Üsküdar’da Fehim Efendi temsil heyetinde Moliere’nin bir komedisini oynayarak tiyatro sahnesini tecrübe etmiştir.

Askeri Rüşdiye'den mezun olduktan sonra bir süre Burhanettin Tiyatrosu Müdürlükleri altında çalışmış, bu tiyatro ekibi ile Rumeli turnesine çıkmış, çok sayıda oyun oynayarak kendisini bu alanda yetiştirmiştir. 1914 yılında Darülbedayi sınavlarını kazanarak buraya girmeyi başarmış, rejisör olarak çalışmıştır. Avrupa tiyatroları hakkında bilgi sahibi olmak isteyen Arcan, 1920 yılında kendi imkânları ile yurt dışına gitmiştir. 1924 yılına kadar Paris'te kalmış, Avrupa tiyatrosunun sahne ve sahne arkası tekniklerini iyice öğrenmiş ve analiz etmiştir.

İstanbul'a döndükten sonra ilk önce Muhsin Ertuğrul ile birlikte Tepebaşı tiyatrosunda çalışmaya başlamıştır. 1927 yılında Darülbedayi tekrar faaliyete başlayınca burada aktör ve rejisör olarak görev yapmıştır. Muhsin Ertuğrul ile birlikte Darülbedayi Tepebaşı tiyatrosunu modern tiyatro teknikleri ile idare etmeyi başarmış, İstanbul tiyatroculuğunun gelişmesinde büyük katkılarda bulunmuşlardır. 1932 yılından başlayarak 1942 yılına kadar Devlet Konservatuarında diksiyon öğretmenliği yapmıştır (Yalçın, 2001: 115).

Daha 15-16 yaşlarında bir çocukken oyuncu olarak girdiği tiyatro sahnelerinde ömrünün sonuna kadar yönetici, rejisör, yönetmen olarak çalışmıştır. Yurt dışı yıllarında sahne sanatlarıyla ilgili birçok eserin çevirisini yapıp yayınlamıştır. İstanbul şehir tiyatrolarında yüzlerce oyunu sergilenen Arcan, sinema alanında da faaliyet göstermiş, bazı filmlerde rol almıştır. Dönemin çeşitli yayın organlarında sahne sanatlarıyla ilgili makaleler ve yazdığı oyunları içeren kitaplar yayınlamıştır. 1974 yılında İstanbul'da hayata veda etmiştir.

1.2.24. Janos Eckman

Çağatay ve Karahanlı Türkçesi üzerine önemli çalışmalara imza atan Macar Türkolog Janos Eckman 1905 yılında Macaristan'da dünyaya gelmiştir. Üniversiteye kadarki eğitimini dünyaya geldiği Keszthely şehrinde tamamlamıştır. 1925 yılında başkent Budapeşte Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğrencisi olmuş, burada Macar türkologlardan Arap, Türk ve Alman filolojisi dersleri almıştır. 1927-1928 yıllarında Viyana Üniversitesinde burslu eğitim alan Eckman 1929 yılında hazırladığı “En Eski Arap Haritasına Göre Doğu Avrupa ile Batı Asya” isimli bitirme tezi ile Budapeşte Üniversitesi'nden mezun olmuştur (Sertkaya, 1973: 1).

Üniversite eğitimini bittikten sonra lise öğretmeni olarak çalışmaya başlamış, aynı zamanda Türk filolojisi üzerine derlemeler yapmaya devam etmiştir. 1939 yılında Macar Millî Eğitim Bakanlığının desteği ile Bulgaristan'a derlemeler yapmak için gönderilmiş, burada bulunduğu süreçte Bulgaristan'da Türkçe unsurlar üzerine derlemeler ve araştırmalar yapmıştır. 1942 yılında devlet bursu ile Türkoloji çalışmaları için Berlin'e gitmiş, ancak İkinci Dünya Savaşı sebebi ile 1943 yılında Macaristan'a dönmek zorunda kalmıştır (Gümüşkılıç, 2010: 372). 1944 yılında Budapeşte Üniversitesi öğrencilik yıllarından hocası Macar türkolog Gyula Nemeth'in tavsiyesi ile Prof. Ahmet Caferoğlu'nun yanına doktora yapmak üzere gönderilmiş, fakat yine İkinci Dünya Savaşı sebebi ile bursu kesilince çalışmak zorunda kaldığı için doktorasını yarıda bırakmıştır (Sertkaya, 1973: 2).

1945 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Hungaroloji Bölümüne okutman olarak getirilen Eckman, 1948 yılında bu bölüm kapatılana kadar burada çalışmıştır. 1951 yılına kadar Türk Ansiklopedisi'nde yazı işlerinde çalışmış, daha sonra on yıl kadar görev yapacağı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne uzman olarak girmiştir (Gümüşkılıç, 2010: 372). Burada çalıştığı süre boyunca Çağatay ve Karahanlı Türkçesi üzerine araştırmalar yapmış, Anadolu derleme çalışmaları için seyahatlere katılmış, bu konular üzerindeki çok sayıda makalelerini Türkiye'deki çeşitli dergilerde yayınlamıştır.

1961 yılında Los Angeles Üniversitesinin daveti üzerine Amerika'ya gidip ömrünün sonuna kadar burada çalışmıştır. Uzun yıllar kendisine vatan olan Türkiye ve dostlarını aralıklarla ziyaret eden Eckman, 1971 yılında hayata veda etmiştir.

1.2.25. Kîvamüddin Burslan

1886 yılında Kazan'da dünyaya gelmiş önemli din âlimlerindendir. Babası Mehmed Nur Efendi, annesi Tavli Server Hanım'dır (Ertan, 1992: 461). Kîvamüddin burada başladığı tahsiline 1911'de Medine'de devam etmiştir. Tefsir, hadis, fıkıh ve Arap edebiyatı okuyarak her birinden icazet almıştır. Buradaki tahsilinin ardından 1916 yılında Türkiye'ye gelmiş, İstanbul'da yüksek seviyede dinî eğitimler veren Medresetü'l-mütehassısîn'de eğitim alarak 1922 yılında mezun olmuştur.

Eylül 1927'de İstanbul vaiz adayı olarak ilk memuriyetine başlamış, 1928 yılında asil olarak memur tayin edilmiştir. 1929-1940 yılları arasında İstanbul Üniversitesi

(Dârülfünun) Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü'nde asistanlık yapmış, bir süreçte üniversitenin tercümanlık görevinde çalışmıştır. Darülfünun'un lağvedilmesi üzerine 1940'tan itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı zat işleri tetkik memurluğunu yapmıştır. Ahmet Hamdi Akseki'nin Diyanet İşleri Başkanlığı döneminde müşavere heyeti tetkik memurluğuna, daha sonra aynı heyetin üyeliğine tayin edilmiştir.

Birçok dinî eserin tercümesi alanında önemli işlere imza atan Burslan, Türk arşivlerine çok sayıda tercüme eseri kazandırmıştır. Dönemin çeşitli yayın organlarında birçok farklı konuda makaleleri neşredilmiştir. Bu yayınlardan birisi, Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde yayınlanan “Azerbaycan'da Eski Bir Din” isimli makalesidir (Kıvamettin, 1933: 355-360). Yine aynı dergide Tatar aydınlarından Ayaz İshaki'nin “Edil-Ural Şairi Abdullah Tokay (Ölümünün 20 Yıllığı Münasebetile)” isimli makalesini Rusçadan çevirmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'ndaki görevinden sağlık sorunları nedeniyle ayrılan Burslan, çalışma hayatını 1955 yılında sonlandırmıştır. Dinî ilimlerdeki üstün başarısının yanı sıra pozitif bilimlerle de ilgilenen Burslan, aktif ve verimli bir ömür sürmüş, 1956 yılında Ankara'da hayata veda etmiştir.

1.2.26. Kırımlı Abdullah oğlu Hasan

1930'lu yıllarda Türkiye'de yaşayan Türk muhacirlerdendir. Abdullah oğlu Hasan'ın Kırım tarihi üzerine önemli araştırmaları bulunmaktadır. Türkiyat Enstitüsü mütercimi Abdullah oğlu Hasan hakkında Kırım'da yayınlanan bildiri kitapçığında, kendisinin 1897'de Yalta – Dereköy'de doğduğu, ömrünün son yıllarında İstanbul'da Türkiyat Enstitüsü kütüphanesinde memur olarak çalıştığı, 1939'da vefat ettiği hakkında bilgi verilmiş ve 1933-1935 yıllarında *Emel* dergisinde yayınlanan 5 makalesinin ismi yazılmıştır (Barmanbay, 2020c: 134).

Hayatının birçok kısmı hakkında bilgiye erişilemeyen Hasan'ın Türkiye'ye geliş nedeni ve zamanı hakkında maalesef bir bilgiye ulaşılamamaktadır. *Emel* ve *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergilerine verdiği yazıları ve yine aynı dergide belirtildiği üzere Türkiyat Enstitüsünde Mütercim olarak çalışıyor olması Abdullah oğlu Hasan'ın Türkiye'deki faaliyetlerinin bilinen kısmıdır. Türkiyat Enstitüsünde Mütercim (Tercüman) görevinde çalışması onun birçok dile hâkim olduğuna dair ipucu vermektedir.

Bahsi geçen dergilerdeki çoğunluğu Kırım Tarihi üzerine olan yazılarından Kırım ve Türk tarihi konularında uzman derecesinde bilgili olduğu varsayılabilir. *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisindeki “Hoton Türkleri ve Dilleri” (1934, Sayı: 33-34 s. 321-324) ve “Gagauzlar” (1934, Sayı: 26, s. 46-49) yazılarına bakıldığında Türk kavimleri ve dilleriyle de ilgili olduğu görülen Abdullah oğlu Hasan’ın Türk dünyası üzerine geniş bilgiye ve araştırma yeteneğine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

1.2.27. Mahmut Ragıp Gazimihal

Türk müzikolog, araştırmacı, tarihçi, eğitimci ve yazar olan Gazimihal 1900 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Babası Köse Mihal Bey soyundan olan Doktor Yusuf Ragıp Bey, annesi aynı soya sahip Fethiye Hanım’dır. Mahmut Ragıp, 1930’lu yıllarda Kösemihal soyadını almışsa da 1943 yılından sonra soyadını Gazimihal olarak değiştirmiştir (Atalay, 2009: 5). Fransızca bilen ve müzik bilgisi olan babası tarafından ilköğrenimini alan Gazimihal, okullarda eğitim için ilk önce Musik-i Osmanî’ye yazılmış, daha sonra Kumkapı Fransız kolejinde okumuştur (Atalay, 2009: 2).

Çocuk yaşlarda kendisini müzik konusunda iyice geliştiren Gazimihal, ud ve keman becerilerini iyice ilerletmiştir. Vefa Lisesinde okuduğu dönemde bacağına ortaya çıkan bir kemik hastalığı yüzünden eğitimine iki yıl ara vermek zorunda kalmış, bu sürede müziğe olan ilgisini kaybetmemiş, tam aksine ansiklopedileri, müzik ile ilgili kaynakları okuyarak uluslararası müzik bilgisine sahip olmuştur. Hastalığı sebebiyle okula dönemediği için liseyi uzaktan sınavlarla bitirmiştir (Atalay, 2009: 3).

1921 yılında babasının destekleri ile Berlin’e giden Gazimihal, dört yıl burada deneyimli müzik hocalarından dersler almış, kendini iyice geliştirmiştir. Almanya’dan döndükten sonra Paris’e gitmiş, iki yıl da burada müzik eğitimi almış, bu sırada Fransız Müzikoloji Derneği üyesi olarak bu derneğin yayın organında makale yayınlamıştır (Atalay, 2009: 3). 1928 yılında İstanbul liselerinde müzik öğretmenini olarak çalışmaya başlamış, musikiye daha yakın olmak istediğinden İstanbul konservatuarının yaptığı derleme çalışmalarına katılarak Anadolu müziği hakkında bilgi toplamaya çalışmıştır. Yaptığı derlemeleri kitap haline getirerek 1928 yılında ilk kitabı olan “Anadolu Türküleri ve Musikî İstikbalimiz” adlı kitabı

yayınlamıştır. Bu çalışması ile musiki cemiyetine bu alandaki başarısını kanıtladıktan sonra daha çok tanınmış ve kendisine daha fazla şans verilmiştir.

Derleme çalışmalarını topladığı “Şarkî Anadolu Türkü ve Oyunları” adlı kitabı da yayımlandıktan sonra 1932 yılında sonradan ismi Konservatuar olarak değişecek olan Musiki Muallim Mektebi’nde çalışmaya başlamıştır (Atalay, 2009: 5). Emekliliğine kadar bu okulda çalışan Gazimihal yaklaşık otuz yıllık öğretmenliği boyunca çalgı aletleri ve müzik tarihi dersleri vermiştir. 1961 yılında rahatsızlığı dolayısıyla emekliye ayrılmış, aynı yıl içerisinde Aralık ayının 13’ünde vefat etmiştir.

Gazimihal, çocukluk yaşlarından beri musiki konusunda araştırmalar yapmış, uzun yıllar Avrupa’da bulunarak kütüphanelerdeki kaynakları incelemiş ve dönemin önemli isimlerinden dersler almıştır. Uzun yıllar süren bilgi, birikim ve Türk musikisi ile ilgili hizmetleri ile Türkiye’nin ilk müzikologudur demek yanlış değildir. Özellikle Türk musiki tarihi konusunda çok titiz olan Gazimihal, bu konuda 1923 yılında henüz genç iken Türkiye Türkçülüğünün kurucusu büyük düşünür Ziya Gökalp’i dahi eleştirmekten çekinmemiştir. Gökalp’in *Yeni Mecmua* dergisinde Türk musikisi ile ilgili bazı söylemlerini yanlış bulan Gazimihal, *Millî Mecmua* dergisinde yayınladığı bir yazı ile Gökalp’i eleştirmiştir (Toprak, 2017: 29). Gençlik yıllarında Türkiye’nin önde gelen yayın organlarında yazıları yayınlanan Gazimihal erken yaşlarda başladığı yazı hayatına ömrünün sonuna kadar devam etmiştir. Türkiye’de müzikoloji biliminin gelişmesinde çok önemli bir isim olan Mahmut Ragıp Gazimihâl, kısa süren yaşamında 23 kitap, 3000’in üzerinde makale yayınlamıştır (Vural, 2013: 48).

1.2.28. Max Meinecke

Alman asıllı Avusturyalı tiyatro yönetmeni ve sahne sanatları tasarımcısı Meinecke, 1912 yılında Almanya’nın Düsseldorf şehrinde dünyaya gelmiştir. Burada Goethe Lisesini (Oberrealschule) bitirdikten sonra (1930), yükseköğrenimini Devlet Sanat Akademisinde yapmıştır (Özgü, 1972: 181). Aynı yıllarda Köln Üniversitesinde Tiyatro ve Sanat tarihi dersleri almıştır. 1934 yılında üniversiteden mezun olan Meinecke, aynı yılın sonlarında Berlin Devlet Tiyatrosunda asistan olarak çalışmaya başlamıştır.

1947-1952 yılları arasında Viyana Devlet Operasında rejisör olarak çalışmıştır. 1952 yılında İstanbul şehir tiyatrosunda başyönetmenlik görevine başlamıştır. Bu atama, Viyana Üniversitesi Doğu Bilimleri Profesörü Dr. Herbert Duda aracılığıyla ve İstanbul Belediye Başkanı Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay'ın çağrısı ile gerçekleştirilmiştir (Konur, 2018: 313). Şehir tiyatrosunda altı yıl görev yapan Meinecke'nin İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda sahneye koyduğu ilk yapıt Shakespeare'in Fırtınası isimli oyun olmuştur (Konur, 2018: 313).

1952 yılında başladığı Şehir Tiyatrosu'nda altı yıl görev yapan Meinecke çok sayıda oyun sergilemiş ve tiyatro dersleri vermiştir. Buradaki görevinin ardından bir süre tiyatro kurumlarında öğretmenlik yapmıştır. 1964 yılında Ankara Devlet Konservatuarında misafir rejisör olarak çalışmaya başlamıştır (Özgü, 1972: 181). 1965 yılından 1970 yılına kadar Ankara Devlet Tiyatrosunda görev yapmış, burada sahne tekniği bilgisini öğrencilerine ve iş arkadaşlarına aktarmıştır. Tiyatro ve sanattaki Batı teknikleri ile Türk tiyatrosuna önemli katkılar sağlayan Meinecke, 1970 yılında Türkiye'den ayrılıp Avusturya'ya dönmüştür. Yaşamının son yıllarını Avusturya'da geçirmiş, 1972 yılında Viyana'da yaşama veda etmiştir (Konur, 2018: 313).

1.2.29. Mebrure Rahmi

Hayatı ve faaliyetleri hakkında yeterli bilgi bulamadığımız bu isim, *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde İsveç misyoner G. Raquette'nin “Türkçede Vurgu Problemleri” adlı çalışmasını Türkçeye çevirmiş “Türkçede Vurgu Meselesi” başlığı ile yayınladığı çeviri makalelerinde kendisini *Edebiyat Talebesi* olarak tanıtmıştır (Rahmi, 1934: 341-347). Derginin 26. ve 27. sayılarında İsviçreli Doğu Bilimci D.Rieu Charles'in “Britiş Müzesindeki Azeri Eserleri” isimli çevirileri bulunan Rahmi, bu makalelerde kendisiyle ilgili başka herhangi bir bilgi vermemiştir.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi Tez Koleksiyonu arşivlerinde 1935 yılına ait iki adet bitirme tezi bulunan Rahmi'nin tezlerinden birisi çeviridir. Vilhelm Thomsen'in “Uygur Dilinde Samiteler Sistemi” adlı eseri Türkiye Türkçesine tercüme edilmiştir. Danışmanlığını Reşit Rahmeti Arat'ın yaptığı bitirme tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünün Eski Türk Dili alanına aittir.

Bir diğerk bitirme tezi olan “Dede Korkut ve Manas’ta Bazı Benzeyişler” ise İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Halk Edebiyatı alanında, Mehmed Fuat Köprülü danışmanlığında 1935 yılında hazırlanmıştır. İstanbul Üniversitesinin değerli hocaları danışmanlığında bitirme tezleri hazırlayan ve dönemin en faal dergisi *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde çevirileri yayınlanan bu öğrenci hakkında ne yazık ki başka bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır.

1.2.30. Mehmet Ali Resulzade

20. yüzyıl Azerbaycan siyasi tarihinin önemli isimlerinden ve edebiyat araştırmacısı olan M. Ali Resulzade 1882 yılında Bakü’de dünyaya gelmiştir. Babası Abdülaziz Bey, Muhammed Emin Resulzade’nin babası Aliekber Bey ile kardeştir. Dolayısıyla Mehmet Ali; Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin kurucu cumhurbaşkanı Muhammed Emin Resulzade’nin amcasının oğludur. Mehmet Ali Resulzade, ilk eğitimini din adamı olan babasından almış, daha sonra Sultanmecid Ganizade’nin öncülüğünde Bakü’de açılmış 2. Rus-Müslüman okulunda okumuştur (Mahmudov, 2005a: 310).

Azerbaycan Cumhuriyetinin kuruluşuna giden yolda hep M.E. Resulzade ile birlikte hareket etmiş, siyasi hayata da amcaoğlunun 1902 yılında kurduğu Müslüman Gençlik Teşkilatında başlamıştır. Bu teşkilatın ilerleyen yıllardaki hâli olan “Hümmet” üyelerinden biri olmuş, bu teşkilatın çıkardığı *Tekâmül* ve *Yoldaş* gazetelerinde makaleler yayınlamıştır.

1911 yılında gizlice kurulan, Azerbaycan’ın en eski siyasi partilerinden olan “Müsavat” partisinin kurucu üyelerindendir. Bu partinin yayın organı olan *Açık Söz* gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü yürütmüştür. 1918 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kurulmasının ardından parlamento üyelerinden birisi olmuştur. 1919 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükümet Matbaası Müdürü olarak atanmıştır (Mahmudov, 2005a: 311).

1920 yılında Bolşeviklerin Bakü’ye girip hükümeti devirmelerinin ardından Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin kurucu kadrosunun hepsi hakkında tutuklama kararı çıkarılmıştır. Bu kararın ardından M. Ali için de kaçak hayatı başlamıştır. Aynı yıl Bakü’de mahkûm edilen M. Emin Resulzade, Stalin tarafından hapisten çıkarılınca amcasının oğlunun da kendisiyle birlikte gelmesini istemiş, bu istek üzerine kuzeni M. Emin Resulzade ile Moskova’ya gitmiştir. Bir süre Moskova’da

bulunduktan sonra 1922 yılında Bakü'ye gelmiş, ancak barınamayacağını anladıktan sonra ilk önce İran'a, ardından İstanbul'a geçmiştir.

Türkiye'ye geldikten sonra diğer Azerbaycanlı muhacirlerle birlikte hareket etmiştir. İstanbul'da M. Emin Resulzade'nin çıkardığı *Yeni Kafkasya*, *Azeri Türk* ve Ahmet Caferoğlu'nun çıkardığı *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergilerinde yazılar yayınlamıştır. M. Ali Resuloğlu (Resulzade), aynı zamanda pek çok şiir müellifidir. "Odlu Yurd" adlı dergide "Alptekin" mahlasıyla şiirleri yayınlanmıştır (Cabbarlı, 2014: 30-31). Bu dergilerin kapandığı süreçte araştırmalarına devam eden M.A. Resulzade, makalelerini Azerbaycan Kültür Derneğinin yayın organı olarak çıkarılan *Azerbaycan* dergisinde yayınlamıştır. Muhacir hayatının çoğunu Türkiye'de geçiren Resulzade 1982 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

1.2.31. Mehmed Fuat Köprülü

Türk edebiyat tarihçiliğinin kurucusu, tarihçi, şair, yazar, siyaset ve devlet adamı olan Ord. Prof. Köprülü 4 Aralık 1890 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğretimini Ayasofya Merkez Rüşdiyesi'nde, daha sonra Mercan İdadisi'nde tamamlamıştır. 1907 yılında Darülfünun'a bağlı Mekteb-i Hukuk bölümüne başlamış, burada Fransızca öğrenmiştir. Fakültedeki eğitiminden tatmin olmayan Köprülü, buradaki eğitimini yarım bırakmış, bir yandan Fransızcasını ilerletirken diğer yandan dünya edebiyatı tarihini ve klasiklerini okumuş, hatta Türkçeye çeviriler yapmaya başlamıştır (Palabıyık, 2010: 10). Küçük yaşlarından beri şiir yazan Köprülü, üniversitede bulunduğu üç yıllık zaman zarfında edebiyatçı çevreler ile yakın temasta bulunmuş ve *Mehâsin*, *Servet-i Fünûn* gibi dergilerde şiirler, daha sonra makaleler yayınlarak yazı hayatına başlamıştır. İlk yıllarında dünya ve Türk edebiyatı ile ilgili olan Köprülü ilerleyen zamanlarda daha millî konular üzerinde durmaya başlamıştır.

Bu yıllarda İstanbul'un farklı liselerinde öğretmenlik yapan Köprülü, 1900'lü yılların başında milliyetçilik ve Türkçülük yayma gibi faaliyetlere de başlamış, *Türk Derneği*, *Türk Yurdu Cemiyeti*, *Türk Ocakları* gibi kuruluşların içinde aktif görev almıştır (Tansel, 1966: 268-269). 1913 yılında Halit Ziya Uşaklıgil'in üniversiteden ayrılmasından sonra yerine göreve getirilmiş, böylece bilimsel olarak çalışması için daha elverişli bir sahaya geçmiştir. Darülfünun'da çalışmaya başladıktan sonra kısa

bir süre içinde Türk edebiyatı ve tarihi konularda önemli çalışmalar yapmıştır. Dönemin getirdiği milliyetçilik akımından etkilenen, ancak milliyetçiliğini hiçbir zaman bilimselliğin üzerinde tutmayan Köprülü, araştırılması gerekli Türk tarih ve kültürünün birçok meselesi üzerine yaptığı araştırmalarla gerçekleri objektif olarak ortaya çıkarmıştır.

1924 yılında Atatürk'ün emri ve direktifleri doğrultusunda bakanlar kurulu kararıyla kurulmuş olan Türkiyat Enstitüsünün başına getirilmiştir. Enstitüsünün faaliyetleri doğrultusunda yayın yapması gerekmesiyle kurulan Türkiyat Mecmuası'nın müdürlüğünü yürütmüştür. 1923 yılından başlayarak uluslararası kongrelerde Türkiye temsilciliklerinde görevlendirilen Köprülü, Paris'te yapılan Dinler Tarihi, 1926 Bakü Türkiyat, 1929'da Londra'da gerçekleşen Dinler Tarihi kongrelerinde ve daha birçok uluslararası organizasyonda Türkiye'yi temsil etmiştir. 1933 yılında Darülfünun, İstanbul Üniversite olunca Edebiyat Fakültesinde ordinaryüs profesör unvanı almış, üniversitede derslere girmeye devam etmiştir.

1935 yılında siyasi hayata atılan Köprülü, aynı yıl Kars milletvekili seçilerek meclise girmiştir. Yoğun işlerine rağmen İstanbul Üniversitesinde Türk Edebiyatı Kürsüsünü korumaya devam ederken, yeni kurulmuş olan Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesinde “Orta Zaman Türk Tarihi” ve Siyasal Bilgiler okulunda da “Türk Müesseseleri Tarihi” kürsülerinin başına geçmiştir (Palabıyık, 2010: 13). İslam Ansiklopedisi'nin Türkçe yayınlanması hareketinde aktif olarak yer alan Köprülü, 1940 yılından itibaren bu konu ile uzun süre ilgilenmiştir. Siyasi hayatı ve İstanbul Üniversitesindeki iş hayatını bir süre beraber yürüten Köprülü 1941 yılında İstanbul üniversitesindeki faaliyetlerini bırakmış, 1946 yılına kadar Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesinde eğitim görevine devam etmiştir.

1946 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılınca aynı yıl Demokrat Parti kurucuları arasında yer alan Köprülü, artık tamamen siyasi hayata girmiştir. Kurucuları arasında olduğu partinin seçimleri kazanmasının ardından 1950 yılında Dış İşleri Bakanı olan Köprülü, 6 yıl sürdürdüğü bu görev ile Türkiye'nin NATO'ya girmesinde büyük rol oynamıştır. 1957 yılında mensubu olduğu Demokrat Partinin ideolojisinin değiştiğini düşünen Köprülü, partiden ayrılmıştır. Yine 1957'de bir müddet Hürriyet Partisi'nde faaliyet göstermiştir (Tansel, 1966: 275). 1960 yılı Eylül olaylarında tutuklanmış ve dört aylık sürgün hayatı yaşamıştır. Bu olayların ardından

Yeni Demokrat Partiyi kurmuş ama darbenin ardından faaliyetlerine izin verilmeyince 1965 yılında tamamen siyasetten çekilmiştir.

1950 yılı siyaset hayatının en yoğun olmaya başladığı dönemlerden sonra yazı hayatı büyük ölçüde azalan Köprülü, yine de tamamen akademik faaliyetinden kopmamıştır. Otuz yıllık başarılı siyaset ve yine bu zamanlara paralel olarak üstün akademik başarılarla dolu bir hayat sürmüş, bu yaşantısının verdiği yorgunlukla 1964'ten itibaren sağlık sorunları çıkmaya başlamıştır. 1965 yılında geçirdiği talihsiz trafik kazasının ardından sağlık sorunları iyice artınca bünyesi bu duruma daha fazla dayanamamış, 28 Haziran 1966'da İstanbul'da vefat etmiştir.

1.2.32. Mehmed Halid Bayrı

Türk folkloru üzerine önemli derlemeler yapan halkbilimci ve yazar Halid Bayrı, 1869 yılında İstanbul'da doğmuştur. Diyarbakırlı Ahmed Muammer Bey'in oğlu olan Mehmet Halit Bayrı, ilk ve orta eğitimini İstanbul'da tamamlamıştır (Kocakaya, 2019: 5). Üniversite düzeyindeki eğitimini Darülfünun Edebiyat Fakültesinde almıştır. Darülfünundan mezun olduktan sonra askerliğe gitmiş, askerlik dönemi Birinci Dünya Savaşı yıllarına denk gelen Mehmed Halid, askerlik görevini 1914-1918 yıllarında Çanakkale'de tamamlamıştır. Askerden sonra Osmanlı Âyan Meclisine kâtip olarak atanarak devlet kademesinde göreve başlamıştır. Cumhuriyetten sonra girdiği İstanbul Belediyesinde neşriyat müdürlüğü şefliği, iktisat müdürlüğünde müdür muavinliği, levazım müdürlüğü, mezat müdürlüğü gibi çeşitli mevkilerde vazife almış, 1953'te emekliğe ayrılmıştır (Sançar, 1960: 127). Emekli olduktan sonra ölümüne kadar İstanbul Çocuk Esirgeme Kurumu İl Müdürlüğü yapmış, 27 Ekim 1958 yılında İstanbul'da vefat etmiştir (Uçman, 1992: 274).

Yazı hayatına Fuad Köprülü ve Yahya Kemal'in teşvikleriyle başlayan Mehmed Halid, Mütareke yıllarında yayın hayatına giren *Düşünce* (1922) dergisinin, daha sonra *Anadolu Mecmuası*'nın (1924-1925) yazı işleri müdürlüklerini yapmıştır (Uçman, 1992: 274). 1927 yılında Ankara'da Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ile birlikte *Türk Halk Bilgisi* derneğini kuran Mehmed Halid, 1936-1941 yılları arasında Eminönü Halkevi Dil ve Edebiyat Şubesi başkanlığını yürütmüştür (Pakiş, 2013: 62).

Cumhuriyetten sonra Türk folkloru konusunda muazzam bir araştırma alanı olduğunu kanıtlamış ve konuyla ilgili çalışmalarıyla bu alanın önünü açan kişi olmuştur. Yaptığı Türk folklor araştırmalarının çoğunu yayınladığı *Anadolu Mecmuası* ile Anadoluculuk düşüncesinin kurucusu ve en büyük savunucusu olmuştur. Anadolu Mecmuası'nda başlayan milliyetçiliği, sonradan gelişerek bilinçli bir Türkçü seviyesine çıkmıştır (Sançar, 1960: 127). Folklor araştırmaları dışında birçok konuda yazıları bulunan Mehmed Halid, dönemin çeşitli Türkçü dergilerinde birçok şiir ve siyasi yazı yayınlamıştır.

1.2.33. Mehmet Sadık San'an

Azerbaycanlı siyasetçi, gazeteci, yazar ve eğitimci M. S. San'an 1895 yılında Azerbaycan'ın Zengezur bölgesinde dünyaya gelmiştir. Asıl ve tam adı Mirza Memmed Sadıq Ahundzade'dir. Türkiye'de bulunan Azerbaycanlı muhacir isimlerin önde gelenlerindendir. Din eğitimleri veren, camilerde hocalık yapan soylu bir ailenin mensubu olduğu için ilköğrenimini ailesinin yanında almış, iyi derecede Arapça ve Farsça öğrenmiştir (Attar ve Şimşir, 2013: 186). Orta seviyedeki eğitimini Nahçıvan Rüştüyesinde almış, daha sonra Bakü Yüksek Pedagoji Enstitüsü'nü bitirmiştir.

Bolşevik Devriminin başladığı 1917 yılında yaşadığı Zengezur şehrinde bağımsızlık için en çok çaba sarf eden isimlerden birdir. Uzun mücadelelerden sonra 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulunca parlamentoda Zengezur milletvekili olarak seçilmiştir (Nerimanoğlu, 2012: 59). 27 Nisan 1920'de Rus güçleri tarafından Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin varlığına son verilince direniş amaçlı gizli bir teşkilat kuran Aran, bir süre gizliliğini koruyabilse de Rus güçleri tarafından yakalanıp hapsedilmiştir. Tiflis'te bir süre hapiste kaldıktan sonra kaçmayı başaran Aran, 1923 yılında İran'a geçmiş, oradan da Türkiye'ye gelmiştir.

Türkiye'ye geldikten sonra ilk başta Trabzon'da öğretmenlik yapan Aran, daha sonra diğer Azerbaycanlı muhacirlerin çoğunlukta olduğu İstanbul'a geçmiştir. İstanbul'da derhal yayın faaliyetlerine başlamış, Azerbaycan siyasi meselelerinin işlendiği yayın kuruluşlarına gönderdiği yazılarıyla Azerbaycan'ın bağımsızlık davasını dünyaya duyurmaya çalışmıştır. Beş-altı yıl Türkiye'de kaldıktan sonra 1930 yılında Finlandiya'ya geçmiş, burada İdil-Ural bölgesinden gelen Tatar öğrenciler için bir

okul kurmuş ve burada öğretmenlik yapmıştır. Finlandiya’da bulunduğu yıllarda Fin-Türk alfabesi ile yayınlanan *Yeni Turan* adlı bir gazete çıkarmış, bu gazetede 27 Nisan hadisesinden sonra Azerbaycan Türklerinin başına gelen olayları ve Bolşevik güçlerinin acımasız, dehşet verici faaliyetlerinden bahsetmiştir(Nerimanoğlu, 2012: 59).

1935-1936 yıllarında yeniden Türkiye’ye dönen Aran, bir süre yayın faaliyetlerine devam ettikten sonra 1939-1945 yılları arasında İran’da *Millet* ve *Cumhuriyet* gazetelerinin muhabiri olarak görevde bulunmuştur. Bir yandan Türkiye’de yayın faaliyetlerine devam eden Aran, İran’da muhabir görevinde bulunduğu yıllarda derlediği bilgilerle Güney Azerbaycan’daki Türklerin tarihi, sosyal hayatı, edebiyatı gibi konuları ele aldığı “İran Türkleri” adlı ilk kitabını yayınlamıştır. Kitaplar çıkarmaya devam eden Aran, aynı zamanda *Yeşil Yaprak*, *Ergenekon Yolu*, *Türk Yolu* gibi dergiler yayınlamıştır.

Türkiye’de *Azerbaycan Millî Merkezi*, *Azerbaycan Kültür Derneği* gibi Azerbaycanlı muhacirlerin faaliyet gösterdiği kurumların yönetim kadrolarında yer alan Aran, aynı zamanda bu kurumların yayın organları olan dergilerde de yöneticilik yapmış ve en çok yazısı bulunan kişilerden olmuştur. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü’nün kurucuları arasında yer almıştır. Türkiye’de milliyetçi / Türkçü çevrede sevilen Aran; *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, *Azeri Türk*, *Yana Millî Yul*, *Ötüken* ve daha birçok dergide başta Azerbaycan olmak üzere Türk dünyasını ilgilendiren birçok konuda yazılar yayınlamıştır (Attar ve Şimşir, 2013: 187).

Türkiye’de, yani muhacerette Azerbaycan istiklal mücadelesinin en büyük savunucularından biri olan Aran, sağlam iradesi, durmak bilmeyen kalemi ve hiç bitmeyen faaliyetleri ile sürekli ülkesine hizmette bulunmuştur. Aktif hayatı ve lider kişiliği ile Azerbaycanlı muhacirler arasında Muhammed Emin Resulzade ve Mirza Bala Mehmetzade’den sonra üçüncü sırada adı anılan isim olmuştur (Nerimanoğlu, 2012: 59). Türkçü dünya görüşü ve faaliyetleriyle Azerbaycanlı Türkçüler arasında da ilk sıralarda yer alan Aran, hayatının sonuna kadar hizmet ettiği Azerbaycan bağımsızlık davasının görkemli neferlerinden biri olarak 1971 yılında İstanbul’da hayata veda etmiştir.

1.2.34. Mehmet Şakir Ülkütaşır

Türkiye Cumhuriyetinin ilk halkbilimcilerinden biri olan Ülkütaşır 14 Mart 1894 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası ve annesini erken yaşta kaybeden Ülkütaşır, zor bir çocukluk geçirmiştir. İlk tahsilini Numune-i Terakki okulunda almış, daha sonra lise düzeyinde eğitim için sağlık memuru yetiştiren bir okulu bitirmiştir (Yalçın, 2003: 1085). Lise eğitiminin ardında Darülfünun öğrencisi olmak istese de maddi elverişsizlikler yüzünden buna imkân bulamayan Ülkütaşır, kendi çabaları ile Darülfünun'da serbest tarih, felsefe, ruhiyat, edebiyat derslerini izleyerek kendini geliştirmiştir (Bayram, 2011: 10-11).

Darülfünun eğitimi bittikten sonra birkaç yıl Maraş'ta lise öğretmenliği yapmıştır. Ülkütaşır'ın folklorla olan ilgisi ve folklorla ilgili çalışmaları Maraş'ta başlamıştır (Bayram, 2011: 11). Burada ve daha sonra Sinop'ta yöre kültürü ve tarihî eserlerle ilgili incelemelerde bulunan Ülkütaşır, 1928 yılında İstanbul'da kurulan *Türk Halk Bilgisi Derneği* üyesi olmuş ve bu derneğin yayın organı olan *Halk Bilgisi Haberleri* dergisinde folklor araştırmalarıyla ilgili yazılar yayınlamıştır (Yalçın, 2003: 1085).

1933 yılına kadar Sinop, daha sonra Samsun gibi illerde memuriyetlerde çalışan Ülkütaşır, 1933 yılında Türk Dil Kurumu'na derleme kolu memuru olarak atanmıştır. 1963 yılı emekliliğine kadar bu kurumda aktif olarak görev almıştır. Türk Dil Kurumu'nda çalışmaya başladıktan sonra bilimsel çalışmaları için daha fazla vakit ve imkân bulan Ülkütaşır, bundan sonraki tarihlerde daha üretken bir araştırmacı olmuştur. Yaptığı çalışmaları dönemin çeşitli yayın organları olan *Millî Mecmua*, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, *Ülkü*, *Güzelyurt* ve daha birçok dergi ve gazetede yayınlanmıştır.

1913 yılında İstanbul Ülkü Ocakları üyeliği ile milliyetçi teşkilatlar içerisinde yer almaya başlayan Ülkütaşır, ömrünün sonuna kadar daha birçok böyle kurumun içinde bulunmuştur. *Türk Ocağı*, *Türk Birliği*, *Türk Folklor Derneği*, *Ankara Halkevi*, *Halk Bilgisi Derneği*, *Samsun Halkevi*, *Kızılay*, *Çocuk Esirgeme Kurumu* ve daha birkaç kurumun kurucu kadroları ve üyeliklerinde bulunmuş ve bu kuruluşların yayın organlarının hepsinde çok sayıda makaleler yayınlamıştır (Yalçın, 2003: 1085). Türk folkloruna en çok hizmet eden isimlerden olan Mehmet Şakir Ülkütaşır, yalnızca folklor konularının değil, Türk ile ilgili her meselenin ilgilisi ve araştırmacısı

olmuştur. Aktif ve verimli bir hayatı olan halkbilimci, 1981 yılında İstanbul'da hayata veda etmiştir.

1.2.35. Mehmet Şerafettin Yaltkaya

Türk din âlimi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Diyanet İşleri başkanı, Ord. Prof. Yaltkaya, 1879 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Dindar bir ailenin çocuğu olan Yaltkaya'nın babası İstanbul'un tanınan din adamlarından, Cerrahpaşa Camisinin hocası, Hafız Mehmed Arif Efendi'dir. Din adamı bir babanın çocuğu olan Yaltkaya, bu etki ile dinî alanda üstün eğitimler almıştır. İlk tahsilinden sonra hafız olan Yaltkaya, sırayla Odabaşı Firuzağa İlkokulu, Davutpaşa Rüşdiye Mektebi ve Dârulmuallimîn'den mezun olduktan sonra Bayezid Camii'nde dinî ilimleri okutmaya başlamıştır (Sümertaş, 2013: 341).

Dönemin çeşitli medreselerinde öğretmenliğe bir süre devam ettikten sonra 1924 yılında Darülfünun İlahiyat Fakültesi açılınca burada profesör olarak İslam dinî ve felsefe dersleri vermiştir. Fakültenin açık olduğu 1924-1933 yılları arasında çok sayıda makale yazan, tercümeler yapan Yaltkaya'nın birçok çalışması, o dönem çıkarılan Darülfunun İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda yayınlanmıştır (Küçükkayış, 2014: 43). 1933 yılında yapılan üniversite reformuyla Darülfünun, İstanbul Üniversitesine dönüştürülünce aynı yıl Edebiyat Fakültesine bağlı İslam Araştırmaları Enstitüsü'nde Ordinaryüs olarak göreve başlamıştır.

Dokuz yıl üniversite görevinde akademik çalışmalarına devam etmiş, üstün bilgi sahibi olduğu Arap dili sayesinde Arapça eserlerin çevirisinde önemli işler yapmıştır. Yaşamı boyunca çalıştığı kurumlarda iş arkadaşları ile daima dayanışma içinde olan Yaltkaya, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin bazı öğretim üyeleri ile birlikte hareket ederek Türkiyat Enstitüsü'nün kurulmasında aktif olarak görev almıştır (Özteke, 2017: 559). Enstitü'nün yayın organı olan *Türkiyat Mecmuası* dergide birkaç makalesi yayınlanmıştır.

İstanbul Üniversitesi'ndeki görevinden 1942 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı görevine atandığı için ayrılmıştır. İlk Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi'nin yanında uzun yıllar başkan yardımcısı olarak çalışan Yaltkaya, 1942 yılında Rıfat Börekçi'nin ölümünden sonra işi en iyi bilen kişi olarak Diyanet İşleri Başkanlığı görevine getirilmiştir. Türkiye'nin ikinci Diyanet İşleri Başkanı olan Yaltkaya, beş

yıl kadar bu görevi başarılı bir şekilde yerine getirmiş, 1947 yılında henüz emekli olmamışken görevini devam ettirdiği sırada vefat etmiştir.

1.2.36. Mirza Bala Mehmetzade

Azerbaycan siyaset tarihinin önemli fikir ve mücadele adamlarından biri olan, gazeteci ve yazar Mirza Bala Mehmetzade, 1898 yılında Azerbaycan'ın Apşeron bölgesindeki Zire köyünde dünyaya gelmiştir. İlköğretimini yedinci Rus-Tatar okulunda almış, bu okulu 1914 yılında bitirmiştir. Yüksek tahsilini Bakü Teknik Sanayi Okulunda Rusça olarak bitirmiştir (Emrahov, 2009: 224). Mehmetzade, 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra Azerbaycan'ın bağımsızlığı için siyasete girmiş, Müsavat partisinde aktif olarak çalışmıştır. Müsavat partisinin yayın organı olan *Açıksöz* gazetesinde yazılar yayınlayan Mehmetzade'nin matbuat hayatına başlaması da *Açıksöz* gazetesi ile olmuştur (Veliyev, 2006: 300). 1918 yılında Tiflis'te yaşamış, burada bulunduğu sırada *Gençler Yurdu* dergisinde editör olarak çalışmış, yine Tiflis'teyken "İki İnkılâp Arasında" isimli kitapçığını yayınlamıştır (Emrahov, 2009: 224).

Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin ilanından sonra Bakü'ye dönen Mehmetzade, 1919 yılında Müsavat Partisi Bakü Komitesi üyesi olmuş, 1920 yılında Rus ordusunun Bakü'ye girişine kadar Azerbaycan Halk Cumhuriyetinde görevli olmuştur. 27 Nisan 1920'de Azerbaycan'ın bağımsızlığına son verilmesinin ardından varlığına gizli olarak devam eden Müsavat Partisinin liderliğini yürütmüş, istilacılara karşı koymak için gizli bir komite kurmuş ve bu teşkilatın yayın organı olan *İstiklal* gazetesini çıkarmıştır.

1923 yılında Komite ve *İstiklal* dergisi yerli hükümet tarafından kapatılarak bütün üyeleri için hapis kararı çıkarmıştır. Mehmetzade bir şekilde kaçmayı başarmış, bir süre saklandıktan sonra Azerbaycan'dan ayrılarak İran'a geçmiştir. Güney Azerbaycan'da bulunduğu yıllarda Bakü Sanayii Mektebi'nden mezun olduğu için Sulduz şehrinin asfalt yol yapımında çalışmış, özel dersler vererek öğretmenlik yapmış, aynı zamanda Mehmed Emin Resulzade'nin İstanbul'da çıkardığı *Yeni Kafkasya* dergisine yazılar yollamıştır (Ahmedli, 2017: 25).

1927 yılında İran'dan Türkiye'ye geçen Mehmetzade burada bir yandan yeni kitaplar kaleme alırken diğer yandan İstanbul Üniversitesinde Hukuk Bölümünü okuyup

bitirmiştir. Mehmetzade, askerliğini de Türkiye’de yapmıştır (Veliyev, 2006: 300). 1930 yılında Türkiye’de *Bildiriş* gazetesini yayınlamaya başlayan Mehmetzade 1931 yılında Azerbaycanlı muhacirlerin Türkiye’deki yayın faaliyetlerinin Rusların baskıları ile durdurulmasının ardından Muhammed Emin Resulzade ile birlikte Türkiye’den ayrılmış ve Polonya’da yaşamaya başlamıştır. Burada bulunduğu yıllarda M.E. Resulzade’nin Berlin’de yayınladığı *İstiklal* gazetesi ve *Kurtuluş* dergisinde makaleler yayınlayarak aktif faaliyetlerde bulunmuştur. İkinci dünya savaşında Almanya’nın Polonya’yı ele geçirmesi ile buradan ayrılarak tekrar Türkiye’ye göç etmiştir.

Türkiye’de bulunduğu sırada M. E. Resulzade ile birlikte 1949 yılında Azerbaycan Kültür Derneği’nin kurulmasını sağlamış, derneğin çıkardığı *Azerbaycan* dergisinde birçok makale yayınlamıştır. 1954 yılından sonra Almanya’ya giden Mehmetzade, burada Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsünde görev yapmış ve bu enstitünün yayın organı olan *Dergi* isimli siyaset dergisinde yazılar yayınlamıştır. 1955 yılında M.E. Resulzade’nin vefatından sonra yeniden Türkiye’ye dönmüştür. 8 Mart 1959’da İstanbul’da hayata veda etmiştir. Kabri, Karacaahmet Mezarlığı’ndadır.

1.2.37. Mirza Hacızade (Gökgöl)

Türkiye’de ziraat ve tarım alanlarında büyük başarılarla imza atan Gökgöl 1897 yılında Gence’de dünyaya gelmiştir. Liseye kadarki eğitimini Gence’de almış, üniversite eğitimine başlayacağı dönemde Bolşevik ihtilali olayının başlaması ile bir süre eğitime ara vermek zorunda kalmıştır. Rusların Azerbaycan’ı işgal etmesi üzerine yurt dışında eğitim almak için 1920 yılında İtalya’ya gitmiş, Berlin Yüksek Ziraat okuluna başlamıştır. Üniversite yıllarında bir yandan da hocalık yapan Gökgöl, Berlin’in ünlü iki ziraat mühendisi olan Baur ve Ofitz hocalarından 1926 yılında ziraat doktoru unvanını almıştır. Almanya’da doktorasını tamamladıktan sonra Türkiye Ziraat Müdürlüğünden aldığı davet üzerine buraya gelip, Tohum Islah Uzmanı olarak çalışmaya başlamıştır.

Türkiye’de tarım tohumları alanında devrim niteliğinde araştırmalara imza atan Gökgöl, buğdayların genetik tahlilini yaparak onları sınıflara ayırma metodu ile Türkiye’de 18.000 çeşit buğday tohumu olduğunu ortaya çıkarmıştır. Yaptığı bu

araştırma sadece Türkiye’de değil dünya genelinde kabul gören önemli bir çalışma olmuştur. Mirza Gökgöl’ün 1939 yılında yazdığı “Türkiye Buğdayları” adlı iki ciltlik eseri yazdığı diğer kitap ve araştırmaların arasında en çok bilinenidir. Türkiye tarımının temel taşı hâline gelen bu eser, Türkiye’de hâlâ tohum ıslahçılarının atası sayılan Gökgöl’ün ölümsüz bir ziraatçı olarak anılmasını sağlamıştır.

Azerbaycan’daki hayatı ve Türkiye’ye gelişi diğer muhacir Azerbaycanlılardan biraz farklı olan Gökgöl’ün hayatının Türkiye’de geçmesine sebep olan yine Bolşevik rejiminin zalimliğidir. Asıl soyadı Hacızade olmasına rağmen 1934 yılında Soyadı Kanunu ile birlikte kendisine Gence sınırları içerisinde bulunan, Göygöl diye adlandırılan gölden esinlenerek Gökgöl soyadını seçmiştir. Sonuç olarak hayatının sonuna kadar muhacir olarak burada yaşamış ve ülkesine hep özlem duymuştur. Araştırmamızda hayatı hakkında bilgi verdiğimiz Azerbaycanlı muhacirlerden olan Halil Hasmehmetli’nin kızı Zühre Hanım ile evlenmiş, üç oğlu bir kızı dünyaya gelmiştir (Karagöz, 2012: 6-8). Azerbaycanlı muhacirlerin Türkiye’deki en büyük yayın organlarından biri olan *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde yönetim kurulunda yer almış, dergide alanı ile ilgili bir konu olmadığından herhangi bir çalışması yayınlanmasa da maddi ve manevi olarak destek sağlamıştır.

1.2.38. Muhammed Ayaz İshaki

Tatar Türklerinin millî mücadelesinin önderlerinden, siyasetçi, gazeteci ve yazar Ayaz İshaki, 1878 yılında Kazan’da Çistay nahiyesine bağlı Yavşırma köyünde dünyaya gelmiştir. Din adamı bir babanın oğlu olan İshaki, eğitimine doğduğu köyün medresesinde başlamış, Çistay ve Kazan medreselerinde devam etmiştir. Bu okulları bitirdikten sonra Emirhanovlar Medresesi’nde Usul-i Cedid tarzında dersler vermeye başlamış, burada görevli olduğu yıllarda tanınmaya başlamıştır (Geçer, 2015: 101). Kazan Rus-Tatar Öğretmen Okulu’nda eğitim aldığı dönemde öğrenci arkadaşlarıyla gizli teşkilat kurmuştur. Bu okulu bitirdikten sonra üniversite seviyesinde eğitim almak istemiş, ama babasının isteği üzerine kısa bir süre babasının görevi olan köy imamlığını yapmak üzere köyüne dönmüştür. Köyde fazla kalmaya dayanamayan İshaki, çok geçmeden Kazan’a dönmüş ve burada öğrencilik yıllarında arkadaşlarıyla kurduğu Şakirtlik teşkilatının başına geçmiş ve teşkilatın çıkardığı *Terakki* gazetesini aktifleştirmiştir.

1904-1905 Rus-Japon savaşıdan sonra Çar rejiminin ilan ettiği manifestodan sonra Rusya Müslümanları kısmen bazı özgürlüklerine kavuşmuştur. İshaki, Tatar Radikal Milliyetçi Grubunun başında Birinci Rusya Müslümanları Kurultayı'na katılmıştır. Tatar halkının haklarını korumak ve duyurmak amacıyla 1905'te gizli şekilde oluşturulan *Tangçılar* ismindeki teşkilatın kurucu üyelerindendir. Teşkilatın kendi adını taşıyan *Tang Yıldızı* adlı gazetenin başyazarıdır. Çok geçmeden ilan edilen manifesto değerini kaybedip baskılar yediden arttırılınca gazete 1907 yılında kapatılmış ve İshaki, Arhangelsk bölgesine sürülmüştür. 1913 yılına kadar süren sürgün yıllarında birkaç kez sahte pasaport ile İstanbul'a gelmeyi başaran İshaki, burada kurulan Türk Derneği'nin kurucu üyelerinden biri olmuştur (Geçer, 2015: 101-102). Bu kısa gidiş-dönüş zamanlarında Yusuf Akçura ve İsmail Gaspıralı gibi düşünürlerin Türkçü görüşlerinden etkilenmiştir.

1913 yılında cezası Rusya'da Romanovlar ailesinin üç yüzüncü yıl dönümü münasebetiyle çıkarılan af sayesinde biten İshaki, döndükten sonra bir süre yine yayın faaliyetleriyle uğraşmıştır. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra, zamanın şartları doğrultusunda birçok aydın kendilerini Bolşevik ideolojisi doğrultusunda yeniden tanımlarken, İshakî rüzgârın tersine koşmuş, koyu bir milliyetçi olarak Bolşeviklere karşı mücadele yolunu seçmiş ve hayatının bundan sonraki dönemlerinde bu uğurda çaba sarfetmiş, faaliyet göstermiştir (Kanlıdere, 2018a: 17).

Bolşeviklerin yönetimi ele almasından sonra Özerk İdil-Ural Cumhuriyeti kurulması için uğraşan İshaki, bu gayesi gerçekleştikten sonra yeni hükümetin dış işlerinden sorumlu olmuştur. 1918 yılında Rusların bölgeyi işgal etmesi üzerine siyasi suçlu sayılan İshaki ve diğer milliyetçi aydınların kurduğu "Millî İdare" teşkilatı, Sibiry'a doğru çekilmek zorunda kalmıştır (Kanlıdere, 2018b: 18). İshaki, bir süre Sibiry'a yakınlarındaki Kızılyar şehrinde saklandıktan sonra, 1920 yılında Paris Konferansı için Paris'e gitmiş, ardından Berlin'e geçmiştir.

Avrupa'da zorlu zamanlar geçirdikten sonra 1925 yılında Türkiye'ye gelmiş, iki yıl burada kaldıktan sonra Varşova'ya geçmiştir. Varşova Üniversitesinde Türk Dili hocası olarak çalışan İshaki, 1928 yılında Tatarların muhaceretteki en büyük yayın organlarından biri olan *Millî Yul* ve *Yana Millî Yul* dergilerini çıkarmıştır. 1931 yılında Kudüs'te toplanan Müslümanlar Kongresi'ne Rusya Müslümanlarının temsilci olarak katılan İshaki, daha sonra Uzak Doğu'da (Çin, Mançurya, Kore,

Japonya) yaşayan Kazan Tatarlarını bir araya getirmek için seyahatler düzenlemiştir. 1933-1936 yılları arasında uzak doğu ülkelerindeki Tatarları teşkilatlandırmak için çeşitli kongreler, konferanslar yapmıştır.

1936 yılında yayın faaliyetleri Alman hükümeti tarafından yasaklanan İshaki'nin bu karar karşısında kalmasının sebeplerinden biri, Paris'te yayınlanan ve tamamen Bolşevik karşıtı yazılar kaleme alan *Promete* dergisinin üyelerinden biri olmasıdır. Prometeci olduğu için faaliyetleri yasaklanan İshaki, bu kararın ardından Almanya'dan ayrılmış ve Türkiye'ye gelmiştir. 1939 yılının sonlarından sonra Türkiye'de yaşayan İshaki, burada yayın organlarına yine Tatar millî mücadelesini ve Bolşevik yönetiminin gerçeklerini anlatan yazılar yazıp yollamıştır.

Ayaz İshaki, eserlerinde “Tatar milletinin kazandığını da yenik düştüğünü de, çaresizliğini de umutlarını da anlatarak bütün ömrünü Tatar milletini yükseltme düşüncesine” adanmıştır; bundan dolayı “onun eserlerinde gündeme getirilen sorunlar, Tatar Türkleri için bugün de güncelliğini” korumaktadır (Zaripova Çetin, 2018: 602).

1953 yılında kısa bir süre Almanya'ya gitmiş, orada hastalandıktan sonra Türkiye'ye dönmüştür. 1954 yılında İstanbul'da vefat etmiş, vasiyeti üzerine Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilmiştir.

1.2.39. Muhammed Emin Resulzade

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucu önderi ve ilk cumhurbaşkanı, gazeteci, yazar ve edebiyatçı M. Emin Resuzade, 1884 yılında Azerbaycan'ın Abşeron bölgesindeki Novhanı köyünde dünyaya gelmiştir. Babası ünlü bir din adamı olan Hacı Molla Elekber Resulzade, annesi Zinyet Zal'dır. Resulzade, ilk eğitimini babasından almış, küçük yaşlarda Arapça ve Farsçaya hâkim olmuştur. Bakü Teknik Okulu'na başladıktan sonra millî görüşlü oluşu için siyasi konular üzerine eğilmiş, 1902 yılında 18 yaşındayken Müslüman Gençlik Teşkilatı'nı kurmuştur (Sultan, 2014: 56). Rus yönetimini reddeden fikri ile gittikçe büyüttüğü bu teşkilat zaman içerisinde Müsavat Partisine, bu parti de Azerbaycan Halk Cumhuriyetine dönüşecektir.

1903 yılında Tiflis'te çıkan *Şark-i Rus* isimli gazetede yayınlanan makalesiyle yazım hayatına başlayan Resulzade'nin kendisinin çıkartacağı gazete ve dergilere kadar olan süreçte farklı yayım organlarında Rusya Müslümanlarının bağımsızlığını

savunan yazılar yazmıştır. Faaliyetleri Rus hükümeti tarafından takip edildiğinden 1907 yılında İkinci Duma'nın dağılmasının ardından çıkan karışıklıkta tutuklanmak istenmiş ancak Resulzade İran'a geçmiştir.

İran'da başlayan Meşrutiyet Harekâtını destekleyen Resulzade bilerek buraya gelmeyi tercih etmiş, Rusları karşısına alarak meşrutiyetçileri desteklemiştir. İran'da bulunduğu yıllarda *Yeni İran* ve Bakü'de çıkarılan *Terakki* gazetelerine Rus hükümetini eleştiren yazılar yazan Resulzade, Rusların meşrutiyet harekâtını bastırmak için İran'a asker çıkarması sonucu 1911 yılında Türkiye'ye geçmiş iki yıl burada kalmıştır. Türkiye'de Ziya Gökalp, Yusuf Akçura gibi Türkçü isimler ile tanışan Resulzade burada Türk Ocaklarında çalışmış burada olduğu sürece Türkiye'de çıkan dergilere yazılar yazmıştır. 1913'te Çarlık yönetimi elinde tutan Romanovlar ailesinin 300. İktidarda bulunuşu nedeniyle çıkarılan genel afı yararlanarak Bakü'ye döner (Yagublu, 2015: 50).

Resulzade İran'dayken Azerbaycan'ın ilk siyasi partisi olan Müsavat Partisi oldukça aktif çalışarak önemli bir yol almıştır. Döndükten sonra Müsavat heyeti tarafından liderliğe seçilen Resulzade, artık resmen siyasettedir. 1917 yılında Moskova'da toplanan Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı'nda savunduğu her milletin kendi özerk cumhuriyeti kurması gerektiği fikri burada kabul edilmiştir. Özerklik fikrinin kabul edilmesinin ardından Bolşevik ihtilalının başlaması ile birlikte savunduğu fikir yüzünden bir süre hapis edilmiştir. Kısa süre sonra haptiden çıkan Resulzade, Millî Azerbaycan Şura'sının lideri olarak seçilmiş, Şura 28 Mayıs 1918 yılında Azerbaycan Cumhuriyetini ilan etmiştir. Türk ve Müslüman halklar arasında ilk bağımsız cumhuriyetin kurucusu ve başkanı Muhammed Emin Resulzade olmuştur.

27 Nisan 1920 yılında Rus ordusunun Bakü'ye girmesine izin verilmesinden sonra Azerbaycan Halk Cumhuriyet'i yıkılmış, Resulzade hakkında da yakalama kararı çıkarılmıştır. Bir süre saklandıktan sonra yakalanan Resulzade, Bakü'de kısa süreli hapis yatmıştır. Stalin'in kendisini Moskova'ya daveti üzerine hapis hayatı biten Resulzade'nin muhacir hayatı başlamış iki yıl Moskova'da yaşadından sonra Finlandiya'ya ardından Fransa'ya sonrada Türkiye'ye gelmiştir.

1922 yılında Türkiye'ye geçen Resulzade, burada Azerbaycan siyasi davasının yayın organı olan *Yeni Kafkasya*, *Odlu Yurt*, *Azeri Türk* dergilerini kurmuş, kendisi gibi Sovyet Rusya rejiminden kaçan muhacir Azerbaycanlılar da bu yayın organları

etrafında toplamıştır. Arkadaşları ile birlikte Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin haklı davasını bu dergiler aracılığı ile savunan Resulzade, Sovyet Rusya'nın Azerbaycan halkına karşı zalim tavrını dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır. 1927 yılına gelindiğinde Resulzade'nin siyasi içerikli yazı ve faaliyetleri Sovyet Rusya hükümetini rahatsız etmeye başlamış ve bu yayın organları kapatılmıştır.

Rusya ile Türkiye arasındaki diplomatik sebeplerden dolayı 1931'de arkadaşlarıyla birlikte İstanbul'u terk eden Resulzade, Varşova'ya yerleşmiş ve böylece muhaceret yaşam ve faaliyetlerinin Avrupa safhası başlamıştır (Enserov, 2018: 10). M.E. Resulzade'nin redaktörlüğü ile Almanya'da ayda üç defa çıkan *İstiklal* (1932-1934) gazetesi ve *Kurtuluş* (1934-1938) dergisi yayınlanır (Sultanlı, 2014: 77). Ayrıca Paris'te çıkarılan *Kafkas* ve *Promethee* dergilerine de yazılar yollamış, kitaplarda yazmıştır. Diğer yandan Türkiye muhacir hayatını da yakından takip eden Resulzade, Türkiye'deki muhacirler ile sürekli iletişimde bulunmuştur. Avrupa'da olduğu yıllar gönderdiği makaleler Türkiye'deki bu dönemde faaliyet yürüten süreli yayın organlarında yayınlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Eylül 1947'de tekrar ikinci vatanı olarak gördüğü Türkiye'ye gelen Resulzade, ömrünün sonuna kadar burada yaşamıştır (Enserov, 2018: 106). Dönüşünün ardından faaliyetlerine devam eden Resulzade, dergilere makaleler yazmaya devam etmiş, kitaplar yazmış hayatını idame ettirmek için Ankara'da bulunan Millî Kütüphanede çalışmıştır. Ankara'da Azerbaycanlı dava arkadaşlarını ve muhacirleri Azerbaycan Kültür Derneği etrafına toplayan Resulzade'nin teşebbüsü ile 1952 yılında derneğin basın organı olan *Azerbaycan* dergisi yayımına başlamıştır (Enserov, 2018: 106).

1952 yılında Avrupa seyahati yapıp Türkiye'ye dönen Resulzade'nin bundan sonra faaliyetleri yavaşlamış hatta durmuştur. M.E. Resulzade 1955 yılının Mart ayının 6'sında gece saat on bire on dakika kala 72 yaşında Ankara Üniversitesi Tıp fakültesinin dâhili hastalıklar kliniğinde şeker hastalığından vefat etmiştir (Sultanlı, 2014: 86). Türkiye'de toprağa verilen Resulzade'nin kabri Asri mezarlığındadır.

1.2.40. Muharrem Ergin

Türkçe üzerine büyük çalışmaları bulunan Türk dili âlimi, türkolog, araştırmacı, yazar ve eğitimcidir. Haydar Ergin ile Naime (nüfus kaydında Hanım) Ergin'in oğlu

olarak 1339/1923'te Ahıska vilâyetinin Ahılkelek kazasına bağlı Gögye köyünde doğmuştur(Sertkaya, 1998: 9).Soyu Gürcistan'ın yerli halkı olan Karapapak (Terekeme) Türklerindendir. Ergin, henüz iki yaşında bir çocukken ailesi zorunlu bir göç ile Muş ilinin Bulanık ilçesine gelip yerleşmiştir. Annesi de, babası da iki kere evlenmiş olan Ergin, oldukça kalabalık bir aile içinde yetişmiştir.

İlköğrenimini Bulanık'ta, ortaokulu Muş'ta tamamlamış, daha sonra yatılı olan Balıkesir Lisesine gitmiştir. 1942 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne kaydolan Ergin, Reşit Rahmeti Arat, Ahmet Caferoğlu, İsmail Hikmet Ertaylan, Ali Nihat Tarlan, Ahmed Hamdi Tanpınar, Mecdut Mansuroğlu, Janos Eckman, Ahmet Ateş, Abdülkadir Karahan, Mehmet Kaplan gibi hocaların öğretiminde başarılı bir yüksek tahsil hayatı sürdürerek 1946-1947 ders yılında mezun olmuştur (Sertkaya, 1998: 10).

Mezun olduktan sonra kısa bir süre lise öğretmenliği görevinin ardından 1950 yılında Reşit Rahmeti Arat'ın asistanı olarak İstanbul Üniversitesinde çalışmaya başlamıştır. 1954 yılında doktorasını tamamlayarak doktor, 1962 yılında doktora çalışmasını genişleterek doçent unvanını kazanmıştır. 1964 yılında Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat'ın vefatıyla boşalan Eski Türk Dili Kürsüsünde başkanlık ve 1986-1990 tarihleri arasında da Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü başkanlığını yürütmüştür (Alışık, 2005: 13).

1990 yılı emekliliğine kadar Reşit Rahmeti Arat'tan devir aldığı kürsü başkanlığını yürüten Ergin, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından düzenlenen ve dünya çapında dönemin en önemli kongreleri arasında gösterilen Millî ve Milletler Arası Türkoloji Kongrelerinin Genel Koordinatörlüğünü de yapmıştır (Alışık, 2005: 13). Türk dili, tarihi, edebiyatı musikisi kısaca Türk ile ilgili her konuya büyük ilgi duyan ve bu konular üzerinde büyük bir azimle çalışan Ergin, Türk kültürüne hizmetlerinden dolayı Türkiye Millî Kültür Vakfı, Aydınlar Ocağı, Milletler Arası Türkoloji Kongresi gibi kurumlarca üstün hizmet ödülleri almıştır.

Türk kültürünün araştırılması ve yaşatılması konusunun büyük savunucusu olan Ergin, Türklüğü daima bölünmez bir bütün olarak görmüştür (Sertkaya, 1998: 13). İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü ve Türk Dil Kurumu başta olmak üzere çeşitli kurumların aslî üyesi olmuştur (Alışık, 2005:

14). Uzun yıllar çalıştığı İstanbul Üniversitesinde kendi ile aynı bilince sahip çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Bu isimlerin birçoğu şuan üniversite kadrolarında görevlidir.

Üstün başarılı akademik hayatı olan Ergin, bu verimli yıllar içerisinde Türk dili, kültürü ve daha birçok alanda çok sayıda eserler de vermiştir. “Türk Dil Bilgisi”, “Azeri Türkçesi”, “Dede Korkut Kitabı” gibi kitaplar bunlardan bir kaçıdır. *Türk Dili, Türk Kültürü, Orhun, Azerbaycan Yurt Bilgisi* gibi dergilerde tarihî ve siyasi konularda birçok makale yayınlayan Ergin’in 200’ü aşkın makalesi “Milliyetçiler Korkmayınız, Birleşiniz” adı altında bir kitapta toplanarak 1976 yılında yayınlanmıştır. Ömrünü Türklük bilimi için harcayan ilim insanı Ergin, elli yıla yakın mesleki hayatı boyunca Türk milletine hizmet etmiştir. Evli ve bir çocuk babasıdır. Emekliliğe ayrıldığı 1990 yılından itibaren sağlık sorunları artan Ergin, bir süre farklı tedaviler görmüş, 1995 yılında hayata veda etmiştir.

1.2.41. Mustafa Fahreddin Mîrzâde

Araştırmacı, tercüman ve yazar Mîrzâde Mustafa Fahreddin Akabâlî, Azerbaycanlı din adamı ve ünlü tasavvuf şairi Mir Hamza Nigari ile aynı soya mensuptur. Bu sülalenin geçmişi 12. yüzyılda Horasan’dan gelip Karabağ’a yerleşen, Hz. Hasan soyundan Seyyid Muhammed Akabâlî’ye ulaşır (Bilgin, 2007: 85). Mustafa Fahreddin Akabâlî’nin babası Seyyid Sâdeddin Efendi, Karabağ’dan Amasya’ya göç ederek Mîr Hamza Nigârî’nin müridi olmuştur. Mîr Hamza Nigârî’nin vefatından birkaç yıl sonra - 1889 yılında Amasya’da Nigârî muhitinde doğmuş olan Fahreddin Akabâlî, bu muhitte yetişmiştir (Barmanbay, 2017: 40).

İlk eğitimini Amasya’da görmüş, Arapça ve Farsçayı Azerbaycan’ın tanınmış âlimlerinden ve aynı zamanda Nigârî’nin müritlerinden olan Seyyid Muhammed Bahaeddin Efendi’den öğrenmiştir (Yılmaz, 2020: 795). Tahsilini tamamladıktan sonra iş hayatına atılan Fahreddin Akabâlî, farklı memuriyetlik görevlerinde çalışmıştır. Daha sonra askerlik görevini yerine getirmek üzere Amasya’dan ayrılmış, askerliğini Birinci Dünya Savaşı döneminde yedek subay olarak Çanakkale’de tamamlamıştır. Amasya’ya döndüğünde Husûsî muhasebede memur ve ardından Varidat Müdürü olarak çalışmış, daha sonra tayin olduğu Gökhöyük Devlet Çiftliği’nden 31.12.1948 tarihinde emekliye ayrılmıştır (Yılmaz, 2020: 795).

1949 yılında İstanbul'a taşınan Mîrzâde, Arapça ve Farsça bilgisi iyi seviyede olduğundan birçok kütüphanede hâkim olduğu dillerdeki eserlerin çevirilerini yapmıştır. Seyyid Mîr Hamza Nigârî'nin hayatı ve eserlerini inceleyip bunun üzerine çalışmalar yapmış, farklı konularda birkaç eser daha vermiştir. İstanbul'a geldikten sonra *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi müdürü Ahmet Caferoğlu ile iletişimde bulunan Mîrzâde'nin bahsi geçen dergide Anadolu'da yaşamış 19. yüzyıl Azerbaycan şairleri hakkında birçok makalesi yayınlanmıştır. Kütüphanelerdeki faaliyetlerini sürdürdüğü sırada hastalanmış, bir süre tedavi görmüş, ancak eski sağlığına bir daha kavuşamayan Mîrzâde, 1972 yılında vefat etmiştir.

1.2.42. Mustafa Hakkı Türkekul

Hayatının bir dönemini Türkiye'de geçiren, Azerbaycan edebiyatı ve sanatı üzerine eserler veren Azerbaycanlı bir muhacirdir. Türkiye'de bulunduğu yıllarda Azerbaycan Kültür Derneği kadrolarında görevli isimlerden birisi olmuştur. Hayatı ve faaliyetleri hakkında bilgiler oldukça kısıtlıdır. İkinci Dünya Savaşı sırasında esir düşen Türkekul, savaş bittikten sonra Mısır şehzadesi tarafından Kahire'ye götürülen legionerler arasında bulunmuştur.

Birkaç yıl esir olarak Mısır, daha sonra İtalya'da yaşadktan sonra Türkiye'ye gelmiştir. Talim ve Terbiye Kurulu'nun 1950 yılında yayınladığı karar belgesinde Süleyman Tekiner ve Türkekul'un Rusya'da Yüksek Öğrenimlerini tamamladıklarıyla ilgili kısımlar, Türkekul'un 1950 yılında Türkiye'de bulunduğunu göstermektedir (MEB, 1950: 6).

Uzun bir müddet Türkiye'de muhacir hayatı yaşayan Türkekul, burada Muhammed Emin Resulzade'nin 1952 yılında kurduğu Azerbaycan Kültür Derneği'nin aktif üyelerinden biri olmuştur. Derneğin yayınladığı *Azerbaycan* dergisinde Azerbaycan'ın tanınmış edebî kişilikleri ve Rus-Azerbaycan siyasi ilişkilerini anlatan makaleler yayınlamıştır. 1953 yılında kurulan Azerbaycan Kültürünü Tanıtma Derneği'nin kurucu kadrosu arasında yer alan Türkekul, (Şimşir, 2002: 167-168) 1954 yılında bahsi geçen derneğin girişimleriyle yirmi yıl aradan sonra yayın hayatına tekrar başlatılan *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin 37. sayısında "Azerbaycan Klasik Musikisi" adlı bir makale yayınlamıştır.

Türkiye’de bulunduğu yıllarda kitaplar da yayınlayan Türkekul, ünlü Azerbaycan şairi Hüseyin Cavid’in hayatı ve faaliyetleri hakkında “Azerbaycan Türk şairi Hüseyin Cavid. Doğumunun 80. Yılı Münasebetiyle” isimli eserini 1963 yılında Türkiye’de yayınlamıştır. Bu kitap Türkekul’un adından en çok bahsedilen faaliyeti olmuş ve Hüseyin Cavid ile ilgili araştırmalara günümüzde de kaynaklık etmektedir. 1962 yılında Azerbaycan’ın tanınan muhacir şairi ve yazarı Mirza Abay Dağı’nın kendisine mektuplar halinde yolladığı gazelleri bir araya getirerek müellifinin de rızası ile “Mirzadan gazeller” adıyla kitap hâlinde yayınlamıştır (Cabbarlı, 2009: 7).

Ne zaman olduğu bilinmemekle beraber Türkiye’den ayrılan Türkekul, bundan sonraki hayatını Amerika’da devam ettirmiştir. Amerika’daki hayatı ve faaliyetleri hakkında herhangi bir kaynağa ulaşamadığından ölüm yeri ve tarihi bilinmemektedir.

1.2.43. Mustafa Vekilli (Vekilov)

Azerbaycan’ın ilk ve en genç hukuk profesörü unvanına sahip olan Vekilli, hayatının bir dönemini Türkiye’de geçirmiştir. Ailesi Azerbaycan’ın Gazah şehrinden olan Vekilli, babasının tayin ile atandığı Tiflis’te görevli olduğu dönemde, 1899 yılında dünyaya gelmiştir. Tiflis’te Erkek Lisesinde okuyan Vekilli, eğitim yıllarında Fransızca, Almanca, Gürcüce gibi dilleri de öğrenmiş, 1917 yılında Erkek Lisesinden mezun olmuştur. O, liseyi bitirdiği yıl Kafkas Cephesi Müslüman Kaçkınlarına yardım etmek üzere müvekkil vazifesinde Azerbaycan Cumhuriyetinin daimi temsilciliğinde çevirmen olarak göreve başlamıştır (Memmedov, 2011: 7).

1919 yılında Azerbaycan’a dönen Vekilli, bu yıllarda Azerbaycan parlamentosunun aldığı yurt dışından burslu 100 öğrenci okutma kararı ile eğitim için Fransa’ya gönderilmiştir. Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesinde henüz yeni öğrenciyken 1920 yılında Azerbaycan Cumhuriyetinin varlığına son verilince Vekilli’nin de bursu kesilmiştir. Devlet bursunun kesilmesinden sonra zor zamanlar geçirmiş, fakat eğitimine devam ederek mezun olmayı başarmıştır.

Zorlu yurt dışı eğitim hayatının ardından 1924 yılında Azerbaycan’a dönen Vekilli, ilk önce Bakü adliyesinde çeşitli görevler yapmış, daha sonra Azerbaycan Devlet Üniversitesinde hukuk dersleri vermiştir. Aynı üniversitede 1930 yılında hukuk

bölümünde doktoraya başlamış, ardından doçent unvanı almıştır. 1935 yılında profesör olmayı başaran Vekilli, Azerbaycan'ın en genç hukuk profesörü olmuştur.

1937 yılında Sovyet Rejiminin en kanlı olaylarından biri olan Repressiya döneminin patlak vermesi ile gözaltına alınanlardan biri de Vekilli olmuştur. Bir buçuk yıl süren zorlu hapis hayatından, hiç bir şeyi ispat edemeyen üzücü sorgulamalardan sonra Mustafa Vekilov 1939 yılının Martında idamlar, kurşunlamalar dalgası geçtikten sonra nispetenhafif ceza ile canını kurtarmıştır(Memmedov, 2011: 18). 1941 yılında Sovyet karşıtı ve milliyetçi teşkilatlanmalarda faaliyetleri bulunduğu gerekçesiyle beş yıl daha hapis cezasına çarptırılan Vekilli, sürekli yer değiştiren sürgün hapis hayatının ağır şartlarına dayanamayarak 1943 yılında hapisteyken hayata veda etmiştir.

1.2.44. Mükrimin Halil Yınanç

Modern Türk tarihçisi ve yazar M.H. Yınanç, 1898 yılında Kahramanmaraş'ta dünyaya gelmiştir. Çok eski bir kadı ailesinin son halkası olan Kadı Halil Efendi'nin oğludur (Ülken, 1961: 227). Babasının din adamlığı dolayısı ile aile içerisinde dinî bir eğitim almış, daha sonra okula başlamıştır. Babasının mesleğinin gereği olan tayinler sebebiyle ilk tahsilini Elbistan ve Malatya illerinde tamamlamış, ortaöğrenimi ise Mardin ve Diyarbakır'da devam ettirirken 1913 yılında İstanbul'a taşınmalarıyla birlikte liseyi Gelenbevi Sultanisi'nde tamamlamıştır (Yıldız, 1971: 189). 1916 yılında İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi Tarih bölümüne başlamıştır. Tarih okuduğu esnada bir yandan Mülkiye dersleri de alan Yınanç, 1919 yılında Darülfünunu, 1921 yılında ise Mülkiye'yi bitirmiştir. Üniversite yıllarında İslam tarihi üzerine araştırmalara başlamış, kütüphanelerde bu konularla ilgili kaynakları incelemiştir.

1921 yılında yüksek tahsilini tamamladıktan sonra birkaç yıl ortaokul ve lise öğretmenliği yapmıştır. Aynı zamanda araştırmalarına devam eden Yınanç, 1923 yılında Türk Tarih Encümeni'nde kütüphane memuru olarak çalışmaya başlamıştır. Burada çalıştığı süre boyunca kütüphanelerde araştırmalar yapmaya devam etmiş, özellikle Selçuklu tarihi üzerine yoğunlaşmıştır. Çalışma gayretiyle takdir kazanan Yınanç, 1925'te Avrupa kütüphanelerinde araştırma yapmak üzere Paris'e

gönderilmiştir. İki yıl kadar yurtdışında eski yazma hakkında araştırmalar yapmış ve bu konuda raporlar hazırlamıştır.

1927’de Türkiye’ye dönen Yınanç, eski memuriyetine bir süre devam etmiş ve farklı liselerde tarih öğretmenliği yapmıştır. 1933 yılında Darülfünun kapatılıp İstanbul Üniversitesi’ne dönüştürülünce Edebiyat Fakültesi Orta Çağ İslam Tarihi Bölümüne doçent olarak atanmıştır (Yıldız, 1971: 190). Artık akademik hayatın içinde olan Yınanç, kendini günden güne geliştirerek mevkiini yükseltmiş, 1941’de profesör, 1957’de ise ordinaryüs unvanı almıştır. Hayatının sonuna kadar üniversitedeki görevine devam etmiş, 1961 yılında hayata veda etmiştir.

Yazı hayatına Türk Tarihi Encümeni memuru iken bu kurumun yayın organında yayınladığı makalelerle başlamıştır. Türk Tarih Kurumu’nun kurucu kadrosu arasında yer alan Yınanç’ın bazı çalışmaları bu kurum tarafından yayınlanmıştır (Ülken, 1961: 228). Anadolu Türk Tarihi konusunda uzman olan Yınanç, bu konu üzerinde yaptığı çalışmalarla ilgili yüzlerce makalesini dönemin çeşitli dergi ve gazetelerinde yayınlamıştır.

1.2.45. Naki Şeyhzamanlı(Keykurun)

Azerbaycan istiklal mücadelesi döneminde parti ve teşkilatlarda çeşitli görevlerde bulunan bir siyasetçi, aynı zamanda yazardır. Şeyhzamanlı 1883 yılında Azerbaycan’ın Gence şehrinde doğmuştur. Gence Klasik Gimnaziya okulunda tahsil aldığı (Yagublu, 2018: 402) bilinen Şeyhzamanlı, gençlik yıllarında Azerbaycan’ın içerisinde bulunduğu siyasi ortamın da etkisiyle siyasi hayata atılmıştır. 1905 yılında Gence’de kurulan Difai teşkilatının üyelerinden biridir. 1917 yılında Nesipbey Yusufbeyli tarafından kurulan “Türk Âdemi-Merkeziyet” partisinin üyeleri arasında yer almıştır. Bu partinin ilerde Azerbaycan’ı bağımsızlığa götürecek faaliyetlerin merkezi olan Müsavat partisi ile birleşmesi sonucu Şeyhzamanlı da Müsavat’ın üyesi olmuştur (Mirzayeva ve Verdiyeva, 2018: 181).

Osmanlı devleti ile iletişimi iyi olan Şeyhzamanlı, Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul’a gelerek Enver Paşa, Talat Paşa gibi isimlerle Kafkas’ın durumu hakkında görüşmeler yapmış, Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusunun faaliyetleri içerisinde bulunmuştur (Attar ve Şimşir, 2013: 198). Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin kurulmasının ardından Millî Emniyet Teşkilatı Müdürlüğü görevine

getirilmiştir. 27 Nisan 1920 tarihinde Bolşevik ordularının Bakü'ye girişine kadar görevine devam etmiştir. Bu hadiseler gerçekleşikten sonra hakkında yakalama kararı çıkarılan Şeyhzamanlı; ilk önce Bakü'den Gence'ye, oradan Tiflis'e geçmiş, kısa bir müddet sonra da Türkiye'ye gelmiştir (Mirzayeva ve Veriyeva, 2018: 185-187).

Türkiye'ye geldikten sonra diğer Azerbaycanlı muhacirlerle iletişim içerisinde olan Şeyhzamanlı, bu muhacir kadronun Azerbaycan için yaptığı bütün faaliyetlerin içinde yer almıştır. Farklı yayın organlarında Azerbaycan'ın siyasi hayatıyla ilgili yazılar yayınlamıştır. Azerbaycan Kültür Derneğinin yayın organı olan *Azerbaycan* dergisinin aktif üyelerinden birisi olmuştur. Hayatının muhacirlik döneminde kitaplar da kaleme alan Şeyhzamanlı, “Büyük Hayırcı Hacı Zeynelabidin Tağıyev”, “Dertleşme”, “Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Hatıraları” gibi eserler vermiştir. 1963-1966 yılları arasında Amerika'da yaşamış, Türkiye'ye döndükten kısa bir süre sonra 1967 yılında İstanbul'da hayata veda etmiştir.

1.2.46. Reşit Rahmeti Arat

Ordinaryüs profesör unvanına sahip Türk dilbilimci Arat, 1900 yılında Tataristan'ın başkenti Kazan'da doğmuştur. Aydın bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Arat, ilköğretimini doğduğu yerde aldıktan sonra orta tahsil için Kazakistan'a gitmiş, burada Kızılyar şehrinde eğitim almıştır. Daha Kızılyar'da öğrenciyken toplumsal faaliyete girişip arkadaşı Hüseyin Abdüş ile birlikte *Yeşlik Tanı* adlı dergi yayımlar (Öner, 2017: 764). 1917 Bolşevik devrimi sırasında ülkeden kaçmak zorunda kalan Arat; Çin, Japonya gibi uzak doğu ülkelerine gitmek zorunda kalmıştır. Uzak doğu topraklarından Almanya'ya geçmiş, burada Berlin Üniversitesi Felsefe Fakültesi öğrencisi olmuştur. Meşhur Alman Türkolog Willi Bang-Kaup'tan dersler alarak kendini Türkoloji alanında geliştirmiştir. Almanya'da olduğu yıllarda Tatar lider Ayaz İshaki ile tanışmış, İshaki'nin Tatar halkının davası için yayınladığı *Millî Yul* ve *Yana Millî Yul* dergilerinde aktif olarak çalışmış ve yazılar yayınlamıştır. Mezuniyetinden sonra bir süre hocası Bang ve arkadaşı Annemarie von Gabain'le birlikte Berlin'de çalışan Arat, bu süre zarfında Turfan'da bulunan Uygur metinlerinin tasnifi ve neşri ile meşgul olmuştur (Sertkaya, 1987: 305).

1933 yılında Türkiye'nin daveti üzere İstanbul Üniversitesine gelen Arat, Edebiyat Fakültesinde profesör olarak çalışmaya başlamıştır. Türkiye'ye geldikten sonra da dilcilik üzerine eğilmiş, bilhassa Uygur dili üzerine çalışmalarına devam etmiştir. Uygur dilindeki birçok eseri Türkiye Türkçesine aktaran ilk kişidir. Yusuf Has Hacıp'in eseri "Kutadgu Bilig" ve daha birçok Uygur Türkçesi metni Türkiye Türkçesine çevirerek bu alanda en iyi isim olmuştur.

İstanbul Üniversitesinde profesör olarak çalışırken diğer yandan Türkiyat Enstitüsünde aktif olarak görev almış, Fuad Köprülü'nün görevden ayrılmasından sonra Enstitü'nün müdürlüğünü de yürütmüştür. Bu kurumun yayın organı olan *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul Üniversitesinin çıkardığı *İslam Ansiklopedisi* gibi dönemin birçok önemli yayın organında makaleler yayınlamıştır. İstanbul Üniversitesinde üstün başarılı akademik hayatıyla 1958 yılında ordinaryüs derecesini almış, bir süre daha faaliyetlerini devam ettirmiş ve 1964 yılında hayata veda etmiştir.

1.2.47. Sadettin Nüzhet Ergun

Türk edebiyatı tarihçisi ve Türk musikisi üzerine önemli araştırmalar yapmış bir yazardır. 1901 yılında Bursa'da dünyaya gelmiştir. Babası Yemen'de vefat eden Kolağası Ali Efendi, annesi Sadiye Hanım'dır (Gökmen, 1976: 499). Babasını daha çocuk yaşta kaybeden Ergun, annesinin ailesi tarafından büyütülmüştür. İstanbul'un tanınan şeyhlerinden biri olan Ahmed Ferit Efendi, Ergun'un dayısıdır. Dayısı 1908 yılında vefat edince ailede o sırada başka erkek çocuk olmadığı için daha yedi yaşında olan Ergun, dayısının görevini vekâleten almıştır.

Eğitim hayatı ilk önce ailesi içinde başlamış, okullarda aldığı eğitimin tamamı İstanbul'da geçmiştir. İlköğrenimini Üsküdar İttihat ve Terakki okulunda, orta tahsilini Üsküdar Sultanisi'nde, yüksek tahsilini ise İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Edebiyatı Bölümünde tamamlamıştır. Üniversite eğitiminde Mehmed Fuad Köprülü'nün öğrencisi olmuştur. 1921 yılında Meşihat Dairesinde yapılan sınavda başarılı olan Ergun, resmen, çocuk yaşta dayısının vefatıyla devraldığı Şeyhlik görevine getirilmiştir. 1925 yılında Tekkelerin kapanmasına kadar Şeyhlik görevine devam etmiş, bu karardan sonra bir süre lise öğretmenliği yapmıştır.

Arkeoloji Müzesi Kütüphane memurluğunda bulunmuş, kısa bir süre de İstanbul Edebiyat Fakültesi Öğretim görevlisi olarak çalışmıştır (Gökmen, 1976: 499).

1943 yılında vefatına yakın zamanlarda Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel aracılığı ile Beyazıt Devlet Kütüphanesi Müdürü görevine getirilmiştir (Soysal, 2005: 615). Bu görevini yerine getirirken yakalandığı verem hastalığı sebebiyle kısa bir mücadele sonrası 1945 yılında hayata veda etmiştir.

Çocuk yaşlarda şeyhlik yaptığı için ve etrafı din adamları ile çevrili olduğundan Divan ve Tekke edebiyatına gayet aşina olan Ergun, üniversite yıllarında Türk edebiyatı tarihi alanının usta ismi Köprülü'nün öğrenciliği ile birlikte bu alanda en başarılı kişilerden biri olmuştur. Üniversite öğrencilik yıllarında yazı hayatına başlayan Ergun, hayatı boyunca birçok şiir ve makale yayınlamış, klasik, tekke, halk edebiyatları konularında çok sayıda kitap yazmıştır. Bunun yanı sıra Türk Musikisi konusunda önemli derlemeler yapmıştır; bu konuyla ilgili “Türk Musikisi Antolojisi” adlı eseri, alanın yapı taşı eserlerinden sayılmaktadır. Erken yaşta vefatından dolayı musiki ve edebiyat üzerine çalıştığı eserlerin bir kısmı maalesef yarım kalmıştır.

1.2.48. Selim Refik (Refioğlu)

Azerbaycan edebiyatı tarihi üzerine önemli çalışmaları bulunan, aynı zamanda eğitimci ve yazar olan Refik, Azerbaycan'ın Gence şehrinde 1905 yılında dünyaya gelmiştir. Çalıştığı Bursa lisesindeki öğretmen sicil defterinde kendi sözleri esas alınarak kaydedilen bilgilere göre Selim Refioğlu ilk ve orta eğitimini Gence şehrinde almıştır (Özer, 2013: 99). Yüksek eğitim olarak Gence Pedagoji Teknik Okulunu bitirdikten sonra tahsilini Türkiye’de devam ettirmek için babasının mensup olduğu Müsavat Partisinin gizli teşkilatının yardımıyla gizlice Hazar Denizi üzerinden İran’a geçmiş, amcası hekim Musa Refiyev’in yanında kaldıktan sonra Türkiye’ye gitmiştir (Özer, 2013: 101).

1930 yılında İstanbul’a gelen Refik, burada İstanbul Üniversitesine bağlı Yüksek Muallim Mektebinde eğitime başlamıştır. İçlerinde Ahmet Caferoğlu’nun da bulunduğu ünlü türkologlar hocalığında üç yıl eğitim gördükten sonra, “*Azerbaycan ve Anadolu Halk Hikâyelerinin Tahlili ve Mukayesesi*” adlı bitirme teziyle mezun olmuştur.

Üniversite mezuniyetinden sonra 1934 yılında ilk önce Antalya Lisesinde öğretmenliğe başlamış, buradaki görev sürecinde tanıştığı Ayşe Fazilet hanımla evlenmiştir. Daha sonraki yıllarda Bursa, Malatya gibi Anadolu'nun farklı yerlerinde öğretmenlik yapmıştır. 1941 yılında Bursa'da "Azerbaycan Edebiyatı (Seçilmiş Mısralar)" adlı kitabı yayınlanmıştır.

1945 yılında İstanbul Üniversitesinde doktora eğitimine başlamıştır. Hocası ünlü tarihçi Ali Nihad Tarlan danışmanlığında Muhammed Fuzuli hakkında doktora tezi yazmaya başlamıştır. "Fuzûlî" isimli doktora tezini tamamladıktan sonra edebiyat fakültesinde doktor unvanını hak etmesine rağmen işe alınmayınca tekrar lise öğretmenliğine devam etmiştir. İstanbul'da uzun yıllar çeşitli liselerde öğretmenliğe devam eden Refik, 1962 yılında sağlık nedenleri yüzünden kendi isteği ile öğretmenliği bırakmıştır.

1962 yılından sonra kırk yıldan fazla bir süredir ayrı kaldığı vatanı Azerbaycan'ı tekrar görmek için girişimlere başlayan Refik, Sovyet Rusya'sının muhacir Azerbaycanlıların ülkelerine dönmesine sıcak bakmaması nedeniyle birçok sorunla karşılaşmıştır. Uzun süren uğraşlar sonunda vize almayı başaran Refik, 1968 yılında Azerbaycan'a gitmeyi başarmış, orada bırakmak zorunda kaldığı aile üyeleri ile kırk yıldan sonra görüşebilmiştir (Özcan, 2013: 117).

Türkiye'ye gelişinden hayatının sonuna kadarki süreçte ilmi ve akademik çalışmalar ile meşgul olan Refik, Azerbaycan edebiyatı ile ilgili çok önemli araştırmalar yapmış, bu konu ile ilgili çok sayıda makale yayınlamıştır. Lise düzeyindeki öğretmenlik görevleri nedeni ile birçok araştırmaya yeteri kadar zaman ayıramayan Refik, 1955 yılında araştırmalarını daha kapsamlı bir şekilde yürütebilmek için bir yıllığına Almanya'ya da gitmiştir (Özcan, 2013: 123). Geçirdiği zor hayat şartlarına rağmen Azerbaycan edebiyat tarihi ile ilgili çok sayıda çalışmalar yürüten, makale ve kitaplar yayınlayan Refik, 1980 yılında muhacir hayatının çoğunluğunu geçirdiği İstanbul'da vefat etmiştir.

1.2.49. Süleyman Tekiner

Tarihçi, gazeteci ve yazar olan Tekiner, 1917 yılında Azerbaycan'da, Bakü'nün Merdekan kasabasında dünyaya gelmiştir. Asıl soyadı Memmedov'dur, ancak Türkiye'de bulunduğu yıllarda Tekiner soy ismini almıştır. Babası Memmedali

Kahramanoğlu; Müsavat Partisi üyelerindendir, 1937 yılında tutuklanmış, 1942’de vefat etmiştir.

Süleyman Tekiner, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Tarih fakültesini bitirmiştir (Cabbarov, 2018: 8). Gence Pedagoji Üniversitesi Tarih Fakültesinde anabilim dalı başkanı, aynı zamanda Orta Asır Tarihi alanında doçent görevlerinde bulunmuştur (Yagublu, 2011: 210).

İkinci Dünya Savaşı başladığında, 1942 yılında (babası hapiste vefat ettiği sene) cepheye gönderilmiş, bir yıl sonra Almanlara esir düşmüş, böylece Sovyetlerle ilişkisi kesilmiştir. Almanya’da bulunduğu yıllar, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti lideri Muhammed Emin Resulzade’nin de Almanya’da yaşadığı yıllara denk gelmektedir. Bu yıllarda Resulzade ile görüşmek için büyük çabalar sarf eden Tekiner, maalesef Almanya’dayken bu isteğine nail olamamıştır.

Savaş bittikten sonra bir süre Avusturya, İtalya, Mısır gibi ülkelerde saklanarak 1949 yılında Türkiye’ye geçmeyi başarmıştır. M. E. Resulzade’nin de 1947 yılında Türkiye’ye kesin dönüş yapmasıyla birlikte iki muhacirin görüşme ihtimal yükselmiştir. S.Tekiner, Türkiye’de yaşayan Azerbaycanlı muhacir Abdulvahap Yurtsever’in aracılığıyla nihayet Resulzade ile görüşme imkânı elde etmiştir (Cabbarov, 2018: 10). Resulzade’nin yardımıyla İstanbul Kütüphanelerinde çalışmıştır. 1955 yılında Resulzade’nin vefatından kısa bir süre sonra 1956 yılında Amerika’nın Azatlık radyosunda çalışmak üzere Münih’e davet edildiği için Türkiye’den ayrılmıştır (Cabbarov, 2018: 21). Ömrünün sonuna kadar Almanya’nın Münih şehrinde yaşamış, gazete ve dergilerdeki yazılarıyla Azerbaycan’ın hak sesini dünyaya duyurmaya çalışmıştır.

1990 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla Tekiner, Azerbaycan’a gelebilmiş, buradaki akrabalarını ve doğduğu şehri ziyaret etme şansı bulmuştur. Uzun yıllar Sovyet hâkimiyeti altında kalan Azerbaycan’ın yeniden bağımsızlığına kavuştuğunu görmüştür. Elli yıllık hasret ve muhacir hayatından sonra Tekiner, bir ay vatanında kalıp hasret gidermiştir. 2006 yılının Aralık ayında Münih’te hayata veda etmiştir. Cenazesi İstanbul Karaca Ahmet Mezarlığına defnedilmiştir (Yagublu, 2011: 210).

1.2.50. Süreyya Taliphanbeyli

Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin Bolşevikler tarafından yıkılmasından sonra Türkiye'ye yerleşen Taliphanbeyli sülalesinin bir üyesidir. Uzun yıllar öğretmenlik yapmıştır. Süreyya Taliphanbeyli, Azerbaycan'ın Şuşa şehrinde 1899 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Azerbaycan'ın tanınmış isimlerinden Taliphan Taliphanov, annesi Hayrannisa Mirzacemalova'dır. Babası, Çar döneminde ve Cumhuriyet yıllarında Azerbaycan'ın Şamahı, Guba vb. bölgelerde emniyet amirliği gibi önemli görevlerde çalışmıştır (Guliyev, 2018: 18). 1920'de Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmesinden sonra öldürülmüş, yeni rejimin ilk kurbanlarından olmuştur. Bu olaydan hemen sonra aynı yılda dayısı Hüseyin Bey Cemal Yanar (Mirzacemalov); Süreyya'yı, annesi Hayrannisa Hanım ve kardeşi Gamer ile birlikte Türkiye'ye getirerek İstanbul'a yerleştirir (Özcan, 2012: 6). Ailenin Türkiye'ye gelmesine yardımcı olan dayı Hüseyin Bey, Azerbaycan'da Müsavat Partisi'nin aktif üyelerindendir, Muhammed Emin Resulzade ile yakın ilişkileri bulunmaktadır, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kadrolarındaki kişilerdendir. Cumhuriyetin dağılmasının ardından birçok Azerbaycanlı gibi muhacir olarak o da Türkiye'ye yerleşmiştir.

Süreyya Taliphanbeyli, Türkiye'ye geldikten sonra İstanbul Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi öğrencisi olmuş, mezun olduktan sonra dil konusu üzerine yoğunlaşmıştır. Dil alanında yol izlemesinde etkili olan isim, o yıllarda üniversitede doçent olan Ahmet Caferoğlu'dur. Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi lehçelerinin karşılaştırılması konusu üzerine araştırmalar yapmıştır. Taliphanbeyli, doğup büyüdüğü memleketi Karabağ'daki ağızlarla ilgili "Karabağ-İstanbul şivelerinin Savtiyat cihetinden mukayesesı" başlıklı dört bölümden oluşan makalesini *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde yayınlamıştır.

Azerbaycan'ın tanınan siyasi muhacirlerinden Mustafa Vekilli (Vekilov) ile evlenen Taliphanbeyli, bu evliliğin bitmesinin ardından ikinci bir evlilik daha yapmıştır. Türkiye'den Bekir Odoğlu isimli kişiyle evlenmiş, bu evlilikten dört çocuğu olmuştur. Taliphanbeyli'nin kocası Odoğlu, "Azerbaycan Yardımlaşma Derneği" ve "Azerbaycan Kültürünü Tanıtma Derneği" gibi oluşumların kurucu kadroları arasında yer almıştır (Şimşir, 2002: 158-168). Taliphanbeyli, İstanbul'un farklı liselerinde öğretmenlik yapmış, hayatının sonuna kadar bu şehirde yaşamıştır.

Hakkındaki bilgilerin o dönemde kendisinden ve ailesinin diğer üyeleri ile iletişim içinde olan akraba veya arkadaşlarının hatıralarından toplanan Süreyya Hanım'ın ölüm tarihi 1974 olarak bilinmektedir.

1.2.51. Şefi bey Rüstembeyli

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti parlamentosu üyesi, dönemin İç İşleri Bakanı, gazeteci ve yazar kimliği ile de tanınan Rüstembeyli 1893 yılında Azerbaycan'ın Gence şehrinde dünyaya gelmiştir. Ortaokul ve lise seviyesinde eğitim veren Gence Klasik Jimnazyası'nda okumuş, daha sonra Ukrayna'da Kiev Üniversitesi Hukuk Fakültesine girmiştir. Hukuk fakültesinde öğrenci olduğu yıllarda siyasi faaliyetlere başlayan Şefi Bey, 1911 yılında gizlice kurulan Müsavat Partisi'nin Kiev şubesinin aktif üyelerinden biri olmuştur (Mahmudov, 2005b: 317). 1916 yılında üniversiteyi bitirdikten sonra Gence'ye dönmüş, bir süre Gence mahkemesinde çalışmıştır.

1917 yılında Moskova'da yapılan Rusya Müslümanları Kurultayı'nda iştirak etmiş, bağımsızlığı en yüksek sesle talep edenlerden birisi olmuştur. 1917 yılında kurulan Kafkasya Federatif Cumhuriyeti'nin üyeleri arasında yer alan Şefi Bey, bu birliğin dağılmasının ardından kurulan Azerbaycan Millî Şura'sının Tiflis ve Gence şubelerinde görev almıştır (Mirzayeva ve Verdiyeva, 2018: 239). 28 Mayıs 1918 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra parlamento'ya üye seçilmiştir. Kurulan hükümetin yayın organı olan *Azerbaycan* gazetesinin Rusça basılan sayılarında Azerbaycan'ın siyasi durumunu anlatan çok sayıda makaleleri yayınlanmıştır. *Azerbaycan* gazetesinin parlamento üyesi olan ilk editörü olmuştur (Mirzayeva ve Verdiyeva, 2018: 239). Aynı zamanda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti İç İşleri Bakanlığı defterdarlık müdürü olarak çalışmıştır.

27 Nisan 1920 işgalinden sonra Rus güçlerinin eline geçmemek için Tiflis'e geçen Şefi Bey, burada kaldığı sürede Azerbaycan Kurtuluş Komitesi'ni kurmuştur. 1921 yılında Kırmızı Ordu, Gürcistan'a girene kadar burada kalıp faaliyetlerine devam etmiş, daha sonra Türkiye'ye geçmiştir. 1923 yılından sonra birçok Müsavat parti üyesi gibi İstanbul'da hayatına devam eden Şefi Bey, muhacir hayatı boyunca Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık davasıyla ilgili tüm faaliyetlerin içerisinde bulunmuştur. Şefi Bey, Türkiye'de bulunduğu yıllarda Muhammed Emin Resulzade önderliğinde yayınlanan *Yeni Kafkasya*, *Azeri Türk*, *Odlu Yurd* gibi dergilerde,

Ahmet Caferoğlu müdürlüğünde yayınlanan *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde Azerbaycan'ın geçmiş ve yakın tarihi hakkında makaleler yayınlamıştır.

1927 yılından sonra Muhammed Emin Resulzade ile fikir ayrılıklarına düşen Şefi Bey, Müsavat Partisinin Yurtdışı Bürosu üyesi olduğu yıllarda Resulzade'ye olan eleştirilerinden dolayı 1934 yılında Müsavat Partisi üyeliğinden ihraç edilmiştir. Şefi Bey, Muhammed Emin Resulzade'yi eleştirdiği “Yıkılan Putlar” kitabını yayınlamıştır (Mahmudov, 2005b: 424). Bu olaylardan sonra bir süre faaliyetlerine Halil Hasmehmetli ile devam eden Şefi Bey, dava arkadaşlarından yeteri kadar destek alamadığından ilerleyen yıllarda eskisi kadar aktif bir siyasi tutum sergileyememiştir.

Muhacir hayatı boyunca büyük zorluklarla karşılaşmasına rağmen hiç pes etmeyen Şefi Bey, Azerbaycan'ın istiklal davası için çalışmaya devam ederken Azerbaycan'da bıraktığı ailesi için de endişelenmiştir. Kendisinin hem Azerbaycan'daki hem de Türkiye'deki evliliklerinden çocuğu olmamıştır, ancak Rus güçleri tarafından öldürülmesi tehlikesine karşı kardeşinin çocuklarını yanına alan Şefi Bey, kendi hayatının zorluklarına rağmen yeğenlerini kendi himayesinde yetiştirip okutmuştur (Mahmudov, 2005b: 422). Gerek Azerbaycan'da olduğu yıllarda gerek muhacir olarak bulunduğu Türkiye'de Türk siyasi tarihine geçmiş faaliyetlerin en aktif üyelerinden olan Şefi Bey, 1953 yılında İstanbul'da hayata veda etmiştir.

1.2.52. Şerafettin Erel

İslami sikke koleksiyoncusu ve Türk Nümismatik Derneği kurucularındandır. Erel, *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin 1954 yılında yayınlanan 37. sayısında “Azerbaycan'a Ait Nadir Bir Sikke” başlıklı makalenin yazarıdır. Bu yazının giriş kısmında sikke ile bilgi veren Erel, sikkenin Emevi Halifelerinden Abdül Melikoğlu İkinci Yezit tarafından 105 hicrî tarihinde Azerbaycan'da bastırılmış gümüş bir sikke olduğunu ve bu sikkeden elinde yalnız bir tane olduğunu söyler (Erel, 1954: 26).

M. İskender Targaç, Şerafettin Erel'den bahseden makalesinde onu dört kitapçıktan oluşan “Nadir Birkaç Sikke” eserinin müellifi, Türk Nümismatik Derneği'nin kurucusu, kuyumcu, nümismat ve İslami sikke koleksiyoncusu diye anmaktadır (Targaç, 2002: 71). Erel'in *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde yayınlanan

makalesinin sonunda kendisinin de koleksiyonu olduğundan bahsetmesi bu bilgileri doğrulamaktadır. Şerafettin Erel koleksiyonuna ait parçaların büyük kısmı Yapı Kredi Kurumu tarafından satın alınmıştır. Şöyle ki Yapı Kredi, kendi koleksiyonuna ilk olarak antikacı Hüseyin Kocabaş ile kuyumcu Şerafettin Erel'in nadir sikke koleksiyonlarını satın alarak başlamıştır.

Yaşamının büyük bir kısmı hakkında bilgiye rastlayamadığımız Erel'in büyük bir nadir sikke koleksiyoncusu olduğu ve bu sikkelerin tarihi konusunda bir arkeolog ve tarihçi kadar bilgiye sahip olduğu yayınladığı kitaplardan ve *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde yayınladığı makalesinden de anlaşılmaktadır. Muhammed Emin Resulzade önderliğinde kurulan ve uzun yıllar varlığına devam eden Azerbaycan Kültür Derneği'nin yayın organı olan *Azerbaycan* dergisinin 1957-1958 yılı sayılarında da sikkeler hakkında makaleleri bulunan Erel'in yaşamı hakkında şimdilik başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1.2.53. Zahir Sıtkı (Güvemli)

Karikatürist, araştırmacı, eğitimci ve yazar olan Güvemli, 6 Mart 1913 yılında Edirne'de dünyaya gelmiştir. İstanbul Erkek Lisesinden 1932 yılında mezun olmuş, daha sonra 1936 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirmiştir. Üniversite eğitimi bittikten sonra uzun yıllar Galatasaray Lisesinde ve Tatbikî Güzel Sanatlar Akademisi'nde edebiyat öğretmenliği yapmıştır (Yalçın, 2001: 493).

Yazı hayatına üniversite yıllarında eleştiri ve deneme yazılarıyla başlayan Güvemli, fazla bir etki uyandırmasa da dönemin süreli yayınlarında edebî incelemeler yapmış, antolojiler hazırlayıp yayınlamıştır (Öküz, 2015: 92). Necip Fazıl Kısakürek'in çıkardığı *Büyük Doğu* dergisinde yayınladığı öyküleriyle edebiyatçı çevreler tarafından tanınmıştır. Güvemli'nin asıl ünlü ve başarılı olduğu alan ise karikatür sanatıdır. Dönemim dergi ve gazetelerinde eleştirel çizimleri ile mizah dünyasının tanınan isimlerinden birisi olmuştur. Uzun yıllar öğretmenlik yapan, aynı zamanda süreli yayınlardaki çizim ve yazılarına devam eden Güvemli, 2004 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

1.2.54. Zeki Velidi Togan

Başkurt bağımsızlık hareketinin lideri, Türk tarihçisi ve büyük türkolog Togan'ın tam ismi Ahmet Zeki Ahmetşah oğlu Validov'dur. Türkiye'ye geldikten sonra "doğan" anlamındaki "Togan" soyadını almıştır. 10 Aralık 1890 yılında Başkurdistan'ın İşembay iline bağlı Küzen köyünde doğmuştur. İlk eğitimini annesinden ve molla olan babasından almıştır. 1902 yılında Ütek'teki dayısı Habibneccar'ın medresesine gitmiş, 1908'e kadar orada kalıp Arapça ve İslami ilimlerdeki bilgisini geliştirmiştir (Yüce, 2011: 254). 1908 yılında Kazan'a geçen Togan, burada bir süre eğitim aldıktan sonra 1909-1910 yıllarının kış mevsiminde Kazan'da Kasımiye Medresesine Türk Tarihi ve Arap Edebiyatı Tarihi öğretmeni olarak tayin edilmiştir (Eröz, 1968: 412).

1912 yılında basılan "Türk ve Tatar Tarihi" adlı il kitabıyla tanınmaya başlamış, 1913-1914 yıllarında Türk asıllı Rus Türkolog Katanov tarafından Türkistan'ın farklı bölgelerine araştırmalar ve derlemeler yapmak için gönderilmiştir. Togan, Özbekistan'da araştırma yaptığı bir zamanda, Fergana'da iken Yusuf Has Hacıp'in *Kutadgu Bilig* eserini ve daha birçok el yazması eseri bulmuş ve derlemiştir. Bu eserlerle ilgili olarak hazırladığı raporlar, Petersburg Arkeoloji Cemiyeti ile Kazan ve Taşkent Arkeoloji Cemiyeti mecmualarında yayınlanmıştır (Yüce, 2011: 256).

1916 yılında yapılan Rus Millet Meclisi Duma'sına Ufa Müslümanları temsilcisi olarak katılmak üzere Petersburg'a giden Togan, böylece siyasete adım atmıştır. Ruslar ve Rusya içlerinde çıkan karışıklık dönemlerinde Türk halklarının bağımsızlığı fikrini savunmuş, en kötü ihtimalle Türk topluluklarının özerk cumhuriyetlere ayrılıp öyle yönetilmesi fikrini desteklemiştir. Bu fikirle bütün Türk halklarının desteklerini almak üzere Özbekistan'a gitmiş, Türk halklarını bağımsızlık için cesaretlendirmiştir. Taşkent'te bulunduğu sırada Kazak, Kırgız, Başkurt gibi halklarla birlikte Basmacı harekâtını yönetip Rus güçlerine karşı direniş sergilemiştir.

1917 yılında Bolşevik ihtilalinin ardından Başkurdistan, bağımsızlığını ilan etmiş, ama çok geçmeden Rus güçleri bu hükümeti dağıtmış, Zeki Velidi'yi tutuklamıştır. 1918 yılında hapisten kaçmış, Ufa'ya giderek Başkurtları teşkilatlandırarak 7 Haziran 1918 yılında Başkurdistan Millî Hükümetini yeniden kurmuştur (Yüce, 2011: 257). Hükümetin harbiye nazırı olmuştur. Bir süre düzenli orduyla direnen bu

hükümet, Rus güçlerine yenik düşünce Togan, ülkesinden ayrılmak zorunda kalmıştır.

1921 yılında kurulan Türkistan Millî Birliği başkanlığını yapan Togan, bir buçuk yıllık burada bulunma süresinde Basmacılarla birlikte Ruslara karşı bire bir mücadelelere katılmıştır. Rusların bu birliği dağıtmasıyla birlikte ilk önce Türkistan içlerinde saklandıktan sonra 1923'de İran'a geçmiştir. Bu yolculuk sırasında yanında bir diğer Başkurt âlimi Abdülkadir İnan da vardır (Yüce, 2011: 258). İran'da bulundukları sırada Meşhed şehrinde kalan Başkurt, burada çok değerli el yazma eserler bulmuştur. İran'dan ayrıldıktan sonra Hindistan'a geçip oradan İstanbul'a gelmek istemiş ancak vizesi olmadığı için başarısız olmuştur. Bu olayın üzerine bir süre Marsilya, Fransa, Almanya gibi ülkelerde kalan Togan 1925 yılında Türkiye Millî Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver'in daveti üzerine nihayet Türkiye'ye gelmiştir.

Kısa bir süre İstanbul'da kalmış 1925 yılının sonlarında Ankara'da Millî Eğitim Bakanlığı Telif ve Tercüme Heyeti Azalığına getirilmiştir (Baykara, 1971: 198). Kütüphane zenginliğinden dolayı İstanbul'a geçmek isteyen Togan, 1927 yılında İstanbul Darülfünun Türk Tarihi öğretmenliğine atanarak isteğine ulaşmıştır. İstanbul Kütüphaneleri artık elinin altında olan Togan, burada birçok araştırma yapmıştır. 1927 yılında Abdülkadir İnan ile *Yeni Türkistan* dergisini çıkararak araştırma makalelerini burada yayınlamıştır. 1932 yılında Birinci Türk Tarih Kongresinde Reşit Galip ile fikir ayrılığına düşmüş, hakkında başlayan karalamalara tepkisiz kalmamış, istifa ederek Viyana'ya gitmiştir.

Viyana'ya doktora eğitimi için giden Togan, daha önce Meşhed'de bulduğu İbn Faldan eseri üzerine çalışarak oldukça başarılı bir iş ortaya koymuş, burada doktor unvanı kazanmıştır. Doktora eğitimi bittikten sonra Bonn Üniversitesinde fahri Profesör olmuş ve aynı görevle Göttingen Üniversitesinde çalışmıştır (Baykara, 1971: 199). Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in daveti üzerine Ağustos 1939 yılında tekrar Türkiye'ye gelmiştir (Yüce, 2011: 262).

1944 yılında Türkiye'de Türkçülük ve Turancılık davasında yargılanan isimlerin arasında olan Togan, bir buçuk yıl haksız yere hapis yattıktan sonra çıkmış, askerî mahkemenin hapis kararını kaldırması üzerine serbest kalan Zeki Velidi 1948 yılında tekrar üniversite görevine dönmüştür. Akademik hayatında başarılı bir şekilde

ilerleyen Togan, ilmi çalışmalarına hız kesmeden devam etmiştir. 1953 yılında İstanbul Üniversitesinde İslam Tetkikleri Enstitüsünü kurmuş ve bu kurumun müdürlüğünü yürütmüştür. 1970 yılında İstanbul Üniversite görevinde iken rahatsızlıkları başlayan Togan, bir daha eski sağlığına kavuşamamıştır. Ordinaryüs profesör, büyük âlim Zeki Velidi Toğan, 26 Temmuz 1970 tarihinde hayata veda etmiş, İstanbul’da defnedilmiştir.

1.2.55. Zeynel Abidin (Akkoç-Saray)

Azerbaycan’ın ilk heykeltıraşı olarak bilinen Zeynel Bey’in asıl adı Zeynal Alizade veya Aliyev’dir. 1894 yılında Bakü’de dünyaya gelmiştir. İlk ve orta tahsilini Şuşa Real Mektebinde tamamlayan Zeynel Bey daha sonra Moskova Ticaret Enstitüsünü bitirmiştir. Enstitü mezuniyetinin Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin ilan dönemlerine denk gelmesiyle, yeni kurulan cumhuriyetin Posta ve Telgraf Müdürlüğüne baş memur olarak atanmıştır. Çocukluk yaşlarından itibaren görsel sanatlara ilgisi olan Zeynel Bey, bu müdürlükteki görevi sırasında posta pullarının üzerinde Azerbaycan Cumhuriyeti kurumlarını temsil eden resimleri, devlet madalya ve broşürlerinin üzerindeki kabartmaları tasarlayarak bu alanda ilk defa kendisini göstermiştir.

1919 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Parlamentosunun yüz genci burslu olarak Avrupa’da okutma kararı ile Avrupa’ya gönderilen öğrencilerden biri de Zeynel Bey’dir. Paris şehrinde yüksek seviyede eğitimine başlamış, ancak 27 Nisan 1920’de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin varlığına son verildikten sonra bursu kesildiği için diğer öğrenciler gibi o da büyük sıkıntılar çekmiştir. Bütün zorluklara rağmen 1923 yılında yurt dışı eğitimini tamamlamış ve Heykeltıraş profesörü unvanı ile mezun olmuştur. Azerbaycan’ın ilk heykeltıraşı unvanı da kendinse aittir.

Zeynel Abidin Bey, kısa sürede Paris’te heykeltıraşlık alanında en çok tanınan isimler arasına girmiştir. İtalya’da kendi sergilerini yapacak kadar nüfuzlu bir heykeltıraş olmuş ve çok sayıda eser vermiştir. Muhacir hayatıyla ilgili çok kesin bilgiler bulunmayan Zeynel Bey’in yazışma belgelerinden anlaşıldığı üzere, İtalya’dan ayrıldıktan sonra Brezilya ve daha sonra Türkiye’de yaşamıştır.

Türkiye’de bulunduğu yıllarda *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde yazıları yayınlanmıştır. Bu yazılardan birincisi 1934 yılında 35-36. sayılarda “Azerbaycan Güzel San’atları Hakkında” başlığı ile yayınlanan yazısıdır. Zeynel Bey burada

kendisini “Heykeltraş Zeynel A. Saray” ismi ile tanıtmıştır. İkinci yazısı ise 1954 yılında yayınlanan 37. sayıda “Azerbaycanlı Zerdüş’tün Mabedlerinin Tarihi” ismi ve “Zeynel Akkoç” imzası ile yayınlanmıştır. Aynı imza ile *Azerbaycan* dergisinde de yazıları bulunmaktadır. Dergilerde yayınlanan bu makaleler onun uzun bir süre Türkiye’de olduğunu gösterebilir, ancak bu sadece bir ihtimal olduğundan kesinlik taşımamaktadır. Hayatının çoğu kısmı hakkında detaylı bilgilere ulaşamayan Zeynel Abidin Bey’in ölüm tarihi ve yeri de kesin olarak bilinmemektedir (Aliyev, 2018: 110-113).

1.2.56. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu

Türk sosyolojisinin önde gelen isimlerindendir; fikir adamı ve yazardır. 1901 yılı Erzurum’un Tortum ilçesine bağlı Çamlıyamaç köyünde doğmuştur (Taş, 2000: 607). Babası bir kadıdır. Fındıkoğlu, hem babasının mesleği gereği hem de Birinci Dünya Savaşı yıllarında Doğu Anadolu bölgesinin Rus ordusu ve Ermeni çeteleri tarafından tehdit edilmesi yüzünden ailesi ile birlikte sürekli göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göçler esnasında aile, asrın belası olan tifoya yakalanmış, ablasının iki çocuğu ve babası tifodan ölmüş, kendisi de tifoya yakalanarak ateşler içinde yattığı için babasının ölüm olayını dahi idrak edememiştir (Önür, 2017: 163). Bu karışık devirde öğrenim hayatını zorlu şartlar altında devam ettiren Fındıkoğlu, ilköğrenimini Erzincan ve Hakkâri’de, ortaokulu Malatya ve Kayseri’de okumuştur. Babasının ölümünden sonra liseyi okumak üzere Mısır Mollası olarak bilinen amcasının yanına İstanbul’a gelen Ziyaeddin Fahri, Gelenbevi Lisesine başlamıştır (Önür, 2017: 163).

1918 yılında Gelenbevi Lisesini, 1922’de de Posta Telgraf Yüksek Okulu’nu bitirmiştir (Taş, 2000: 607). Lise öğrenimini bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümüne başlamıştır. 1924 yılında üniversiteyi bitiren Fındıkoğlu, bir süre Anadolu’nun çeşitli şehirlerinde lise öğretmeni olarak çalışmıştır. 1930 yılında açılan bir sınavı kazanarak Strasbourg Üniversitesi Felsefe Bölümüne girmeye hak kazanmış, bu bölümde ikinci lisans eğitimini tamamlamış ve Ziya Gökalp’le ilgili doktora çalışmasını ilerletmiştir (Taş, 2000: 607).

Doktora yıllarında yeniden İstanbul Üniversitesine dönen Fındıkoğlu, İçtimaiyat ve Ahlak bilim dalında doçent olarak göreve başlamıştır. Bu mesleğini yürüttüğü

yıllarda kırk yıl yayın hayatına devam edecek *İş* dergisini kurmuştur; dergi, daha sonra yayın hayatına *İş ve Düşünce* adıyla devam etmiştir. 1936 yılında doktorasını tamamlayan Fındıkoğlu, 1937 yılında alanını değiştirerek İktisat Fakültesine geçmiş ve 1942 yılında burada sosyoloji profesörü unvanını almıştır.

Fındıkoğlu'nun sosyal bilimler alanında hemen hemen üzerinde kalem oynatmadığı saha olmamakla birlikte, çalışmaları daha çok iktisat ve hukuk sosyolojisi üzerinedir (Taş, 2000: 608). Dönemin çeşitli yayın organlarında farklı mahlaslarla binlerce makale yayınlayan Fındıkoğlu, çok sayıda kitap da yazmıştır. Türk sosyolojisi ve Türk folkloru alanlarının tartışmasız en önemli isimleri arasında yer alan Fındıkoğlu, bu başarıya doktora tezi konusu olan Ziya Gökalp'ın fikirleri sayesinde ve üniversite yıllarında hem Türkiye hem de Fransa'daki hocalarından öğrendiklerini geliştirerek ulaşmıştır.

1958 yılında Ordinaryüs profesörlüğe yükselmiş, 1958 yılında aldığı dekanlık görevini 1972 yılı emekliliğine kadar sürdürmüştür. Emekliliğinin ardından kısa bir süre sonra 1974 yılında vefat etmiştir.

1.2.57. Hakkında Bilgiye Ulaşılamayan İsimler

Derginin ilk cildinin birinci ve onuncu sayılarında **Ali oğlu M. Ali** ve **Mehmet Ali Alizade** imzaları ile makaleleri yayınlanan kişi, Azerbaycan'ın iktisadi ve ekonomik konularını ele almıştır. Yirmi dördüncü sayıda “Bütün dünya Türkleri tanışınız!” adlı bir yazısı daha bulunan Alizade, bu makalesinde gazeteci Vâlâ Nureddin'in yazılarından yola çıkarak Türk dünyasını ilgilendiren meseleler üzerinde durmuştur.

Derginin 4.-5. sayılarında **Babazade Sadık** imzası ile “Azerbaycan San'at Hayatı” adlı makalesi yayınlanan kişi, kendisini daha sonra İstanbul Şehir Tiyatrosuna dönüştürülecek konservatuar dersleri veren Darülbedayi öğrencisi olarak tanıtmıştır.

Ali Hazerli sadece derginin 14. sayısında “Azerbaycan Madenlerinin Coğrafi sahası” adlı bir makale yayınlamıştır. Makalede kendisi hakkında bir bilgi verilmemiştir.

Sayı 16'da “Türkistanlı” mahlasını kullanan üç isimden biri olan **Türkistanlı Dr. M. Ahmet** isimli müellif, “Türkün kara bir günü!” başlıklı sadece bir yazı yayınlamış, yazısında kendisiyle ilgili her hangi bir bilgi vermemiştir.

“Türkistanlı” mahlasını kullanan üç isimden ikincisi olan **Dr. A. N. Hakimbay**, derginin 21.-22. sayılarındaki “Türkiye Cumhuriyetinin Onuncu Yıl Dönümü” adlı yazısında kendisiyle ilgili bir bilgi vermezken, 31.-32. sayılarda yayınlanan “Türkistan’ın Buhara ülkesinde Dil meselesi” başlıklı makalesinde *Üniversite Hukuk Fakültesi Doçenti* imzasını kullanmıştır. Bu bilgiye istinaden Hakimbay’ın İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde doçent unvanıyla çalıştığını söyleyebiliriz. Şelale Hasanova’nın “Muhaceret İrsimizin Yurt Bilgisi” adlı kitabında Hakimbay’ın Özbek Türkü olduğu belirtilmektedir (Hasanova, 2015: 52).

“Türkistanlı” mahlasını kullanan son isim olan **Maral Okay**, derginin 35.-36. sayılarında “Türkistan’dan Soyadları” başlıklı bir yazı yayınlamış, kendisiyle ilgili bir bilgi vermemiştir.

Dergide şiirleri yayınlanan dört isimden üçü hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Bu isimlerden birincisi olan **Âşık Mehmet**, Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yılı münasebeti ile “Onuncu Yıl Dönümü Destanı” isimli on kıtadan oluşan şiirin müellifidir; bu şiir, derginin 21.-22. sayılarında yayınlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yıl dönümünün kutlandığı günlerde yayınlanan 21.-22. sayılarda bu münasebetle bir coşkulu şiir daha bulunmaktadır. Yazarı, **Maraşlı Esat**’tır. Bu mahlasa herhangi bir kaynaktan rastlanmadığı gibi 1930’lu yıllarda yaşayan bu şair hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

28. sayıda “Azerî Gençliğine” adlı bir şiiri yayınlanan **Hayrettin İlhami**, şiirine başlamadan önce “27 Nisan münasebeti ile” diye not düşmüştür. Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin yıkıldığı tarihi belirten şair, şiirinde Azerbaycan gençlerine cesaret ve umut aşılamaktadır. Şiirin konusu ve içtenlikle anlatışı, İlhami’nin Azerbaycanlı bir muhacir olduğu ihtimalini akla getirmektedir.

Hakkında bilgiye ulaşılamayan kişilerden birine de yönetimin 6.-7. sayılarından başlayarak dergiye eklediği “Tahlil ve Tenkitler” bölümünde rastlanmaktadır. Bu bölümde dergiye eklendiği günden son sayıya kadar incelenen yazıların altındaki imzaların büyük çoğunlukluğu yönetim kadrosuna aittir. Ancak ikinci cildin 14. sayısının “Tahlil ve Tenkitler” bölümünde, derginin diğer sayılarında ve bölümlerinde imzası bulunmayan üç isim yer almaktadır. Bu üç isimden bir kişi, adını belirtmiştir; makale, 1926 yılında Bakü’de *Azerneşr* dergisinde yayınlanmış Cafer Cabbarlı’nın İngilizceden çevirdiği “Hamlet” oyunu üzerine tahlil yapan **Mecit**

Esedullah'a aittir. İsmine veya aynı adı kullanarak yayınladığı başka bir çalışmasına rastlanmayan bu kişi hakkında bilgi vermek maalesef mümkün olmamıştır.

“Tahliller ve Tenkitler” bölümünde isim kullanılmadan yayınlanan iki yazıdan birincisi **H.** imzasını taşımaktadır. Almanya’da yayınlanan *Berliner Tageblatt* gazetesinin 1933 yılı 40 numaralı sayısındaki bir yazı hakkında inceleme yapan müellif, Sovyet zulüm ve baskısının dünya basınında yer bulan gerçeklerini *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi okurlarına kendi fikirleriyle aktarmaktadır. Makalede; Sovyetlerin başındaki kişi Josef Stalin ve bu dönemde Dış İşleri Bakanı Vyacheslav Molotov’un planlarıyla Şimali Kafkasya köylüleri ve toprakları üzerinde uygulanan acımasız politikanın gerçek yüzü anlatılmak istenmiştir. Müellif veya derginin yönetim kurulu muhtemelen yapılan bu eleştirel tahlilin Sovyetlerin Türk cumhuriyetleri üzerinde yaptığı yayın takibine takılmaması amacıyla yazıyı isimsiz yayınlamıştır. Derginin bundan sonraki herhangi bir sayfasında tekrar bu imzaya rastlanmamaktadır.

Berliner Tageblatt gazetesinde Bolşevik yönetimi hakkında yayınlanan başka bir haberi tahlil eden bir diğer müellif ise **M.** imzasını kullanmıştır. Yazıda; Rus yönetiminin içerisinde bulunduğu iktisadi ve ekonomik zorluktan kurtulmak için köylüler üzerinde yürüttüğü politikanın Şimali Kafkasya’da yaşayan yerli halkı nasıl zorladığı anlatılmaktadır. Bu sistemin köylü ve şehirli arasındaki yaşantı farkını oldukça arttırdığını, bu durumun ise Bolşevik iktidarının sonunu getireceği söylenmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

“AZERBAYCAN YURT BİLGİSİ” DERGİSİNDE AZERBAYCAN EDEBİYATI

2.1. Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Hakkında Genel Bilgiler

Azerbaycan coğrafyası üzerindeki edebiyatının başlangıç tarihi çok eski dönemlere dayanmakla birlikte, tamamen ve kesin olarak tespit edilebilmiş değildir. Bahsi geçen devirlerdeki edebiyatın dinî temelli ve sözlü halk edebiyatından ibaret oluşu, kayıt altına alınmasını zor kılmıştır. Azerbaycan topraklarında yazılı olarak bilinen ilk eser, ateşperestlik dininin peygamberi hesap edilen Zerdüş'te gönderilen kitap olan Avesta'dır. Dinî ve felsefî bir kitap olan Avesta, içerisinde bulundurduğu epik ve lirik unsurlarla sanat eseri olarak da kabul edilmektedir (Köseoğlu vd., 1993: 13).

Azerbaycan'a ilk yerleşen İskitler, Sakalar, daha sonra Hunlar gibi Türk boyların kendileriyle birlikte getirdikleri sözlü edebiyat, bölgedeki ilk Türk edebiyatının da başladığı dönem sayılmaktadır. Bu döneme dair yazılı kaynaklar bulunmamaktadır, ancak bahsi geçen döneme ait olduğu bilinen masal, efsane gibi sözlü edebiyat ürünleri tespit edilmiştir (Akpınar, 1994: 18). Yedinci yüzyıldan itibaren Arap güçlerinin Kafkasya bölgesini ele geçirmeye başlamasıyla birlikte Azerbaycan toprakları da Arapların eline geçerek uzun süre bu güç tarafından yönetilmiştir. Müslümanlığın yayılmaya başladığı Azerbaycan'da, yazılı ilk edebî kaynakların tespit edildiği yıllar da bu dönemle başlamıştır. Arap dili ile eserler veren Musa Sehavat, İsmail İbn Yasar, Ebul-Abbas el- Emma gibi Azerbaycanlı şairler, Arap dilinde oluşan Azerbaycan edebiyatının en büyük temsilcileridir.

Bölgede Oğuz Türklerinin hâkimiyetinin başladığı 10. yüzyıl itibarıyla Arap dili ve medeniyeti geri planda kalmaya başlamış, İran medeniyetinin dili ve bölgenin yöneticisi olan Selçuklu devletinin Farsçayı devlet dili olarak kullanması, Azerbaycan edebiyatında yeni dilli bir dönem başlatmıştır. Azerbaycan yazılı edebiyatı bu tarihten sonra uzun yıllar boyunca Fars dillini edebiyat dili olarak kullanmıştır.

Oğuz Türklerinin Anadolu ve Kafkasya bölgesinde hüküm sürdükleri 10.-12. yüzyıllarda ortaya çıkan ve bütün Oğuz Türklerinin en değerli eseri sayılan “Dede

Korkut” kitabı, Azerbaycan edebiyatının da yapı taşı sayılmaktadır. Anadolu ve Kafkaslarda yaşayan Oğuz Türklerinin hayat tarzlarını, kültürlerini, kahramanlıklarını konu alan bu büyük eser, Azerbaycan Türklerinin millî ve edebî kimliklerinin okunabildiği nadide bir eserdir. Öyle ki Azerbaycan Türklerinin edebiyatının başlangıcı olarak esas alınan nokta, Dede Korkut’tur. Bu eser aynı zamanda Azerbaycan Halk Edebiyatının günümüze ulaşmış en eski ve en hacimli eseridir. Oğuz Türklerinin bölgede etkisi azaldıktan sonraki yıllarda yaşayan şairler, Azerbaycan şiirinin temelini atan şahsiyetler olmuştur. 10.-12. yüzyıllarda döneme damga vuran ve günümüzde de Azerbaycan edebiyatının sarsılmaz şahsiyetleri arasında yer alan Mehsetî Gencevi (1113-?), Şirvanlı Hakanî (1126-1199), Nizami Gencevi (1141-1209) gibi isimler, Azerbaycan edebiyatını ve şiirinin en yüksek seviyeye çıkaran kişiler olmuşlardır.

12. yüzyıl sonlarında Selçuklu devletinin yıkılmasından sonra farklı devlet ve hanlıklar şeklinde yönetilmeye devam eden Azerbaycan, edebiyat alanında her yüzyılda daha ileri bir seviyeye ulaşmıştır. 13. yüzyıldan itibaren Türk asıllı yönetimler ile Azerbaycan coğrafyasında Türk nüfusu artmış ve Azerbaycan Türkçesi daha önemli bir konuma yükselmiştir. 13. yüzyılda Hasanoğlu, 14. yüzyılda Kadı Burhanettin gibi Azerbaycan Türkçesini edebî dil olarak kullanan büyük şairlerin kudretiyle Azerbaycan Türkçesi ve şiiri daha geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. 14. yüzyılda yaşayan, yaşadığı dönem ve sonraki birkaç yüzyılı eserleriyle etkileyen Azerbaycanlı şair Nesimi, yaratıcılığı ile Azerbaycan edebiyatının bütün Kafkaslarda ve bütün Şark’ta üstünlük kurmasını sağlamıştır. Azerbaycan Türkçesini edebiyatta çok iyi kullanmış ve bu dile edebî bir şekil vermiştir (Akpınar, 1994: 22).

15. yüzyılda yönetsel olarak çekişmeler yaşayan Azerbaycan coğrafyası, önceki yüzyıllarda topraklarında hüküm süren Timurların zayıflamasından sonra yeni yönetimlerle tanışmıştır. Güney’de Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri hüküm sürerken Kuzey’de Timur devletinin zayıflamasından faydalanan Şirvanşahlar bağımsız devletlerini ilan etmişlerdir. Bahsi geçen yönetim dönemlerinde Farsça resmi dili olarak kullanılsa da Türkçe, halk ve edebiyat dili alanında üstün tutulmuştur. 16. yüzyıl başlarında Safevî devletinin kurulmasıyla bir yönetim bütünlüğüne kavuşan Azerbaycan’da devlet yöneticisi Şah İsmail Safevî devri,

Azerbaycan edebiyatını başka bir boyuta taşımıştır. Devlet yöneticisi Şah İsmail'in Hataî mahlasıyla ve Azerbaycan Türkçesiyle eserler vermesi, Azerbaycan Türkçesinin devlet dili seviyesinde daha yüksek değer görmesini sağlamıştır. Şiilik mezhebini edebiyatında kullanan Şah İsmail'in tesiri ile Azerbaycan edebiyatına yeni bir içerik kazandırılmıştır. Şah İsmail'in Şiilik propagandası için yazdığı Koşmaların (nefes) âşıklar tarafından bestelenmesi, âşık edebiyatında içeriğine zenginlik katmıştır. Safevî devletinin yönetim yıllarında Azerbaycan Türkçesine ve edebiyatına ölümsüzlüğü kazandıran en önemli isim ise Fuzuli'dir. Şiiri ile neredeyse bütün Türk, Arap, Fars coğrafyasını etkileyen Fuzuli'nin Azerbaycan Türkçesini edebiyat dili olarak kullanması ve yaratıcılığındaki üstün tesir, Azerbaycan edebiyatının en az iki asır daha Fuzuli etkisinde devam etmesini sağlamıştır. Özellikle 17. ve 18. yüzyıl Azerbaycan edebiyatı şairlerinin birçoğu Fuzuli'yi üstat olarak görmüş, şiirlerinde Fuzuli'ye benzemeye çalışmışlardır. Emânî, Sâib, Gövsî, Mesihî, Te'sir Melik Bey Avcı, Mehcür, Hamid, Ağa Mesih ve başkalarının eserleri söyleyiş ve üslup özellikleri itibariile Fuzuli'yi hatırlatmaktadır (Köseoğlu vd., 1993: 19).

17. yüzyılda Safevî hanedanları tarafından yönetilmeye devam eden Azerbaycan'ın siyasi hayatı bu yıllarda oldukça karmaşıktır. Doğu tarafından Özbek orduları ile mücadele içinde olan Azerbaycan, Şah İsmail'in oğlu Şah Tahmasib'in ölümünden sonra batıda Osmanlı ile dizi hâlinde savaflara devam etmiştir. Nihayet Şah Abbas döneminde yeni reformlarla Azerbaycan devleti kargaşalardan uzaklaşıp rahatlamıştır. Azerbaycan'ın Şah Abbas'ın yönetiminde Farsçayı tekrar devlet dili olarak kullanmaya başlaması, edebiyatı da yeni bir noktaya taşımıştır. Yaklaşık beş yüz yıldır Azerbaycan Türkçesinin üstünlüğü ile geçtiğinden halk, dilini kolayca terk etmemiş ve bu duruş, halk edebiyatını güçlendirmiştir. Âşıkların halk dilindeki şiir ve efsaneleri bu dönemde oldukça ilgi görmüştür. Bu devirde yaşayan Sarı Âşık, Kurbanî, Tufarganlı Abbas gibi saz şairlerinin yaratıcılığı halk tarafından oldukça hoş karşılanmıştır. Sevgiliye duyulan aşkı, hasreti konu alan şiirler ve uzun halk hikâyeleri kaleme alan bu âşıklar döneme damga vuran isimler olmuşlardır.

Son dönemi olaylı geçen ve 17. yüzyılı geride bırakan Azerbaycan, 18. yüzyıla yeni bir siyasi gündemle başlamış ve bu gündem, şüphesiz ki Azerbaycan edebiyatı üzerinde de etkili olmuştur. Modern Azerbaycan edebiyatının temellerinin atıldığı bu yüzyıl, millî edebiyat içinde önemli bir dönem olmuştur. Safevî devletinin

yıkılmasından sonra Azerbaycan'da bütünlük bozulmuş, Kuzey'de ve Güney'de köklü aileler hanlıklar kurmaya başlamıştır. 1736 yılında İran'da yönetimi ele alan Nadir Şah, bir bütünlük sağlamak istese de baskıcı yönetim tarzı Kuzey Azerbaycan topraklarında tepki ile karşılanmıştır. 1847 yılında Nadir Şah öldükten sonra yönetim boşluğu sırasında Kuzey Azerbaycan topraklarında bugünkü Azerbaycan şehirlerinin neredeyse her biri bir hanlık olarak kendi bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu siyasi olaylar neticesinde Azerbaycan topraklarında Kuzey ve Güney bölgeleri arasında farklar, belirgin bir şekilde artmaya başlamıştır. Nitekim hanlıklar döneminde Kuzey Azerbaycan'da daha milliyetçi ve özgürlükçü bir hava varken, İran sınırları içerisindeki Güney Azerbaycan'da iç karışıklıkların getirdiği zorlu dönem devam etmektedir. Bu iki farklı siyasi ve sosyal hayat çevresinde Azerbaycan edebiyatı da iki ayrı yola ayrılmıştır. Kuzey'de modern Azerbaycan edebiyatının temelleri atılırken Güney'de yönetim karmaşası yüzünden edebiyat sekteye uğramış, böylece iki taraf arasında fark açılmaya başlamıştır.

Yüzyıllardır büyük edebiyatçılar yetiştiren Azerbaycan, 18. yüzyılda kendi bağrından büyük şahsiyetler çıkarmıştır. Bu isimlerin en büyüklerinden biri, realist Azerbaycan edebiyatının temellerini atan Molla Penah Vâgîf'tir. Halk dilini edebiyat dili olarak benimseyen Vâgîf, Azerbaycan halkının dil ve kültürünü yansıtan şiirler kaleme almıştır. Hayalî bir pozitiflikten uzak olan Vakıf, oldukça gerçekçi yaklaşımıyla aşk, sevgi, güzellik gibi konuların gerçekçi boyutunu Azerbaycan şiirine dâhil etmiştir. Vâgîf ile muasır olan ve yakın dostlukları bulunan Molla Veli Vidâdide 18. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının önemli isimlerindendir. Azerbaycan edebiyatının bu iki büyük ismi arasındaki en büyük fark, Vâgîf'in şiirlerinde güzelliklerden, aşktan, sevgiden bahseden bir içerik varken Vidâdi'nin şiirlerinde gurbet söylemleri, sevginin olumsuz tarafı olan hasret, vatanın yaşadığı zor günleri aksettiren bir üslup vardır. Vâgîf ve Vidâdi sanatı ile daha ileri bir seviyeye taşınan Azerbaycan edebiyatı, realistedebiyatın temellerini bu iki üstat şair sayesinde atmıştır.

Modern Azerbaycan edebiyatının kurulmaya başladığı bu dönem, aynı zamanda Azerbaycan halkının kader ve talihini değiştirecek olayların yaşandığı bir yüzyıldır. Hanlıklar arası çekişmeler ve İran'da yönetim birliğinin bir türlü sağlanamaması, 19. yüzyılda gözünü Kafkaslara çevirmiş Rusların yayılma ve işgal politikasına yardım etmiştir. 1783 yılında bir antlaşma bahanesi ile savaşı bir şekilde Gürcistan'a giren

Ruslar, burayı himayesi altına aldıktan sonra namlularını Azerbaycan topraklarına çevirmişlerdir. İlk olarak Gürcistan üzerinden Azerbaycan'a girişin kapısı olan Gence'yi kendilerine bağlamak isteyen Rus güçleri, uzun süren girişimler ve mektuplaşmalara rağmen Gence Hanlığından her zaman katı bir ret cevabı almışlardır. Gence'nin son hükümdarı ve büyük kahramanı Cevad Han, emrindeki orduyla bütün bu girişimlere karşı koyarak Gence'yi sonuna kadar savunmuştur. Bunun üzerine 9 Kasım 1803'te aslen Gürcü olan Rus Komutan Sisyanov, Gence'ye bir sefer başlatmıştır (Memmetzade, 1954: 11). Cevad Han liderliğinde büyük bir direniş ve savaş veren Gence, 4 Ocak 1804 günü Cevad Han'ın şehit edilmesinden sonra düşmüştür. 1804'te Gence'ye girmeyi başaran Rus orduları, artık Azerbaycan topraklarına geri dönmek üzere ayak basmışlardır.

Gence'yi ele geçirdikten sonra Azerbaycan hanlıklarını işgale devam eden Ruslar, daha sonra Derbent, Kuba, Bakü, hanlıklarında işgal ederek Rusya'ya katmışlardır. Güney'e doğru işgallerini devam ettirmek isteyen Rus imparatorluğunu durdurmak isteyen Kaçar Hanedanı Ruslara karşı bir savaş başlatmıştır. 1804-1813 yıllarında süren İran-Rus savaşından İran mağlup ayrılmış ve daha fazla kayıp vermemek için 12 Ekim 1813 yılında Ruslar ile Gülistan Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşma gereği Karabağ, Şirvan, Talış hanlıkları da Rusya'ya bağlanmıştır. Azerbaycan'ı ikiye bölen ilk antlaşma olan Gülistan, İran devletinin tekrar savaşa girişi ile geçerliliğini kaybetmiştir. Çar yönetiminin iç çekişmelerinden faydalanmak isteyen İran; 1826 yılında Azerbaycan hanlıklarını geri almak istemiş, ancak tekrar başarısız olmuştur. 1827 itibarıyla Rus orduları Tebriz, Marağa, Urmiye ve Erdebil'i işgal etmişlerdir (Kafkasyalı, 2006: 169). 1828 yılında İran yönetimi Çar İmparatorluğu ile Türkmençay Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmış, bu antlaşmanın şartları gereği Aras nehri sınır kabul edilerek nehrin kuzeyinde kalan (bugünkü) Azerbaycan toprakları Rus yönetimine, güney kısımda kalan topraklar (Bu topraklara Rusların son olarak işgal ettikleri Azerbaycan Türklerinin yoğun olarak yaşadığı şehirlerde dâhildir) ise İran'a bırakılmıştır. O dönemde "Güney Azerbaycan" ibaresi henüz kullanılmadığı için vatanın diğer parçasından "İran" diye bahsedilmiştir (Barmanbay, 2020b: 92).

Kuzey Azerbaycan'da hâkim idarenin güttüğü gaye, mahallî ahaliyi ürkütmeden Kafkasya Türkleri arasında istiklal hevesini kökünden kaldırmak ve komşu iki İslam

dünyasını temsil eden Türkiye ve İran devletlerinin bu ülke üzerindeki hem siyasi ve hem de dinî himaye hakkını kesmekti (Caferoğlu, 1932f: 426). İşgalden sonra hayatın her alanında reformlar gerçekleştiren Rus rejimi, Tiflis ve Azerbaycan'da açılan Rus okullarıyla eğitim, sanayi, tarım ve ekonomiye, kendi yaşam tarzıyla ise sosyal hayata yenilikler getirmiştir. Azerbaycan halkının küçük bir kesimi Ruslar tarafından kendilerine tanınan imkânlar sonucunda Ruslaşmayı kabul etmiştir. Daha muhafazakâr olan ve Rus rejimini reddedenler ise İran yönetiminin tarihsel etkisiyle Müslümanlık temelinde yaşama yolunu seçerek Rus idaresini reddetmiştir. Düşünce yapısı olarak ikiye ayrılmış halkın arasından ilerleyen zamanlarda bir zümre daha ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen bu zümre hem Rus idaresini hem de bağnaz dinî tutumu reddederek vatandaşlarını yeni dünya düzenine davet etmiş ve ülkelerinin istiklalinin temellerini atmışlardır.

Rus hâkimiyetinin getirdiği Batı medeniyeti ile tanışma fırsatını halklarının istiklali için kullanan Azerbaycan aydınları, ilk önce basın ve edebiyatı, daha sonra toplumu millîve modern seviyeye yükseltmek için çalışmışlardır. Bu aydınlar arasında Mirza Cafer Topçubaşı, Abbasguluğa Bakıxanov (Kudsi), Kasım Bey Zakir, Mirza Fethali Ahundzade ve Hasan Bey Zerdabi gibi isimler bulunmaktadır. Rus rejiminin ilk Azerbaycanlı memurları, askerleri, öğretmenleri olan bu isimler, gerçekçi fikir ve üsluplarıyla Azerbaycan'da yeni bir dönem başlatmışlardır. Bu isimler sayesinde yeni bir edebiyat kurulmuş, kurulan yeni edebiyatın amacı, aşk ve sevgi maceralarından çok, toplumun hayat ve ideallerine tercüme olarak, gerçek tipler yoluyla halkın kültür seviyesini yükseltmek olmuştur (Kayabalı ve Arslanoğlu, 1978: 83). Bu kadro ve aynı dönemde faaliyette bulunan diğer birçok aydın; edebiyat, sanat, eğitim ve daha birçok alanda yeni dönemin ilk icraatlarını gerçekleştirmişlerdir.

Kuzey Azerbaycan edebiyat alanında yeni bir boyuta geçerken mevcut şartlar içinde var olana sahip çıkma eğiliminde olan Güney Azerbaycan halkı, önceki yüzyıllardan kalan Fuzuli yaratıcılığını taklit ederek klasik edebiyatı yaşatmaya çalışmıştır. Bu dönemde Güney Azerbaycan topraklarında yetişen Şükûhi, Nebatî, Heyran Hanım gibi isimlerin âşık şiiri tarzında verdikleri eserler, önceki yüzyılları takip eden klasik Azerbaycan şiirinin varlığını korumasını sağlamıştır. 19. yüzyıl başlarında Güney Azerbaycan topraklarında 17. ve 18. yüzyıllarda iyice güçlenmiş olan Halk Edebiyatı

etkisini korumaktadır. Kuzeyde başlayan edebiyatta yenileşme harekâtını daha geriden takip eden Güney Azerbaycan topraklarında da modernleşmenin asıl ve ilk adımları, daha çok 19. yüzyılın ikinci yarısında atılmaya başlamıştır.

Kuzey Azerbaycan, Rus etkisiyle modern edebiyata geçerken Güney Azerbaycan, Kuzey'in aracılığıyla yeniliklerle tanışmıştır. Kuzey'de özellikle 1850 yılı sonrası Modern Azerbaycan edebiyatına büyük hizmetleri olan Mirza Feteli Ahundzade, Hasan Bey Melikzade Zerdabi, Seyit Azim Şirvani, Celil Memmedkuluzade gibi isimlerin Güney Azerbaycan'a taşıdıkları yenilik, İran'da Abdurrahim Talibov, Mirza Ağa Tebrizî, Mirza Hasan Ruşdiye, Mirza Mahmut Ganizade gibi temsilcilerle sürdürülmüştür. Kuzey Azerbaycan modern edebiyat mektebinin yakın takipçisi olan bu isimler; eserlerinde gerçekçi bir yaklaşımla ülkenin içinde bulunduğu kötü durumu ve halkın düşünce yanlışlarını eleştiren söylemlerle toplumu uyandırmaya çalışmışlardır.

Modern Azerbaycan edebiyatının temellerinin sağlamlaştığı asıl dönem, 19. yüzyılın ikinci yarısıdır. Bu dönemde faaliyet gösteren aydınlar, Azerbaycan'ın yalnız edebiyatını değil, kültür ve medeniyet seviyesini muasır düzeye çıkaran kişilerdir. 1850 yılı sonrası faaliyette bulunan Azerbaycanlı edebiyatçıların belirgin ve en önemli özellikleri isemillî bilinci uyandırma girişimleridir. Bağımsızlığın temelinin millî bilincin muasır seviyede olmasıyla mümkün kılınacağını farkında olan bu dönem aydınları, Azerbaycan Türklüğünü her alanda dünya düzeyine ulaştırmak için uğraşmışlardır. Bu dönemde faaliyette bulunan Mirza Fethali Ahundzade, Seyit Azim Şirvani, Hasan Bey Melikzade Zerdabî gibi aydınlar, yalnız edebiyatçı değil, birer kültür ve medeniyet eğitimcisi dirler.

Mirza Feteli Ahundzade bu dönemin en büyük temsilcisi sayılmaktadır. Reformlarıyla Azerbaycan Türkçesi ve Türklüğünün muasır seviyeye çıkmasını sağlayan Ahundzade, dilden sanata kadar birçok alanda değişimin ve girişimin öncüsü olmuştur. Çarlık Rusya'nın en başarılı Azerbaycanlı memurlarından biri olan Ahundzade; tercümanlık, öğretmenlik gibi birçok görevde bulunmuştur. Azerbaycan'ın ilk tiyatro eserlerini yazmış, yazdığı piyesleriyle toplumda yanlış giden olayları tenkit etmiştir. Oyun yazarlığıyla Azerbaycan tiyatrosunun altyapısını kuran Ahundzade, tiyatrodaki komedi ve dramın da ilk örneklerini vermiştir. En önemli faaliyetlerinden birisi ise alfabe konusudur. Arap alfabesinin ıslah edilmesi

gerektiği fikriyle alfabe konusuna el atan Ahundzade, konu üzerinde uzun yıllarca yaptığı araştırmaları sonucunda Arap alfabesinden vazgeçilerek Latin alfabesinin kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur. Ahundzade'nin bu konuyla ilgili faaliyetleri ilerleyen sayfalarda inceleyeceğimiz *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi makaleleri arasında Ahmet Caferoğlu tarafından detaylı bir şekilde işlenmiştir.

Dönemin önemli isimlerinden biri de Seyit Azim Şirvani'dir. 19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının en büyük şairi sayılan Şirvani, Azerbaycan halkına Batılı tarzda eğitim vermek için Usul-i Cedid okulları açmıştır. Türkçe, Farsça, Rusça dillerinde eğitim veren bu okullar, halka Avrupa seviyesinde eğitim vererek aydın bir nesil yetiştirmeyi hedeflemiştir. Bu okullarda eğitim alan öğrenciler arasından Mirza Elekber Sabir gibi 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının önemli isimleri çıkmıştır. Modern Azerbaycan edebiyatının satirik şiir alanının en büyük temsilcilerinden olan Seyit Azim Şirvani, şiirlerinde yeniliğin taraftarı ve bağınazlıkarşıtı üslubuyla kendisinden sonra yetişecek Azerbaycan şairlerini etkilemiştir.

Hasan Bey Melikzade Zerdabi, Mirza Feteli Ahundzade'nin yakın dostlarından ve arkadaşlarından olup, Azerbaycan Türkçesinin nesir dili olarak kullanılmasını sağlayanlardan biridir (Kayabalı ve Arslanoğlu, 1978: 87). Çağdaşları olan M.F. Ahundzade ve S. Azim Şirvani ile yakın iletişimde olan Zerdabi'nin en önemli faaliyeti, döneme damga vuran *Ekinçi*(1875-1877) gazetesini yayınlamaktır. Rus yönetimi altındaki Türk halklarının kendi dillerinde ilk yayın faaliyeti olan *Ekinçi* gazetesini, aynı zamanda Azerbaycan halkını bilgilendirmek ve bilime davet etmek için çalışmış ilk yayın faaliyetidir. Dönemin ileri gelen edebiyatçı ve aydınları, Ahundzade ve Azim Şirvani bu gazetede ortak fikirlerini yaymak amacıyla makaleler ve şiirler yayınlamışlardır. 1903 yılında Mehmedmed Ağa Şahtatlı tarafından kurulan *Şark-i Rus* gazetesini, *Ekinçi*'den sonra 1905 yılı ilk Rus ihtilaline kadarki süreçte halkı bilgilendirmeye çalışan dergiler arasında en etkili ikinci yayın organıdır. Rusya Türkleri arasında halk diliyle yayın yapan *Şark-i Rus* gazetesini, yalnız Azerbaycan'da değil bütün Türk dünyasında etkili olmuştur. Halka bağımsızlığı, demokrasiyi, insan ve kadın haklarını öğreten bu yayın organları, Azerbaycan halkının hürriyet düşüncesinin temellerinin atılmasına katkı sağlamışlardır. Bu dergide faaliyette bulunan Feridun Bey Köçerli, Celil Memmedguluzade, Ahmed Bey Ağaoğlu, Yusuf Talipzade, Ömer Faik Numanzade, Mehmet Emin Resulzade, Hasan Tahirov gibi

aydınlar 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının ilk temsilcilerinden sayılmaktadırlar. Mirza Abdurrahim Talibov, Zeynel Abidin Marağayi, Şeyh Muhammet Hıyabani, Mirza Ağa Tebrizi gibi edebiyatçılar Kuzey Azerbaycan'da başlayan millî edebiyat ve basın akımının Güney'de en büyük temsilcileri olmuşlardır.

Yukarıda haklarında kısaca bahsettiğimiz isimlerin ve yayın organlarının faaliyetleriyle halk henüz yeni yeni aydınlanmaya başlamışken, 20. yüzyıl başlarında Çar İmparatorluğunda yeni bir siyasi hadise patlak vermiştir. 1904-1905 Rus-Japon savaşını kaybeden Çar yönetimi içinde gerçekleşen duraklama dönemi, paralel olarak Rus yönetimi altındaki bütün Türk halklarının kaderini etkilemiştir. 1905 inkılâbı sonrası daha geniş hareket alanı bulan Azerbaycan millî basını, 1917 Bolşevik ihtilaline kadarki süreçte gazete, dergi ve kitap yayınlama özgürlüğünü iyi değerlendirmiştir. Aynı siyasi hadiseden sonra basın faaliyetlerinin yanı sıra siyasi teşkilatlarda çoğalmış ve yeni partiler kurulmuştur. Bu millî yayın organları ve kurumların etrafında toplanan Azerbaycan aydınları yeni tarihin seyri ve bağımsızlık için çalışmışlardır.

Hasan Bey Zerdabi ile başlayan millî basın hayatını 1905 yılı Rus ihtilali sonrası canlandıran isimler; Mehmet Ağaoğlu ve Ali Bey Hüseyinzade olmuşlardır. Adı anılan Azerbaycanlı aydınlar; 1905-1906 yılları arasında, Azerbaycan petrol zenginlerinden Zeynelabidin Tagıyev tarafından maliyeleştirilen (Akarslan, 2019: 12) *Hayat* gazetesinin yayıncılık görevini üstlenmişlerdir. *Hayat* gazetesinin yazarları, Türklük bilincini aşılama çalışmış ve millî kimlik oluşturmada dinin değil, konuşulan dilin daha etkili olduğunu savunmuşlardır (Koç, 2018: 190). Bu iki Azerbaycan aydınının gayretiyle yayınlanan gazete yalnızca Kafkasya'da değil, Volga boyu ile İran ve Türkiye'de de yankı bulmuştur (Akarslan, 2019: 12). Çarlık Rusya tarafından 1906 yılında kapatılan *Hayat* gazetesinden sonra yayın hayatlarına devam eden Ahmet Ağaoğlu ve Ali Bey Hüseyinzade daha büyük yankılar uyandıracak işlere imza atmışlardır. Ahmet Ağaoğlu'nun 1905 yılında yayınlamaya başladığı *İrşad* gazetesi, daha sonra Ali Bey Hüseyinzade'nin çıkardığı *Füyuzat* dergisi millî dil ve bilincin uyanışı için büyük çaba göstermiştir. *Füyûzât*, "Azerbaycan'dan bütün Türk dünyasına açılan bir pencere" (Uygur, 2010: 164) görevini üstlenmiştir.

1905 inkılâbı sonrası gelişen millî basın içerisinde en çok dikkat çeken süreli yayınlardan birisi de Celil Memmedguluzade ve Ömer Faik Numanzade önderliğinde

kurulan *Molla Nasreddin* dergisi olmuştur. Azerbaycan basın tarihinin ilk mizah dergisi olan *Molla Nasreddin*'in 1906-1931 yılları arasında hem Güney hem de Kuzey Azerbaycan'da yayınlanmıştır. Yazar kadrosu içerisinde başta Celil Memmedguluzade olmak üzere Ömer Faik Numanzade, Mirza Elekber Sabir, Abdulrahim Bey Hakverdiyev, Memmed Said Ordubadi, Üzeyir Hacıbeyli, Ali Nazmi gibi isimlerle mizahın eleştirel gücünü Azerbaycan edebiyat tarihine yerleştiren *Molla Nasreddin* dergisi, etkisi uzun yıllar sürecektir edebî bir mektep hâline gelmiştir. Millî dil ve millî benlik konusuna sıkça vurgu yapılan dergide; diğer taraftan da “argo ve jargonlarla dolu bayağı bir dilin kullanıldığını ve bu dilin tamamen yerel olup Türk dünyasının geneli tarafından anlaşılmadığını söyleyebiliriz” (Barmanbay, 2019: 86).

Millî dil ve benlik konusuna sıkça vurgu yapan dergi kadrosu; bağınaz din adamları ve Çar rejimi çemberine sıkışan Azerbaycan halkını aydınlığa kavuşturmak için gerçekleri kinayeli ve çarpıcı bir dille izah etme yolunu seçmiş, bu konuda oldukça başarılı olmuşlardır. Bu üslubun en büyük temsilcisi *Molla Nasreddin* mektebinden yetişen 20. yüzyıl Azerbaycan realist edebiyatının en büyük şairi Mirza Elekber Sabir'dir. Yalnız Azerbaycan'ın Kuzey'ini teşkil eden bugünkü Azerbaycan'ın sorunlarını dile getirmekle yetinmeyen dergi kadrosu, Osmanlı ve vatanın İran devleti sınırları içerisinde kalan Güney bölümüyle de özel olarak ilgilenmişlerdir. Dergi kadrosu başlattıkları millî aydınlanma akımını başta Celil Memmedguluzade olmak üzere vatanın Güney kısmına taşımış, İran'da dergi bünyesine kattıkları şair ve yazarlar aracılığıyla *Molla Nasreddin* fikri ve idealini Güney'e yaymışlardır. Mirza Ali Mu'ciz Şebüsteri, Mirza Mahmud Ganizade gibi aydın edebiyatçılar *Molla Nasreddin* dergisinin Güney'deki en büyük temsilcileri olarak bu idealleri Güney'deki faaliyetlerine uygulamışlardır.

1905 sonrası Azerbaycan süreli yayın organlarında toplumsal meselelerle birlikte edebî konuları da ele alan diğer Azerbaycan aydını, *Taze Hayat* (1907-1908), *İttifak* (1908-1909), *Seda* (1909-1911), gibi gazeteleri yayınlayan Haşim Bey Vezirov'dur. Azerbaycan Türkçesinin basın ve edebiyat dili olarak kullanılması fikrini savunan bu gazeteler, dinî meselelere de geniş yer vermiştir. Halkı dinî kullanarak yozlaştırmaya çalışan din adamları, gazetelerin yazar kadrosu içerisinde bulunan Ali Abbas

Müznib, Mehmed Hadi, Mirza Celal Yusufzade gibi şair ve yazarlarının eserlerinde eleştirilmiştir.

Kuzey Azerbaycan basın ve edebiyatında yukarıda bahsi geçen gelişmeler devam ederken 1907 yılında İran'da meşrutiyet ilan edilmiş, Güney Azerbaycan halkı Settar Han ve Bağır Han liderliğinde ayaklanarak bağımsızlık mücadelesine girişmişlerdir. Bu olayın hemen ardından 1908 yılında Osmanlı topraklarında da ikinci meşrutiyetin ilan edilmesi Kafkas'ta, özellikle Azerbaycan'da bağımsızlık ümitlerini iyice çoğaltmıştır. İran ve Anadolu topraklarında gerçekleşen bu Türkçü ayaklanmalar, Kuzey Azerbaycan aydınları tarafından yakından takip edilerek büyük bir istekle desteklenmiş ve halk içinde büyük rağbet görmüştür. Her iki ülkede gelişen bu Türkçü ayaklanmaların fikrî altyapısını Azerbaycan basınına taşıyan, Azerbaycan istiklalinin altyapısını hazırlayan kişi ise Muhammed Emin Resulzade olmuştur. 1915 yılında *Açık Söz* gazetesini yayınlamaya başlayan M.E. Resulzade Azerbaycan matbuatında ilk defa olarak millî cereyanı şuurlu bir şekilde ortaya koymuş, Ziya Gökalp'ın Türkçülük davasını Azerbaycan sahasına başarıyla yerleştirmiştir (Caferoğlu, 1932f: 430). Azerbaycan istiklalinin sesi olan *Açık Söz*, kısa sürede Türkçülük ve bağımsızlık ideallerini Azerbaycan içinde geniş bir kitleye yaymayı başarmıştır. 1917 Bolşevik ihtilali sonrası Rus otoritesinin iyice zayıflamasıyla daha geniş hareket alanı bulan *Açık Söz* gazetesi, bu tarih itibarıyla harekete geçmiştir. Başta M.E. Resulzade olmak üzere gazete etrafında toplanan aydın siyasetçiler, Azerbaycan'ın tabi tutulduğu Rus yönetiminden bağımsızlıklarını talep etmiş, bunun için girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Kısa bir sürede büyük gelişmelere imza atan *Açık Söz*'cüler 28 Mayıs 1918 tarihinde Muhammed Emin Resulzade önderliğinde, ilk parlamentolu Türk-İslam devleti olan Azerbaycan Halk Cumhuriyetini kurmuşlardır. Azerbaycan'ın bağımsızlığına giden yolda önemli yapı taşlarından biri olan basın, istiklal zaferinden sonraki kısa dönemde de etkisini korumuştur. Azerbaycan'ın 1918'deki kısa bağımsızlık döneminde Müsavat Partisinin yayın organı olan *Açık Söz*, cumhuriyetçilik fikrini ortaya koyarak Azerbaycan devletinin temel ideolojisini "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak" olarak açıklamıştır (Akarslan, 2019: 18).

27 Nisan 1920'de Rus güçlerinin Bakü'ye girmesiyle bağımsızlığına son verilen Azerbaycan, iki yıla yakın bir süre sonra tekrar Rus idaresi altına alınmıştır. İlerleyen

süreçte Bolşevikler tarafından kısa bir süre içerisinde Sovyet birliği sağlanmış, Azerbaycan da bu birliğe dâhil edilerek yetmiş yıl daha Rus rejimi tarafından yönetilmiştir. 1920 yılından itibaren yeni bir döneme geçen Azerbaycan topraklarında siyasi ve sosyal hayat revize edilmiş, toplum hızla yeni düzene adapte edilerek Sovyetleştirilmeye başlanmıştır. Yeni yönetimle halkın yaşam tarzı, dünya görüşü farklılaşmaya başlamış, sosyalist görüşlü Azerbaycanlı sayısı her geçen gün çoğalmıştır. Halkın değişen sosyal yaşamı ve yeni yönetimin dayattığı düşünce tarzı ve Rus baskısı edebiyatta da yeni bir dönem başlatmıştır. 19. yüzyılda siyasi ve sosyal çevrenin şartları gereği daha millî olan Azerbaycan edebiyatı, 1920 yılından sonra ağır baskılara maruz kalarak Sovyet rejimi ölçütleri içerisinde varlığına devam etmiştir. Bu tarih itibariyle millî edebiyat bilinci Rus rejimi tarafından gittikçe zayıflatılmış, daha gerçekçi ve evrensel bir edebî yönelim ortaya çıkmıştır. Bu dönem yazar ve şairleri Komünist Parti etkisiyle Azerbaycan edebiyatında Sovyet Azerbaycan'ı ve Sovyetler Birliği millîliğini işlemişlerdir. Çarlık Rusya dönemindeki kötü gidişatın devrimden sonra nasıl düzeldiği, Sovyet Sosyalistliğinin Azerbaycan'a iyi yönden neler kattığı gibi konular, siyasi tema olarak eserlerde anlatılmıştır. Bir önceki dönemle çelişmeye ve savaşılmaya başlayan yenedönem Azerbaycan edebiyatı, Sovyet desteği ile geçen yüzyıl edebiyatına galip gelmiştir.

Azerbaycan istiklalinin ve millî değerlerinin bu döneme kadar savunucusu olan aydınların bazıları Rus sansürüne takılmamak için üsluplarında değişikliğe gitmiş, bazıları ise bütün sansür ve baskılara rağmen 1920 öncesi edebî karakterlerini değiştirmeden üretmeye devam etmişlerdir. Bu isimler arasında Cafer Cabbarlı, Yusuf Vezir Çemenzeminli, Hüseyin Cavid, Celil Memmedguluzade gibi isimleri sayabiliriz (Durmuş, 2002: 262). Necef Bey Vezirli, Abbasgulu Mehdizade, Abdurrahim Bey Hakverdili, Mehemed Hadi, Ali Abbas Müznib, Emin Abid gibi isimler de 20. yüzyıly Azerbaycan edebiyatının, özellikle de 1920'ye kadar olan süredeki temsilcileri arasındadırlar. 19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatı tesiriyle yoluna devam eden bu isimlerin birçoğu Bolşevik ihtilalinden sonra da Azerbaycan istiklalini savunan ve yaşatan şiirler kaleme almışlardır. Azerbaycan edebiyatının istiklal şairleri ve yazarlarının birçoğu 1937 yılında Stalin'in emriyle başlayan Repressiya döneminde zalimce öldürülmüş veya sürgün edilmişlerdir.

2.2. “Azerbaycan Yurt Bilgisi” Dergisinde Destanlar ve Âşıklar

2.2.1. Destanlar

Azerbaycan folklor malzemelerinin tespiti konusunda muhacerette önemli işlere imza atmış *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi şüphesiz ki, halk edebiyatının en önemli ve en büyük yapı taşlarından olan destanlara da geniş yer vermiştir. Halkın dil, kültür, tarih gibi değerlerinin asırlardır taşıyıcısı olan destanlar, Azerbaycan halkının millî bilinç ve mirasını korumak açısından önemli olduğu için dergi kadrosu tarafından dikkatle incelenmiştir. Dergide toplam dört destan işlenmiştir. Bu destanlardan birincisi, dergide hakkında en çok makale yazılan Dede Korkut destanıdır. Diğer iki destan, Azerbaycan tarihinin günümüze daha yakın dönemlerini ele alan 20. yüzyıl başlarında yaşamış, Azerbaycan’ın Rus işgali altına girmesinden sonra oluşmuş “Kaçak Nebi”ve “Deli Alı” destanlarıdır. Son destan ise Azerbaycan halk edebiyatının çok sevilen anlatılarından biri olan ve günümüzde dahi Azerbaycan halkının dilinde dolaşan “Âşık Garip”destanıdır.

2.2.1.1. Dede Korkut Destanı

Sözlü Türk edebiyatının günümüze ulaşmış ve her yönüyle eşsiz bir değeri olan Kitab-ı Dede Korkut, içerik bakımından özellikle Oğuz Türklerinin hayatlarının her alanını fevkalade bir açıklıkla anlatan, ancak kapsayıcılık bakımından neredeyse bütün Türk âlemini ilgilendiren edebî-tarihî bir şaheserdir. En çok bilinen, bir mukaddime ve on iki hikâyeden oluşan yazma nüshası, Dresden (Almanya) varyantının giriş kısmında tam adı “Kitab-ı Dedem Korkut âlâ Lisan-ı Taifei Oğuzan” diye görülmektedir. Bir mukaddime ve altı hikâyeden oluşan bir diğer nüshası ise Vatikan’da (İtalya) bulunmaktadır. Yazma nüshasının ilk bulunduğu günden itibaren dünya çapında hakkında yüzlerce çalışma yapıp, binlerce makale yazılan destan hâlâ içinde araştırılmayı bekleyen konular bulunduran bir zenginliğe sahiptir.

Destan, Oğuz Türklerinin yaşamlarının kahramanlık, savaş, sosyal hayat, kültür, aile yapısı gibi birçok sahasına ait geniş bilgiler veren edebî bir eserdir. Anlatılan olayların bir coğrafyaya sahip olması, onu masal ve efsaneden ayıran en büyük özelliktir (Ergin, 2014: 9). Hikâyelerin yaşandığı coğrafya ve üzerinde söz edilen

toponimler (coğrafi adlar), çoğunlukla Kafkas'la, özellikle de Azerbaycan'la ilgili (Derbent, Berde, Gence, Göyçe, Elince Kalesi) idari ve coğrafi yer adlarıdır (Nebiyev ve Karayev, 1999: 5). Doğu Anadolu bölgesinin Kars, Erzurum, Bayburt gibi şehirlerinin de anlatılan hikâyelerin coğrafyası içerisinde bulunduğu görülmektedir. Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve daha birçok Türk coğrafyasında da anlatılan ve bu coğrafyalarda farklı varyantları bulunan destan, yüz yıllar içerisinde bütün Türk âleminin ortak eseri olmuştur.

2.2.1.1.1. Dede Korkut Destanlarının Araştırılma Tarihi

Hakkında yapılan bütün araştırmalar sonucu varılan genel ortak fikir, eserin 5. ve 7. yüzyıllarda oluşmaya başladığı doğrultusundadır. Destanın başlangıcında Dede Korkut'un Hz. Muhammed döneminde yaşıyor oluşundan bahsedilmesi de bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Ortaya çıkış tarihi ile yazıya alınış tarihi arasında uzun yüzyıllar bulunan eserin yazıya aktarılış zamanıyla ilgili de çeşitli fikirler mevcuttur. Ancak yine araştırmacıların genel kanısına göre, yazıya alınış tarihi 15. yüzyıl sonları veya 16. yüzyıl başlarıdır. Destanı 1815 yılında bilim dünyasına kazandıran ise, 1790-94 yılları arasında İstanbul'da Prusya büyükelçisi olarak çalışmış, Alman hukukçu Heinrich Friedrich von Diez olmuştur (Bayat, 2016: 12). Diez'in Berlin Kraliyet kütüphanesine bağışladığı derlemeleri arasında yer alan eser, 1815 yılından sonra bütün dünya araştırmacılarının iki yüz yılı geçkin bir süredir ilgiyle incelediği bir araştırma konusu olmuştur.

Türkiye'de ilk olarak 1916 yılında Kilisli Muallim Rıfat tarafından Dresden nüshasının birebir kopyası esas alınarak Arap alfabesiyle Türkiye külliyyatına kazandırılmıştır. Orhan Şaik Gökyay'ın Dede Korkut kitabını 1938 yılında Latin alfabesiyle Türkçe neşir edeceği zamana kadar, bu eser üzerine en çok kafa yoran Türk âlimlerinden birisi Prof. Dr. Fuat Köprülü olmuştur. Gökyay'ın yayımından sonra ise Türkiye sahasında eser hakkında araştırmaların önü açılmıştır. Latin alfabesi ile neşir edilmesinden sonra Kitab-ı Dede Korkut üzerine geniş çaplı çalışma yapan isimler arasında 1952 yılında Fahrettin Kırzioğlu, 1958 yılında Pertev Naili Boratav veyine 1958 yılında Muharrem Ergin'i söylemek mümkündür.

Azerbaycan'da Dede Korkut kitabıyla ilgili ilk çalışmalar 1920'li yıllarda başlamıştır. İlk olarak 1928 yılında İsmail Hikmet, destanın "Dirse Han oğlu

Boğac'ın boyunu beyan eder" hikâyesini "Azerbaycan Edebiyat Tarihi" kitabının ilk cildinde müntahabat olarak kullanmıştır (Rüstemova ve Eliyeva, 2016: 7). Daha sonra 1930 yılında Emin Abid'in konuyla ilgili yayınladığı makalesi de Dede Korkut kitabı üzerine Azerbaycan'da yapılmış ilk ve önemli çalışmalardan biridir. Ancak eposun (destan) yayım işi tümüyle akademisyen Hamid Araslı'nın büyük çaba ve gayretleri sonucunda gerçekleşmiştir (Nebiyev ve Karayev, 1999: 6). 1938 yılında destan hakkında dizi makaleler yayınlamaya başlayan Hamid Araslı, Azerbaycan'da 1939 yılında ilk defa Dede Korkut kitabının tamamını yayınlayan kişidir (Cemşidov, 1990: 5). H. Araslı ile birlikte E. Demircizade, Memmed Hüseyin Tehmasib, E.Sultanlı gibi isimler, Azerbaycan'da Dede Korkut Destanı üzerinde ilk büyük araştırmalara imza atan bilim insanlarıdır.

Azerbaycan topraklarında 1930'lu yıllarda Sovyet rejiminin bütün yerli ve millî faaliyetleri engellediği ve faaliyette bulunanları kanlı olaylarla katlettiği Repressiya döneminde Dede Korkut destanı da hedef alınmıştır. Aleyhine makaleler yayınlanmış, esere Pantürkizm damgası vurularak 1950'li yılların ikinci yarısına kadar Dede Korkut'la ilgili bütün faaliyetler yasaklanmıştır (Nebiyev ve Karayev, 1999: 7). Destan, yasakların kalktığı yıllardan sonra, içerisinde bulundurduğu millî değerlerle Azerbaycan halkının istiklal şuuruna önemli katkılar sağlamıştır.

Son dönemde Dede Korkut kitabıyla ilgilien büyük gelişme, çok yakın bir tarihte gerçekleşti. İlk nüshasının ortaya çıkışından iki yüz yılı aşkın bir süre sonra, 2019 yılında destanın yeni bir nüshasının olduğu ortaya çıktı. Daha sonra üzerinde ilk araştırmaları yapan isimlerin çalışmalarından 2018 yılında keşfedildiği anlaşılan bu yeni nüsha, Türkiye kamuoyuna 2019 yılı Nisan ayında Prof. Dr. Metin Ekici tarafından duyuruldu. Üzerinde yakın tarihler aralığında üç temel çalışma yürütülen nüshanın daha sonra bu çalışmalar ışığında birçok incelemesi yapıldı ve hakkında çok sayıda makale yayınlandı. Biz de bütün bu çalışma ve makaleler aracılığıyla Dede Korkut destanının ortaya çıkışı, hakkında yapılan çalışmalar ve içeriği ile ilgili topladığımız bilgileri çalışmamızın içeriği ve konusu gereği kısaca aktarmayı uygun görüyoruz.

Yeni nüshayı elde eden Veli Muhammed Hoca'nın kendi ağzından aktarılan bilgilere göre söz konusu eser, 12 Aralık 2018'de Tahran'da nüshayı Hüner kitabevine satmak üzere getiren şahsın kendisinden satın alınmıştır (Shahgoli vd., 2019: 150). Kitabı V.

Muhammed Hoca'ya satan kişi, kendisinin Kaçar hanedanı soyundan geldiğini ve elindeki nüshanın da Kaçar devletinin kurucusu Ağa Muhammet Han Kaçar'ın kitaplığından yadigâr kaldığını söylemiştir. Kitabı satın alan Veli Muhammed Hoca, İran'ın Gülistan vilayetine bağı ve Türkmen Sahra'nın merkezi sayılan Günbet şehrinde yaşayan köklü bir aileye mensup kitap koleksiyoncusu bir öğretmendir (Shahgoli vd., 2019).

Nüshanın yeni sahibi V. Muhammed Hoca, kitabı satın aldıktan sonra içeriğini tam olarak çözemediğı için konuyu anlayabilecek tanıdıklarına başvurmuş, eserin dünya ve Türkiye kamuoyuna duyurulmasını sağılayan süreç de böyle başlamıştır. İlk önce İran'da birkaç yakın arkadaşına eserin içeriğini soran Muhammed Hoca, aldığı “çok da kıymetli bir eser değıl” cevaplarının ardından elyazması eseri bilgisayarda tarattırarak PDF hâline getirtmiş ve diğerk ülkelerdeki hemşerileriyle iletişim kurmuştur. Eserin PDF hâlini tanıdığı birkaç bilim insanına internet aracılığıyla ulaştıran Muhammed Hoca'nın eseri gönderdiği isimler arasındaki ilk kişi Amerika'da yaşayan hemşerisi Yusuf Azmun'dur. Azmun, teknik aksaklıklar yüzünden bir süre PDF dosyasını açamamış (Arıkoğlu, 2019: 27). Bu süre içerisinde Muhammed Hoca'nın PDF dosyasını gönderdiği bir diğerk hemşerisi, Ankara Üniversitesinde doktora öğrencisi olan Şahruz Ak Atabay, eşi ve arkadaşlarıyla birlikte eseri incelemiş, böylece Dede Korkut destanının bilinmeyen bir nüshası olduğunu tespit eden ilk kişiler olmuşlardır. Daha sonra 2019 yılı Mart ayında Kazakistan'da katıldığı bilimsel bir toplantıda Veli Muhammed Hoca ile tanışan Prof. Dr. Metin Ekici de üçüncü nüshanın varlığından haberdar olmuştur ve Muhammed Hoca bu nüshaya ait PDF dosyasını Ekici'ye de göndermiştir (Arıkoğlu, 2019: 27-28). Derhal inceleme çalışmalarına başlayan Ekici, bu tarihten kısa bir süre sonra 25-27 Nisan 2019'da Bayburt Üniversitesinde düzenlenen “Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu” sunumlarında yayınladığı bildiriyle eserin içeriğinden bahsederek yeni nüshayı Türkiye kamuoyuna tanıtan ilk kişi olmuştur.

Ekici, sunduğı bildiride yeni nüshanın içerisindeki “Salur Kazan'ın Yedi Başı Ejderhayı Öldürmesi”adını verdiği bir hikâyenin tanıtımını yapmıştır. Bu bildirinin ardından bir makale yayınlayan Ekici; Türkistan coğrafyasında bulunduğu ve bütün Türk dünyasının ortak eseri olduğu düşüncesiyle esere “Türkistan Nüshası” adını

vermeyi uygun bulmuş, söz konusu makalesinde bulunan nüshanın genel özelliklerini anlatmış ve ismini kendisinin verdiği “Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi Boyu” hikâyesinin Türkiye Türkçesine aktarılmış hâlini yayınlamıştır (Ekici, 2019: 5-13).

Ekici’nin bu yayınının ardından yeni nüshanın PDF dosyası hâline sonradan ulaşan Yusuf Azmun, “Dede Korkut’un Üçüncü Elyazması, Yeni Soylamalar ve Boylar(Hikâyeler) ile Türkmen Sahra Nüshası, Giriş-Metin-Çeviri-Sözlük-Tıpkıbasım” adındaki kitabını yayınlamıştır (Azemoun, 2019). Kitabın isminden de anlaşılacağı üzere Azmun, yeni bulunan nüshaya Türkmen Sahra Nüshası ismini vermiştir. Azmun, Ekinci’den farklı olarak eserin içerisinde iki soylama olduğunu söylemiş ve bunu ispat etmiştir: “Salur Kazan’ın Aras Suyu ile Kars Kal’asını Aldığı Boy (48/7-51/14) ve “Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi (51/1-61/5)” (Sertkaya, 2019: 642).

Bulunan yeni nüshayla ilgili üçüncü çalışma ise yukarıda bahsetmiş olduğumuz Türkmen Sahralı doktora öğrencisi Şahrüz Ak Atabay ve arkadaşlarına aittir. V. Muhammed Hoca ile birebir görüşüp nüshanın orijinal hâlini inceleme şansı bulan bu ekip, çalışmalarında eserin içeriği ve nasıl görüldüğüne dair önemli bilgiler aktarmışlardır. “Dede Korkut Kitabı’nın Günbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkı Basım” başlığı ile yayınlanan bu makalede kendisinden önce yayınlanan iki çalışmadan farklı olarak yeni nüshaya Günbet Yazması adı uygun görülmüştür (Shahgoli vd., 2019).

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz temel çalışmalar ve daha sonra bu çalışmalar üzerinde yapılan incelemelerden anlaşıldığı üzere yeni nüsha 31 yapraktan oluşmaktadır ve ilk yaprağı eksiktir. Türkmen dil özellikleri ile ufak benzerlikler bulundursa da Ahmet Bican Ercilasun’a göre eser Güney Azerbaycan, özellikle Tebriz ağzını yansıtan bir dille yazılmıştır (Ercilasun, 2019: 7). Nüshanın yazıya alınış tarihi kesin olarak belli olmamakla birlikte Dresden ve Vatikan nüshalarından sonra yazıldığı anlaşılmaktadır. Nüsha üzerine çalışanların eserin içerisinde verdiği ipuçlarından yola çıkılarak sundukları genel fikir, eserin 1759 yılından sonra yazıldığı yönündedir.

Azerbaycan’da da yeni bulunan elyazması ile ilgili araştırmalar ve incelemeler yapılmıştır. Dede Korkut kitabı ve Azerbaycan folkloruna dair çok sayıda çalışma yapmış Ramazan Gafarlı’nın redaktörlüğünde ve çok sayıda bilim insanının

katkılarıyla yayınlanan “Dede Qorqud Elmi-Edebi Toplu” kitabı, yeni bulunan elyazması ile alakalı en detaylı çalışmalardan biridir. Kitapta, araştırmacılar yeni bulunan bu elyazması eser ile ilgili Türkiye’de araştırma yapan bilim insanlarının bu esere Dede Korkut kitabının yeni varyantı veya versiyonu demelerinin daha doğru olacağı fikrindedirler. Çünkü araştırmacılara göre 2019 yılında bulunan bu esere yeni (üçüncü) nüsha diyebilmek için eserin Dede Korkut kitabının diğer iki nüshayla aynı içeriğe sahip olması gerekmektedir. Yeni bulunan elyazmanın Dede Korkut kitabının Türkmen sahasını yansıtan bir el yazması veya Türkmen versiyonu olduğu fikrinde olan araştırmacılar, bu fikirlerine istinaden yeni bulunan esere “Kitabi-Türkmen Lisani Oğuznamesi” ismini vermişlerdir (Gafarlı, 2019: 7-9).

İlk olarak 2018 yılında gün yüzüne çıkıp, 2019 yılında varlığından haberdar olunan bu yeni elyazması eser, çalışmamızda ismini anamadığımız birçok bilim insanı ve edebiyatçı tarafından çok kısa sürede incelenmiş ve hakkında çok sayıda bilimsel çalışma yayınlanmıştır. Elyazması eserin taşıdığı önemin heyecanı ile fikirlerini bir an önce bildirmek isteyen araştırmacıların eser hakkında oluşturduğu görüş, karmaşanın ilerleyen yıllarda uzun süren araştırmalar yapacak bütün Türkologların bir noktaya varması ile çözüleceğine ve eser için tek bir isim üzerinde durulacağına inanıyoruz.

2.2.1.1.2. “Azerbaycan Yurt Bilgisi” Dergisinde Dede Korkut İncelemeleri

Türk dünyasının neredeyse her coğrafyasından büyük Türkolog ve edebiyatçıların oluşturduğu *Azerbaycan Yurt Bilgisi* yazar kadrosu, derginin yayın süresi boyunca Türk folkloru hakkında birçok makale yayınlamıştır. Folklor alanındaki bu makalelerin büyük bir çoğunluğu Azerbaycan Türklerinin edebî tarihini konu almaktadır. Dergide folklor ile ilgili araştırmalara Azerbaycan folklor tarihinin en eski yapı taşı olan Dede Korkut kitabı ile başlamıştır.

Dergide *Dede Korkut* destanı ile ilgili makale yayınlayan üç müellif vardır. Bunlardan en geniş tetkiklere yer veren isim, konuyla ilgili üç sıralı makale yayınlayan Mehmed Fuad Köprülü’dür. Daha sonra H. Nihal Çiftçioğlu ve Zahir Sıtkı’nın da bu konuyla alakalı küçük hacimli birer makalesi yayınlanmıştır.

Dergide Dede Korkut kitabı ile ilgili ilk makale, büyük Türk âlimi Mehmet Fuad Köprülü’ye aittir. “Dede Korkut Destanına ait Notlar” başlıklı üç tane makale

yayınlayan Köprülü, bahsi geçen yazıları Türk halklarının çağdaş dönemde var olan inanç ve geleneklerinin Dede Korkut kitabıyla ilişkisini ortaya çıkarmak amacıyla kaleme almıştır.

Makale dizisinin birincisi, derginin ilk sayısında “Altın Küpeli Oğuz Beyleri” alt başlığı ile yayınlanmıştır. Bu makalede Dede Korkut kitabının İstanbul baskısını esas alan Köprülü, eserde kulakları altın küpeli Oğuz beylerinin görüldüğünü ve bu duruma destandan başka Türkleri ilgilendiren herhangi bir kaynaktarastlanıp rastlanmadığı sorularına yanıt aramıştır. Konuyla ilgili derlediği notları makale hâline getiren Köprülü, amacının geniş çaplı bir araştırma yapmak olduğunu değil, topladığı bilgileri konu ile ilgilenenlere aktarmak olduğunu belirtmiştir (Köprülü, 1932a: 17-21).

Tarihin en eski zamanlarından çağdaş döneme yaklaşılarak Türklerin kulaklarına küpe takmasıyla ilgili kaynakları değerlendiren Köprülü; Kazak, Kırgız, Başkurt ve Azerbaycan Türklerinin tarih boyunca bu geleneği nasıl kullandığını anlatmıştır. Müellif, özellikle Azerbaycan Türklerinde bu geleneğin tarihi konusunda oldukça fazla bilgiye yer vermiştir. Köprülü, ilk önce İslam tarihçisi Nesevî’nin bir fıkrasında rastladığı, Selçuk hükümdarı Alp Arslan’ın Gürcistan’a yaptığı seferlerde esir düşürdüğü bazı beylerin kulaklarına kendi ismi damgalanmış halkalar takarak azat etmesi olayını örnek vermiştir. Daha sonra Azerbaycan coğrafyası üzerinde hüküm sürmüş olan Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türk devletleri, zamanında bu âdetin hükümdarlar ve rütbeli askerler arasında görüldüğünü söylemiştir. Bu fikrini de başka sözlü ve yazılı kaynaklarda rastladığı bilgilerle örneklendirerek pekiştirmiştir. Bu âdetin herhangi bir millet veya kültür etkisi olarak Türklere geçmiş olması ihtimallerini de kaynaklara dayanarak reddeden Köprülü, bu geleneğin Türk halkına özgü olduğunu kanıtlamak için farklı bilgilere yer vermiştir.

“Dede Korkut Kitabına ait Notlar” isimli makale dizisinin bir diğeri, “Başa Dönmek, Aynalmak” alt başlığıyla derginin ikinci sayısında yayınlanmıştır. Köprülü, bu makalede Dede Korkut kitabında gördüğü başka bir âdetin izlerini aramaktadır. Azerbaycan Türkleri arasında hâlâ yaşıyor olan “Başına Dönmek-Dolanmak” deyimini ile Kazak ve Kırgız Türklerinde görülen ve aynı anlama gelen “Aynalmak” deyiminin tarihini açıklamayı hedefleyen Köprülü, deyimlerle ilgili taradığı

kaynaklar doğrultusunda bu kelimelerin eski bir Türk inanç ve geleneğinden geldiğini ispat etmek gayretindedir.

Köprülü'nün destanda Azerbaycan Türklerine ait unsurları ortaya çıkarmak gibi bir gayesi olmadığı açıkça görülmektedir. Ancak Köprülü'nün deyimleri açıklamak için destanda tespit ettiği tarihî ve etimolojik çıkarımlar, destanın Azerbaycan Türkleriyle ilgisini de doğrudan ortaya koymaktadır. Dergide destanın Azerbaycan folkloruyla ilgisini anlatan başka bir makaleye rastlanmadığını belirtmek gerekir. Destanın Doğu Anadolu ve Azerbaycan coğrafyasında yaşayan Oğuzlarla ilişkisini inkâr etmeyen Köprülü'nün asıl hedefi, eserde tespit ettiği eski Türk inanç ve geleneklerinin izlerini sürerek destanın daha eski bir tarihe dayandığını ve bütün Türkleri ilgilendiren hususiyete malik olduğunu kanıtlamaktır.

Köprülü, Dede Korkut destanının hem “Salur Kazan’ın Evinin Yağmalanması” hem de “Kazan Beyin Oğlu Uruz Beyin Tutsak Olması” hikâyelerinde, esareten kurtarılan kişinin başının etrafında köle ve cariyelerin döndürülüp azat edilmesi olaylarını tespit etmiştir (Köprülü, 1932b: 84-91). Daha sonra hikâyelerde görülen bu olayların başlıktaki deyimlerle ilişkisi üzerinde durmuştur. Dede Korkut kitabında görülen bu âdetin Azerbaycan’da “başa dönmek veya dolanmak” tabiri şeklinde yaşadığı açıklamaktadır. Klasik dönem Azerbaycan şairlerinden örnekler vererek bu durumun “birinin kaygısını çekmek” anlamına geldiği kanaatine varan filolog Hüseyin Kazım Kadri Bey’in izahının yanlış olduğunu söyleyen Köprülü, yine klasik dönem Azerbaycan şairlerinin şiirlerinden, Osmanlı şairleri ve Köroğlu destanından verdiği örneklerle Kazım Bey’in izahının yanlışlığını kanıtlamaya çalışmıştır. Ancak Hüseyin Bey’in yorumunun yanlışlık gibi kabul edilmesinidoğru bulmuyoruz. Çünkü bu gelenekte, hasta kişi etrafında bir insan veya nesnin döndürülmesinin amacı, hasta kişinin üzerindeki kötü ruh veya hastalığın döndürülen insan veya nesne tarafından çekilmesidir. Hüseyin Bey’in “başa dönmek” deyiminin açıklaması için tercih ettiği “birinin kaygısını çekmek” izahı da birinin üzerindeki derdi, hastalığı kendine çekmek anlamındadır.

Türkler arasında var olan “başa dönmek ve aynalmak” deyimlerinin eskiden beridir birine kurban olmak manasında kullanıldığı fikrinde olan Köprülü, bu âdetin temelinde yatan baş etrafında dön(dür)mek ve kendinifeda etmek durumunun katıyetle Şamanizm inancından geldiğini, ancak Müslümanlıkla sentezlenerek

varlığına devam ettiğini savunuyor. En eski Türk devletlerinden mevcut zamana doğru bu geleneğin geçtiği yolları gösteren âlim, birçok Türk veya başka devletlerin kültürüne ait numuneleri de örnek olarak sunmuştur.

Fuat Köprülü'nün Dede Korkut'la ilgili makalelerinin üçüncü ve sonuncusu, "Ozan" adını taşımaktadır. Bu makalede Dede Korkut hikâyelerinde görülen "ozan" kelimesinin kökenini araştıran Köprülü, bu kelimenin hâlâ tartışmalı olan köken ve okunuş sorunuyla ilgili çeşitli görüşlere başvurarak kendi fikirleriyle bu görüşleri karşılaştırarak bir çıkarım yapmaktadır. Kelimenin asıl hâlinin "ozan" olduğunu ve anlam olarak da Oğuz Türklerinde "halk şair-musikişinası" manasında kullanıldığını, Azerbaycan Türklerinin edebî eserlerinden örnekler vererek pekiştirmektedir.

Wilhelm Radloff, Vasiliy Vladimiroviç Barthold, Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç gibi Rus Doğu Bilimciler ve Fransız Doğu Bilimci Antoine Chrysostome Quatremere'nin konuyla ilgili görüşlerine yer veren Köprülü, Reşid Efendizade ve Ahmet Caferoğlu gibi Türk edebiyatçılarında sözcükle ilgili kaynaklarına başvurmuştur. Anadolu, özellikle Azerbaycan coğrafyasında yazılmış eski Oğuz dönemine ait metinleri ve çoğunluğu Azerbaycan'a ait sözlü halk edebiyatı örneklerini kendi fikrini sağlamlaştırmak için kullanan Köprülü, kelimenin Türkmen coğrafyasında "Bahsı" olan şekline de değinmiştir. Çağatay (Özbek) klasik edebiyatında görülen "ozan" kelimesinin ise Azerbaycan veya Anadolu Türklerinden alınması ihtimalini savunmuştur (Hasanova, 2015: 64).

Köprülü, "ozan" kelimesinin Oğuz Türkleri arasında çok eskiden beridir kullanıldığını, hatta bu kelimenin Büyük Selçuklu devleti kurulmadan öncede var olduğunu söyler. 14.- 15. yüzyıllar Azerbaycan sözlü edebiyat kaynaklarında bu durumla ilgili bulunan kanıtlardan bahseder ki, bu kaynaklardan en büyüğü yine 14. yüzyılda Azerbaycan sahasında tespit edilmiş Dede Korkut kitabıdır. Destanda görülen "alp-ozanlar" ifadesine de kısaca değinen müellif, ozanların halk arasında özel bir yere sahip, ayrı bir kesimi oluşturduklarından, hatta yarı kutsi içtimai bir unsur olduklarından bahseder (Köprülü, 1932c: 138). Alp-ozanların, yani kahramanların da arasında kopuz çalarak halk hikâyeleri söyleyenlerin bulunduğunu, ozanların sadece şair değil, birer kahraman olduklarını belirtir.

Makalesinin sonunda "ozan" kelimesiyle ilgili tetkiklerinin çıkarımını açıklayan Köprülü'ye göre; halk şairi anlamını taşıyan bu kelime, 15. yüzyıldan sonra

Azerbaycan ve Anadolu coğrafyasında “âşık”, Türkmen coğrafyasında ise “Bahsı” kelimesi şeklinde değişmiştir. “Ozan” kelimesinin Anadolu ve Azerbaycan Oğuzlarında şekil olarak günümüze kadar varlığını koruduğunu söyleyen Köprülü, bu kelimenin anlam olarak “çok konuşan, boş konuşan” anlamlarını da karşıladığını söylemiştir (Köprülü, 1932c: 133-140). Yeri gelmişken, eskiden Azerbaycan sahasında yine “âşık” anlamında kullanılan “yanşak” sözünün de bir anlamı yukarıdaki gibidir.

Dergide Dede Korkut Kitabıyla ilgili yazısı bulunan isimlerden biride, o dönemde Türkiyat Enstitüsü asistanıolarak çalışan H. Nihal Çiftçi-Oğlu’dur. Bu müellif, ilerleyen yıllarda Türkiye’de Türkçülük akımının Ziya Gökalp’tan sonraki en büyük ismi olarak görülecek Hüseyin Nihal Atsız’dan başkası değildir.

Atsız, “Dede Korkut kitabı hakkında”başlıklı küçük hacimli yazısında Orhon abideleri ile Dede Korkut destanı dillerindeki benzeyişten yola çıkarak Göktürkler ile Oğuzlar arasındaki akrabalık ihtimalini değerlendirmektedir. Göktürklerin Oğuzlardan olup olmamasıyla ilgili kendisinden önce tespit edilmiş birkaç fikre de yazısında yer veren Atsız, Prof. Barthold’un Hunların Oğuzlardan olduğu ifadesini yazısına aktarmıştır. Türkiye’deki Türkologlardan Fuat Köprülü’nün bu fikri onayladığını, ancak Z. Velidi Togan’ın bu fikri kabul etmediğini belirtmiştir. Atsız, makalede ilk önce Göktürk dönemi yazılı kaynaklarından Kül Tigin anıtında, Bilge Kağan’ın kardeşinin ölümünden duyduğu üzüntüyü ifade ettiği “İnim Kültigin Kargak boldı. Özüm sıqındım. Körür közim körmez teg, bilir bilgin bilimez-teg boldı” sözlerini aktarmıştır. Daha sonra Dede Korkut kitabının “Koca Duha Oğlu Deli Dumrul” isimli 5. hikâyesinde Deli Dumrul’un Azrail’e söylediği aşağıdaki dördlüğü vererek bu iki eseri karşılaştırmıştır:

Çan (?) ne heybetlü qocasan

Qapucılar seni körmedi

Çavuşlar seni tuymadı

Menüm körür közlerim görmez oldı

Tutar menüm ellerüm tutmaz oldı (Çiftçioğlu, 1932: 61).

Kül Tigin anıtı ve Deli Dumrul hikâyesiiçerisinde yer alan bu bazı ifadelerin benzerliğine dikkat çeken müellif, bu benzerliğin ne Göktürklerin Oğuzluğunu ne de

Dede Korkut dilinin Göktürkçenin devamı olduğunu göstermediğini bildirir (Çiftçioğlu, 1932: 61). Müellifin de belirttiği gibi, böylesi ihtimaller ancak Orhun yazıtları ile Dede Korkut dilinin iyice mukayese edilmesiyle tespit edilebilir. V.V. Bartolt, F.Köprülü, E. Abid, H. Araslı, O.Ş. Gökyay, M. Seyidov gibi Türkologların araştırma ve fikirlerine göre, Dede Korkut destanları 5.-7. Yüzyıllar arası oluşup vücuda gelmiştir (Nebiyev ve Karayev, 1999: 5). Orhun yazıtlarının ise 7.-8. yüzyıllarda yazıldığı kabul edilmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda iki eserin arasında dil yakınlığının bir akrabalıktan gelmesi muhtemeldir. Ancak, Dede Korkut kitabının 15. yüzyıl sonu 16. yüzyıl başları yazıya alınışı hesaba katıldığı zaman bu iki eserin arasındaki akrabalık çıkarımından daha çok Dede Korkut kitabının 5.-7.yüzyıllardan gelen dil öğelerini koruduğunu söylemek mümkün olabilir.

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde Dede Korkut ile ilgili son yazı ise yine “Dede Korkut kitabına dair” başlığı ile Zahir Sıtkı isimli bir edebiyat öğrencisine aittir. Bu yazının içeriği H. Nihal’in makalesinde belirtilen fikirlerinin devamı niteliğinde olduğundan aynı başlıkla yayınlanmıştır. Orhun yazıtları ile Dede Korkut kitabı arasındaki bazı benzeyişlere örnek vererek mukayese yapan müellif, makalesinde Kurt kültürünün iki eserde aynı şekilde ifade edilmesine dikkat çekmiştir. Kurt motifinin korkusuz, cesur özelliklerinin iki eserde de insana, özellikle de asker veya kahramanlara yüklenmesinin ve bu ifade şeklinin aynı edebî lisanda yapılmasının eserler arasındaki bağ ihtimalini artıracaklarını, hatta Dede Korkut’taki dilin Orhon yazıtlarının devamı olma ihtimalini güçlendirdiğini belirtmiştir. İkinci örnek ise yine iki eserde de görülen kalıplaşmış bir tabirdir. Orhon yazıtlarında “Çıgay budunığ bay kıldım, az budunığ öküş kıldım” (Fakir milleti zengin ettim, az milleti çoğalttım) ifadesi ile Dede Korkut’ta “Aç görsem toyurdım, yalıcık görsem tonattım” ifadeleri arasındaki dil ve üslup benzerliğine dikkat çekilmektedir. Yazısında büyük bir tetkik yapmak amacı olmadığını söyleyen müellif, Dede Korkut kitabında yukarıda verilen örneğe kitabın birkaç yerde daha rastlandığını ve bu durumun incelenmeye değer bir konu olduğunu belirtmiştir (Sıtkı, 1932: 374-375). Fakat ne yazık ki, Dede Korkut kitabı ile ilgili Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinin 1930’lu yıllarda dikkat çektiği bu konulara sonraki yıllarda da ne Türkiye’de ne de Azerbaycan’da yapılan tetkiklerde değinilmemiştir (Hasanova, 2015: 69).

2.2.1.2. Kaçak Nebi Destanı

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde makalelere konu edilen destanlardan sıra olarak ikincisi, Azerbaycan'ın Rus idaresine karşı yürüttüğü istiklal savaşı tarihinde oluşmuş ve bu tarih itibariyle büyük öneme sahip bir kahramanlık anlatısı olan Kaçak Nebi destanıdır. Destan, ortaya çıkış tarihi ve konusu gereği Ahmet Caferoğlu'nun dört sayıdan oluşan “Azerî Edebiyatında İstiklal Mücadelesi İzleri” başlıklı makalesinin üçüncü sayısında ele alınmış, destan hakkında bilgiler aktarılmış ve içerikle ilgili bazı örnek parçalar verilmiştir (Caferoğlu, 1932e: 361-371). Caferoğlu, bu destan üzerinde daha önceden çalışmış, konuyla ilgili çalışmasını M.E. Resulzade'nin yayınladığı *Azeri Türk* (1928-1930) dergisinin 1928 yılında çıkan on üçüncü sayısında yayınlamış ve destan hakkında daha geniş bilgi almak isteyenler için bu çalışmasını işaret etmiştir.

Azerbaycan'ın Çarlık Rusya İmparatorluğu tarafından istilas döneminde yabancı yönetimin zalim tutumundan rahatsız olan yerli ahali bu konudaki hislerini, zalim idareyi reddederek dağları mesken tutan vehalk tarafından “Kaçak” diye adlandırılan halk kahramanları etrafında oluşturdukları anlatılarla ifade etmişlerdir. “Kaçak Nebi” bu tip destanlar arasında Azerbaycan sahasında en meşhur ve en geniş alana yayılmış olanıdır.

Destan'a göre; Kaçak Nebi, 1850 yılında Azerbaycan'ın Zengezur mahallinde, Molla (Mollu) köyünde doğmuştur. Babasının adı Alı (Alo), annesinin adı Güzel (Gözel)'dir. Çiftçilik ile geçimini sağlamaya çalışan fakir bir ailede dünyaya gelen Nebi, ailesinin dar gelirine katkı sağlamak için çocukluk yaşlarından itibaren koyun ve kuzu çobanlığı yapmaktadır. Eşi ve destanın kadın kahramanı olan Hacer'le de çobanlık yaptığı yıllarda tanışmıştır. Her ikisinin kaçaklığı, evlenmelerine izin vermeyen aile üyelerine, yerli ve zalim ağalara baş kaldırıp birlikte dağlara kaçmaları ile başlamıştır. Gençlik yıllarında gözü pek, kuvvetli bir yiğit olan Nebi, vatan işgalinden önce sevdiği kadınla evlenmesine engel olan zalim köy ağaları ve bu ağaların yüzlerce eli silah tutan adamına karşı tek başına savaşıarak etrafında nam salmaya başlamıştır. Cesurluk ve yiğitlikte Nebi'den geri kalmayan Hacer de bu mücadelede büyük bir kahramanlık göstermiş ve sonunda bahsi geçen kahramanlar evlenmişlerdir. Tam mutlu olacakları sırada Azerbaycan topraklarını istila eden Çarlık Rusya İmparatorluğunun yerli halkın üzerine gelmeye başlaması ve destan

kahramanlarının kendilerine has cesaret ve yiğitlikleri, isyankâr ruhları onlara bundan sonraki hayatlarında da huzurlu yaşama fırsatı vermemiştir (Bergüşat, 1987). Ancak vatanlarının istiklali için harcadıkları çileli ve huzursuz hayat, onlara ölümsüzlüğü kazandırmış, Azerbaycan tarihi ve edebiyatında asla silinmeyecek bir yer tayin etmiştir.

Kendi hâlinde yaşayan bir Azerbaycan vatandaşı olan Nebi, istila ettiği Azerbaycan topraklarındaki köylü halkı zalimce idaresi altına almaya çalışan Çar yönetimine kendi güç ve yiğitliğiylebaş kaldıranilk yerli halk kahramanı olmuştur. Bu yönüyle Rus yönetiminin takibine alınan Nebi, bu tarih itibariyle kendisi ve halkına karşı uygulanan bu güce karşı silahlanmayı ve kendisine katılanlar ile güç birliği yaparak Rus idaresini zayıflatma yolunu seçmiştir. Destanın kahramanlık ve istiklal tarihi açısından önemli olan, bütün Azerbaycan’a yayılmasını sağlayan ve Ahmet Caferoğlu’nun da makalesine konu edilen kısmı, kahramanın hayatının bundan sonrasında ilgilidir.

Rus istilasına karşı istiklal mücadelesi başlatan Nebi, onlara yerini tespit etme fırsatı vermemek için dağlara çıkmış, savaşını buradan yürütmüştür. Rus güçlerinin hiç beklemediği anlarda köy ve şehirlere inerek düşmanın korkulu rüyası olmuştur. Nebi’nin bu mücadelesi, kısa bir süre içerisinde halk arasında büyük bir destek görmüştür. Çünkü Nebi’nin isyanı, halkın Rus hükümetine karşı kitle şeklinde açıktan açığa izhar edemediği isyanın tam aynısıdır (Caferoğlu, 1932e: 365). Kendisini çeşitli girişimlerle yakalamak isteyen Rus güçlerine sürekli ağır darbeler indiren Nebi’nin kahramanlıkları, halk içinde büyük bir umutla desteklenmiştir. Halk, milletin istiklal ruhunu daha çok canlandırmak için Nebi’nin faaliyetlerini destanlaştırarak kulaktan kulağa, dilden dile yaymaya başlamıştır. Caferoğlu’nun ifadesi ile Nebi’ye atfedilen evsaf hep Rusları düşürmek ve bu vesile ile millî ruhu yükseltmek içindir (Caferoğlu, 1932e: 366).

Makalede destanın kadın kahramanlarına da yer ayrılmıştır. Caferoğlu bu bölümde destan aracılığıylaAzerbaycan kadınının istiklal mücadelesi tarihindeki yeri üzerinde durmuştur. Destanda görüldüğü üzere, Nebi’nin eşi Hacer oldukça cesur, güçlü ve yiğit bir kadındır. Destanın içerisinde yer alan, halkın Hacer’in kahramanlığını ifade ettiği ve bugün dahi dillerde dolaşan dize de bunu doğrular niteliktedir: “Arvadı özünden goçak Nebi” (Karısı kendisinden de yiğit Nebi). Eşi Nebi’yi yakalamak

isteyen Rus güçlerinin başarısızlıkları, onları iyice acizleştirmiş ve Nebi'yi ailesine zarar vermekle tehdit ederek yakalama yolunu denemeye mecbur etmiştir. Bu doğrultuda Nebi'yi yakalamak isteyen Rus güçleri, Hacer'i esir almıştır. Caferoğlu, destanda bu durumla ilgili parçaları da makalesine eklemiştir. Tıpkı diğer Türk destanlarında olduğu gibi kadın kahraman bu zulümlere boyun eğmemiş, dik bir duruş sergilemiştir. Bundan sonra destanın iskeletini iki şahıs: “Nebi” ve “Hacer” teşkil etmektedir (Caferoğlu, 1932e: 368). Rus idaresinin Türk kadınına karşı zalim ve kötü tutumunun da açıkça görüldüğü bu olay, kadınlarına her zaman saygı ve sevginin en üst seviyesini layık gören Azerbaycan halkı tarafından daha büyük bir tepki ile karşılanmış, Çar rejimine karşı olan nefreti iyice arttırmıştır. Türk kültürünün kadına gösterdiği değerin bir örneği olan Kaçak Nebi destanı; Dede Korkut, Köroğlu gibi destanlarında da görüldüğü üzere, düşmana karşı yürütülen mücadelede kadını, erkek kahramanın en sadık dostu ve mücadele arkadaşı olarak tasvir etmiştir.

Azerbaycan halk edebiyatı örnekleri arasında istiklal mücadelesi tarihinin meydana getirdiği en büyük eserlerden biri olan Kaçak Nebi destanı, içeriğinde diğer Türk destanlarına benzer birçok motifbulundurmakla birlikte diğerlerinden bir hayli farklıdır. Bu farklılardan en büyüğü, Kaçak Nebi'nin ortaya çıkış tarihi ve gerçeğe yakınlık derecesidir. Kaçak Nebi destanı; tarih itibarıyla daha yakın bir dönemde ortaya çıkan, meydana geldiği coğrafya birebir Azerbaycan olan ve ülkenin tarihi açısından önemli hadiselerin gerçekleştiği bir devrin, Rus idaresinin Azerbaycan halkının bilincinden silmeye çalıştığı olayların mahsulüdür. Destan, bu sebeplerden dolayı *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde ele alınan halk edebiyatı örneklerinden biri gibi sırf istiklal konulu yazılarda incelenmiştir.

2.2.1.3. Deli Alı Destanı

Azerbaycan Yurt Bilgisi'nin ikinci cildinin yirmi üçüncü sayısında, derginin aktif yazarlarından biri olan Selim Refik, “Azeri Halk Edebiyatında 'Deli Alı' Destanı” başlıklı bir makale yayınlamıştır. Bu makalede konu edilen destan, Azerbaycan kahramanlık destanları içerisinde tarih açısından daha yakın bir dönemi ele almaktadır. Destanları iki kısımda tarif eden S.Refik'e göre, bazı destanlar Köroğlu gibi farklı coğrafyalarda teşekkül ederken “Kaçak Nebi” gibi destanlar ise sırf mahalli coğrafyada vücuda gelmiştir. Dolayısıyla, makalenin konusu olan “Deli Alı”

destanı da “Kaçak Nebi” destanı gibi mahalli coğrafyaya ait bir destan gibi ele alınmıştır.

Destanın kahramanı Alı hakkında kısa bir bilgi veren müellif, bu rivayeti Türkiye’deki bir diğer muhacir Azerbaycanlı Naki Keykurun’dan duymuştur (Refik, 1933a: 415). Bu rivayete göre Deli Alı, Gence ilinin Karasuçlu köyünde dünyaya gelmiştir ve oldukça iri yapılı, yakışıklı bir Azerbaycan gencidir. Çarlık Rusya döneminde, ilk Rus devrimi yıllarında (1905) 22 yaşındayken dağlara çekilip kaçak olmuştur. Deli Alı’nın yaşadığı döneme ait Tiflis’te yayınlanan kaynakları inceleyen Fahri Valehoğlu’na göre, Müslüman-Ermeni çarpışmaları üç Müslüman’ın öldürülmesiyle başlamış, Deli Alı bu haberi alarak dağlardan inmiştir (Valehoğlu, 2012: 282). Müslüman halkı katletmeye başlayan Ermeni çetelerine karşı koymak için kaçak olarak çıktığı dağlardan inen Deli Alı, etrafına topladığı üç bin Müslüman (Türk) köylü ile Ermeni çetelerine geçiş vermemiştir.

Bu olaylardan sonra Rus rejiminin gözleri, Alı’nın üzerinden hiç ayrılmamış, Rus komutanları her fırsatta onu yakalatmak istemişlerdir. Kendisini yakalamaya gelen Rus polislerini yiğitliği ile etkileyen destan kahramanı, bu memurlar tarafından Romanovlar ailesinin 300. yıl kutlamalarına davet edilip 3. Nikolay ile tanıştırılmıştır. Ruslarla Alı arasında bir süre barış olduktan sonra Rus komutanı Janderi, kendisinin uzun süredir yakalayamadığı Azerbaycan’ın başka bir kaçak kahramanı Nağı’yı yakalamasını Deli Alı’dan istemiştir. Alı bu teklifi Refik’in tabiri ile “namussuzluk” olarak görüp kati bir şekilde reddetmiştir (Refik, 1933a: 416). Bu hadiseden sonra Deli Alı, Ruslar tarafından tuzağa çekilerek öldürülmüştür.

S.Refik, Naki Bey’den duyduğu bu rivayet ile Deli Alı’nın hayatı ve kahramanlıkları hakkında kısa bir bilgi vermiştir. Refikin yazısında; Hümmet Alizade’nin 1929 yılında Bakü’de yayınlanan “Nağıllar” isimli kitabının ikinci cildinde Âşık Alesker’in ağzından toplanmış destan verilmiştir. S.Refik, destanın on birinci parçasında kendinden bahseden ve destanın asıl müellifi olan Âşık Alesker hakkında da bahsi geçen kitapta rastladığı bilgilere dikkat çekmiştir. Âşık Alesker’den, destan kahramanı Alı’nın muasırı, elli veya altmış yaşlarında iken 1921 yılında vefat eden Göyçay’lı bir saz şairi olarak bahsedildiği, kitaba istinaden okuyucuya aktarılmıştır. Âşık Alesker hakkında kesin bir bilgi vermekten imtina eden müellif, “Bu, bizim destanın şairi Ali Asker midir yoksa başkası mıdır? Bu hususta doğru ve sağlam bir

fikir söyleyebilmek için meseleyi katıyetle halledecek vesikaları elde edinceye kadar açık bırakıyorum” (Refik, 1932a: 419) ifadesini kullanmıştır. Refik’in Âşık Ali Asker ile ilgili “Nağıllar” kitabından aktardığı bilgilerin bir kısmının yanlış olduğunu belirtmek gerekir. Âşık Alesker, şimdiki Ermenistan sınırları içinde kalan Göyçe bölgesinde, tahminen 1821 yılında dünyaya gelmiştir. Deli Alı ile aynı dönemde yaşamıştır, ancak ondan yaşça oldukça büyüktür. 105 yıl gibi uzun bir ömür süren Âşık Alesker’in ölüm tarihi, 1926 olarak bilinmektedir.

2.2.1.4. Âşık Garip Destanı

Ahmet Caferoğlu, dergi yayın süreci boyunca destanlar konusunda da geniş bilgiler içeren yazılar yayınlamıştır. “Azeri Halk Edebiyatında “Âşık Garip' Destanı” başlığını taşıyan makale de bunlardan biridir. İki sayı halinde yayınlanan bu makalesinde neredeyse bütün Türk kavimlerinde meşhur olan Âşık Garip destanını inceleyen Caferoğlu, destanın ortaya çıkış noktasının Azerbaycan olduğunu, Türk halklarına ve diğer milletlere de buradan yayıldığını tespit etmeğe çalışmıştır.

Caferoğlu’na göre, Azerbaycan destanları arasında Köroğlu’dan sonra gelen en önemli destan, Âşık Garip destanıdır. Ancak Köroğlu destanı birçok kez incelenip yayımlandığı hâlde, Âşık Garip destanı hakkında birkaç küçük çaplı araştırmadan ileri gidilebilmiş değildir. Destanların birbiri ile benzerliği konusuna dikkat çeken Caferoğlu, ikisi arasındaki ortak motiflerden birisini şöyle açıklamıştır: “Eğer yanılmıyorsam, her iki destanın kahramanları, Azerbaycan’ı terkle sevgililerine Gürcistan’ın payitahtı Tiflis’te kavuşuyorlar ve aile hayatlarını kurabilmek için maddi gıdalarını Rum elinde, yani Türkiye’de buluyorlar” (Caferoğlu, 1934b: 246). Caferoğlu, bu açıklamasıyla bu iki destanın Azerbaycan’dan doğuşunu, üç ülke coğrafyasıyla ilgisini tespit etmiş, destanların ancak üç ülke rivayetlerinin de mukayesesi ile tamamlanabileceğini söylemiştir. Ancak destanın bu üç ülke dışında Uygur, Tatar, Özbek, Türkmen, Karapapak gibi birçok Türk halkı arasında yayıldığını, Gürcü ve Ermeni gibi milletler arasında da farklı varyantlarının olduğunu belirtmek gerekir.

Destanın ortaya çıkış coğrafyası konusunda görüş ayrılıkları oldukça fazladır. Ahmet Caferoğlu’na göre, Âşık Garip destanının ortaya çıkış noktası kesinlikle Azerbaycan’dır. Makalesinde yer verdiği varyanta göre de Âşık Garip, Tebrizlidir ve

asıl adı Resul'dür (Caferoğlu, 1934b: 247). Türkmen ve Uygur varyantında ise destanın başkahramanı ÂşıkGarip, Diyarbekir'de Hasan adında bir vezirin oğlu olarak dünyaya gelmiştir (Köse ve İnayet, 1996). Bu motif, Kazan Tatarları arasında yaygın olan “Şahsenem ve Garip” varyantında da aynıdır (Atnur, 2017: 152). Destanın Borçalı ve Tiflis imgesi üzerine araştırma yapan Şureddin Memmedli'ye göre, Âşık Garip destanının birçok varyantında Garip, Tiflislidir, Tiflis ve çevresinde yaşamıştır (Memmedli, 2012: 123). Bütün bu görüşlerden anlaşılacağı üzere, Âşık Garip destanı neredeyse bütün Türk halkları tarafından benimsenmiş ve millî değer olarak yüzyıllar boyunca yaşatılmıştır.

Bu destanın tamamlanması ve ortaya çıkış noktasının tespiti, Ahmet Caferoğlu'nun dediği gibi, üç ülke rivayetlerinin mukayesesi ile değil, daha birçok ülke rivayetlerinin mukayesesi ile mümkündür. Destanın her varyantının kendi içerisinde birçok varyanttan oluştuğu da düşünüldüğünde, bütün bu metinlerin mukayesesi ile Âşık Garip destanının tamamlanması konusu, çok büyük bir araştırma ve zaman isteyen bir çalışma olarak araştırmacıyı beklemektedir.

Ülker Aliyeva'ya göre, Âşık Garip destanınınAzerbaycan'da beş varyantı bulunmaktadır. Bu varyantlardan biri de Ahmet Caferoğlu'nun makalesinde kaynak olarak kullandığı Mahmudbeyov'un Âşık Oruç'tan derleyerek kaleme aldığı, 1892 yılında *Smompk* dergisinin 13. cildinde yayınlanan varyanttır (Aliyeva, 2014: 103). Caferoğlu, bu kaynağı ufak transkripsiyonlar dışında orijinal olarak makalesinde yayınlamış ve destanda anlatılan olayları yer yer açıklamıştır. Bu varyantın lehçe unsurlarını korumak bakımından çok eksik olduğuna dikkat çeken Caferoğlu, müellifin Osmanlı lehçesine yakın bir lehçe ile eseri yazıya aldığını söylemiştir. Bu tenkitlerin yanı sıra makalesinde kullandığı varyantın ilerleyen zamanda diğer rivayetlerin tamamlanmasında büyük öneme sahip olduğunu da belirtmiştir.

Makalesinde destanın ortaya çıkış noktasının Azerbaycan olduğu fikrini birçok kez tekrarlayan Caferoğlu, bu fikrini Âşık Garip destanının Köroğlu destanıyla benzerliğinden yola çıkarak sağlamlaştırmaktadır. Caferoğlu'na göre, bu destanlar motifleri ile âdeta bir diğerinin aynısıdır (Caferoğlu: 1934b: 246). Azerbaycanlı edebiyatçıMemmed HüseyinTahmasib'e göre ise Âşık Garip destanı, Dede Korkut kitabının “Kam Büre Beg Oğlu Bamsı Beyrek”hikâyesinden etkilenilerek yaratılmıştır (Tahmasib, 1972: 216). İki destan arasındaki en büyük benzerlik

gösteren motifin, destanlarda erkek kahramanların kendi sevgilisinin düğününe yetişmesi olduğunu açıklayan büyük araştırmacı, fikrini iki destan arasındaki on sekiz ortak motifi tespit ederek pekiştirmiştir. Bu ortak motiflerin sayıca fazlalığına bakıldığında, Tahmasib'in Âşık Garip destanının ortaya çıkış noktasını tespit etme konusundaki başarısının daha etkili olduğu söylenebilir.

2.2.2. Âşıklar

Âşık sanatı, yüzyıllar önce Dede Korkut kitabında ozanlar aracılığıyla yaşamış, 15. yüzyıldan sonra âşıklar vasıtası ile varlığına devam etmiştir. Bu yüzden Azerbaycan edebiyat tarihinin en değerli kolu olan âşıklık geleneği en az Dede Korkut kitabı kadar kadim ve yine en az onun kadar derindir. Halk dili ve üslubunu kullanan bu sanat, millî değerlerinin en coşkulu şekilde yaşatıldığı edebî tür olmuştur. Çoğunluğu muhacir Azerbaycanlılardan oluşan ve gayesi, Azerbaycan folklor ve edebiyatının gün yüzüne çıkmamış meselelerini araştırarak millî değerleri korumak olan *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi, âşık edebiyatı üzerine pek çok araştırmalar yapmıştır. Derginin yöneticisi Ahmet Caferoğlu, ayrıca M. Sadık San'an, M. Şakir Ülkütaşır, Selim Refik ve M. Fahreddin Mirzâde gibi isimler, Azerbaycan âşık edebiyatı ile ilgili yayınladıkları makalelerle derginin bu amacını yerine getirmesi için ellerinden gelenin fazlasını yapmaya çalışmışlardır. Ozan- Âşık sanatının Bu müellifler arasında Ahmet Caferoğlu'na, konuya hizmetiyle ilgili özel bir yer ayırmak gerekmektedir. Âşık sanatını yalnız edebî açıdan değerlendirmeyen Caferoğlu, sahip olduğu derin dil bilgisiyle âşık edebiyatındaki örnekleri birkaç açıdan ele alarak âşıkların ve eserlerinin asıl değerlerinin anlaşılmasına büyük katkıda bulunmuştur. Ayrıca, Ahmet Caferoğlu'nun 1930'lu yıllarda dergide Türkiye'ye ve dünyaya tanıttığı âşıklardan bazıları, o yıllarda henüz kendi vatanları Azerbaycan'da pek tanınmıyor, hayatları ve sanatları fazla bilinmiyordu (Hasanova, 2015: 71). Azerbaycan'ı yönetim himayesi altına alan Sovyet Rusya'nın karakterini çok iyi tanıyan Caferoğlu, bu rejimin tarih, kültür ve folklor gibi konularda gerçekleri saptırmaya çalıştığını çok iyi biliyordu. Bu yüzden henüz Azerbaycan'da olduğu zamanlarda âşıklarla ilgili derlemeye başladığı edebî notlarını, büyük kütüphanelerde yaptığı araştırmalarla da pekiştirerek yayınlamaya başlamıştır. Sovyetlerin ağır sansür ve baskı uyguladığı, folklor ve kültür değerlerini pantürklük

saydığı yıllarda, Caferoğlu muhacerette birçok Azerbaycan edebî değerini ilk ortaya çıkaran kişi olmuştur.

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde Âşık Kurbanî, Âşık Abbas Tufarganlı, Pir Sultan Abdal, Nigaristanlı Âşık Sadık, Sarı Âşık, Âşık Evek gibi âşıkların hayatı hakkında bilgi verilmiş ve eserleri incelenmiştir.

2.2.2.1. Âşık Kurbanî

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde hakkında bilgi verilen ilk âşık, Kurbanî'dir. "Azerbaycan Saz Şairleri" başlıklı makalesinde, Âşık Kurban ve Deherkanlı Âşık Abbas isimli iki âşığın halk ağzından derlenmiş şiirlerinden bölümler veren makale müellifi, Mehmet Sadık San'andır. M. Sadık San'an, haklarında fazla malumat bulunmayan bu âşıkların şiirlerinin tetkikinin onlar hakkında daha çok bilgiye ulaşılabileceğini yazmıştır. Bu makale, Azerbaycan muhaceret yayınlarında bu iki âşık hakkında bilgi veren ilk makedir (Barmanbay, 2020a: 4).

M. Sadık San'an, âşığı şiirlerinden de malum olan Kurbanî adı ile değil Âşık Kurban diye takdim etmiştir (Hasanova, 2015: 75). Aslında M. Sadık'ın makalesinde yer verdiği bu âşık, Azerbaycan'da 16. yüzyıl başlarında Şah İsmail Hatai devrinde yaşamış ve Dirili mahlası ile tanınan Dirili Âşık Kurbanî'dir (Yıldırım, 1984: 14). Âşığın bu dönemde yaşadığı, müellifin Kurbanî'nin şiirlerinden verdiği birinci kesitte de görülmektedir. M. Sadık'ın âşığın adını Kurban olarak takdim etmesinin sebebi, bize göre makalede görülen üçüncü şiirde âşığın kendisinden Kurban diye bahsetmesidir.

Yazarın makalesinin giriş kısmında kendisinin de belirttiği üzere, halkın ağzından not ettiği parçaların bir yerde kaydedildiği hakkında bilgisi yoktur, ayrıca şiirlerin hangi asra ait oldukları da tabii belli değildir (San'an, 1932: 55). Bu cümleden, M. Sadık'ın makalede bahsettiği âşıklar ve şiirleri üzerine henüz derinlemesine bir incelemesi olmadığı belli olmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında, halk ağzından toplanan bu şiir ve destan kesitlerinin bir biri ile karıştırılmış olması doğaldır. Âşıkların Türk milleti için ne kadar değerli olduğundan makalesinin giriş kısmında bahseden müellif, bu hususta yazısında Azerbaycan'da o dönem yeteri kadar araştırılmayan ve unutulmakta olan âşıklardan ikisi üzerine dikkatleri çekmiştir.

Dergide Âşık Kurbanî ile ilgili kaleme alınan ikinci yazı ise M. Şakir Ülkütaşır'a aittir. Yazı, “Âşık Kurbanî'nin Üç Manzumesi” başlığı ile yayınlanmıştır. Müellif, M. Sadık'ın makalesi münasebetiyle derlediği halk edebiyatı örnekleri arasında bulunan ve Âşık Kurbanî'ye ait olduğunu düşündüğü üç koşmayı takdim etmiş, âşığın ismi üzerinde kısaca görüşler belirtmiştir. M. Şakir ilk önce bulduğu cönkte koşmaların Âşık Kurbanî başlığı altında verildiğini vurgulamıştır (Şakir, 1932a: 167). Daha sonra isim konusunda birkaç değerlendirme daha yapan müellif, yine derginin aktif yazarlarından biri olan M. Ragıp Kösemihalzade'nin “Şarki Anadolu Türkü ve Oyunları” kitabında görülen Hak Âşığı Kurbanî isimli şairin “şah memleketi” ifadesi nedeniyle kendi bahsettiği âşıkla aynı kişi olabileceğini söylemektedir. Son olarak bu isim farklılığının lehçeden kaynaklanması ihtimalini gösteren M. Şakir, âşığın adının halk arasında Azerbaycan'da Kurban, Şarki Anadolu'da Kurbanî olarak kullanıldığını belirtmiştir.

2.2.2.2. Âşık Abbas Tufarganlı

Türkiye'de Âşık Abbas Tufarganlı hakkında ilk bilgi veren kişi, Mehmet Sadık San'an'dır (Hasankızı 2011: 56). Mehmet Sadık'ın dergideki “Azerbaycan Saz Şairleri” adlı makalesinde âşığın hayatı ile ilgili rivayetler ve bazı şiirleri verilmiştir. San'an makalesinde Âşık Abbas Tufarganlı'nın mahlası olan “Tufarganlı” isminden “Deherkanlı” diye bahsettiği görülmektedir. Daha sonra Ahmet Caferoğlu'nun Âşık Abbas ile ilgili makalesinde bahsedeceği üzere, M. Sadık'ın bu ismi tercih etmesinin sebebi âşığın doğduğu yer ile alakalıdır. Makalede Âşık Abbas'ın bir şiiri ve günümüzde de Azerbaycan halkı arasında bilinmekte olan, “Abbas ve Gülgez” destanından bir bölüm verilmiştir. Bu destan Tebriz'in üstat âşıklarından Abbas Tufarganlı'nın hayatı ve yaratıcılığı üzerine kurulmuştur (Maşallahgızı Abbasova, 2017: 8). Yalnız makale müellifinin verdiği bu destan parçasının ilk dördlüğü, Âşık Abbas'a değil Kurbanî'ye aittir (Barmanbay, 2020a: 49). M. Sadık'ın geniş bir tetkik amacıyla olmadığı, makaledeki yanlışlığın şiir parçalarının halk ağzından toplanmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Amacı, unutulmakta olan saz şairleri üzerine dikkat çekmek olan M. Sadık'ın bu makalesinden sonra dergide âşıklarla ilgili birçok makale yayınlanmasından hedefine ulaştığı görülür.

Âşık Abbas ile ilgili ikinci makale, Ahmet Caferoğlu tarafından derginin üçüncü sayısında yayınlanmıştır. “16. Asır Azeri Saz Şairlerinden Tufarganlı Abbas” başlıklı

makalesinde ilk önce âşığın ismi hakkında bilgi veren Caferoğlu, Tufargan isminin âşığın doğduğu Tebriz ve Marağa şehirleri arasında yerleşen Dixarkan köyünden geldiğini belirtmiştir. M. Sadık'ın bu ismi Deherkanlı olarak göstermesinin yanlış olmadığını da belirten Caferoğlu, kendisinin halk ağzında bilinen Tufargan tabirini kullanmayı uygun gördüğünü söylemiştir (Caferoğlu, 1932a: 97).

Âşık Abbas'ın yaşadığı dönemle ilgili de malumat veren Caferoğlu, ilk önce şairin kendi şiirlerinden yola çıkarak âşığın şiirlerinde Şah Abbas ve Vezir Allahverdi adında iki isimden bahsedildiğini ve bu ismin birincisinin 1587-1628 yılları arasında yaşadığının tespit edilebildiği bilgisini vermiştir. Ancak daha sonra incelediği iki yabancı kaynaktaki Şah Abbas ile ilgili bilgileri esas alan Caferoğlu, âşığın 15. asır sonu ile 16. asır başları arasında yaşadığı görüşüne varmıştır. Fakat Âşık Abbas hakkında ilerleyen yıllarda yapılan araştırmalarda, Caferoğlu'nun belirttiği birinci ihtimalin doğru olduğu, âşığın 16. yüzyılın sonu - 17. yüzyılın başlarında yaşadığı ortaya çıkmıştır.

Makalenin bundan sonraki bölümünde “Abbas ve Gülgez” destanının Gence varyantını aktaran Caferoğlu, elindeki metnin İran ve Kuzey Azerbaycan sahasında yaygın olduğundan dil açısından karışık olabileceğini söylemiştir. Eserin Tebriz lehçesine ait unsurları da içinde barındırdığını, ancak Gence lehçesi üzerine kurulduğunu, bu yüzden de metnin içerisinde iki lehçenin muhafaza edildiğini belirtmiştir. Makalede halk arasında bilinen rivayetlerden aktarıldığı üzere Âşık Abbas'ın nasıl âşık olduğu anlatılmış, daha sonra aktarılan destan bu rivayete bağlı şekilde gelişmiştir.

Şelale Hasanova'ya göre; Caferoğlu'nun naklettiği bu destanın ufak bazı farklılıklar ile normalde bilinen destana büyük derecede benzerlik göstermektedir. En büyük farkı, kadın karakterin isminin Peri olmasıdır (Hasanova, 2015: 74). Destanın erkek başkarakterinin Âşık Abbas olduğunu daha önce belirtmiştik, buna ek olarak halk arasında bilinen destanlarda çoğunlukla kadın karakterin ismi de Gülgez'dir. Bu destanın Kuzey Azerbaycan'da toplam üç, Güney Azerbaycan'da ise beş varyantı bulunmaktadır (Maşallahgızı Abbasova, 2017: 8). Ahmet Caferoğlu'nun verdiği bu metnin, destanın hangi varyantının olduğu veya farklı bir varyant olması ihtimali ayrıca bir araştırma konusudur.

2.2.2.3. Pir Sultan Abdal

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde âşıklarla ilgili makaleler arasında derginin 2.cilt 14.sayısında M. Şakir Ülkütaşır'ın "Pir Sultan'ın Basılmamış Üç Nefesi" başlıklı bir makalesi yayınlanmıştır. Müellif, bu makalede Pir Sultan'ın hayatıyla ilgili daha önceden detaylı bir araştırma yapmıştır. Ülkütaşır, Bektaşî edebiyatına ait birçok cönklerden topladığı muhtelif parçalar arasında Pir Sultan'ın on beş şiirinin bulunduğunu ve bu şiirlerden üçü hariç hepsinin Ergün'ün "16.asır Saz Şairlerinden Pir Sultan Abdal" eserinde bulunduğunu belirtmiştir (Şakir, 1933a: 75). Makalede, derginin aktif yazarlarından biri olan Sadettin Nüzhet Ergün'ün kitabında yer almayan üç Pir Sultan Abdal şiiri yayınlanmıştır.

M. Şakir Ülkütaşır'ın makalesinde açık bir şekilde ifade edilmese de Pir Sultan'ın yaratıcılığının Azerbaycan edebiyatıyla ilgisi de açıklanması gereken konulardandır. Bu duruma açıklık getirmesi açısından şairin hayatı ve yaratıcılığı hakkında elde edilen bilgilere bir göz atmak gerekmektedir.

Abdulkaki Gölpınarlı'ya göre Pir Sultan, Azerbaycan coğrafyasındaki en büyük devletlerden olan Safevî devrinde, Şah İsmail(Hataî)'in oğlu Şah Tahmasib (1524-1576) döneminde yaşamış ve Safevî devleti namına Osmanlı devletine karşı bir isyan tertip etmiştir (Gölpınarlı, 1969: 6). Ancak belirtmek gerekir ki, Pir Sultan kendi şiirlerinde Yemen kökenli olduğunu söyler. Buna ek olarak Boratav gibi âlimler onun Sivas'ta doğduğunu belirtmiştir (Boratav, 1940: 408). Alevi-Bektaşî şairi olan Pir Sultan'ın Şiilik mezhep ve edebiyatının öncülerinden olan Azerbaycan devlet yöneticisi ve büyük şairi Şah İsmail Hataî'nin yaratıcılığında etkilenmiş olması muhtemeldir. Şiirlerinde Safevî taraftarlığı sıkça görülen Pir Sultan'ın, Kızılbaşlık (Şiilik) inancına sahip bu yöneticileri Alevilik inancına yakın görmesinden olsa gerek, çokça övdüğü görülmektedir. P. Naili Boratav'ın "Alevilerin İran Şah'ını daima hürmetle andıkları ve ona dayandıklarını" (Boratav, 1940: 409) söylemesi, bu durumu daha iyi açıklamaktadır. Bütün bu bilgiler doğrultusunda Pir Sultan'ın 15.-16. yüzyıllar Azerbaycan edebiyatının ideolojisinden etkilendiğini söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında makaledeki şiirler, 15.-16.yüzyıl Azerbaycan Halk edebiyatının ideolojisini ve bu edebiyatın Anadolu'daki izlerini görmek açısından önemlidir.

2.2.2.4. Nigaristanlı Âşık Sadık

Derginin 24. sayısında Selim Refik tarafından “Nigaristanlı Âşık Sadık’ın Bir Şiiri” başlıklı küçük bir makale yayınlanmıştır. Müellif, burada aşığın, aslı Paris Millî Kütüphanesinde bulunan, kopyası İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü kütüphanesinde yer alan “Köroğluname” eserinden bir şiirini nakletmiştir. Bu varyantın Sadık isminde biri tarafından yazıldığını belirten Selim Refik, bu halk romanında geçen bu şiirde Azerbaycan Türkçesinin belirgin olarak görüldüğüne dikkat çekmiştir. Pertev Naili Boratav, Selim Refik’in esas aldığı bu metni “Köroğlu Destanı” kitabında “Chodzok’un Tercüme Ettiği ve Aslı Paris Kütüphanesi’nde Bulunan Azeri Rivayeti (Paris)” başlığı ile yayınlamıştır (Boratav, 1984: 21-28).

Bahsi geçen “Köroğluname” eserinin 1750 yılında yazıldığını Ahmet Kutsi(Tecer)’in *Halk Bilgisi Mecmuası* dergisinde yayınlanan yazısından tespit eden Refik, bu bilgi doğrultusunda eserin sonunda bulunan bu şiirin, sonradan eklenmediği takdirde 18.yüzyılın birinci yarısında yazıldığını gösterdiğini belirtmiştir (Refik, 1933b: 435). Nigaristanlı Âşık Sadık hakkında elinde başka bir bilgi bulunmayan ve bu durumdan üzüntüduyan Refik, makalesiyle aşığın hayatı ve şiirlerinin tetkiki konusunda bir adım atmaya çalışmıştır.

Âşığın mahlas olarak kullandığı ve bir yerleşim yerine aitliği bildirilen “Nigaristanlı” kelimesi incelendiğinde, günümüzde böyle bir coğrafi mekânın olmadığı görülmektedir. Ancak, Tahran’da bulunan Sadabad Sarayı içerisinde Nigaristan adını taşıyan bir sarayın olduğu bilinmektedir. Sarayın İran’da inşa edilmiş olması, âşığın kaleme aldığı şiirde Azerbaycan dil özelliklerinin görülmesi ve İran’da Azerbaycan Türklerinin yoğunlukla yaşadığı gibi bilgiler, Âşık Sadık’ın Güney Azerbaycanlı bir âşık olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Bu sarayın İran Şahı Feth Ali döneminde (1797-1834) inşa edilmiş olması ve “Köroğluname” eserinin yazılış tarihi gibi ipuçları, Âşık Sadık’ın yaşadığı dönem hakkında tahmin yürütmeyi mümkün kılarsa da, Refik’in makalesinde de belirtildiği üzere, şiirin esere sonradan eklenmiş olması ihtimali bu konuda kesin bir bilgi vermeyi imkânsız hâle getirmektedir.

Şureddin Memmedli; Nigaristanlı Âşık Sadık’ın 18.-19. yüzyıl şairi Tiflisli Mehmed Sadık Bey Yadigaroglu olabileceği ihtimalini ortaya koymuştur (Memmedli 2018: 87). Memmedli’nin ortaya koyduğu bu ihtimal de göz önünde

bulundurulduğunda, Nigaristanlı Âşık Sadık'ın kimliğinin tespitiyle ilgili detaylı araştırmalara ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

2.2.2.5. Sarı Âşık

Azerbaycan âşıkları arasında oldukça önemli bir yere sahip olan Sarı Âşık, *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde yine bir muhacir Azerbaycanlı Mirzâde Mustafa Fahreddin tarafından gündeme getirilmiştir. Derginin 3. cilt 29. sayısında “Azeri Âşıklarından Sarı Âşık” başlığıyla yayınlanan makalenin müellifi Mirzâde, âşığın şiirlerinden ve bazı rivayetlerden tespit edilebilen numunelerle âşık hakkında bilgi vermiştir. Bu makale, yazarın kendine özgü tarzıyla ele alındığı gibi, bugün Sarı Âşık'la ilgili kabul edilenlerin dışında bilgiler barındırmaktadır. Belirtmek gerekir ki, hâli hazırda âşığın ismi, yaşadığı dönem, nereli olduğu gibi konular üzerinde birbirinden farklı birçok karşıt görüş mevcuttur. Öncelikle ele aldığımız bu makalenin Türkiye’de Sarı Âşık’la alakadar ilk çalışma olduğunu belirtmek gerekir. Makale, müellifin kendi soyunun da mensup olduğu Mir Hamza Nigârî hakkındaki araştırmalarında rastladığı bilgilerin toplamından çıkarılmıştır.

İlk olarak âşığın yaşadığı dönem hakkında bilgi veren Mirzâde Mustafa Fahreddin, Sarı Âşık'ın altı yüzyıl önce yaşadığını belirtmiştir. Makalenin yazıldığı tarih dikkate alındığı zaman bu yıllar, 14. yüzyılın ilk yarısına denk gelmektedir. Azerbaycan’da âşık üzerine yapılan araştırmalarda yaşadığı dönem hakkında birçok farklı görüş olmasına rağmen, onun tahminen 17. yüzyılda yaşadığı kabul edilmiştir. Bunun sebebi, 1927 yılında âşığın mezarı üzerine inşa edilmişkümbeti inceleyen arkeologlarınbu kümbetin 17. yüzyıla ait olduğunu tespit etmesiyle ilgilidir (Hasanova, 2015: 79-80). Kümbetin mezar üzerine sonradan yapılması ihtimali göz önünde bulundurulduğu zaman, âşığın yaşadığı dönem hakkında henüz kesin bir bilgiye ulaşılamamış olduğu gerçeği de tekrar ortaya çıkmaktadır.

Mirzâde, Sarı Âşık'ın ismini “Nebi” olarak göstermiş, bu ismin kendi deyişlerinden anlaşıldığını söylemiştir (Mirzâde, 1934c: 166). Makalede, âşığın şiirleriyle ilgili örnekler verilen yerde “Adını Bildiren Kısım” başlığı altında bu şiir verilmiştir:

Aşıqın Nebi'dir adı

Gam beni ne budadı.

Ad menim yar özgening

Neylerem Nebi dadı (Mirzâde, 1934c: 178).

Bu şiir, Azerbaycan edebiyatı kaynaklarında da küçük farklılıklarla bulunmaktadır. Ancak Azerbaycan’da âşîğın hayatı ve yaratıcılığı üzerine araştırma yapan çoğu edebiyatçı, bu şiiri esas almayarak âşîğın adı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Azerbaycan’da yapılan folklor araştırmaları sonucunda Sarı Âşık’ın ismi hakkında Abdulla, Garip, Yetim, Kurban Ali gibi farklı görüşler ortaya çıkmıştır (Barmanbay, 2020a: 7).

Âşîğın mezarı hakkında detaylı bir bilgiye sahip olan Mirzâde’nin “aklımda kaldığına göre” ifadesinden, kendisinin burayı ziyaret ettiği ve incelediği anlaşılmaktadır. Mezarın bulunduğu noktayı da tarif eden müellif, yine Mir Hamza Nigârî’nin doğduğu Cicimli köyünü tarifi içine katarak anlatmıştır. Mirzâde’nin anlattığı nokta, bu günde bütün ilgililer tarafından bilindiği gibi, Azerbaycan sınırları içerisinde kalan Karabağ şehrinden geçen Hakârî ırmağının kenarındadır. Mezarlığın etrafını, üzerine inşa edilen kümbeti de gayet açık tarif eden Mirzâde, bu mezarlığın Müslümanlar tarafından her yılın Mart ve Nisan aylarında ziyaret edildiğini, hatta Hristiyanların da burada kendi ibadetlerini yerine getirmek üzere âşîğın ruhunu andıklarını söylemiştir (Mirzâde, 1934c: 176-177). Seyit Mir Hamza Nigârî’nin âşîğa hitap şekli, âşîğın mezarının ziyaretgâha çevrilmesi gibi etkenler, “hak âşîğı” Sarı Âşık’ın tekke kökenli ozan olduğuna işaret etmektedir (Barmanbay, 2020a: 9).

Sarı Âşık’ın hayatıyla ilgili rivayetten bir kesit veren Mirzâde, ilk önce âşîğın Yahşı isminde bir kadınla sevgili olduğunu, birbirlerini sevmelerine rağmen kavuşamadıklarını anlatır. Yine rivayete göre; bu iki sevdalı öldükten sonra, Sarı Âşık’ın vasiyeti üzerine Yahşı, kibleye, Sarı Âşık ise Yahşı’ya doğru çevrilerek bir birilerine yakın bir şekilde gömülmüşlerdir. Bu olaya Azerbaycan coğrafyasında “Yahşı ile Âşık” destanında rastlanmaktadır. Efendiyev’e göre Sarı Âşık’ın Yahşı’ya aşkı gerçektir ve destan ilk olarak Sarı Âşık’ın kendisi tarafından oluşturulmuştur (Efendiyev, 2013: 309). Yüz yıllardır halk dilinde yaşayan bu destan, bir diğer Azerbaycan âşîğı Lala’nın “Yahşı ile Yaman” destanıyla büyük derecede benzerlik göstermektedir. Bu iki âşık ve destan üzerinde detaylı incelemelere imza atan Pirsultanlı’ya göre; Sarı Âşık, Lala’nın “Yahşı ile Yaman” destanındaki Lala’nın annesi olan Yahşı’dan ve Lala’nın kendisinden etkilenecek sevdiği kadını Yahşı diye

adlandırıp bu destanı oluşturmıştır (Pirsultanlı, 2011: 20). Verilen bu bilgilerden anlaşıldığı üzere ancak her iki destanın da ortaya çıkış tarihlerinin ve hangisinin daha önce oluştuğunu söylemek henüz mümkün değildir. Bize göre; Sarı Âşık'ın yaşadığı dönem hakkında verilen bilgilere bakıldığı zaman “Yahşı ile Âşık” destanı “Yahşı ile Yaman” destanından daha önceki bir döneme aittir. Bu netice ile destanın asıl varyantının “Yahşı ile Âşık” olduğunu söylemek mümkündür.

Mirzâde'nin Sarı Âşık'ın ölümü üzerine anlattığı rivayette, âşığın vasiyeti üzerine cenaze namazı, Mir Hamza Nigârî'nin en büyük dedesi, Mir Akabâlî diye tanınan Şeyh Hacı Muhammed Şemseddin tarafından kıldırılmıştır (Mirzâde, 1934c: 177). Bu bilgiler ışığında Sarı Âşık'ın Mir Akabâlî ile aynı devirde yaşadığı, ona büyük sevgi ve saygı duyduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgi, Sarı Âşık'ın yaşadığı dönemle ilgili büyük ipuçlarını da içinde bulundurmaktadır. Mir Seyyid Akabâlî hakkında oldukça geniş bilgilere yer veren Afina Barmanbay'ın çalışmasından anlaşıldığı üzere, Mir Hamza Nigârî'nin büyük dedesi olan Akabâlî, peygamber soyundan olup bu nesil, 13. yüzyılda Karabağ'a göç etmiştir (Barmanbay, 2017: 38). Bu isimlerin yaşadığı döneme tekrar dikkat çekmek gerekirse, Mirzâde'nin makalesinin başlangıcında Sarı Âşık'ın yaşadığı dönem için altı yüz yıl öncesine işaret etmesi ve yazısının sonuna doğru onun Mir Akabâlî ile aynı devirde yaşadığını gösteren rivayet, bu iki önemli ismin 14. yüzyılda yaşamış olması ihtimalini ortaya çıkartmaktadır. Bu ve daha birçok teorilerle Sarı Âşık'ın çoğunluk tarafından kabul edildiği gibi 16. yüzyılda değil, 13. yüzyıldan sonra, 14-15. yüzyıllar arasında yaşadığını iddia eden Afina Barmanbay'ın bu düşüncesini ikna edici buluyoruz (Barmanbay, 2017: 42-43). Diğer yandan Mir Akabâlî'nin 14.yüzyılda yaşamış olması ihtimalinin daha fazla olması gerçeği göz önünde bulundurulduğu zaman, bahsi geçen rivayetin Sarı Âşık'ın 14.yüzyılda yaşadığını gösterdiğini söylemek mümkündür.

2.2.2.6. Âşık Evek

Azerbaycan Yurt Bilgisidergisinde haklarında özel bir makale yayınlanmasa da birçok Azerbaycan âşığı makalelerde anılmış, bazılarının şiirleri verilmiştir. Bu âşıklardan birisi de Azerbaycan âşık edebiyatının az bilinen isimlerinden Âşık Evek'tir. Ahmet Caferoğlu'nun “Azerî Edebiyatında İstiklal Mücadelesi İzleri” (Caferoğlu, 1932e: 361-371) makalesinin üçüncü sayısında Âşık Evek'in

Azerbaycan'ın Rus istilasına karşı yürüttüğü istiklal mücadelesi tarihini konu alan birçok şiiri verilmiştir.

Caferoğlu, bu şiirleri Azerbaycanlı edebiyatçı Veli Hulufu'nun 1927 yılında Arap alfabesiyle Bakü'de yayınladığı “El Âşıkları” kitabından aldığını belirtmiştir. Bahsi geçen kitabın 2013 yılında Latin alfabesi ile yayınlanan içeriğine bakıldığı zaman, Veli Hulufu kitabında birçok Azerbaycan aşığına ait şiir parçaları, Azerbaycan'ın büyük âşıklarından Âşık Hüseyin Şemkirli'nin biyografisi ve ona ait olan “Reyhan” destanını bulundurmaktadır. Kitabın içerisinde bulunan Âşık Hüseyin Şemkirli'nin hayatı ve kendisine ait olan Reyhan destanı Âşık Evek'in dilinden toplanmıştır. Belirtmek gerekir ki, Azerbaycan halk edebiyatı alanında derlemeler yapan Veli Hulufu'nun âşıklar ve halk hikâyeleri üzerine yayınladığı çok sayıda kitabı bulunmaktadır.

Kitapta Âşık Evek'in de kısa bir biyografisi verilmiştir. Yukarıda bahsi geçen V. Hulufu'nun kitabına göre, Azerbaycan'ın büyük aşığı Hüseyin Şemkirli'nin birçok Ermeni öğrencisi olmuştur, bunlardan birisi de Âşık Evek'tir. Ermeni asıllı Âşık Evek, Azerbaycan'ın Şemkir şehrinin Çardaklı köyünde 1879 yılında fakir bir ailede dünyaya gelmiştir (Hulufu, 2013: 18). Küçük yaşlarda anne ve babasını kaybeden âşık, uzun yıllar çobanlık ve işçilik yapmış, âşıklık yapmaya da bu işlerle meşgul olduğu sırada, 18 yaşındayken başlamıştır. Evek, başka âşıklar gibi Türk toplumu arasında bilinen birçok halk hikâyesini öğrenmiş, siyasi önem teşkil eden şiirlerinden başka, güzellmeler, divani ve başka konularda şiirler söylemiştir (Hulufu, 2013: 18). Yaşadığı bölgede meşhur bir âşık olan Evek, özellikle köylü halkı zor duruma düşüren Rus baskısını sürekli dile getirmesiyle ün kazanmıştır. Âşığın Rus – Japon (1905), Rus – Alman (1914) savaşlarında ve 1917 yılında gerçekleşen Rus devrimini konu alan şiirlerinde Rus yönetiminin kaybını arzulama teması dikkat çekmektedir. Bu şiirlerden Rus – Japon savaşı sırasında söylediği şiir, Caferoğlu'nun makalesinde sunulmuştur (Caferoğlu 1932e: 369-371).

2.2.2.7. Diğer Âşık ve El Şairleri

Dergide yukarıda adı anılan âşıkların yanı sıra başka Azerbaycan âşık ve el şairlerine de şiirleri ile birlikte yer verilmiştir. Bu isimleri gündeme getiren müellif ise âşık ve el şairlerini “Rus istilasının en kahhar ve inatçı düşmanı”, “Düşmana karşı mahallî

yiğitleri, kahramanları methetmekle sağlam ve milliyetperver bir nesil yaratan insanlar” olarak gören Ahmet Caferoğlu’dur (Caferoğlu, 1932e: 368-369). Azerbaycan’ın Ruslar tarafından işgalinin edebiyat örneklerini tetkik eden Caferoğlu, “Azerî Edebiyatında İstiklal Mücadelesi İzleri” başlıklı dört sayıdan oluşan makalesinde bu el şairlerinin dönemi yansıtan şiirlerini vermiştir. Haklarında bilgiye ulaşmanın mümkün olmadığı bu isimlerin şiirleri, Azerbaycan edebiyat tarihi üzerine büyük çalışmalara imza atmış Feridun Bey Köçerli, Selman Mümtaz, Veli Hulufu gibi edebiyatçılar tarafından 20. yüzyıl başlarında halk ağzından veya diğer âşıklardan derlenmiştir. Caferoğlu, bu şiirleri makalesinde kendisinin de belirttiği üzere, bahsi geçen edebiyatçıların çalışmalarından temin etmiştir.

Bahsi geçen el şairlerden ikisi, Genceli Hasan ve Şekli Hatem’dir. Rus istilası sonrası gelişen Azerbaycan edebiyatını beş başlık şeklinde tasniflendiren Caferoğlu, bu âşıkların şiirlerini “Cevat Han’ın mücadelesi etrafında yazılan destanlar ve şiirler” adlı ilk alt başlık altında vermiştir. Bu şiirlerden ilki, Genceli Hasan’ın “Gence Gırğını” adlı şiiridir. Şair burada Çarlık Rusya ordusunun Azerbaycan’a Gence üzerinden girdiği 1804 yılında gerçekleştirdiği katliamları konu etmiştir. Şekli şair Hatem’in “Oldu” redifli şiiri ise Şeki hanlığının Ruslar tarafından işgalini, Müslüman halkın Rus zulmünden kurtulmak için Allah’a yalvarışını tasvir etmektedir. Ahmet Caferoğlu, bu seri makaleleriyle Azerbaycan’da uzun yıllar devam eden Rus istilasının yarattığı şartlar gereği gözden uzak kalmış bu şairleri muhacerette dahi olsa gündeme getirmiş ve onları ölümsüzlüğe kavuşturmuştur.

Bahsi geçen makalede, Rus istilasının Kafkasya’ya yayılış tarihi üzerine de tetkikler yapan Caferoğlu’nun gündeme getirdiği diğer el şairleri ise “Şimali Kafkasya müdafii (savunucusu) Şeyh Şamil hakkındaki şiirler” başlığı altında şiirleri örnek verilen Müezzîn Turab, Biçare Osman ve Mahmut adındaki el şairleridir. Caferoğlu bu şairlerin şiirleriyle Azerbaycan halk şairlerinin yalnız Azerbaycan’ın değil, bütün Kafkasya’nın Ruslardan kurtuluşunu temenni ettiklerini örneklerle göstermiştir. Şiirleri derginin yayınlandığı yıllarda halk dilinde canlı bir şekilde yaşayan bu el şairlerinin bıraktıkları miras, Caferoğlu ve yayınladığı *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi sayesinde gelecek nesillere ulaştırılmıştır. Bahsi geçen şairler ve şiirler Azerbaycan edebiyatının derinliğinin her santimetresine ışık tutan derginin değerini bir kez daha göstermektedir.

2.3. “Azerbaycan Yurt Bilgisi” Dergisinde Araştırılan 11.-17. Yüzyıl Şairleri

Azerbaycan edebiyat tarihinin en önemli dönemlerinden birini teşkil eden klasik dönem, genel olarak 11.-13. yüzyılları içerisine almaktadır. Bu yüzyıllar içerisinde gelişen edebiyat, yazılı Azerbaycan edebiyatının temellerinin atıldığı ve sağlamlaştırıldığı yıllar olmuştur. Bahsi geçen yüzyıllarda yetişen önemli Azerbaycan şairlerinin oluşturduğu mektepler, uzun asırlar boyunca önemli fertler yetiştirerek Azerbaycan edebiyatını sarsılmaz bir sağlamlığa kavuşturmuştur. Selçuklu devletinin Kafkasya coğrafyasını yönettiği yüzyıllarda oluşmaya başlayan yazılı edebiyat; Türk bilinci, İslam inancı ve Fars dili ile oluşmuştur. Dili millî olmasa dahi Türk düşünce yapısı ile gelişen klasik Azerbaycan edebiyatı, millî edebiyatında temelleri atıldığı dönem olmuştur.

Azerbaycan edebiyatını tetkik ve tespit görevini üstlenen *Azerbaycan Yurt Bilgisi* kadrosu, klasik dönem ile özel olarak ilgilenmiştir. Klasik dönem Azerbaycan edebiyatı ve bu dönemin önde gelen isimleri hakkında makaleler yayınlayan yazar kadrosu, Azerbaycan edebiyatının en eski dönemlerine ışık tutmuştur. Derginin yayınlandığı yıllarda Sovyet Rusya yönetimi altında olan Kuzey Azerbaycan coğrafyasında bu konuların işlenmesi rejim tarafından engellendiği için klasik Azerbaycan edebiyatı meselelerini dergide işleyen *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Azerbaycan edebiyatının önemli bir devrinin bazı değerlerinin gün yüzüne çıkarılmasını ve öğrenilmesini sağlamıştır.

Azerbaycan edebiyatının klasik dönemi hakkında yayınlanan makalelerin birçoğu, o yıllarda Azerbaycan edebiyatının henüz hiç bilinmeyen dönem ve simalarını ortaya çıkarmıştır. Bu durum *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin Azerbaycan edebiyatının tetkik ve tespiti konusunda ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu gösterir niteliktedir. Diğer yandan bu konuları makalelerinde işleyen müelliflerin Azerbaycan edebiyatıyla ilgili bilgi ve donanımı da açıkça kendini göstermektedir. Milliyetçilik ve Türkçülük duygularının o yıllarda yüksek olduğu Türkiye’de kaleme alınan bu makaleler, Sovyet Azerbaycan’ından farklı olarak klasik Azerbaycan edebiyatına ait değerleri genel Türk ve İslam medeniyeti çerçevesinde değerlendirmiştir (Hasanova, 2015: 116-117). Belirtmek gerekir ki, Azerbaycan’ın istiklali için halkın millî bilincinin yükseltilmesi konusunda önemli yere sahip olan edebi meseleler, özellikle milliyetçi Azerbaycanlı muhacirler tarafından işlenmiştir.

2.3.1. Katran Tebrizi

Klasik Azerbaycan edebiyatının en kadim şairlerinden biri olan Katran Tebrizi (1012-1088), dergide Azerbaycan istiklal mücadelesinin en önemli fertlerinden biri olan Mehmet Ali Resulzade tarafından ele alınmıştır. “Katran Hakkında Notlar” başlıklı bu yazı, müellifin kendisinin de belirttiği gibi, o döneme kadar Katran hakkında bilgi veren ilk çalışma olmuştur.

M.Ali Resulzade, 11. yüzyıl Fars edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan Nasir-i Husrev’in eseri Sefername’yi incelerken Katran adında bir şaire tesadüf ettiğini belirtmiş ve eserde Katran hakkındaki kısmı şöyle aktarmıştır: “Tebriz’de Katran adlı bir şair gördüm. İyi şiir yazıyordu. Fakat fars dilini iyi bilmiyordu. Bana geldi, Mencek ve Dakiki’nin divanlarını yanımda okudu. Bilmediklerini benden sordu. Şarhlerini (anlamalarını) yazdı ve bana kendi şiirlerini okudu” (Resulzade, M. Ali, 1933a: 413). Bu yazılardan yola çıkan M. Ali Resulzade’ye göre, o dönemde bir şair Fars dilini bilmiyorsa bu şair kesinlikle Türk’tür. M.Ali Resulzade, şairin milliyetini tespit için fikirlerini sıralamış ve bu konudaki savunmasını coğrafya ve tarih bilimlerine istinat ederek ispat etmiştir. M. Ali Resulzade’ye göre, tarihin en eski zamanlarından beridir Fars coğrafyası olduğu söylenen bu bölgenin halkından bir şairin Farsça bilmemesi ve 11. yüzyılda Azerbaycan coğrafyasında Arap gücünün henüz egemen olmadığı da dikkate alınırsa bu coğrafyada Farsların yanı sıra Türklerin de yaşadığının bir göstergesidir. Sefername’nin içerisinde geçen bazı coğrafi yer adlarından da Tebriz bölgesinin bir Türk coğrafyası olduğunu ispatlayan Resulzade’nin Katran’ı bir Türk şairi olarak göstermesindeki en büyük kanıtı da bu coğrafi tespitleri olmuştur. Resulzade, Husrev’in Sefername’sinde hayatıyla ilgili verilen bilgilerden ve çok iyi Farsça bilmeyen Katran’ı anlayabilmesi ipuçlarından yola çıkarak Nasir-i Husrev’in kendisinin de bir Türk olabilme ihtimalini ileri sürmüştür. Ancak Resulzade’nin küçük bir varsayımdan yola çıkarak ileri sürdüğü bu ihtimalin gerçeklikle ilişkisi olmadığı, Husrev’in hayatı ile ilgili yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır.

Katran’ın şiirlerini İran’da uzun süre araştırdığını söyleyen M. Ali Resulzade, yazma şiirleri bir arkadaşının bulduğunu, fakat kendisinin elde edemediğini söylemiştir (Resulzade, 1933a: 414). Çalışmamızın yazar kadrosu üyelerinin hayatları ile ilgili verdiğimiz bilgilerde de görüldüğü üzere M. Ali Resulzade bu araştırmalarını İran

muhacirlik yıllarında (1922) yapmıştır. Yine müellifin hayatından yola çıkıldığı zaman M. Ali Resulzade, bahsi geçen şiirlere muhtemelen Türkiye'ye muhaceret etmek zorunda kaldığından ulaşamamıştır.

Katran'ın bir divanı olduğu bilinmektedir. Bu divan, hicri 1333 (Miladi 1915) yılında Tebrizli Hacı Mehmed Nahçıvani tarafından Tebriz'de basılmıştır (Süleymanlı, 2008: 31). Resulzade'nin makalesinde bahsettiği ve ulaşamadığını bildirdiği Katran şiirleri, muhtemelen bu divandır. Ancak divanın Resulzade'nin İran'da bulunduğu yıldan önce basılmış olması, bahsi geçen şiirlerin divan dışındaki şiirler olması ihtimalini akla getirmektedir. Resulzade'nin bahsettiği şiirlere kendi muhacir hayatı yüzünden ulaşamamış olması, maalesef bahsi geçen ihtimallerin kesinliğe kavuşmasına engel olmuştur. Ancak Katran'ın şiirlerini elde etme ve inceleme fırsatı bulamayan Resulzade'nin başka kaynaklardan yola çıkarak şairin hayatı hakkında yaptığı tetkikler, onun Katran'ın Türk olduğunu söyleyen ve şiirlerinin varlığından haber veren ilk araştırmacı olmasını sağlamıştır.

M.A. Resulzade'nin makalesinden yıllar sonra yapılan bütün klasik Azerbaycan edebiyatı tetkikleri, Resulzade'nin tespit ettiği noktaları doğrulamıştır. Divanın bulunuşundan sonra hayatı ve edebî faaliyetleri üzerine birçok çalışma yapılan Katran, çoğu araştırmacı tarafından Farsça şiir yazan ilk Azerbaycan şairi olarak kabul edilmiştir. Belirtmek gerekir ki, M. Ali Resulzade, eğer bahsettiği şiirlere ulaşabilmiş olsaydı şüphesiz ki Katran hakkında en geniş tetkikleri içeren ilk eserin sahibi olurdu.

2.3.2. Mehseti Gencevi

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde klasik Azerbaycan edebiyatının şairleri hakkında en çok makale kaleme alan müelliflerden biri, Mehmet Ali Resulzade'dir. Azerbaycan edebiyatının tarihî dönemleri ve temsilcileriyle ilgili başka önemli yazılar da yayınlayan M. Ali Resulzade, derginin 30. sayısında klasik dönemin en büyük kadın şairi Mehseti Gencevi hakkındaki makalesini şairin ismini taşıyan "Mehsitî Gencevi" başlığıyla yayınlamıştır (Resulzade, M. Ali, 1934c: 239-240). Makalesinin giriş kısmında Mehseti'nin adının okunuş şeklinin tartışmalı konu olduğunu dile getiren M. Ali Resulzade, incelediği kaynaklara göre telaffuzun "Mehseti" değil, "Mehsiti" şeklinde olmasını doğru bulduğunu belirtir. Yalnızca

Azerbaycan’da klasik dönem edebiyatıyla ilgili kaynakların yaklaşık hepsinde bu isim “Mehseti” olarak geçmektedir. Çalışmamız boyunca karışıklığı engellemek amacıyla şairi, Azerbaycan edebiyatında kullanıldığı gibi “Mehseti” şeklinde anmaya karar verdik.

11.- 12. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının bilinen ilk kadın şairi olan (Rüstemova, 2003: 32) Mehseti’nin hayatı hakkında malumat ve şiirlerinden kesitler veren Resulzade’nin bu bilgilere İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde yaptığı araştırmalar sırasında ulaştığı, makalenin dipnot bölümünden anlaşılıyor. Bu detay, aynı zamanda Resulzade’nin bir edebiyat tarihçisi gibi kaynakları incelediğini, iyi bir edebiyatçı ve araştırmacı olduğunu ortaya çıkarıyor.

Elindeki kaynaklardan Mehseti’nin yaşadığı döneme dair bilgiler aktaran Resulzade, şairin Selçuklu devletinin büyük hükümdarlarından Sultan Sencer zamanında yaşadığını, hatta sultanın sarayında büyük saygı gördüğünü söylemiştir. Mehseti’nin kocası Emir Ahmet’in de Gence şehrinde olup bu sarayda Sultan Sencer’in adamlardan biri gibi faaliyet gösterdiğini eklemiştir. M. Ali Resulzade, Mehseti’nin doğduğu yeri, başlıktaki “Gencevi” ibaresi dışında bir yerde belirtmemiştir. Mehseti Gencevi, Gence şehrinde doğmuş, bir süre Orta Asya’da Sultan Sencer’in sarayında yaşadktan sonra Gence’ye dönmüş ve ömrünün sonuna kadar burada yaşamıştır (Rüstemova, 2003: 32).

Mehseti’nin karakteri, edebî sanatı ve üslubuyla da ilgili bilgiler veren M. Ali Resulzade, elde ettiği tercümelerden aktardığı bilgilere göre, Mehseti oldukça cesur bir kadındır. Resulzade’nin Mehseti’nin karakterini ortaya koyduğu bilgilere göre; Mehseti, Sultan ve diğer saray adamlarının karşısına başında örtü olmadan çıkan, kadınların başını kapatmasını istemeyen ve erkeklerden çekinmeyen, serbest bir kadındır (Resulzade, M. Ali, 1933c: 239).

Mehseti’nin pek fazla eserinin olduğunu, fakat bunların birçoğunun günümüze ulaşmadığını aktaran müellif, şairin daha çok Rubai tarzında şiirler kaleme aldığını belirtmiştir. Mehseti’nin hiciv tarzında da çok şiir kaleme aldığını, hatta dönemin esnaf tabakasına çok ağır hicivler yazdığını söyleyen Resulzade; “Bu hicviyelerin bazıları lüzumundan fazla müstehcen olduğundan burada neşrine imkân göremedik” (Resulzade, M. Ali, 1933c: 239) cümlesiyle Mehseti’nin hiciv konusunda ne kadar usta ve sert bir üsluba sahip olduğunu anlatmıştır. Yine bu cümleden anlaşılıyor ki,

dönemin en meşhur kadın şairi olan Mehseti, şiirlerinde yalnız aşk ve sevgi gibi konularla kısıtlı kalmamış, toplumun eksik ve yanlış gördüğü noktalarını eleştirmiştir. Mehseti'nin yaşadığı dönemden 900 yıl sonra hâlâ anılıyor olmasını da bu üslup ve karakteri sağlamıştır.

M. Ali Resulzade, hicri 6.yüzyılda Mehseti'nin hayatının önemli bir döneminin anlatıldığı “Emir Ahmet ve Mehseti” adında bir kitabın yazıldığını bildirmiştir. Bu kitapta şairin kocasıyla arasında geçen aşk macerasının ve diğer şairlerle ilişkilerinin anlatıldığından bahsedilmektedir. Hatta bu kitabın büyük Azerbaycan şairi Nizami tarafından yazıldığı rivayetinin de yaygın olduğu fikri aktarmıştır. Makalesinin sonunda Mehseti'nin şiirlerinin orijinal hâlinin Latin harfleriyle transkripsiyonunu veren M. Ali Resulzade, bu şiirler hakkında da kısa bilgilere yer vermiştir.

2.3.3. Nizami Gencevi

Azerbaycan edebiyatının önemli şahsiyetleriyle ilgili en çok makalesi yayınlanan isimlerden biri olan Mehmet Ali Resulzade'nin klasik Azerbaycan edebiyatıyla ilgili son makalesi, kendisinin de ifade ettiği gibi Azerbaycan edebiyatının en büyük üstatlarından biri sayılan Genceli Nizami hakkındadır (Resulzade, M. Ali, 1934f: 274-277). 1934 yılında yayınlanan bu makalenin giriş kısmında Nizami hakkında detaylı bir kaynağın henüz olmadığını belirten müellif, şairin yaşadığı dönem hakkında tezkirecilerden aktardığı bilgileri vermiştir. Daha sonra asıl gayesi olan Nizami'nin milliyetini tespit için çeşitli görüş ve kaynakların mukayesesini yapmıştır.

O döneme kadar Nizami hakkında yapılan incelemelerin hepsinin şairin milliyetini Fars olarak göstermesine itiraz eden Resulzade, Gence'de doğup, burada büyüüp tahsil gören ve burada vefat eden Nizami'yi tarihçilerin Fars olarak göstermesini haksızlık saymıştır (Resulzade, M. Ali, 1934f: 274). Tarihçilerin Nizami'yi bilinçli şekilde Fars olarak göstermesine karşı çıkan M. Ali Resulzade, şairin halis Türk olduğuna dair bir fikir çığırı açmaya çalışacağını söylemiştir. M. Ali Resulzade, Nizami'yi Fars olarak gösterenlerin en büyük delilinin şairin kendisinin *İkbâlnâme* eserinde aslının Kuhistan'ın Kum şehrinden olduğunu söylediği satırlar olduğunu belirtmiştir. Ancak Resulzade'ye göre bu şiir, Nizami'nin milliyetçe Fars olduğunu kanıtlamaya yetecek bir kanıt değildir ve Nizami'nin Fars olduğunu kanıtlayacak

başka tutarlı bir delil yoktur. Nizami'nin bahsettiği Kuhistan bölgesinde 10.-11. yüzyıllarda Türk aşiretlerinin yerleşik olarak yaşadığını belirten Resulzade, bahsi geçen delilin Nizami'yi Fars olarak tanıtmaya yetersiz kaldığını kanıtlamıştır.

M. Ali Resulzade'nin makalesinden sonra dünya genelinde Nizami hakkında birçok tetkik yapılmıştır. Yapılan bu çalışmaların büyük bir çoğunluğu Nizami'nin Gence'de doğup yaşadığı yönündedir. Ancak Resulzade'nin de belirttiği üzere Şiblî Nu'mânî ve bazı araştırmacılar *İkbâlnâme*'yi esas alarak Nizami'nin babasının Kuhistan'dan gelip Gence'ye yerleştiğini ve büyük şairin burada yetiştiğini söylemektedirler. Diğer yandan bazı araştırmacı ve tezkirecilere göre ise Nizami'nin aslının Kuhistan şehrinden olduğunu söylediği satırlar, şairi İran asıllı göstermek isteyen edebiyat tarihçileri tarafından sonradan eklenmiştir. Bahsi geçen beyitlerin *İkbâlnâme*'ye sonradan ilhak edildiğini ilk defa söyleyen Vahîd Destgirdî'dir (Akalin, 1998: 70). Destgirdî ile aynı görüşe sahip bir diğer isim de Ahmed Ateş'tir.

M. Ali Resulzade'nin makalesinde Nizami'nin milliyetini tespit etmekteki asıl delili, şairin “Leyla ile Mecnun” mesnevisinin mukaddimesinde bulunan kısımdır. Bu kısım, Nizami'nin “Leyla ile Mecnun” eserini manzumeye çevirmesini isteyenve Nizami'nin eserini adına sunduğu Şirvânşâh Ebu'l Muzaffer Celâlüddeve Ahıstan bin Minûcihrî'den (556-566/1160-1170) aldığı mektubu içermektedir (Akalin, 1998: 82). Resulzade bahsi geçen mektubu Türkçeye şöyle çevirmiştir: “Leyla ve Mecnun” hikâyesini Fars dili ile bezendirmelisin. Benim o sözü (Farsiyi) tanıdığımı biliyorsun ve senin bu işte esbabın (beceriğin) olduğunu da biliyorum. Bak, hikâyeyi yazarken Türk sıfatlık bize vefa değil (Türk'e benzemek bizim için vefasızlıktır). Türkçe konuşmak bize yakışmaz ve layık değildir. Yüksek sülaleden doğan adama yüksek söz (dil) lazımdır” (Resulzade, M. Ali, 1934f: 276).

Resulzade'ye göre Şirvanşah'ın Nizami'yi mesnevisini Farsça yazması için özellikle uyarması, şairin ana dillinin Türk olmasına en büyük delildir. Resulzade'nin mektubu tahliline göre, eğer Nizami, Fars kökenli olsaydı Şah'ın şairden böyle bir detay istemesi anlamsız olurdu. Hatta fikirlerini daha ileri boyuta taşıyan Resulzade'ye göre Nizami mesneviyi Türkçe, yani kendi ana dili ile yazmak istemiştir fakat Şirvanşah hükümdarının eserin dilinin Farsça olması konusunda ısrar etmesi sonucu “Leyla ile Mecnun” Farsça yazılmıştır. Belirtmek gerekir ki Resulzade'nin bu düşünceleri bilimsel olarak kanıtlanmamıştır. Nizami'nin Türkçe

şiiirler de yazdığını ileri süren Resulzade, kendisinin de makalesinde belirttiği üzere bu konuya kanıt olabilecek herhangi bir şiir henüz ele geçirememiştir. Böyle bir durumda M. Ali Resulzade'nin ileri sürdüğü deliller ve ihtimallerin azlığı, Nizami'nin Türkçe şiirler yazması konusundaki iddialarını kanıtlamaya yetersizkaldığını gösteriyor. Ancak makalenin yayınlandığı yıllarda böylesine derin bir araştırma gerektiren bir konu hakkında gerekli bilgilere ulaşmanın oldukça zor olduğunubelirtmek gerekir. M. Ali Resulzade'nin hayatını muhacir olarak geçirdiği, imkânların kısıtlı olduğu dönemde dahi böylesine bir konu üzerinde bu kadar bilgi toplayıp bu makaleyi hazırlaması, onun edebiyat araştırmaları konusunda ne kadar bilgili ve yetenekli olduğunu göstermektedir. M. Ali Resulzade'nin Nizami hakkında yayınladığı bu makaleden yıllar sonra amcasının oğlu olan M. Emin Resulzade'nin Nizami hakkında “Azerbaycan Şairi Nizami. Sekizyüzüncü Yıl Dönümü Münasebetiyle” adlı bir kitabı yayınlanmıştır. M.E. Resulzade'nin Nizami'den Azerbaycanlı Türk şair olarak bahsettiği bu kitapta M. Ali Resulzade fikirlerinin tesiri olması ihtimali akla gelmektedir.

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde Nizami hakkında çeşitli bilgilere rastlanan bir diğer makale, Prof. Ahmed Ateş tarafından kaleme alınmıştır. Derginin uzun aradan sonra 1954 yılında yayınlanan 37. sayısında “Bibliyografya” başlığıyla yayınlanan bu makalede, Muhammed Emin Resulzade'nin 1951 yılında yayınlanmış“ Azerbaycan Şairi Nizami. Sekizyüzüncü Yıl Dönümü Münasebetiyle” adlı eseri hakkında bilgi verilmiştir. A. Ateş, M. Emin Resulzade'nin Nizami'nin hayatı hakkındaki yazılarının bir kısmına itiraz niteliğinde fikirler bildirmiştir. Bu itirazlardan birincisi, Nizami'nin doğum ve ölüm tarihleriyle ilgilidir. A. Ateş; M.E. Resulzade'nin kitabında Nizami'nin doğum tarihi için 1141, ölüm senesi olarak da bundan 63 yıl sonrası, yani 1402 olarak gösterdiği yıllara farklı bir görüş getirmiştir. Bu hesaplamaların hicri takvim esas alınarak yapıldığını söyleyen Ateş, kamerî sene ile şemsî sene arasındaki farkı gündeme getirerek bu iki takvim arasındaki 10 gün nedeniyle Nizami'nin doğum tarihinin 1141 değil 1143 kabul edilebileceğini söylemiştir. Müellifin kitabını eleştirmek, kitapta kusur aramak gibi bir düşüncede olmadığını sürekli dile getiren Ateş, farklı bir ihtimali ortaya koymuştur.

M.E. Resulzade'nin, Nizami'nin milliyeti ve nereli olduğuna dair rivayetlere değindiği yerleri makalesinde gösteren Ateş'in yazısından anlaşılıyor ki, M.E.

Resulzade'ye göre de "İskender-name" eserinde Nizami'nin Kuhistanlı olduğunu gösteren satırlar, söz konusu esere sonradan eklenmiştir ve gerçeklik payı yoktur (Ateş, 1954: 50-51). Bu durum; M. E. Resulzade'nin de kitabında Nizami'nin milliyeti ve Türklüğü konusu üzerinde durduğunu ve bu hususa ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Azerbaycanlı edebiyatçı ve bilim insanı V. Sultanlı'nın bu kitap için; "dünya Nizami araştırmacılığının en değerli örneklerinden birisidir" (Sultanlı, 2007: 106) ifadesi de bu fikri doğrulamaktadır.

2.3.4. Şirvanlı Hakani

Dergide, hakkında makale bulunan bir diğer Klasik Azerbaycan Edebiyatı şairi de Şirvanlı Hakani'dir. Muhacir Azerbaycanlıların en görkemli ismi, Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin kurucu önderi Muhammed Emin Resulzade tarafından "Şirvanlı Hakani" başlığıyla kaleme alınan bu makale, derginin 1954 yılında yayınlanan 37. sayısında ilk sırada yer almaktadır. Resulzade, 12. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının önemli şairlerinden olan Şirvanlı Hakani'nin çağdaş şairler tarafından günümüz Azerbaycan Türkçesine çevrilmiş şiirleri üzerinden bir değerlendirme yapmak ve usta şairi *Azerbaycan Yurt Bilgisi* okurlarına tanıtmak amacındadır.

Şairin kısa bir biyografisini aktaran Resulzade'nin makalesine göre Hakani, 1120 yılında dünyaya gelmiştir. Belirtmek gerekir ki, Hakani hakkındaki kaynaklarda farklılık göstermekle beraber bu tarih, çoğunlukla 1126 yılı kabul edilmektedir. Şamahı şehri yakınlarındaki Melhemlü köyünde dünyaya gelen şairin asıl adı İbrahim'dir. Amcası vasıtasıyla çocuk yaşta iyi bir eğitim alan Hakani, genç yaşta Hakayiki mahlasıyla şiir yazmaya başlamıştır. Şirvanşah hükümdarlığı sultanlarından Menuçehr döneminde zamanın büyük şairi Ebu-l Ula Genceli'nin öğrencisi olarak saraya girmiştir. Üstün şairlik yeteneği sayesinde kısa sürede saray şiirinin en güzel örneklerini veren Hakani, Şirvanşahlar hükümdarlığını ve memleket topraklarını öven şiirler kaleme almıştır.

Resulzade, Hakani'nin kısa bir sürede sarayın en gözde şairi olduğunu ve bu yüzden diğer şairler tarafından kıskanılarak iftiralara maruz bırakıldığını söylemektedir. Saray şairleri arasındaki rekabetin en üst seviyede olduğunu belirtmek için müellif; Hakani'nin üstadı Ebu-l Ula Genceli'yle bile hicivleşmelerde bulunduğunu aktarmıştır. Bir süre sonra Şirvanşah devletinin yöneticisi Menuçehr ile arası bozulan

Hakani, eleştirel şiirleri yüzünden hapsedilmiştir. Resulzade'nin aktardığı bu bilgiler, ulaşılabilen bütün kaynaklarda aşağı yukarı aynıdır. Hakani'nin mersiye, hicviye ve kasidelerinde de bu anlatılanların doğruluğu tespit edilebilmektedir.

M. Emin Resulzade'nin makalesinde asıl değinmek istediği nokta, Hakani şiirlerini günümüz Azerbaycan Türkçesine aktaran Mübariz adındaki bir şairin kasıtlı olarak bazı gerçekleri göz ardı etmesidir. Çeviriyi yapan bu şaire göre Hakani, Menuçehr döneminde sarayla arası çok iyi bir şairdir, yalnız Menuçehr öldükten sonra yerine geçen oğlu Ahsitan zalim olduğu için Hakani hapse atılmış ve zalim şaha sürekli eleştirel şiirler yazmıştır. Hatta çeviriyi yapan bu şair; Hakani'nin Menuçehr'e "adil", Ahsitan'a ise "zalim" diye hitap ettiğini birkaç şiirden yola çıkarak Şirvanşahlar dönemini, "adil Menuçehr devri"ve "zalim Ahsitan devri"ne ayırmıştır (Resulzade, M. Emin, 1954: 5).

Hakani'nin bilinen bütün şiirlerini iyi tahlil etmiş olan Resulzade, tarihî gerçeğin böyle olmadığını açıklamıştır. Hakani'nin aslında Menuçehr döneminde de hapse girdiğini, yalnız çeviriyi yapan şairin bu kasideleri bilerek göz ardı ettiğini belirtmiştir. Resulzade; Hakani'nin Şah Ahsitan'ı şikâyet ettiği şiirlerin varlığını inkâr etmemiştir, fakat gerçek bir vatansever olan Hakani'nin Rus güçlerine karşı büyük direnişler göstermiş Ahsitan'a da övgü dolu kasideler yazdığını aktarmıştır. Ali Abdduresüli divanını kaynak olarak kullanan Resulzade, örnek olarak Hakani'nin Rus korsanlarını Bakü limanından denize döken Ahsitan'ın bu büyük zaferi için yazdığı Ebulmuzaffer (Zaferli Baba) isimli kasidesini çevirisi ile birlikte vermiştir (Resulzade, M. Emin, 1954: 7-8). Resulzade'ye göre; çeviriyi yapan Mübariz adlı şair, Sovyet düzeninde çalıştığı için bu tarihî gerçeği bilerek gizlemiş ve saptırmıştır. Şirvanlı Hakani'nin yaratıcılığı konusunda tezatların fazla olduğunu belirten Resulzade, bu konunun iyice araştırılarak incelenmesi gerektiğini söylemiştir.

Klasik Azerbaycan şiirinin en önemli isimlerinden biri olan Hakani hakkında daha sonraki yıllarda Azerbaycan ve Türkiye'de yapılan bütün araştırmalar göstermektedir ki, şairin en göze çarpan özelliği vatanseverliğidir. Hakani, dönemin şartları gereği eserlerini Farsça kaleme alan şair Nizami gibi uzun yıllar İran edebiyatı klasiklerinden sayılmıştır. Ancak eserlerinin içeriğinden anlaşılacağı üzere Hakani Azerbaycan coğrafyasına büyük bir aşkla bağlıdır. Bu konuda kaleme aldığı çok

sayıda şiiri mevcuttur. Resulzade'nin makalesinin giriş kısmında aktardığı Hakani'ye ait olan şu dizeler, şairin vatan sevgisine en büyük örnektir:

Eğer şair değil peygamber olsaydı benim adım

Mene beyat edip âlem, deyerdi Kâbe Şirvan'dır (Resulzade, M. Emin, 1954: 2).

2.3.5. İmameddin Nesimi

14. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının en gözde şairi olan Nesimi hakkında *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde Mehmet Şakir Ülkütaşır'ın iki makalesi bulunmaktadır. Müellif, bu yazılarında uzun yıllardır Türkiye'nin çeşitli kütüphanelerinde incelediği cönkler ve el yazması eserlerde rastladığı Nesimi imzasını taşıyan şiirleri "Azeri Şairi Nesimi Namına Mukayyet Basılmamış Parçalar" başlığıyla yayınlamıştır. Araştırmalar sırasında Nesimi adı ile yazılmış altmışa kadar esere rastladığını söyleyen Ülkütaşır, bu şiirlerin bazılarının Nesimi'nin divanında zaten yer aldığına dikkat çekmiştir (Ülkütaşır, 1932c: 379-380). Bu şiirlerle divanda yer alan şiirler arasında bazı farklar olduğunu söyleyen Ülkütaşır, bu hususları makalesinde göstermiştir. Bulunan bu şiirlerin hepsinin Nesimi'ye ait olmadığını zaten belli olduğunu söyleyen müellif, bahsi geçen şiirlerin bazılarının farklı yıllarda yaşamış, fakat Nesimi ile aynı mahlası kullanan şairlere ait olması ihtimalinin daha kuvvetli olduğunu söylemiştir. Nesimi'nin hayatı ve yaratıcılığı hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmeyen bu yazılardan birincisinde müellif, amacının bulunan şiirleri olduğu gibi aktarmak olduğunu zaten söylemiştir.

Azerbaycan klasik edebiyatının en görkemli isimlerinden biri olan Nesimi'nin hayatı, dünya ve Türk edebiyat tarihinin en tartışmalı konularından biri olarak göze çarpmaktadır. Şairin doğum ve ölüm tarihleri, hangi milliyete mensup olduğu konusunda yüzyıllardır kesinliğe kavuşmamış birçok bilgi bulunmaktadır. Nesimi'nin nereli ve hangi millete mensup olduğu, onun edebî kudretini kendi milliyetine dâhil etmek isteyen araştırmacıların bilinçli gayretleriyle değiştirilmeye çalışılsa da 14. yüzyıl gibi eski tarihlerde yaşamış şahsiyetlerin millî kimliğinin eserlerinde verdikleri bilgi ve kullandıkları dil ile tespiti mecbur olması, Nesimi'nin milliyetini kanıtlamak için de esas alınmıştır. Böylece eserlerinde Azerbaycan Türkçesini kullanan ve divanları içerisinde en büyük hacimli olanın Azerbaycan

Türkçesiyle yazılmış olması gibi noktalar dikkate alınarak Nesimi, Türk ve Azerbaycan şairi olarak kabul edilmiştir. Azerbaycan edebiyat tarihinin en büyük şairlerinden biri olan Nesimi'nin kaynaklarda doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte 1369 yılında doğduğuna dair görüş sayısı daha fazladır. Doğum yeri hakkında da farklı görüşler bulunan şair, orta çağ kaynaklarında Tebriz, Bağdat, Nesim, Diyarbakır (Amid), Şiraz, Beyza (Beyzayi-Fars), Haleb, Kafkasya, Bakü, Şamahı, Şirvan gibi çeşitli mekânlara nispet edilmiştir (Şihiyeva, 2009: 462).

Eğitim hayatı ile ilgili bilgilerin oldukça kısıtlı olduğu Nesimi'nin Azerbaycan Türkçesinin yanı sıra bir de Farsça divanının bulunması ve yine Arapça şiirleri, onun iyi bir medrese eğitimi aldığını kanıtlar niteliktedir.

Nesimi'nin edebî karakter ve faaliyeti birçok araştırmacıya göre iki dönemden oluşmaktadır. Bu dönemlerden ilki, onun asıl edebî şöhretini kazandığı, Hurufilik tarikatının kurucusu Fazlullah-ı Hurufi ile tanışmadan önceki dönemdir. Bu yıllarda Nesimi, on iki imam taraftarı (Caferi) biri idi, Peygamberin kuzeni, daha sonradan halifesive Şiilerin ilk imamı olan Ali'yi, Muhammed'i, Ehl-i Beyt'i ve Şiilerin oniki kutsal imamını methetmiştir (Kortantamer ve Nalcioğlu, 2010: 120). Nesimi'nin bu şiirleri Alevi ve Bektaşî inançlıları tarafından çok büyük bir ilgi gördüğü ve sevildiği için bu tarikatlar tarafından yedi kutsal şairden biri olarak kabul edilmiştir.

Nesimi'nin dünya görüşündeki en derin değişiklik, Fazlullah ile muhtemelen Bakü'de gerçekleşen tanışmasıyla başlar (Kortantamer ve Nalcioğlu, 2010: 120). Hurufilik inanç sisteminin kurucusu olan Fazlullah'ın oluşturduğu, Tanrı ile insan arasındaki iletişime dayalı bu inanç ve düşünce yapısından oldukça etkilenen Nesimi, bu tarih itibarıyla şiirlerinde benimsediği Hurufilik görüşünü savunmaya başlamıştır. Hurufilik felsefesiyle bütünleşen Nesimi'nin nasıl şöhreti de bu dönemden sonra başlamaktadır. Mürşidi Fazlullah-ı Hurufi'nin öldürülmesinden sonra onun kurduğu Hurufi tarikatının en büyük temsilcisi olan Nesimi, hayatını bu inanç sistemini dünyaya yaymaya adanmıştır. Timur devletinin Azerbaycan'a baskıları sonrası ilk önce Anadolu'ya geçen Nesimi, kısa bir süre burada bulunmuştur. 1. Sultan Murad'ın Osmanlı İmparatorluğunu yönettiği dönemde Anadolu'da bulunan şair, önceleri Bursa'da kalmış, Anadolu'da yaşadığı dönemde çok sayıda taraftar ve dost edinmiş, lakin hâkim kimselerce yine aynı şekilde kabul görmemiştir (Jafarova, 2019: 4). Nesimi'nin yaşadığı dönemde Hurufilik inancının Anadolu'da katı bir

tavırla reddedilmesi, onu buradan ayrılmaya mecbur bırakmıştır. Buradan sonra ise Irak, Suriye gibi topraklara, o tarihte Hurufiler'in Suriye'deki en önemli merkezi olan Halep'e gitmiştir (Jafarova, 2019: 5).

Halep'te bulunduğu dönemlerde büyük bir etki alanı yaratan Nesimi, Hurufilik inancı ile ilgili en meşhur şiirlerini burada meydana getirmiş, benimsediği inancın felsefesini en çok burada yaymayı başarmıştır. Halep'te Hurufilik inancının temel ideolojisi olan "Tanrı'nın insan yüzünde tecelli etmesi" fikrini korkusuzca savunan Nesimi, bu fikri ifade etmek için seçtiği "Tanrı benim (Ene'l Hak)" fikriyle birlikte büyük tepki görmüş ve bu ifade onun ölümüne sebep olmuştur. Korkusuz davranışı, cesareti, sınırları hor görmesi, onlara riayet etmemesi, şiirlerindeki coşku ve heyecan ve doğal olarak insanlar üzerindeki etkisi sayesinde politik yönden tehlikeli olmuştur, her şeyden önce Suriye'deki Memlukları çok fazla kızdırmıştır (Kortantamer ve Nalcioğlu, 2010: 120). Bahsi geçen sebeplerden dolayı Memluk sultanı Müeyettin, Nesimi hakkında ölüm emri vermiştir.

Ölümüyle ilgili de çok sayıda bilgi ve rivayet bulunan şair Nesimi'nin öldürülme şekliyle ilgili halk arasında efsaneleşmiş anlatımlara rastlanmaktadır. Tarihi kaynaklarda da ölümüyle ilgili çeşitli kayıtlar bulunmuştur. Bunların yanı sıra tarihî bir gerçek vardır ki, bu da Nesimi'nin Sultan Müeyettin'in emriyle 1417 yılında Halep şehrinde derisinin tabanından başlayarak diri diri soyularak öldürülmüş olmasıdır (Jafarova, 2019: 5).

Bu ölüm şekli Nesimi'yi yaşarken ulaşamadığı hedefine ulaştırmış, görüşlerinin ve şiirlerinin daha geniş coğrafyalara yayılmasına sebep olmuştur. Hayatta olduğu dönemde bulunduğu ülkelerin dilleriyle şiirler kaleme almış olması da onun fikrini yaymada büyük bir etkiye sahiptir. Anadolu, Orta Doğu ve Kafkaslarda geniş bir etki alanına sahip olan Nesimi, Azerbaycan Türkçesine de büyük hizmet vermiştir. Şiirlerini daha çok anadilinde kaleme alan Nesimi'nin çevre ülkelere fikrî açıdan tesiri, Azerbaycan Türkçesinin edebî dil olarak güçlenmesini sağlamıştır.

2.3.6. Fuzuli

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde klasik Azerbaycan edebiyatı dönemi şairleri arasında hakkında en çok makale yayınlanan isim, Azerbaycan Türkçesinde eserler veren büyük Türk şairi Fuzuli'dir. 15-16. yüzyıllar Azerbaycan şiirinin tartışmasız en

büyük temsilci olan Fuzuli hakkında yazılan bu makaleler; şairin yaratıcılığı, dinî görüşü, el yazması eserleri ve gün yüzüne çıkmamış şiirleri gibi konuları ele almıştır. *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde Fuzuli hakkında tetkikler yapılan dört makale; Abdülbaki Gölpınarlı, Mehmet Şakir Ülkütaşır, Mehmet Fuad Köprülü ve Fevziye Abdullah Tansel'e aittir.

Bahsi geçen makalelerden birincisi, halk edebiyatı araştırmacısı M. Şakir Ülkütaşır'a aittir. Müellif, tıpkı Nesimi'yle ilgili makalesinde olduğu gibi, halk edebiyatı araştırmaları yaptığı esnada rastladığı ve Fuzuli'ye ait olduğunu tespit ettiği eserleri “Azeri Şairi Fuzulî Hakkında Bazı Yeni Malumat” başlığıyla dergide yayınlamıştır. Samsun Gazi Kütüphanesi yazmaları arasında Fuzuli'nin bir divanını bulan Ülkütaşır, bu nüsha ile İstanbul Yeni Şark Kütüphanesinde bulunan “Külliyat-ı Fuzuli” nüshasını içerik bakımından karşılaştırmış ve iki nüsha arasındaki farklılıkları incelemiştir.

Ülkütaşır, makalesinin son bölümünde, yine incelediği el yazma eserler arasında rastladığı “Gazel Fuzuli” başlığı altında yazılmış, içerisinde Fuzuli'ye ait on tane gazelin bulunduğu bir kaynaktan bahsetmiştir (Ülkütaşır, 1932b:209). Bu gazellerden üç tanesinin Fuzuli'ye aitdivanda bulunmadığına dikkat çeken Ülkütaşır, bu şiirleri olduğu gibi ilk defa *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde yayınlamıştır. Gazellerin kesin olarak Fuzuli'ye ait olduğunu iddia etmeyen Ülkütaşır, rastladığı bu eserleri sadece araştırmacıların tetkikine sunduğunu belirtmiştir.

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde Fuzuli hakkında yayınlanan makalelerin ikincisi, Abdülbaki Gölpınarlı'ya aittir. “Fuzuli'de Bâtınlığa Temayül ve Basılmamış Şiirleri” başlıklı bu makalede Gölpınarlı, ilk olarak Türkiye ve İran kütüphanelerinde bulunan Fuzuli divanlarının yazım tarihleri, yazarları ve içerikleri hakkında bilgiler vermiştir.

Bahsi geçen divanların hepsinde Azerbaycan Türkçesi lehçesinin muhafaza edildiğine dikkat çeken Gölpınarlı, bu divanlar arasında Konya Müzesi Kütüphanesinde bulunan divanı özel olarak ele almıştır. Gölpınarlı'ya göre bu divan, Fuzuli'nin ölümünden tahminen 21 yıl sonra 1079'da Hüseyin İbni Gülşeni adında biri tarafından yazılmıştır (Gölpınarlı, 1932: 265-266). Divanın dil olarak diğerlerinden daha mükemmel olduğunu söyleyen müellif, buradaki şiirlerin dil özelliklerini gösteren kelimelere örnekler vermiştir. Gölpınarlı'nın ele aldığı bu

nüshanın özel olmasının sebeplerinden bir diğeri de divanın içerisinde diğerlerinde bulunmayan iki kıt'a, bir rubai, iki beyit ve bir tanede Acemce kaside bulunmasıdır. Gölpınarlı, bütün bu eserleri de makalesinin son sayfalarında yayınlamıştır.

Elindeki divanı İstanbul Şark Kütüphanesi nüshasıyla karşılaştıran Gölpınarlı, iki nüsha arasındaki farkları açıklamıştır. Daha sonra Konya'da bir mecmuada Fuzuli'nin bir şiirine denk geldiğini aktaran Gölpınarlı, bu şiirde makalesinde yayınlamış, diğer divanlardaki nüshalarla karşılaştırmış ve Niyazi Mısri'nin bu şiire yazdığı nazireyi de olduğu gibi vermiştir. Gazelin dil özellikleri, diğer divanlarda ufak farklılıklarla var oluşu ve Niyazi Mısri'nin bu şiire bir nazire yazmasının gazelin kesin olarak Fuzuli'ye ait olduğunu kanıtladığını söylemiştir.

Gölpınarlı, makalesinin başlığında yer alan Bâtınlık konusuna da bu şiirden sonra değinmiştir. Fuzuli'nin bu şiirinde rastlanan dinî ibadet ve ayinlerle ilgili görüşlerinin neredeyse her divanda bulunduğu dikkat çeken Gölpınarlı, şairin Şii mezhebine çok bağlı olduğunu, hatta sofi denecek kadar Tasavvufi görüşleri benimsediğini belirtmiştir. Gölpınarlı'ya göre, yalnızca ele aldığı divanda yer alan Acemce kaside ve beyit, Fuzuli'nin Şiiliğini çok net şekilde göstermektedir.

Diğer bir yandan Fuzuli'nin bir dönem için Bâtınlık görüşünü benimsemiş olabileceğini de söyleyen Gölpınarlı, bu fikrine birkaç örnek de göstermiştir. Ahdî Bağdadî'nin Fuzuli hakkında söyledikleri, Bektaşîlerin Fuzuli'yi benimsemeleri ve Fuzuli'nin kaleme aldığı Kербela olayını anlatan “Hadikatü's Süeda” kitabının Muharrem ayında asırlardır okunması gibi olaylar, Gölpınarlı tarafından Şii şair Fuzuli'nin bir dönem için bile olsa Bâtınlığı benimsemiş olabileceğine kanıt olarak gösterilmiştir.

Fuzuli hakkında yayınlanan üçüncü makale ise Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'ye aittir. “Fuzuli'nin Yeni Eserleri” başlığıyla yayınlanan bu yazı, Fuzuli'nin varlığı bilinen, fakat bulunamayan iki eserinin gün yüzüne çıkmasıyla ilgilidir. Köprülü, yazısına kendisinin 1924 yılında Fuzuli hakkında yazdığı ve İstanbul Yeni Şark Kütüphanesi'nde bulunan Fuzuli divanının önsözü olarak kullanılan monografiden bahsederek başlamıştır. Bu çalışmada Fuzuli'nin manzum ve mensur on beş eserinden bahsettiğini söyleyen Köprülü, kendi çalışmada adı geçen, fakat henüz bulunamayan üç eserin varlığına dikkat çekmiştir. Bu eserlerden birincisi Fuzuli'nin

Arapça şiirlerini içeren divan, ikincisi Matlaülitikat risalesi ve son olarak Şah-ü Geda isimli eseridir.

Makalenin asıl konusu, Rus Şarkiyatçı Evgenii Eduardoviç Berthels'in Fuzuli'nin yeni bulunan el yazma divanıylailgili yayınladığı rapordur. Raporu esas alarak yeni nüsha hakkında bilgiler veren Köprülü, bu yeni divanın içerisinde Fuzuli'nin Arapça şiirlerinin ve Matlaülitikat risalesini bulunduğunu aktarmıştır (Köprülü, 1932d: 447-448). Bu eserler sayesinde Fuzuli'nin dinî bilimler konusundaki üstün bilgi ve birikiminin daha iyi anlaşılacağına dikkat çeken müellif, eserin şairin Şii mezhebine mensupluğu hakkındaki tereddütlere yer bırakmayacağını belirtmiştir.

Köprülü, bahsi geçen yeni nüshada Fuzuli'nin 959 yılında yazdığı, Kadı Alâeddin ve onun oğlunun doğumunu konu alan Türkçe küçük bir mensur parçanın varlığından da bahsetmiştir. Berthels'in yeni nüshayla ilgili yayınladığı raporda, Fuzuli'nin Arapça şiirlerinin on sayfalık bir alanı kapsadığını gösteren Köprülü, tarihi kaynaklara başvurarak Fuzuli'nin otuz bin şiirden oluşan Arapça bir divanının da bulunduğuna dikkat çekmiştir. Köprülü, makalesini sonlandırırken bu yazıyı yayınlamasındaki nedenden de bahsetmiştir. Fuzuli'nin yeni bulunan eserden ve bu konu hakkında Berthels'in yayınladığı rapor ve makalelerden edebiyatçıları haberdar etmek isteyen Köprülü, Türk edebiyatçıları konuyla ilgili tetkikler yapmaya teşvik etme niyetindedir.

Büyük Azerbaycan şairi hakkında yayınlanan dördüncü ve son makale ise Fevziye Abdullah Tansel tarafından yazılmış ve derginin 3. cildinde yayınlanmıştır. "Fuzuli'nin Gazalleri ile Diğer Divan Şairleri Arasındaki Benzeyişler" başlığını taşıyan bu makale, iki alt başlıktan oluşmaktadır. "Kendinden Evvel Gelen Şairler ile Fuzuli Arasındaki Benzeyişler" başlıklı ilk bölümde, büyük şairin kendinden önce yaşamış olan şairlerin şiirlerine yazdığı nazireler verilmiştir.

Fuzuli'nin Ahmet Paşa, Şeyhi, Nizami, Necati, Kadı Burhaneddin, Safi, Cemali gibi şairlerin gazellerine yazdığı nazireleri olduğu gibi aktaran Tansel, bu şairlerin gazellerini temin ettiği kişi, kitap ve mekânları da makalesinin dipnot kısmında paylaşmıştır. Müellifin bu tespit ve araştırmasının amacı, Fuzuli'nin kendisinden önce edebî yaratıcılığa başlamış şairlerden etkilenmesini örneklerle tespit etmektir.

Makalenin ikinci bölümünde; "Fuzuli'nin Kendilerinden Sonra Gelen Şairler Arasındaki Benzeyişler" başlığı altında Galib, İzzet, Yahya, Bâki, Ragıb, Nabî,

Nedim gibi şairlerin Fuzuli gazellerine yazdıkları nazireler verilmiştir. Bu bölümdeki asıl konu ise Fuzuli yaratıcılığının kendinden sonraki şairlere etkisini, Fuzuli tesiriyle kaleme alınan gazel ve nazirelerle göstermektir.

2.3.7. Gasimi

Abdülbaki Gölpınarlı tarafından kaleme alınan “Qasimi” başlıklı iki sayıdan oluşan makalede tıpkı Fuzuli gibi Hurufiliği oldukça iyi şekilde benimsemiş Gasimi mahlaslı bir şair ve şiirlerinden bahsedilir. Gölpınarlı, yazım tarihi ve kim tarafından düzenlendiği kesin olarak belli olmayan bir cönkte denk geldiği Gasimi isimli şairin şiirlerinden yola çıkarak onu tanıtmaya çalışmıştır. Bulunan şiirlerinde şairin yaşadığı yıllar anlaşılmadığı için müellif, muhtemelen 16.-18. yüzyıllarda düzenlenmiş cönkü esas alarak şairin 15.-16. yüzyıllarda veya daha önce yaşamış olabileceğini söylemiştir.

Makalenin asıl konusu şairin şiirlerinde görülen Hurufilik ve Alevilik konusudur. Bahsi geçen bu eski cönkte 82 mani, 1 müseddes, 1 murabba ve 4 gazeli bulunan Gasimi’nin gerçek bir Hurufi olduğu kanaatine varan Gölpınar’lı, bu fikrini çeşitli örnek ve bilgilerle açıklamış, şairin bütün eserlerini iki makalede vermiştir. Gasimi’nin Türkiye’de Rumeli şehrinde yaşaması ihtimalini başka şair ve cönklere dayanarak sağlamlaştıran Gölpınar’lı, şairin şiirlerinde görülen hece ölçüsü ve üslup detaylarında Azerbaycanlı şairlerin etkisinin görüldüğünü de belirtmiştir. Şiirlerinde Nesimi, Fuzuli gibi Azerbaycanlı şairlerin tesirinin net bir şekilde görüldüğü Gasimi’nin Türkiye’de yaşaması ihtimaline rağmen yaratıcılığı gereği Azerbaycan edebiyatı şahsiyetleri arasında değerlendirmek mümkündür.

2.3.8. Bağdatlı Ahdi

Azerbaycan tarihi ve edebiyatının en eski dönemlerinden 20.yüzyıla kadar çeşitli dönem ve şahsiyetleri hakkında onlarca makale yayınlayan *Azerbaycan Yurt Bilgisi* yazar kadrosu, 16.-17. yüzyıllar Azerbaycan edebiyatı ve şahsiyetlerini de göz ardı etmemiştir. Bu dönem hakkındaki makalelerden ilki, Mehmet Halit Bayrı’ya aittir. “Bağdatlı Ahdi” başlığıyla yayınlanan bu makale; genel Türk ve Azerbaycan edebiyatının 16.-17. yüzyıllarının öğrenilmesi ve araştırılması açısından oldukça

önemli bir kaynak olan “Gülşen-i Şuara” eserinin müellifi Bağdatlı Ahdi’nin malum eseri, hayatı ve yaratıcılığı hakkında bilgileri içermektedir.

Makalede aslen Bağdatlı olan Ahdi’nin Anadolu’ya gelişi ve bu topraklar için söyledikleri tezkiresinden birebir aktarılmıştır. Ahdi’nin şairliği ve tezkireciliği hakkında Osmanlı tezkirecilerinden Âşık Çelebi, Hasan Çelebi gibi şahsiyetlerin onun hakkında söyledikleri de verilerek Ahdi’nin şairliği üzerine söylenenler değerlendirilmiştir. Makale müellifi Bayrı’ya göre de, Ahdi’nin adını yüzyıllardır yaşatan şairlik yeteneği değil, Türk edebiyat tarihî kaynağı olan tezkiresidir. Ahdi’nin tezkirecilik konusundaki titizlik ve tarafsızlığı, “Gülşen-i Şuara”yı inceleyen araştırmacılarca malumdur. Birçok seyahatlerde bulunan Ahdi’nin gittiği yerlerdeki meşhur siyasi ve edebî şahsiyetler hakkında kaleme aldığı bilgiler, edebiyat tarihine ışık tutmuştur. Büyük şair Fuzuli’nin hayatı hakkında ilk bilgilerin de Ahdi’nin “Gülşen-i Şuara” tezkiresinde bulunduğunu hatırlatmakta fayda vardır.

2.3.9. Sam Mirza Safevi

Azerbaycan edebiyatının orta asır diye adlandırılan 16.-17. yüzyıl dönemlerine ait edebiyatını konu alan makalelerden bir diğeri Mehmet Fuat Köprülü’ye aittir. “Sâm Mirza Safevî” başlığını taşıyan bu makalede, Safevî devleti hükümdarı Şah İsmail’in oğlu Mirza Safevî’nin önemli tezkiresi “Tuhfe-i Sâmî” ele alınmıştır. Eserin içeriği ve önemine dikkat çeken Köprülü, ilk olarak tezkire yazarı şehzade Mirza’nın hayatı ve şahsiyeti hakkında bilgiler vermiştir.

Eserin dili ve içeriği hakkında da birçok malumat veren Köprülü, Mirza Safevî’nin hayatı hakkında bilgiler verirken tezkirenin oluştuğu yüzyılda Safevî devleti coğrafyasında gelişen olaylara da değinmiştir. İran topraklarında hüküm sürmüş Safevî ile Osmanlı devletleri arasında geçen tarihî olayların Sam Mirza’nın meşhur tezkiresine nasıl yansıdığını örneklerle açıklamıştır. Köprülü, Sam Mirza Safevî’nin bu tezkiresinin, Safevî devleti ve bu dönemlerde Azerbaycan coğrafyasında yaşamış Türk şairlerin öğrenilmesi için çok önemli olduğuna vurgu yapmıştır.

2.3.10.Arşî

Tarihte Hurufilik inancına mensup şairlerin çoğunluğu Azerbaycan coğrafyasında yetişmiştir. Bu dinî görüşe mensup başta Nesimi olmak üzere Refî ve Muhitî gibi

şairlerin etkisiyle Hurufilik inancı, Anadolu topraklarına da yayılmıştır. Bu büyük şairlerin tesiri ile şiirlerinde Hurufilik inancına mensup olduğu açıkça anlaşılan Anadolu şairleri de üstatlarının eserlerine benzer şiirler kaleme almışlardır. Edebiyat araştırmaları konusunda büyük bir emek sarf eden *Azerbaycan Yurt Bilgisi* kadrosu, inceledikleri yazma eserlerde ve divanlarda buldukları bu Anadolulu Hurufi şairleri dergide tanıtmış ve haklarında topladıkları bilgileri tüm okurlarla paylaşmışlardır.

Dergide Anadolu’da yaşamış Hurufi şairleri konu alan makalelerden bir tanesi de Mehmet Halit Bayrı’ya aittir. Bayrı’nın “Arşî Hakkında” başlığıyla yayınladığı makalede; şiirlerinden Hurufiliği net olarak anlaşılan, yalnız henüz edebiyat âleminde fazla tanınmayan bir şairden bahsedilmiştir. Bayrı’nın araştırmalarına göre; tahminen 1511 veya 1562 yıllarında dünyaya gelen Arşî, şiirleriyle Hurufiliğin büyük bir savunucusu olmuştur. Şairin Hurufilikle ilgili olan ve Nesimi’nin etkisi görülen şiirlerinden bazı bölümlerde aktaran Bayrı, edebiyat âleminin yıllar sonra hakkında araştırmalar yaptığı Arşî’yi henüz 1933 yılında tanıtmıştır.

2.3.11. Melik Bey Avcı

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinin amaçlarından en büyüğü, Azerbaycan edebiyat tarihinin henüz aydınlatılmamış dönem ve şahsiyetlerini gün yüzüne çıkarmak olmuştur. Bu amaç doğrultusunda henüz Azerbaycan edebiyatına malum olmayan birçok şair ve yazar, ilk olarak *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde tanıtılmıştır. Bu şairlerden biri de Ahmet Caferoğlu tarafından Azerbaycan edebiyat tarihine kazandırılan Melik Bey Avcı’dır. Caferoğlu’nun “17.yy Azeri Şairi Melik Bey Avcı” başlığıyla üç sayı hâlinde yayınladığı makalede, meçhul şairin hayatı hakkında ilk bilgiler verilmiş ve divanından şiirleri aktarılmıştır.

Caferoğlu, Almanya’da doktora öğrencisi olduğu 1926 yılında hocası Mehmet Fuat Köprülü’den bir mektup almıştır; Köprülü, mektupta Caferoğlu’nu Berlin Hükümet Kütüphanesi Farsça Elyazmaları arasında Şah İsmail Hatai’ye ait bir divanından haberdar etmiştir. Caferoğlu, makalesinin girişinde bu divandan daha önceden haberdar olduğunu, yalnız mektubu alana kadar detaylı bir şekilde incelememediğini belirtmiştir. M.F. Köprülü’nün mektubundan sonra divanı dikkatli bir şekilde inceleyen Caferoğlu, burada Şah İsmail Hatai’nin dışında birçok Türk şairlerinin

şiiirlerine rastlamıştır. Kendisinin de ifadesiyle, bu şairler içerisinde dikkatini en çok çeken, Melik Bey Avcı hakkındaki bölüm olmuştur.

Melik Bey Avcı'nın şiirlerindeki dil detaylarından onun Azerbaycanlı bir şair olması ihtimalini hissedene Caferoğlu, bu şairin hayatı ve eserleri üzerinde bir hayli çalışmıştır. Bahsi geçen divanda Melik Bey Avcı'nın hayatı hakkında hiçbir bilgiye ulaşamadığından kaynak konusunda zorluk yaşayan Caferoğlu, araştırmaları sonucu yine Berlin Devlet Kütüphanesi'nde bulunan “Suhuf-u İbrahim” adlı Farsça bir tezkireden şair hakkında kısa bir bilgi bulmuştur. Bu tezkireye göre şair, Safevî devleti şahlarından Şah Süleyman döneminde yaşamış, devlet kademesinde birçok işlerde çalışmış ve Türkçe güzel şiirler kaleme almıştır. Bu bilgileri değerlendiren Caferoğlu, Şah Süleyman'ın yaşadığı dönemden yola çıkarak haklı bir şekilde şairi 17.yüzyıl Azerbaycanlı Türk şairi olarak adlandırmıştır. Şairin mahlasındaki Bey ve Avcı kelimelerini inceleyen Caferoğlu'na göre; “bey” kelimesi şairin zenginlik ve varlığından gelir, “avcı” kelimesi ise şairin asıl mahlasıdır.

Melik Bey Avcı'nın şiirlerinin bulunduğu divanın içeriğini de aktaran Caferoğlu, şairin bu divanda 377 beyitten oluşan gazellerinden başka bir eserine rastlanmadığını belirtmiştir. Bu divandaki eserleri dışında başka eserlerinin olup olmadığı henüz belli olmadığından Caferoğlu, şairin yaratıcılığının bu gazellerden ibaret olmadığını düşünmektedir. Caferoğlu, şairin şiirlerindeki dil, üslup ve içerik hakkında da değerlendirmelerde bulunmuştur. İlk olarak divanda Fuzuli, Nevaî, Bakî, Şah İsmail Hatai gibi büyük şairlerin şiirlerinin bulunması Melik Bey Avcı'nında bu şairler sınıfında bir şair olduğuna işaret olarak gösterilir. Caferoğlu'na göre Melik Bey Avcıda Şah İsmail Hatai gibi Çağatay edebiyatı dil özelliklerinden etkilenmiştir, ancak şiirlerinde Azerbaycan halk dili özelliklerini muhafaza etmiştir. Şiirlerinde Fuzuli etkisi hissedilen şair, dil yönünden Fuzuli'den ayrılmaktadır. Melik Bey Avcı, dönemin Farsça ve Arapçaya verdiği öneme rağmen bilinçli bir şekilde Azerbaycan halk lehçesini yaşatmıştır. Şairin şiirlerinde içerik olarak aşk, sevgi gibi konuların yanı sıra methiyeler ve sofilik detayları da bulunduğuna dikkat çeken Caferoğlu, dinî konudaki gazellerinin de var olduğuna belirtmiştir.

Hayatı ve şiirlerini gün yüzüne çıkartarak onu Azerbaycan edebiyat tarihine kazandıran Caferoğlu'nun bu çalışması, şair hakkındaki ilk çalışma olduğu gibi son çalışma olma özelliğini de taşımaktadır. Teessüf ki, muhacir âlimin bu araştırmasının

neşrinin üzerinde uzun bir zaman geçse de Melik Bey Avcı'nın adı şimdiye kadar yazılmış edebiyat tarihlerinde, derslik ve monografiyalarda yerini almamıştır (Cabbarlı, 2003: 90).

2.4. “Azerbaycan Yurt Bilgisi” Dergisinde Araştırılan 18. Yüzyıl Şairleri

Modern Azerbaycan edebiyatının temellerinin atıldığı dönem olarak kabul edilen 18.yüzyıl, Azerbaycan edebiyatı için bir geçiş dönemidir. Bu yüzyılda tamamen modern bir edebiyata geçiş yaşanmasa da Şark edebiyatı Azerbaycan şiirindeki etkisini kaybetmeye başlamıştır. Bu yüzyılda şekil olarak klasik edebiyat izlerini taşıyan Azerbaycan edebiyatı; dil, üslup ve içerik bakımından daha millî ve modern olmaya başlamıştır. Dönemin ileri gelen şairlerinin ana dil ve millî düşünce yapısıyla kaleme aldıkları bu şiirler, 18. yüzyılda Azerbaycan halkı tarafından benimsenmiştir. Azerbaycan halkının kültür, eğitim, yaşam tarzı gibi birçok hayati noktası ile de ilgilenen şairler, eserlerinin bu özellikleriyle Azerbaycan edebiyatına realist bakış açısını da getirmişlerdir.

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde 18. yüzyılın önem ve gelişiminden bahseden en hacimli makalelerden birincisi, Selim Refik tarafından kaleme alınan “Son Devir Azerî Edebiyatı” başlıklı makaledir. Refik, makalesinde halkçı ve realist Azerbaycan edebiyatının doğuş tarihi üzerinde durmuştur. 18.yüzyıl Azerbaycan edebiyat tarihinin siyasi emellerle bilinçli olarak yanlış tetkik edilmesi hususuna dikkat çeken Refik, dönemin tarihî, siyasi ve edebî gerçeklerini objektif olarak ortaya koymaya çalışmıştır.

Edebiyatçıların çoğunluğunun halkçı Azerbaycan edebiyatının Mirza Feteli Ahundzade ile başladığını söylemesi fikrine karşı çıkan Selim Refik, Azerbaycan edebiyatında büyük yeniliklerin yaşandığı 18. yüzyıla dikkat çekmektedir. Refik’e göre; halkçı edebiyat 18. yüzyıldan daha eski bir tarihte başlamış da olabilir, ancak bu yıllara ait kaynak bulunamadığından, 18. yüzyılı başlangıç olarak kabul etmek mecburidir. Bu bilgiler doğrultusunda Refik’in iddiası, halkçı Azerbaycan edebiyatını başlatan isim Mirza Feteli Ahundzade değil, 18. yüzyıl şairlerinden Molla Penah Vâgîf ve muasırlarının olduğu yönündedir.

18. yüzyıl Azerbaycan edebiyatı hakkında geniş bilgiler bulunan bir diğer makale, derginin otuz yedinci sayısında “Modern Azerbaycan Edebiyatına Toplu Bir Bakış”

başlığıyla Ahmet Caferoğlu tarafından yayınlanmıştır. Müellif Ahmet Caferoğlu, makalesinde ilk olarak modern edebiyatın temellerinin atıldığı 18. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının genel hatlarından ve önemli şahsiyetlerinden bahsedip daha sonra 19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatına geçmiştir. Makalenin başlığından ve içeriğinden de anlaşılacağı üzere Caferoğlu da, modern Azerbaycan edebiyatının başlangıcını 18. yüzyıl olarak göstermiştir. Makalenin ilk sayfalarında modern Azerbaycan edebiyatının kurucuları olarak kabul edilen Molla Penah Vâgîf ve Molla Veli Vidâdî'nin edebî karakterleri, Azerbaycan edebiyatına katkıları detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Caferoğlu, makalesinde 18. yüzyıl Azerbaycan edebiyatı şairlerinden Mehmet Hüseyin Han Muştak'tan da kısaca bahsetmiştir.

18. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının en önemli şairleri olarak kabul gören Molla Penah Vâgîf ve Molla Veli Vidâdî'yi konu alan bir diğer makale ise M. Ali Resulzade'ye aittir. “Azerî Türklerin Hayat ve Edebiyatında Neşe” başlıklı seri makalelerin ikincisinde, bu üstat şairlere yer verilmiştir. Makalede Vâgîf ve Vidâdî'nin Azerbaycan edebiyatına neşe konusunda katkılarına vurgu yapılmış ve bu içerikteki bazı şiirlerinden örnekler verilmiştir. Bahsi geçen bu makaleler, 18. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının ve bu dönemin önde gelen şairlerinin tanınması açısından birbirini tamamlar niteliktedir.

2.4.1. Molla Penah Vâgîf

18. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının en önde gelen şairi olan Molla Penah Vâgîf, 1717 yılında Gazah bölgesinin Salahlı köyünde dünyaya gelmiştir. Eğitim hayatını bitirdikten sonra çeşitli medreselerde öğretmenlik yapan Molla Penah, daha sonraki yıllarda Karabağ hanlığının şehirlerinden Şuşa'ya gelmiş ve saraya girmiştir. Karabağ hanı İbrahim Han Cevanşir'in yönetim yıllarında başvezirlik mevkiine kadar yükselen Molla Penah, Karabağ hanlığında önemli siyasi roller üstlenmiştir. Baş vezir olduğu dönemlerde okullar açarak halkı eğitmek gibi girişimlerde de bulunan Molla Penah, şiirleriyle kısa sürede yalnız Karabağ hanlığının değil, Azerbaycan'ın tüm bölgelerinde edebiyata büyük yenilikler getirerek şiiri İran tesirinden çıkarmayı başarmıştır.

Şekil itibarıyla klasik edebiyat şiir türlerini kullanan Molla Penah, şiirlerinin içeriğinde Azerbaycan halkının kültür değerlerini canlı bir şekilde işlemiş ve halk

dilini sade bir şekilde şiirlerinde kullanmıştır. Ahmet Caferoğlu'na göre realist Azerbaycan şiirinin ilk örneklerini veren Molla Penah'ın Azerbaycan edebiyatına kattığı asıl realizm unsurları hayatı olduğu gibi, kadını ise hayatın neşesi olarak görmektir. Resulzade de makalesinde Molla Penah'ın güzel ve güzellik tasvirinin çok güçlü olduğunu söyler, hatta onu güzeller ve güzelliğin ressamı olan şair olarak niteler (Resulzade, M. Ali, 1933b: 66). M. Ali Resulzade, Azerbaycan edebiyatında neşe unsuru üzerine kaleme aldığı makalede Molla Penah'ın hayatın her alanında neşeyi ön planda tutarak şiirlerinde bunu işlediğine dikkat çeker.

Ahmet Caferoğlu, Molla Penah'ın kendinden önceki şairlerden farklı olarak Âşık edebiyatı tesiri ile yetiştiğini ve bu yüzden âşıklık geleneğine büyük bir eğilimi olduğunu söyler (Caferoğlu, 1954: 40). Caferoğlu'na göre, şairin bu özelliği şiirlerine tarihî bir değer katmıştır. Molla Penah hakkında yapılan araştırmaların çoğunda, şairin şiirlerinin daha sonra sazlı âşıklar tarafından bestelenerek söylendiği belirtilmektedir. Azerbaycan edebiyatına yeni bir boyut kazandıran bu büyük şair, kendinden sonra gelen 19. yüzyıl şairlerine de nazım şekilleri ve üslubu ile örnek olmuştur. M. A. Resulzade'nin makalesinde 1797 yılında hayata veda eden Molla Penah'ın ölüm sebebi de verilmiştir. Bu bilgilere göre; Karabağ Han'ı İbrahim Han seyahate çıktığı zaman kardeşinin oğlu hanlığa bir saldırı düzenlemiş, Molla Penah ve kendisi gibi şair olan Ali Ağa bu saldırıda öldürülmüştür. Şuşa şehrinde vefat eden şairin mezarı, burada bulunmaktadır. Uzun yıllar Ermenilerin işgali altında kalan Şuşa'da Ermeniler tarafından harap edilen Molla Penah'ın mezarı, 2020 yılında kazanılan Karabağ zaferinin ardından tekrar bakım ve onarımı yapılarak eski ihtişamına kavuşturulmuştur.

2.4.2. Molla Veli Vidâî

18. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının büyük şairlerinden bir diğeri Molla Veli Vidâî'dir. 1709 yılında Şemkir'de dünyaya gelmiştir. M. Ali Resulzade, "Azeri Türklerin Hayat ve Edebiyatında Neşe" başlıklı makalesinde Molla Veli ile ilgili bilgiler aktarırken Salman Mümtaz'ın çalışmasına istinaden şairin Gazah bölgesinin Şıhlı köyünden olduğunu belirtir (Resulzade M. Ali, 1934b: 62). Molla Veli'yle ilgili daha sonra yapılan bütün araştırmalar, onun Şemkir'de doğup büyüdüğünü ve burada eğitim aldığını söyler. Babasının ölümünden sonra Şıhlı'ya yerleşen şair, hayatının büyük kısmını burada yaşamıştır. Karabağ hanlığının Gülistan sarayında, sonra ise

Gürcistan’da 2. İrakli’nin sarayında hizmette bulunan Molla Veli, eleştirel bir üsluba sahip olduğu için bu görevleri uzun sürmemiş, tekrar Şıhlı köyüne dönmüştür.

Molla Veli’nin hayatı hakkındaki birçok bilgi, kendi şiirleri ve yakın arkadaşı olan Molla Penah Vâgîf ile “Deyişme” tarzındaki şiirlerinden anlaşılmaktadır. Şairin edebî karakteri üzerinde daha çok duran Ahmet Caferoğlu da “Modern Azerbaycan Edebiyatına Toplu Bir Bakış” başlıklı makalesinde şairin gurbet ve hasret dolu bir hayat geçirdiğini söyler (Caferoğlu, 1954: 41). Caferoğlu’na göre de bu hayat neticesinde Molla Veli’nin şiirlerinde kederli bir hava vardır. Yalnız tamamen hayattan umudunu kesmiş bir şairde olmamıştır. Şairin neşe kaynaklı birçok şiiri, Resulzade’nin makalesinde gösterilmiştir. Bu manzumeler, Vâkîf ile Vidâdî arasında geçen naif “Deyişme” şiirlerinden oluşmaktadır. Molla Veli de şekil olarak klasik edebiyat örnekleri kullanmayı tercih eden bir şairdir, ancak içerik ve dil bakımından halk edebiyatını ön planda tutmuştur. Bu bakımdan o da Vâgîf gibi Azerbaycan edebiyatınarealist örnekler veren bir şairdir denilebilir.

2.4.3. Mehmet Hüseyin Han Muştak

Ahmet Caferoğlu’nun modern Azerbaycan edebiyatını konu aldığı makalesinde 18. yüzyıl modern Azerbaycan edebiyatında yer alması gerektiğini söylediği bir diğer isim, Mehmet Hüseyin Han Muştak’tır. Caferoğlu, şairin yaratıcılık bakımından Molla Veli Vidâdî ve Molla Penah Vâgîf’eyakın olduğunu söylemiştir. 18.yüzyıl şairleri gibi halk edebiyatı tesirinde yazan Muştak da Koşma ve Geraylı tarzında şiirler kaleme almıştır.

Ahmet Caferoğlu, makalesinde şair Mehmet Hüseyin Han Muştak hakkında başka bir bilgi vermemiştir. Şairliği ve şiirleri hakkında bilgilerin kısıtlı olduğu Muştak’ın hayatı ise mücadelelerle geçmiştir. Muştak, Azerbaycan hanlıklarından Şeki hanlığı hükümdarı Hacı Çelebi Han’ın torunudur. Hacı Çelebi Han’ın ölümünden sonra Muştak’ın babası Ağakişi, tahta geçmiştir, ancak kısa bir süre sonra Dağıstanlı Surhay Han Gazikumuklu (1680-1748) tarafından öldürülmüş, hanlıkları ele geçirilmiştir. Bu olayın üzerine Muştak Han, Guba hanı Feteli Han’dan destek alarak Şeki’yi tekrar ele geçirip han olmuştur (Köçerli, 2005a: 162). Köçerli’nin ifadesine göre, Şeki hanı Muştak’ın edebî yaratıcılığını gösteren eserler, ne yazık ki, günümüze ulaşmamıştır. Ahmet Caferoğlu ise Mehmet Hüseyin Han Muştak’ın da

Molla Penah ve Molla Vidadi gibi halk edebiyatından faydalanarak eserler kaleme aldığını söylemiştir (Caferoğlu, 1954: 41).

2.4.4. Aciz

Dergide adı ve şiirleri konu edilen bir diğer 18. yüzyıl Azerbaycan şairi, Aciz'dir. Ahmet Caferoğlu'nun "Azerî Edebiyatında İstiklal Mücadelesi İzleri" (Caferoğlu, 1932d: 339-348) başlıklı dizi makalesinin ikinci sayısında; şairin Rus istilasının oluşturduğu tehdidin yalnızca Kafkasya ile sınırlı kalmayacağını, komşu devletler İran ve Türkiye için de tehdit oluşturduğunu sezdiği şiirleri makaleye eklenmiştir. Rus zulmünün başka bir boyutunu ele alan Aciz, şiirlerinde Rus siyasetinin İslam düşmanlığını ifşa etmeye çalışmıştır.

Şairle ilgili bilgilerin bulunduğu tek kaynak, Feridun Bey Köçerli'nin iki ciltten oluşan Azerbaycan Edebiyatı kitabıdır. Caferoğlu da şairin şiirlerini bu kitabın birinci cildinden alıntılarını yapmıştır. Köçerli'nin kitabında görüldüğü üzere, şairin şiirlerinin toplandığı bir divanı mevcuttur ve bu divan 1857 senesinde Tebriz'de basılmıştır (Köçerli, 2005a: 207). Divanı detaylı bir şekilde inceleyen Köçerli'nin aktardığı bilgilere göre şair, divanında kendisinin gerçek adı ve hayatı ile ilgili bir bilgi aktarmamıştır. Bahsi geçen sebeplerden dolayı şairin doğum ve ölüm tarihleri tespit edilememiştir, ancak Köçerli, şairin yaşadığı dönemi Molla Penah Vâgîf asrı olarak göstermiştir (Köçerli, 2005a: 207). Şairin Caferoğlu'nun makalesinde verilen şiirlerinden biri, Türkiye ile İran arasında yapılan bir antlaşma üzerine yazılmış, diğer şiirler ise İran devletini Rus siyasetine karşı uyarmaktadır. Bahsi geçen şiirler ve divanın Tebriz'de basılmış olması gibi detaylar, şair Aciz'in Güney Azerbaycanlı bir şair olması ihtimalini akla getirmektedir.

2.4.5. Ağa Mesih Şirvani

Asıl adı Mesih olan şair, Azerbaycan'ın Şamahı şehridir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmese de Azerbaycan'ın büyük edebiyatçılarından Salman Mümtaz, şairin Nadir Şah ile muasır olduğunu belirtmiştir (Mümtaz, 2006: 25). Feridun Bey Köçerli de şairi Molla Penah ve Molla Vidadi ile çağdaş olarak göstermiştir (Köçerli, 2005a: 196). Bu bilgiler, şairin 18. yüzyılda yaşadığını kesinleştirmektedir. Bunun yanı sıra Mümtaz, şairin siyasetle yakından ilgili olduğunu yazar. Ahmed Han Abdali'nin

Şirvan şehrine girmeden önce Derbend şehrinde yaptığı katliamlar üzerine hicri 1155'te (1742) yazmaya başladığı “Şahname” eseri, Mesih'in tahminen 18. yüzyılın ilk çeyreğinde dünyaya geldiğini göstermektedir (Mümtaz, 2006: 25-30). Mümtaz, şairin “Sultan Dede Güneş” sülalesine mensup olduğunu (Mümtaz, 2006: 25). Köçerli ise Azerbaycan'ın büyük maarifçilerinden Sultan Mecid Ganizade'nin dördüncü babası olduğunu yazar (Köçerli, 2005a: 196). Şairin babası Muhammed, İran'ın Kaşan ve İsfahan şehirlerinden kumaş getirip satarak geçimini sağlamıştır. Mesih de bu yüzden babasının mesleği olan ticaretle meşgul olmuş, aynı zamanda edebiyatla uğraşmıştır. Siyasi olayların yoğun olduğu bir dönemde yaşayan şair, bu olayların öncesinde aşk, sevgi, güzellik gibi konular üzerine şiirler kaleme alırken, Nadir Şah'ın ölümüne yakın dönemde ve ölümünden sonra şiirlerinde siyasi ve toplumsal konular işlemiştir. Çağdaşları olan Neşat Şirvani, Zülâli gibi şairlerle ahabalık eden Mesih; Neşat Şirvani'yi üstadı olarak görmüştür.

Köçerli, Mesih'in Molla Penah gibi dinine sahip çıkmayan, haram yiyen, kötü huylu insanlar için eleştirel şiirler yazdığını ve eleştirdiği bu insanlarla aynı yerde yaşamak istemediği için memleketinden uzakta yaşadığını ve hicri 13. yüzyıl başlangıcında İran'da vefat ettiğini söylemiştir (Köçerli, 2005a: 196-200). Mümtaz ise şairin ölüm tarihini tahminen hicri 1180 (1766-1767) olarak göstermiş, Fit dağına defnedildiğini söylemiştir (Mümtaz, 2006: 30). Belirtmek gerekir ki, Köçerli'nin şairin ölüm tarihi ve yeri hakkında verdiği bilgilerin kesinliği tespit edilememiştir; şairin hayatıyla ilgili genelde kabul gören vefat tarihi Mümtaz'ın gösterdiği 1766-1767 yıllarıdır.

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde Ahmet Caferoğlu'nun “Azerî Edebiyatında İstiklal Mücadelesi İzleri” başlıklı makalesinde adı anılan Ağa Mesih Şirvani, Caferoğlu tarafından Rus siyasetinin sürgüne gönderdiği şairler arasında gösterilmiştir (Caferoğlu, 1932d: 342). Ancak şairin hayatıyla ilgili yapılan çalışmalar ve yukarıda verilen bilgilerden de görüldüğü üzere Ağa Mesih, yaşadığı dönem gereği Rus idaresiyle herhangi bir şekilde muhatap olmamıştır. Caferoğlu'nun şairin hayatı veya şiirleri hakkında bir bilgi paylaşmamış olması, onun neye dayanarak şair Mesih'i Rus idaresinin sürgüne gönderdiği şairler arasında gösterdiğinin anlaşılmasını imkânsız kılmıştır.

2.4.6. Neşat Şirvani

Ahmet Caferoğlu'nun "Azerî Edebiyatında İstiklal Mücadelesi İzleri" makalesinde tıpkı Ağa Mesih Şirvani gibi Rus idaresi tarafından Rusya'ya sürgüne gönderilen şairler arasında adını andığı bir diğer isim, Neşat Şirvani'dir (Caferoğlu, 1932d: 342). Belirtmek gerekir ki, Ağa Mesih'in muasırı olan bu şairin de Rus siyasi idaresi ile ilgili herhangi bir alakasına rastlanmamıştır.

Neşat Şirvani'nin eserleri ve çağdaşlarının şiirlerinde görülen ufak bilgiler dışında hakkında herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Şairin hayatı üzerine çalışma yapan yegâne isimlerden, Azerbaycan edebiyatının büyük araştırmacıları Köçerli ve Mümtaz da ancak şairin şiirleri ve muasırlarının şairle ilgili bahsettikleri satırlardan yola çıkarak hakkında bilgi vermeye çalışmışlardır.

Azerbaycan edebiyat tarihinin 18. yüzyıl şairleri içerisinde önemli bir yere sahip olduğu çağdaşlarının şiirlerinden anlaşılan şairin doğum tarihi bilinmemektedir. Ancak Mümtaz, şairin Şirvan'ın başkenti Şamahı şehrinden olduğunu kendi şiirlerinden tespit etmiştir (Mümtaz, 2006: 75). Şairin kullandığı mahlas da bunu işaret etmektedir. Köçerli ise şairin Ağa Mesih Şirvani gibi hayatının çoğunu seyyahlık edip başka ülke ve şehirleri gezerek geçirdiğini, bu şehirlerin çoğunu da İran şehirlerinin oluşturduğunu kendi şiirlerine dayanarak kanıtlamıştır (Köçerli, 2005a: 201). Hayatı hakkında başka bir bilgi bulunamayan şairin şiirlerinin toplandığı bir divan olmasa da Köçerli, şairin çok sayıda gazeli, muhammesleri ve murabbalarının olduğunu belirtmiştir.

2.5. "Azerbaycan Yurt Bilgisi" Dergisinde Araştırılan 19. Yüzyıl Şairleri ve Yazarları

Azerbaycan coğrafyası; 19. yüzyılda büyük siyasi meselelerle meşgul olmuş, millî bağımsızlık savaşı yürütmüş, kültür ve medeniyet alanında köklü değişimler yaşamıştır. Doğal olarak bu yüzyıl, edebî olarak da her açıdan yeniliklerin yaşandığı zengin bir dönem olmuştur. İçerik, üslup, dil gibi birçok alanda köklü değişikliklerin yaşandığı Azerbaycan edebiyatı, coğrafyasının içerisinde bulunduğu siyasi şartlar gereği daha millî olmaya başlarken, diğer yandan yeni edebî tesirlerle çağdaş edebiyat özelliklerini de edebî bünyesine katmıştır. Şiir, roman, tiyatro, müzik gibi

birçok edebî alanda ilk çağdaş adımların atıldığı bu yüzyıl, siyasi buhranın en yoğun olduğu döneme rağmen müthiş bir gelişime imza atmıştır.

19. yüzyıl Azerbaycan tarihi ve edebiyatını yakından tanıyan, özellikle bu yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan'ın içerisinde bulunduğu siyasi tarihle birebir muhatap olmuş dergi kadrosu, 19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatıyla özel olarak ilgilenmiştir. Bu yüzyıl şairleri ve eserleri üzerinde özenle durulmasının bir diğer sebebi, Azerbaycan'ın Rusya tarafından işgal edilmesinin tarihî izlerinin şairlerin hayat ve eserlerinde açıkça görülmesi hususudur. Bu dönemi hassaslıkla ve inceliklerle ele alan yazar kadrosu; Azerbaycan'ın istiklal yolunda karşılaştığı Rus engelini ülkelerine etkilerini edebî pencereden göstererek derginin yayınlandığı yıllarda Rus idaresi altında olan Azerbaycan'ın tarihi şahsiyetlerinin Rusya tarafından halka unutturulmasının önüne geçmiştir.

19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatını konu alan makalelerde yalnızca bugünkü Azerbaycan topraklarında gelişen Azerbaycan edebiyatı işlenmemiştir. 19. yüzyılda Azerbaycan'ın Rus ve İran devletleriyle mücadelesinde kaybettiği ve bugün İran sınırları içerisinde kalan Güney Azerbaycan bölgesi edebiyatı, ayrıca 19. yüzyılda sürgün veya diğer sebeplerle Anadolu topraklarına yerleşip yaratıcılıklarına burada devam etmiş olan Azerbaycanlı şairler hakkında da birçok makale yayınlanmıştır.

2.5.1. Kuzey Azerbaycan'da Yaşamış Şair ve Yazarlar

2.5.1.1. Abdurrahman Ağa Dilbazoğlu

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde şiirleri konu edilen 19. yüzyıl şairlerinden ilki, Abdurrahman Ağa Dilbazoğlu'dur. Azerbaycan'ın Ruslar tarafından işgalinin edebiyata yansıyan ilk örneklerini veren Dilbazoğlu, bu yönüyle Ahmet Caferoğlu'nun "Azerî Edebiyatında İstiklal Mücadelesi İzleri" başlıklı makalesinde ele alınmıştır. Ruslar tarafından işgal edilen ilk Azerbaycan hanlığı Gence'nin ve bu hanlığın son kükümdarı Cevad Han'ın Rus istilasına karşı mücadelesini anlatan Dilbazoğlu şiirleri, Caferoğlu'nun bahsi geçen makalesinin ilk sayısında verilmiştir.

Azerbaycan'ın Gazah bölgesinin Hanlıklar köyünde dünyaya gelen Dilbazoğlu, Gence hanlığının hükümdarı Cevad Han'la yakın iletişimde bulunmuştur. Hatta 1855 sonrası Gürcistan yönetimine bırakılan memleketi Gazah'ı yeniden Gence Hanlığına

bağlama düşüncesiyle Cevad Han’la görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmeler, o yıllarda Gürcistan’ı yöneten II. İrakli’nin kulağına gidince kralın emriyle Dilbazoğlu’nun gözleri oyulmuştur (Köçerli, 2005a: 229-234). Köçerli’nin şairin hayatı hakkında aktardığı bilgiler gösteriyor ki, Dilbazoğlu millî mücadele döneminin yalnız şairi değil hem de mücahitlerinden biri olmuş ve kendisi de adına destanlar ithaf ettiği Cevad Han gibi zulme maruz kalmıştır. Şairin meşhur “Gence Gırğını” şiiri ve yine Gence işgalini konu alan iri hacimli muhammesinden parçalar, Caferoğlu tarafından makaleye eklenmiştir. Cevad Han ve oğlu Hüseyinkulu Ağa’nın Rus güçlerine direnişleri ve ölümlerini konu alan bu muhammesi, büyük Azerbaycan edebiyatçısı Feridun Bey Köçerli’nin kitabından alıntılanan Caferoğlu, şairin hayatı ve şiirlerini toplayan Köçerli’nin bazı sebeplerden dolayı bu eserin tamamını paylaşmadığını belirtmiştir (Caferoğlu, 1932c: 294). Bu detay, Köçerli’nin kitabında da göze çarpmaktadır. Muhammesin tamamının neden kitaba eklenmediği hakkında net bir bilgi verilmediği gibi, muhammesin toplam kaç dörtlükten oluştuğu da Köçerli tarafından belirtilmemiş ve kitapta yirmi dört beşlik verilmiştir. Bahsi geçen “Bir rivayet söyle, ey dil, çark-ı kecreftardan” başlıklı manzume, aslında otuz dokuz beşlikten oluşmaktadır. Hüseyin Efendi Gayıbzade’nin 1860’da tertip ettiği “Azerbaycan’da Meşhur Olan Şuaranın Eşarına Mecmuadır” adlı yazmalarında şairin tamamı yer almaktadır; bu yazma, sonradan kitap şeklinde yayınlanmıştır (Gayıbov, 1989: 120-125).

2.5.1.2. Kerbelayı Abdullah

19. yüzyılın evvellerinde, Rus istilasının başlangıç yıllarında yaşamış, bu tarihî hadiseleri şiirlerinde konu etmiş bir diğer Azerbaycan şairi Kerbalâyı Abdullah’tır. Ahmet Caferoğlu’nun “Azerî Edebiyatında İstiklal Mücadelesi İzleri” başlıklı makalesinde, şairin Rus istilasının ilk yıllarındaki yerli yöneticiler ve halk üzerinde kurmaya çalıştığı otoritenin görüldüğü şiirleri verilmiştir (Caferoğlu, 1932d: 342).

Kerbalâyı Abdullah, Karabağ Hanlığı sınırları içerisinde yer alan Şuşa şehrinde, 1782 yılında dünyaya gelmiştir. Feridun Bey Köçerli’nin aktardığı bilgilere göre, geçimini ticaretle sağlayan şairin asıl meşguliyeti kimyagerlik üzerine olmuştur (Köçerli, 2005a: 285). Hayatını doğduğu şehirde geçiren şair, 1840 yılında Şuşa’da vefat etmiştir. Yine Köçerli’nin çalışmasında görüldüğü üzere, şairin dönemin

meşhur şairleri Kasım Bey Zakir, Kerbalâyı Sefi Valeh ve Neva mahlaslı şair Caferkulu Han ile yakın dostluk ilişkisi olmuştur (Köçerli, 2005a: 285).

Karabağ hükümdarı İbrahim Han, Rus General Tesvidayev'in tavsiyesiyle kendinden sonra oğlu Mehdikulu Han'ı yönetime tayin etmiş (1806), bu durumu kabul etmeyen Caferkulu Han iç karışıklıklara sebep olduğu gerekçesiyle Rus idareciler tarafından Petersburg'a sürülmüştür (Köçerli, 2005a: 322). Caferoğlu'nun şairin makalesine eklediği şiiri, Kerbalâyı Abdullah'ın bahsi geçen olay üzerine kaleme aldığı, Rus istilasının ilk dönemde yürüttüğü siyasetin dolayı yolla da olsa görüldüğü şiiridir.

2.5.1.3. Mehmet Bey Cavanşir “Âşık”

Azerbaycan edebiyat tarihinin Ruslarla mücadele döneminin ilk şairlerinden Mehmet Bey Cavanşir, dergide Ahmet Caferoğlu tarafından gündeme getirilmiştir. Caferoğlu'nun Azerbaycan'ın Ruslar tarafından işgalini ve bu tarihî süreçte Azerbaycan'ın yürüttüğü istiklal mücadelesini edebiyat penceresinden gösterdiği “Azerî Edebiyatında İstiklal Mücadelesi İzleri” başlıklı makalesinde, şairin dönemi yansıtan şiirleri örnek verilmiştir.

Karabağ Hanlığı döneminde 1800 yılında Şuşa şehrinde dünyaya gelen Mehmet Bey Cavanşir, şiirlerinde “Âşık” mahlasını kullanmıştır. Döneminin tanınan şairlerinden biridir, dindar ve hak taraftarı olduğu için muasırları arasında hürmet ve izzeti çoktur (Köçerli, 2005a: 314). Köçerli'nin aktardığı bilgilere göre, bu karakteristik özelliklerinden dolayı onu çekemeyen düşmanları, Rus idarecilerine şikâyet ederek sürgününe sebep olmuşlardır. Ruslar tarafından Kafkasya'nın sınır bölgelerinden Ordubat şehrine sürgün edilen şair, bir daha vatanına dönememiş, 1861 yılında burada vefat etmiştir (Caferoğlu, 1932d: 345). Caferoğlu, makalesinde şairin hayatının sonuna doğru kaleme aldığı “Tövbe name” isimli terci-i bendinden Rusya ve Ruslara karşı düşmanlığını dile getirdiğini düşündüğü iki dizeyi makalesine eklemiştir. Bu dizelerde Ruslarla ilgili olduğu sanılan mısra, şairin “Asi-u bed amel Rusyau xarem men” (Caferoğlu, 1932d: 345) mısrasıdır. Ancak şairin bu eseri Caferoğlu'nun kendisinin de belirttiği ve tamamının görüldüğü Köçerli'nin kitabından da (Köçerli, 2005a: 319-321) anlaşıldığı üzere, sadece şairin hayatında işlediği günahların affını dilediği ve ölmeden önce Allah'a işlediği günahlar için tövbesini dile getirdiği bir eserdir. Yine bu kitaba göre makaleye eklenen

dizedeki “Rusyau” kelimesinin orijinal hâli “Rusiyah” şeklindedir. Farsça “ru-siyah” sözünün anlamı “yüzü kara”, “günahkâr, “suçlu” olduğuna göre, şairin “Asiyü bedemelü rusiyahü haram” sözleri kendine yönelikti (Barmanbay, 2016: 58). Bu doğrultuda şiirin ve bahsi geçen mısraların Rus istilasına ile hiçbir alakası olmayıp şairin kendi hayatıyla ilgilidir. Bu kelime, muhtemelen Caferoğlu’nun elindeki nüshada “Rusya” olarak okunduğundan ve şairin Rus idarecileri tarafından sürgün edilmesi göz önünde bulundurulduğundan, çalışma konusuyla alakalı olduğu düşünülmüş ve şiir, makaleye eklenmiştir.

2.5.1.4. Caferkulu Han “Neva”

Azerbaycan’ın Ruslar tarafından işgal döneminin edebiyattaki örneklerini gösteren Ahmet Caferoğlu’nun “Azerî Edebiyatında İstiklal Mücadelesi İzleri” başlıklı makalesinin ikinci sayısında Ruslar tarafından sürgüne gönderilen şairler arasında adını andığı isimlerden biride Caferkulu Han Neva’dır.

Azerbaycan tarihinin neredeyse her döneminde devlet yöneticilerinin ve bu yöneticilerin aile üyelerinin şiir yazdığının Azerbaycan edebiyatı tarihinde birçok örneği görülmektedir. Neva mahlasıyla şiirler kaleme alan Caferkulu Han da 19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatına eserler veren kişilerdendir. Karabağ hanlarının soyuna mensup olan Caferkulu Han; Karabağ Hanlığının kurucusu Penah Han’ın oğlu ve Karabağ hanlığının ikinci yöneticisi İbrahim Halil Han’ın büyük oğlu Mehmet Hasan Ağa’nın oğludur. 1875 yılında Şuşa şehrinde dünyaya gelmiştir.

Şair hakkında geniş bilgilere yer verilen Feridun Köçerli’nin kitabına göre, Neva mahlaslı şairin dedesi İbrahim Han henüz hayatta iken Caferkulu Han’ın babası olan, büyük oğlu Mehmet Hasan Ağayı veliaht tayin etmiştir. Ancak Mehmet Hasan Ağa’nın erken yaşta hayata veda etmesi üzerine, henüz hayatta olan İbrahim Han, Rus General Tesvidayev tavsiyesi ile diğer bir oğlu Mehdikulu Han’ı yerine geçirmiştir. Babasının ölümünden sonra onun yerine geçmeyi bekleyen Caferkulu Han, bu duruma itiraz ederek Hanlığın başına geçmek için amcası Mehdikulu Han ile taht kavgasına tutuşmuştur. Amcasıyla arasında bir süre çekişmeler devam etse de Caferkulu Han bir türlü istediği sonucu alamamış, en son Rus generalin emriyle Petersburg’a sürülmüş, burada bir müddet kaldıktan sonra general rütbesi alarak Karabağ’a dönmüştür (Köçerli, 2005a: 322).

Hanlık yöneticisi olmak konusunda inatçı davranan Caferkulu Han, şairlik konusunda da oldukça yeteneklidir. Türkçe'nin yanı sıra Farsça şiirlerde kaleme alan şairin, Köçerli'nin aktardığı bilgilere göre, çağdaşları arasında olan Âşık Peri ile manzum mektuplaşmaları vardır. Caferkulu Han'ın Azerbaycan'ın usta şairi ve muasırı olan Kasım Bey Zakir'letenkit içerikli şiirleşmelerinin olduğu da bilinmektedir. Petersburg sürgünü dışındaki hayatını doğduğu şehir Şuşa'da tamamlayan şair, 1867 yılında yine bu şehirde vefat etmiştir.

2.5.1.5.Ağa İsmail Zebih

Azerbaycan edebiyatı tarihinde Rus istilasını katı bir tavırla reddeden, bu yönüyle Caferoğlu'nun "Azerî Edebiyatında İstiklal Mücadelesi İzleri" başlıklı makalesinde şiirleri örnek verilen bir diğer şair, Ağa İsmail (Mesih) Zebih'tir.

19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatı şairlerinden biri olan Ağa İsmail Zebih'le ilgili elde edilebilen bütün bilgiler, Azerbaycan'ın büyük edebiyatçısı Feridun Bey Köçerli'nin "Azerbaycan Edebiyatı" kitabını esas almaktadır. Caferoğlu da şairin şiirlerini bu kitaptan temin etmiştir.

Azerbaycan'ın Gence şehrinden olan Zebih'in doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber Köçerli şairin ölüm tarihini hicri takvime göre 1285 yılı olarak gösterip yaklaşık yetmiş yaşında vefat ettiğini belirtmiştir (Köçerli, 2005a: 500). Bu bilgilere göre, miladi takvimle 1868 yılında vefat eden ve yetmiş yıl yaşayan şairin doğum tarihi 1798 yılına denk gelmektedir. Köçerli'ye göre, asıl adı İsmail olan şairin Zebih mahlasını seçmesinin sebebi, aynı ismi taşıdığı Hz. İsmail ile mahlasta da adaş olmak içindir (Köçerli, 2005a: 500). Şair bu yüzden Hz. İsmail'in lakabı olan ve Allah'ın kurbanı anlamına gelen Zebîhullâh ismine işaret etmek üzere kendisine Zebih mahlasını seçmiştir. Bu husus, şairin oldukça dindar biri olduğunu göstermektedir.

Aslen Genceli olan şair, Tebriz'e muhaceret ederek uzun yıllar burada yaşamış ve ticaretle meşgul olmuştur. Caferoğlu'nun makalesinde verilen şiir parçalarından birinin konusu, şairin Rus istilasının dayattığı yeni düzeni kabul etmeyerek, protest bir tavırla vatanın Güney bölgesinde, yani İran'da yaşamayı tercih etmesidir. Makalede; Zebih'in Rus istilasının yerli halkın dinîslam'a düşman olduğunu ve bu duruma göz yumarak ses çıkarmayan yerli halkı tenkit ettiği bir şiir parçası da

verilmiştir. Caferoğlu, şairi bu yönüyle Molla Penah Vakıf'a benzetmiştir (Caferoğlu, 1932d: 346). Şiirlerini Türkçe ve Farsça olarak kaleme alan şairin, Köçerli'ye göre, Farsça bir divanı da mevcuttur; ancak Köçerli kendisi de bu divana ulaşamadığını belirtmiştir (Köçerli, 2005a: 500).

Yukarıda anlatıldığı üzere, hayatının büyük bir çoğunluğunu Tebriz şehrinde geçiren şair, bazı rivayetlere göre Gence'ye dönüp burada vefat etmiştir. Ancak Köçerli, şairin bir daha memleketine dönmediğini ve Tebriz'de hayata veda ettiğini yazar (Köçerli, 2005a: 500).

2.5.1.6. Rencur Hanım

Mirzâde Mustafa Fahreddin'in "Azerbaycan Şairlerinden Rencur Hanım" başlığıyla kaleme aldığı makalede, 1800'lü yıllarda Azerbaycan'dan Türkiye'ye göç etmiş Nakşibendî tarikatının önemli temsilcisi ve divan şairi Mir Hamza Nigârî'ye büyük bir sevgiyle bağlı Azerbaycanlı bir şairden bahsedilir. Makalede, Rencur Hanım'ın hayatı hakkında kısa bilgilere yer verilmiş ve şairin kendi el yazısıyla kaleme almış olduğu şiirlerinden bazıları aktarılmıştır.

Asıl adı Şahnigar olan Rencur Hanım, Azerbaycan'ın Gazah bölgesinin Ağ Köynek (Ak Gömlek) köyünde dünyaya gelmiştir. Mirzade, Rencur Hanım'ın tahminen 1850 yılında dünyaya geldiğini, ölüm tarihi kesin olarak bilinmese de 1890'lı yılların başında hâlâ hayatta olduğunun anlaşıldığını yazar (Mirzade 1934a: 24). Feridun Köçerli de şairin 45-50 yaşlarında vefat ettiğini söylemiştir (Köçerli, 2005b: 263). Genç yaşta evlenen Rencur Hanım, kocasının erken vefatı üzerine bir daha evlenmemiş, bu evlilikten Ağabey adında bir oğlu olmuştur.

Nakşibendî tarikatı hocası Mir Hamza Nigârî'nin müritlerinden olan Rencur Hanım, Nigârî'ye büyük bir sevgi ve saygıyla bağlıdır. Mir Hamza Nigârî, Anadolu'ya göç ettikten sonrada onunla iletişimde olmuştur. Mirzâde'nin aktardığı bilgilere göre Rencur Hanım, mürşidi Nigârî'ye kendi elleriyle bir seccade dokumuş ve Türkiye'ye göndermiştir. Makalede, bu olay üzerine Nigârî'nin Rencur Hanım'a cevap olarak yazdığı şiirden bir parça verilmiştir.

Makalede verilen şiirlerinde Rencur, Rencurî gibi mahlaslar kullanan şair, Azerbaycan coğrafyasında daha çok Molla Hanım mahlasıyla bilinmektedir. Mirzâde, makalesinde şairin edebî yaratıcılığıyla ilgili örnekler verse de, bu konu

üzerinde durmamıştır. Feridun Köçerli'nin çalışmasında bahsettiği üzere, tasavvufi ağırlıklı şiirler kaleme alan Rencur Hanım'ın münacat, rubai, gazel gibi nazım şekilleriyle kaleme aldığı pek çok şiiri vardır. Bunun yanı sıra muhammes, müseddes, sakiname gibi nazım şekilleriyle de şiirler kaleme alan şairin iki yüze kadar şiiri olduğu bilinmektedir (Köçerli, 2005b: 265). Mir Hamza Nigârî'nin yaratıcılığından oldukça etkilenen Rencur Hanım, mürşidinin şiirlerine benzer manzumeler kaleme almakla beraber, Mevlana Tebrizî ve Nebâtî gibi büyük şairlerden de etkilenmiş, onların şiirlerine nazireler yazmıştır.

2.5.1.7.Seyit Azim Şirvânî

19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının en büyük aydınlarından olan Seyit Azim Şirvânî hakkında *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde Azerbaycan edebiyatı tetkiki konusunda birçok makalesi bulunan Mehmet Ali Resulzade tarafından bir makale yayınlanmıştır. “Seyit Azim Şirvânî'nin Bir Şiiri Münasebetile” başlıklı makalede 19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının önde gelen milliyetçi şairi Seyit Azim'in henüz hiçbir yerde rastlanmamış bir şiiri aktarılmıştır. Resulzade, makalesinde mevzu bahis şiirin Rusların Azerbaycan üzerinde yürüttükleri bölücü ve zalim siyaseti yansıtmışından dolayı Seyit Azim'in bu konudaki duruş ve faaliyetlerini, ayrıca Rus siyasetinin acımasız gerçeklerini de makalesinde işlemiştir.

Azerbaycan tarih ve edebiyatının büyük devrimcilerinden biri hesap edilen Seyit Azim Şirvânî, Azerbaycan'ın Şamahı şehrinde, 1835 yılında dünyaya gelmiştir. Henüz yedi yaşındayken babasını kaybeden Seyit Azim, çocukluğunu Dağıstan'da annesinin babası, Molla Hüseyin'in himayesinde geçirmiştir. Dağıstan'da kaldığı on bir yıl boyunca iyi bir eğitim alma şansı bulan Seyit Azim, Dağıstan'ın oldukça bilgili isimlerinden biri olan dedesinden Arapça ve Farsçayı öğrenmiştir (Köçerli, 2005b: 33). 1853 yılında Dağıstan'dan Azerbaycan'a dönen Seyit Azim, Arap ve Fars dillerini iyi derecede bildiğinden, eğitim seviyesini yükseltmek için tekrar Şamahı'dan ayrılarak Bağdat, Şam gibi eğitim merkezi olan şehirlerin medreselerinde tahsiline devam etmiştir. Eğitiminin ardından Mekke ve Medine ziyaretlerinde de bulunan Seyit Azim, memleketi Şamahı'ya Hac görevini de yerine getirerek dönmüş, halk arasında Hacı Seyit Azim Şirvânî diye anılmaya başlamıştır.

Eğitim ve seyahat yıllarının ardından memleketine dönen Seyit Azim, Mirza Feteli Ahundzade'nin Azerbaycan'da başlattığı realist etkiyi görmüş, kendisinde bu amaç doğrultusunda çalışmaya başlamıştır. Bir Usul-i Cedid Okulu açan Seyit Azim, burada Türkçe, Arapça ve Rusça dersler vererek halkı eğitmek için elini taşın altına koymuştur. M. Ali Resulzade, Seyit Azim'in bu okullarda Türk çocuklarına özel Türkçe şiir ve okul kitapları yazdığını söylemiştir (Resulzade, M. Ali, 1933b: 449). M. Ali Resulzade'nin bu makalesinde, Seyit Azim'in Azerbaycan halkının Fars dilinden vazgeçerek Türkçeye yönelmesini sağlamak için girişim ve fikirleri üzerinde durmuştur.

Bahsi geçen makalede Seyit Azim'in Azerbaycan coğrafyasının en önemli yayın organlarından biri olan *Ekinçi* gazetesiyle ilişkisi de gündeme getirilmiştir. 1875 yılında Azerbaycan'ın Bakü şehrinde Hasan Zerdabi tarafından kurulan, tamamı Azerbaycan Türkçesiyle yayınlanan *Ekinçi* gazetesi, dönemin en önemli reformist yayın organlarından biridir. Makalede şairin gazeteye yolladığı manzum bir mektuptan bir parça aktarılmış, şairin toplumda gördüğü yanlış noktalara verdiği dikkat ve halkı için duyduğu kaygı açıkça gösterilmiştir. Seyit Azim'in bu gazetede yayınladığı şiir ve yazıları, onun yalnız Şamahı'da değil bütün Azerbaycan'da tanınıp Türkçü ve devrimci kişiliğinin anlaşılmasını sağlamıştır. Seyit Azim, *Ekinçi* gazetesinin kapanmaması için oldukça çaba göstermiş, bu konuyla ilgili halka nasihat veren şiirler kaleme almıştır. Resulzade'nin makalesinde bu konulu şiirlere örnek olarak bir şiir bulunmaktadır. Gazete, bütün çabalara rağmen Rus sansürüne takılıp kapanmış, ancak Seyit Azim faaliyetlerine son vermemiştir. Çeşitli okullarda öğretmenlik yapan Seyit Azim, halka yeni usul eğitim vermiş, diğer yandan cemiyette gördüğü eksik noktaları dile getiren şiirler kaleme almaya devam etmiştir.

M. Ali Resulzade, makalesinin ilerleyen bölümlerinde, Seyit Azim'in bilinmeyen şiiriyle bağlantılı olarak Rusların köylü halk üzerinde asırlardır yürüttükleri acımasız siyasi tarihten bahsetmiştir. Takdim edeceği şiirin daha iyi anlaşılmasını sağlayan bu bilgilendirme, Seyit Azim'in henüz bilinmeyen bir şiirinin devrini tanıtır niteliktedir. Seyit Azim, bu şiiriyle Rus siyasetinin gerçeklerini ortaya koyarken, öte yandan bu siyasete aldanan vatandaşların içerisinde bulunduğu durumu onlara göstermiştir. Gerek Rus siyaseti gerekse bu siyasete aldanan Azerbaycan vatandaşlarını eleştiren

bu uzun şiir, Seyit Azim'in dil, üslup ve düşünce yapısının anlaşılması açısından iyi bir örnektir.

Hayatını Azerbaycan halkının uyanış ve yükselişine adanmış Seyit Azim Şirvânî, ömrünün sonuna kadar bu amaç doğrultusunda çaba harcamıştır. Açtığı ve çalıştığı okullarda birçok öğrenci yetiştiren Seyit Azim'in öğrencileri arasında Azerbaycan edebiyatının dehalarından Mirza Alekber Sabir de bulunmaktadır. Ömrünün son dönemlerine kadar öğretmenlik yapan şair, 1888 yılında memleketi Şamahı şehrinde hayata veda etmiştir.

2.5.1.8.Şair İsmail Nâkâm

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde 19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatını konu alan makalelerden biri de dönemin önemli şairlerinden İsmail Nâkâm ile ilgilidir. Dergide Azerbaycan edebiyatının bütün dönemleriyle ilgili tetkiklerde bulunan Mehmet Ali Resulzade tarafından yayınlanan bu makale, merhum şairin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi vermektedir. Hayatının bir döneminde Türkiye'de bulunan şairin İstanbul, Fatih Millet kütüphanesinde yer alan divanını inceleyen Resulzade, divan incelemesinden, çeşitli kişi ve kaynaklardan Nâkâm hakkında topladığı bilgileri makalesinde aktarmıştır. İyi bir edebiyatçı olan Resulzade, şairin eserlerinin dil, içerik ve üslup özelliklerine de değinmiştir.

M. Ali Resulzade'nin makalesinde aktardığı üzere; şair İsmail Nâkâm, Azerbaycan'ın eski Şeki Hanlığı merkezi olan, günümüzde Şeki diye bilinen Nuha şehrinde dünyaya gelmiştir (Resulzade, M. Ali, 1934d: 154). Makalede şairin doğum tarihi hakkında elde kesin bir bilginin olmadığı belirtilmiştir. Nâkâm'ın doğum tarihiyle ilgili farklı görüşler mevcut olmakla birlikte, şairin hayatı hakkında ilk bilgileri veren Feridun Köçerli, İsmail Nâkâm'ın doğum tarihini hicri 1257 (1841) olarak göstermiştir. Yine Köçerli'nin aktardığı bilgilere göre şair, Azerbaycan'da ünlü Hacı Sadreddin Bey nesline mensuptur; babası, Şeki'nin tanınan hocalarından Hacı Mehmet'tir (Köçerli, 2005b: 300).

Şair İsmail, ilköğretimini din okulunda görmüş, iyi derecede Arapça ve Farsça öğrendikten sonra üç yıl kadarda özel Rusça dersleri almıştır (Piriyeve, 2007: 29). Erken yaşlarda şiir yazmaya başlayan Nâkâm, kısa sürede Nuha şehrinin en büyük şairi olmuştur. Azerbaycan'ın diğer şehirlerine de şanı yayılan İsmail Nâkâm,

muasırı olan birçok Azerbaycanlı şairle iyi ilişkiler kurmuştur. 19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının en görkemli isimlerinden Seyit Azim Şirvânî ile birbirlerini övdükleri gazelleri bulunan Nâkâm, dostu Şirvânî'yi Şeki'de misafir olarak da ağırlamıştır (Adışirinov, 2006: 39). Azerbaycan'ın meşhur zengin ve bilginlerinden Zeynel Abidin Tağıyev'le de dost olan şair, *Genç Edep* mesnevisinde dostuna methiye ithaf etmiştir (Resulzade, M. Ali, 1934d: 155).

Varlıklı bir aileye mensup olarak dünyaya gelen şair, kırk yaşlarına kadar rahat bir hayat sürmüş, ancak ilerleyen zamanlarda maddi refahını kaybederek geçimini elinde kalan biraz mülk ve parayla devam ettirmiştir (Köçerli, 2005b: 300). Geç denilebilecek bir yaşta evlenen şair, çocuk sahibi olamadan eşi, evliliklerinden kısa bir süre sonra vefat etmiştir (Adışirinov, 2006: 38). Özel hayatında şanssızlıklar ve zorluklar yaşayan Nâkâm, hayatını edebî faaliyetlerine adanmıştır. Şair, toplam sayısı yirmi bin beyit kadar (Adışirinov, 2006: 43) olan eserler bırakarak Azerbaycan edebiyat tarihinin en üretken şairlerinden olmuştur.

Resulzade, Nâkâm'ın sultan Abdülhamit döneminde bir süre İstanbul'da bulunduğunu, burada İstanbullu şairlerle dostluk kurduğunu söylemiştir (Resulzade, M. Ali, 1934d: 154). Azerbaycan'da şairin hayatıyla ilgili yapılan birçok çalışmada bu konu hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Doğduğu şehir Nuha'da yakalandığı kanser hastalığı yüzünden hayata veda eden şairin ölüm tarihiyle ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Makalede; şairin İstanbul'da yaşayan arkadaşı Salih Bey'den öğrenilmiş bilgiye göre Nâkâm, hicri 1323(Miladi takvimle 1905/1906) senesinde vefat etmiştir.

Nâkâm'ın Eserleri. M. Ali Resulzade makalesinde Nâkâm'ın eserleri üzerinde dikkatlice durmuş, eserler hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir.

Divan. Şairin İstanbul'da bulunan divanını inceleyen Resulzade, makalesinde aktardıklarına göre bu divan, şairin hemşerisi bir öğrenci tarafından hicri 1311(Miladi takvimle 1893/1894) yılında Nuha şehrinde kopya edilmiştir. Daha sonra İstanbul'da Sultan Abdülhamit'e sunulacak bu eserin başlangıcında Nâkâm'ın kendi el yazısı olduğu düşünülen bir mektup, Sultan Abdülhamit'e yazılmış methiye ve kaside, bunlar dışında ise dokuz parçadan oluşan terci-i bent ve diğer bazı şiirleri bulunmaktadır (Resulzade, M. Ali, 1934d: 154). Toplam 296 sayfadan oluşan bu divan, Sultan Abdülhamit'e sunulmak üzere hazırlanmış, fakat inceleme heyeti

tarafından bazı şiirler divandan çıkarılmak istenince Nâkâm eserini bastırmaktan vazgeçmiş, daha sonra bu eser Ali Emiri'nin eline geçmiştir (Resulzade, M. Ali, 1934d: 155). Nâkâm'ın bu divanının günümüzde bilinen üç nüshası vardır. Resulzade'nin makalesinde incelediği nüsha, Millet Kütüphanesi Ali Emiri Efendi Manzum Eserler koleksiyonu numara 422'de yer almaktadır (Özgeriş, 2020: 144).

Leyla ile Mecnun. Resulzade, Nâkâm'ın İstanbul'da yaşayan hemşerisi ve yakın arkadaşı Salih Bey ile yaptığı görüşmede, Nâkâm'ın "Leyla ile Mecnun" adlı manzum bir eserinin olduğunu, fakat bu eseri henüz göremediğini söylemiştir (Resulzade, M. Ali, 1934b: 155). Nâkâm'ın Nizami'nin "Leyli ve Mecnun" eserine nazire olarak yazdığı bu eserin asıl nüshası, Bakü'de AMEA Fuzuli Adına El Yazmalar Enstitüsü kitaplığında bulunmaktadır (Piriye, 2007: 4).

Ferhat ve Şirin. Resulzade'nin makalesinde, Nâkâm'ın "Ferhat ve Şirin" adlı bir eserinin varlığından bahsedilse de içeriği hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Nizami'nin "Hüsrev ile Şirin"ine nazire olarak kaleme aldığı Nâkâm'ın bu eseri, Bakü'de AMEA Fuzuli Adına El Yazmalar Enstitüsü kitaplığında yer almaktadır (Piriye, 2007: 4).

Genc-i Edeb. M. Ali Resulzade, Nâkâm'ın "Genc-i Edeb" adlı eserini Azerbaycan'ın maarifsever zenginlerinden Zeynel Abidin Tağıyev hakkında yazdığını söylemiştir (Resulzade, M. Ali, 1934b: 155). Ancak daha sonra yapılan incelemelerde, şairin bu eseri Nizami'nin ahlaki nasihatler içerikli *Mahzenül Esrar* adlı eserine nazire olarak yazdığı anlaşılmıştır. Nizami, mesnevisini Erzurum çevresinde hüküm süren Fahrüddin Behramşah bin Davud'a, Nâkâm ise Hacı Zeynel Abidin Tağıyev'e ithaf etmiştir (Özgeniş, 2020: 149). Resulzade'nin, eseri Tağıyev ile ilişkilendirmesi de muhtemelen bu nedenledir. Konya Müzesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümünde 3965 numara ile muhafaza edilen eserin buradaki ismi *Gencîne-i Edeb* olarak kayıt edilmiştir.

Latifename. Resulzade, Nâkâm'ın bu eseri gençlik yıllarında kaleme aldığını, aşk içerikli olan eserin manzum ve mensur şekilde yazıldığını söylemiştir (Resulzade, M. Ali, 1934d: 155). Eser, *Hadîs-i Latîf* ismiyle adlandırılmış olup Bakü'de Fuzuli Adına El Yazmalar Enstitüsü'nde AMEA-58 numarada kayıtlıdır (Alper, 2018: 466).

Münşaat. İncelediğimiz makalede Resulzade, Nâkâm'ın bir de münşeatının olduğunu söylemiştir (Resulzade, M. Ali, 1934d: 155). Ancak ne Türkiye ne de

Azerbaycan arşiv ve kütüphanelerine böyle bir kayıtlı nüshanın bulunduğu dair hiçbir bilgiye ulaşılamamıştır.

Hayâlât-ı Perîşân. Nâkâm'ın ikincisi olarak nitelendirilebilecek diğer divanının bir nüshası, Konya Mevlana Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi 3964 numarada kayıtlı bulunmaktadır (Alper, 2018: 465). Resulzade'nin makalesinde bahsettiği, kendisinin bizzat gördüğü, şairin kendi el yazısıyla yazılmış ve yaklaşık 400 sayfadan oluşan eser, muhtemelen Nâkâm'ın Hayâlât-ı Perîşân adlı eseridir. Makalede bu eserin tamamlanış tarihi hicri 1330 (Miladi takvimle 1911/1912) yılı olarak gösterilmiştir (Resulzade, M. Ali, 1934d: 155).

Dört Efendi. M. Ali Resulzade'nin makalesinde şaire ait olarak gösterdiği *Rus Efendileri* isimli eser, muhtemelen Nâkâm'ın *Dört Efendi* eseridir. Nâkâm bu eserde riyakârlığı, ikiyüzlülüğü, halkı kandırıp cahil bırakanları nefretle eleştirmiştir (Adışirinov, 2006: 41). Resulzade'nin bu eseri *Rus Beyleridiye* adlandırmasının sebebi, büyük bir ihtimalle şairin tenkit ettiği zümreyi Rus yöneticiler olarak görmesinden dolayıdır.

19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının en büyük gazel şairlerinden olan İsmail Nâkâm, yaşadığı dönem içerisinde Azerbaycan edebiyatının klasik dönem özelliklerini en canlı şekilde yaşatmıştır. Fuzuli ve Nizami gibi klasik dönem şairlerinden oldukça etkilenen Nâkâm, bu şairlerin çok sayıda eserine nazireler yazmıştır. Gazellerinde Fuzuli ruhu ve tesiri hissedilen şair, Fuzuli'ye taklit derecesinde yakın şiirler kaleme almıştır (Resulzade, M. Ali, 1934d: 155). Eserlerinin dili ağır olan şair, şiirlerine konu aldığı meseleler bakımından oldukça hayati ve gerçekçidir. İlahi sevgi, sevgiliye duyulan aşk, kültür ve medeniyet gibi birçok konuda şiirler kaleme alan Nâkâm, yaşadığı çağdaş dönem ile klasik dönemi harmanlayarak kendine özgü edebî bir zenginlik yaratmıştır.

2.5.1.9. Kasım Bey Zâkir

Mehmet Ali Resulzade'nin “Azerî Türklerinin Hayat ve Edebiyatında Neşe” başlıklı makalesinin son sayısında Azerbaycan edebiyatının coşku ve neşesine uygun örnekler veren iki şairden bahsedilmiştir. Bu şairlerin ilki, Azerbaycan edebiyat tarihinin en büyük hiciv şairlerinden biri olan Kasım Bey Zâkir'dir. Diğer sayılara kıyasla daha geniş hacimli olan makalenin büyük bir bölümü Zâkir'e ayrılmıştır.

Şairin hayatı, edebî karakteri ve yaşadığı döneme dair geniş bilgilere yer verilen makalede, Zâkir'in hiciv temalı şiirlerinden çok sayıda parçalar aktarılmıştır.

Doğum tarihi ve yeri hakkında farklı görüşler bulunan Zâkir'in doğduğu yıl, Resulzade tarafından hicri 1204 olarak gösterilmiştir (Resulzade, M. Ali, 1934b: 113); bu tarih miladi takvimle 1789-1790 yıllarına denk gelmektedir. Ancak Azerbaycanlı büyük edebiyatçı Feridun Bey Köçerli, bu tarihi hicri 1199, miladi 1784 olarak vermiştir (Köçerli, 2005a: 331). Bu tarih bazı araştırmacılar tarafından 1781 veya 1786 olarak gösterilmişse de, şairin hayatıyla ilgili kaynakların birçoğunda Köçerli'nin verdiği 1784 yılı esas alınmaktadır.

Şairin doğum yeri, Resulzade'nin makalesine göre, Cavanşir vilayetinin Sarıcalı köyüdür ve bu vilayetin adı, şairin mensup olduğu sülaleyle aynıdır (Resulzade, M. Ali, 1934b: 113). Genel olarak bakıldığında, araştırmacılar, Kasım Bey Zâkir'in Azerbaycan'ın Şuşa şehrinde dünyaya geldiği konusunda hemfikirdir. Aslen Karabağlı olan Kasım Bey Zâkir, Karabağ Hanlığının ilk hâkimi Penah Han Cavanşir'in soyundandır. Kasım Bey Zâkir'in babası Ali Bey, dedesi Şahveren Bey onun babası da Kazım Ağa'dır; Kazım Ağa, meşhur Penah Han'ın öz kardeşi Hüseyinali'nin oğludur (Köçerli, 2005a: 331). Karabağ Hanlığının kurucusu Penah Ali Bey göçebe hayat süren Cavanşir Türkmenlerinden olup, Sarıcalı oymağındandır (Özçelik, 2017: 421). Bu bilgilerden anlaşılabacağı üzere, Resulzade'nin şairin doğum yeri olarak gösterdiği Sarıcalı bir yerleşim yeri değil, soy mensubiyeti bildiren özel bir mahalledir. Penah Han, Karabağ Hanlığını kurunca Şuşa'yı başkent ilan etmiş, düşman saldırılarına karşın bugünde ayakta duran Şuşa kalesini inşa ettirmiştir. Kasım Bey Zâkir, bu tarihî şehirde dünyaya gelmiştir.

Bütün bu bilgiler doğrultusunda sonuç olarak; Kasım Bey Zâkir 1784 yılı Şuşa şehrinde, Karabağ Hanları soyuna mensup bir ailede doğmuştur. Şairin dünyaya geldiği dönemde Karabağ Hanlığı Penah Han'ın oğlu İbrahim Han (1760-1806) tarafından yönetilmektedir ki, Azerbaycan'ın büyük şairi Molla Penah Vakıf bu hanın en yakın adamı ve sağ koludur (Memmedov, 1984: 6).

Doğduğu şehir Şuşa'da eğitim alan Kasım Bey, medresede eğitim görmüş, Arapça ve Farsçayı iyi derecede öğrenmiştir (Memmedov, 2005: 4). Çocukluk yıllarından itibaren edebiyat ve sanata ilgi duyan Kasım Bey, dil eğitimi sayesinde Şark edebiyatını okuma ve tanıma fırsatı bulmuştur. Gençlik yıllarından itibaren siyasi

buhranın yaşandığı bir muhitte yaşayan Kasım Bey, cesur yapısı ve vatansever ruhuyla gençlik yıllarında Rus - İran savaşlarına (1804- 1813, 1826-1828) gönüllü olarak katılmış ve gümüş madalyayla ödüllendirilmiştir (Memmedov, 2005: 4).

Kasım Bey, Resulzade'nin de makalesinde belirtildiği üzere, Karabağ Hanları tarafından kendisine hediye edilen Hınzırstanköyünde bir süre mesut bir hayat sürmüştür. Bu köy, Kasım Bey Zakir'e dönemin Karabağ hanı Mehdi Kulu Han tarafından hediye edilmiştir (Memmedov, 2005: 4). Ancak o yıllarda Karabağ Hanlığındaki bazı beylerin çalışan halkı ezmeleri üzerine kaleme aldığı hicivleri yüzünden kendisine düşmanlık beslemeye başlayanlar, Kasım Bey'in bundan sonraki hayatını zorluk içinde geçirmesine sebep olacak girişimlerde bulunmuşlardır. Kasım Bey'in yeğeni Behbud'un, kardeşi Rüstem Bey'i haksız yere öldüren Rus memur ve idarelerinden intikam almak için başvurduğu illegal yolları Kasım Bey'i çekemeyenler tarafından Rus mahalli yöneticilerine ihbar edilmiştir. Bu istihbaratlar üzerine Rus idarecisi Tarhanov 1849 yılında Hınzırstan'a düzenlediği bir baskın ile Kasım Bey'in yaşadığı yeri harap etmiş, oğlu, yeğenleri ve kendisini hapse attırmıştır.

İlerleyen zamanlarda Rus idarecisi Tarhanov'un verdiği karar doğrultusunda şairin yeğeni Behbud öldürülmüş, bir süredir Şuşa'da hapsedilen Kasım Bey, oğlu ve diğer yeğeni hakkında sürgün emri verilmiştir (Memmedov, 2005: 6). Yeğeni ve oğlu Rusya'nın Sibiryâ bölgesine sürülen Kasım Bey, bir süre Şuşa'da hapiste kaldıktan sonra dostu Mirza Feteli Ahundzade'nin ilişkileri sayesinde Sibiryâ'ya değil Bakü'ye gönderilmiştir (Resulzade, M. Ali, 1934b: 113-114). Resulzade, şairin bundan sonraki hayatı hakkında bir bilgi vermemiş, ölüm tarihinin belli olmadığını söylediği Kasım Bey'in bir şiirinden yola çıkarak seksen yaşına kadar yaşadığına işaret etmiştir. Ancak şairin edebiyat ve hayatı üzerine ilerleyen yıllarda yapılan çalışmalardan anlaşıldığı üzere, Azerbaycan edebiyatı tarihinin en önde gelen isimlerinden olan M.F. Ahundzade ve Gürcü nücebalarının girişimleriyle Kasım Bey, oğlu ve yeğeni hapisten çıkarılmışlardır (Köçerli, 2005a: 337). Bundan sonraki hayatını memleketi Şuşa'da devam ettiren Kasım Bey, oldukça zorlu geçen hayatından yorgun düşmüş, manevi buhranları nedeniyle sağlığını kaybetmiştir. 1857 yılında hayata veda eden şair, yetmiş üç yıllık bir hayat sürmüştür.

19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının önde gelen realist şairlerinden ve hicivcilerinden biri olan Kasım Bey Zâkir, edebî yeteneği ve cesaretiyle hayatı boyunca gerçeği dillendirmiştir. Kasım Bey Zâkir'in hayatı, edebî karakteri ve Azerbaycan edebiyatındaki yerini Mehmet Ali Resulzade şöyle özetlemiştir: Yaşadığı hayatın ağırlığı ve meşakkatini millî hislerinden doğan keskin hiciv ve tenkidine borçlu olan Zâkir, Azerbaycan edebiyatının en cesur münekkithlerinden (eleştirmenlerinden) biri sayılmaktadır (Resulzade, M. Ali, 1934b: 114). Diğer bir açıdan bakıldığında ise Kasım Bey'in edebî yaratıcılığı, yaşadığı zor hayatla bağlantılıdır.

Klasik ve sözlü halk edebiyatı geleneklerini edebî bünyesinde toplayan şair, Fuzuli ve Vâgîf gibi Azerbaycan edebiyatının usta isimlerinden etkilenmiştir. F. Köçerli, klasik ve çağdaş şiirin bütün türlerinde eser vermiş Kasım Bey'in Türkçe gazellerinin Fuzuli şiirleriyle eşit, muhammes ve kafiyelerinin ise M. P. Vâgîf'ten eksik olmadığını söylemekle (Köçerli, 2005a: 338). Zâkir'e olan aşırı hayranlığını, fikrimizce burada biraz abartılı şekilde ifade etmiştir. Edebî yaratıcılığı iki bölüme ayrılan Kasım Bey Zâkir, 19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının hem lirik hem de satirik şairi olarak kabul edilmektedir (Sadıgov, 1997: 7). Azerbaycan sözlü halk edebiyatı türlerine yakın bir üslupta kaleme aldığı lirik şiirleriyle 19. yüzyıl Azerbaycan lirik şiirinin en güzel örneklerini vermiştir. Eserlerinde M.P. Vâkîf tesiri görülen Kasım Bey, âşık edebiyatı türüne çok yakın şiirler kaleme almıştır. Kasım Bey, lirik şiirlerinde hayatın güzellikleri, sevgili, yaşama duyulan sevgi gibi konuları büyük bir zarıflıkla işlemiştir.

Kasım Bey'in edebî sanatının temelini satirik şiirleri oluşturmaktadır. O, hayatın her alanını konu alan hiciv temalı şiirleriyle 19. yüzyıl Azerbaycan şiirinde eleştirel realizmin en güçlü temsilcisi olmuştur. Toplumun seyrini çok iyi takip eden şair, halkının kaderini belirleyen kişi ve zümrelerin yaptığı yanlışları, şiirlerinde açık ve keskin bir ifadeyle eleştirmiştir. Şiirlerinde Azerbaycan halkının sosyal hayatı açık bir şekilde görülen Kasım Bey, Resulzade'nin makalesine bu yönüyle konu edilmiştir. M. Ali Resulzade, Kasım Bey'in şiirlerindeki coşkun itiraz ve eleştiriye Azerbaycan halkının hayatındaki ve edebiyatındaki neşe unsurlarıyla ilişkilendirmiş ve şairin yerli ve yabancı yöneticileri, sahtekâr din adamlarını, adaletsiz esnafı vb. eleştiren hiciv şiirlerinden örnekler vermiştir.

M. Ali Resulzade, Kasım Bey'in hapis yıllarında nazımlakaleme aldığı mektuplarından da bahsetmiştir. Makalede, Kasım Bey'in M.F. Ahundzade'ye gönderdiği 110 beyitlik şikâyetnamesinden örnek paylaşılmıştır. Kasım Bey'in edebî faaliyeti içerisinde en çok dikkat çeken eserlerinin bu mektuplar olduğunu belirtmek gerekir. Sayısı kırka yakın (Sadıgov, 1997: 9) olan bu mektupların çoğunluğu M.F. Ahundzade'ye, diğerleri de dönemin bazı şairler ve idari yöneticilerine yazılmıştır. Haberleşme veya iki dostun birbirine şiir yollamasından çok daha fazlası olan bu mektuplar, gerek içeriği gerekse hacmi ile Azerbaycan edebiyatında şiir tarihine yeni bir tür olarak geçmiştir. Azerbaycan tarihinin bir dönemini nazımla yazılmış mektuplarla belgeleyen Kasım Bey, kesin tarihler belirtmese de şiirlerine konu ettiği kişi ve problemlerle birçok tarihî olayı kayda almıştır.

Kasım Bey Zâkir'in hayatı ve edebî faaliyetlerini geniş bir şekilde işleyen M. Ali Resulzade, 19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının büyük ustasının eserleri aracılığıyla okurlara Azerbaycan edebiyatının ve tarihinin bir dönemi hakkında bilgi vermiştir.

2.5.1.10. Baba Bey Şakir

Mehmet Ali Resulzade'nin "Azerî Türklerinin Hayat ve Edebiyatında Neşe" başlıklı makalesinin son sayısında hayatı ve şiirleri konu edilen ikinci şair Baba Bey Şakir'dir. Makalenin ilk kısmına göre hacim olarak daha küçük olan bu bölümde, şairin hayatı hakkında kısa bir bilgi ve hicivlerinden iki örnek aktarılmıştır.

Resulzade, makalesinin giriş kısmında usta şairi Baba Bey Şakir Cavanşir diye adlandırmış ve Sarıcalı oymağının Mihriban köyünden olduğunu söylemiştir (Resulzade, M. Ali, 1934b: 119). Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Baba Bey Şakir, yukarıda ailesi hakkında bilgi verdiğimiz Kasım Bey Zâkir ile aynı sülaleye mensuptur. Baba Bey'in soy ağacına bakıldığı zaman da bu bilgiler, pekişmektedir. Mehmedali Bey'in oğlu olan şair Baba Bey'in dedesi Fezlali Bey, Karabağ hanlığının kurucusu Penah Han'ın büyük kardeşidir (Kerimov, 2013: 62).

Baba Bey Şakir'in hayatı ve faaliyetleri hakkında bilgiler, oldukça kısıtlıdır. M. Ali Resulzade'nin de makalesinde bahsettiği üzere, şairi ve eserlerini tanıtan en önemli kaynaklardan biri, Selman Mümtaz'ın 1927 yılında Bakü'de yayınlandığı "Azerbaycan Edebiyatı: Baba bey Şakir" adlı kitabıdır. Bu eserde Baba Bey Şakir'in altı adet manzum eseri toplanıp bastırılmıştır (Köçerli, 2005a: 539). Doğum

tarihi konusunda az olmakla beraber çeşitli görüşler bulunan Baba Bey'in doğum yılı, bazı araştırmacılar tarafından 1780, 1769 veya 1772 olarak gösterilmiştir. Resulzade de şairin doğum yılıyla ilgili kesin bir bilginin bulunmaması sebebiyle bir tarih vermemiştir.

Baba Bey Şakir, tıpkı Kasım Bey Zâkir gibi yaşadığı dönemin ihtiyaç ve kusurlarını dile getiren satirik şiir ustasıdır. Birbirinin çağdaşı olan bu iki şair, yukarıda da belirttiğimiz üzere, aynı zamanda akrabadırlar. Şair Kasım Bey'in kardeşi Şahveren Bey'in kızı ile Baba Bey'in oğlu İbrahim Bey'in evlenmesi, onların akrabalık ilişkilerini daha da sağlamlaştırmıştır (Kerimov, 2013: 62).

Daha çok hiciv şiirleriyle tanınan Baba Bey Şakir, döneminin bütün kusur ve eksiklerini cesur bir şekilde eleştirmiştir. Azerbaycan edebiyatı tarihine bu özelliğiyle geçen şairin dönemindeki yerli yöneticileri ve Çar rejimini eleştiren mısraları, onu unutulmaz kılmıştır. Baba Bey Şakir'in dönemin idarecileri ve ruhani kişilerini hiciv ettiği iki şiiri, Resulzade'nin makalesinde yayınlanmıştır. Bu şiirlerden birincisi İymirli Emiraslan Bey'in 1500 manat karşılığında Karabağ'ın Kebirli bölgesinin yönetimini satın alması üzerine yazdığı muhammestir (Kerimov, 2013: 64). Bu kişinin zalim karakterini açıkça ifşa eden Baba Bey, bu olaydan sonra halkın başına gelecekleri de onlara sitem ederek ifade etmiştir.

M. Ali Resulzade'nin makalesinde verdiği bir diğer şiir ise Baba Bey Şakir'in dönemin yalancı ve rüşvetkar din adamlarını tenkit ettiği şiiridir. Bu iki şiir de Baba Bey Şakir'in dönemin aydın görüşlü ve milliyetçi şairlerinden olduğunu kanıtlar niteliktedir. Şakir, Azerbaycan edebiyatının 18. yüzyılda M.P Vâkıf ve M.V. Vidâdî ile başlayan realist edebiyatın 19. yüzyıldaki en büyük temsilcilerinden biridir. Kasım Bey Zâkir ile edebî karakterleri birbirine çok benzeyen Baba Bey, Zâkir'den yaşça büyüktür. Akraba ve dost olan bu iki şairin birbirlerine ithaf ettikleri şiirleri ve nazımla yazılmış mektuplaşmaları da vardır. Baba Bey Şakir'in hiciv şiirlerinden daha büyük hacimli olan bu mektuplar, içerik bakımından da daha toplumsal ve siyasi meseleleri ele almaktadır. Şairane bir dertleşme olan bu mektuplar, şairlerin yaşadıkları dönemin toplumunu açıkça anlatmaktadır. Görüldüğü üzere, Kasım Bey Zâkir'e büyük ün kazandıran manzum mektupların temeli, Şakir Baba Bey ile arasındaki dostluk ve ortak edebî zevke dayanmaktadır. Kasım Bey Zâkir bu yüzden Baba Bey Şakir'i üstadı olarak nitelendirmiş ve anmıştır.

Müsibet salının tarixi amma oldu tarixim,

Köçdü ustad, Zâkir, bihüner şagird men qaldım (Köçerli, 2005a:293).

Kasım Bey'in Baba Bey Şakir'in ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getirmek üzere aldığı bu şiir, iki usta şairin arasındaki iletişimi daha açık göstermektedir. Şiiri inceleyen Feridun Bey Köçerli, Kasım Bey'in Baba Bey'in ölüm tarihini şifrelediği "tarixim" kelimesini inceleyerek ebced hesabı karşılığıyla Baba Bey Şakir'in hicri takvime göre 1261 yılında vefat ettiğini ispat etmiştir (Köçerli, 2005a: 539). Resulzade de S. Mümtaz'ın yukarıda bahsettiğimiz eserinde Baba Bey Şakir'in vefat tarihi için tahminen hicri 1261 yılını verdiğini belirtmiştir (Resulzade, M. Ali, 1934b: 119). Bu tarihin miladi takvime göre karşılığı 1845 yılıdır.

2.5.1.11. Mustafa Ağa Arif

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde hayatı ve şiirleri iki müellif tarafından işlenen Mustafa Ağa Arif, ilk önce derginin birinci cildinde Ahmet Caferoğlu'nun "Azerî Edebiyatında İstiklal Mücadelesi İzleri" adlı dizi makalesinin ikinci sayısında ele alınmıştır. Caferoğlu, Rus siyasetinin sürgüne maruz bıraktığı şairleri ve şiirlerini işlediği bu makalesinde Mustafa Ağa Arif'e geniş yer ayırmış, onun sürgün hayatında vatanına ve ailesine duyduğu özlemi, sürgünün zorlu şartlarını anlattığı "Ağlaram" adlı şiirinin tamamını makalesinde vermiştir (Caferoğlu, 1932d: 339-348). Daha sonra derginin muhacir yazarlarından Mustafa Vekilli, derginin üçüncü cildinde yayınlanan "Sürgünde Şairlerimiz" başlıklı makalesinde Mustafa Ağa Arif'in hayatı hakkında kısa bilgiler ve "Ağlaram" şiiri verilmiştir (Vekilli, 1934: 125-129).

Hakkında oldukça sınırlı bilgiler bulunan Mustafa Ağa Arif'in hayatı hakkında elde edilebilen kaynakların neredeyse tamamı, Feridun Bey Köçerli'nin iki ciltlik *Azerbaycan Edebiyyatı* kitabının ilk cildinde şairle ilgili aktardığı bilgileri esas almaktadır. Caferoğlu ve Vekilli'nin makalelerinde şairle ilgili aktarılan bilgi ve şiir de bu kaynaktan alınmıştır. Mustafa Ağa Arif'in hayatı üzerine arşiv incelemelerinde bulunan Afina Barmanbay'ın 2021 yılında yayınlanan "Sürgündeki Şair Mustafa Ağa Arif ve "Ağlaram" Şiiri" başlıklı çalışması (Barmanbay, 2021: 745-757) şairin hayatının gizli kalmış noktalarının öğrenilmesi konusundaki en yeni ve en geniş hacimli kaynaktır.

Bahsi geçen bütün kaynaklarda belirtildiği üzere, Arif mahlası ile şiirler kaleme alan Mustafa Ağa, 1774 yılında Azerbaycan'ın Kazak şehrinin Şıhlı köyünde dünyaya gelmiştir. Mustafa Ağa Arif, Azerbaycan'ın ünlü şairi Kazım Ağa Sâlik'in ağabeyi veya amcasıdır (Köçerli, 2005a: 235). Vekilli'nin aktardığı bilgilere göre Mustafa Ağa, kendi dilinin haricinde Farsça ve Rusçayı da çok iyi bilmektedir. Bu husus, şairin iyi bir eğitim aldığını göstermektedir. Aynı zamanda çok dindar ve milliyetçi bir kişiliği olan Arif, bu özellikleriyle döneminin önde gelen isimlerinden biri olmuştur.

Barmanbay'ın Mustafa Ağa Arif'in hayatıyla ilgili tarih konulu arşivlerden topladığı bilgilere göre, Rus istilasına karşı direnen toplum liderlerinden biri olan Arif, Kazak şehrinde üstünlük kurmaya çalışan Rus politikasına karşı büyük bir tehdit oluşturmuştur. Bu sebeple dönemin Rus idarecisi Yermelov tarafından hakkında yakalama kararı çıkarılan Arif, 7 Mayıs 1819 yılında görüşme bahanesiyle Gence'ye çağrılıp tutuklanarak Tiflis'e gönderilmiştir. Kısa bir süre Tiflis şehrinde tutulan Arif, daha sonra 12 Haziran'da Rusya'ya sürgüne gönderilmiştir (Barmanbay, 2021: 745-757). Feridun Bey Köçerli, şairin sürgün hayatını geçirdiği yeri Kazan veya Harkov şehirleri olarak göstermiştir (Köçerli, 2005a: 235). Bu sürgünün ardından bir daha vatanına dönemeyen Mustafa Ağa Arif, hayatını vatandan uzak bir bilinmezlikte kaybetmiştir. Vefat tarihi tam olarak belli olmamakla birlikte, 1845 yılı olarak tahmin edilmektedir (Barmanbay, 2021: 747).

2.5.1.12. Kazım Ağa Salık

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde 19. yüzyıl Azerbaycan şairleri arasında adı geçen bir diğer şair, yukarıda bahsettiğimiz Mustafa Ağa Arif'in kardeşi Kazım Ağa Salık'tır. Ahmet Caferoğlu'nun "Azerî Edebiyatında İstiklal Mücadelesi İzleri" başlıklı makalesinin ikinci sayısında ağabeyi Mustafa Ağa Arif'in sürgün edilmesiyle ilgili Salık'ın yazdığı şiir parçaları verilmiştir.

Azerbaycan'ın Gazah şehrinin Şıhlı köyünde 1781 yılında dünyaya gelen Salık, ağabeyi Mustafa Ağa Arif gibi devrinin usta şairlerinden biridir. Kazım Ağa Salık, sevgilisi Tuba'ya yazdığı şiirlerinde kendisi hakkında bir hayli bilgi vermiştir. Sözü geçen şiirde, kendi tarifine göre aslen Şemseddil Sultanlığına bağlı Şemkir'dendir, vatanı Şıhlı köyüdür, avlağı Karayazı ormanlarıdır, Şeyhzade adlanan nesilleri üç

yüz kişiden fazladır (Barmanbay, 2021: 746-747). Azerbaycan Türkçesinin yanı sıra Farsçayı da çok iyi bilen Kazım Ağa Salık'ın Farsça ve Çağatay Türkçesiyle kaleme aldığı şiir ve gazelleri de vardır (Köçerli, 2005a: 242). Şiirlerinde birçok temayı işleyen Salık, toplumun sorunlarıyla da yakından ilgilenmiştir. Halk arasında görülen yolsuzluklar, döneminde görülen salgın hastalıklar vb. ilgili kaleme aldığı şiirleri mevcuttur.

Kazım Ağa Salık de ağabeyi Mustafa Ağa Arif gibi toplum lideri ve oldukça söz sahibi bir şair olmuştur. Yaşadığı dönemde memleketi Gazah şehrinin valisi Palandov'a nazımla yazdığı bir mektubunda şairler yurdu olan memleketini Azerbaycan'ın Gazah şehrinde yetişen Mirza Baba, Abbaskulu Ağa Bakıhanlı (Kutsi), Vâgîf, Vidadi, Abdurrahman Ağa Dilbazoğlu ve ağabeyi Mustafa Ağa Arif gibi isimlerden bahsederek anlatmıştır. Caferoğlu'nun makalesinde verilen Kazım Ağa Salık şiirlerinden biri de bu mektup içerisinde Mustafa Ağa Arif'i tarif eden dizelerdir. Salık burada ağabeyinden "gurbette şehid-i müpteladır" diye bahsetmiştir (Caferoğlu, 1932d: 342). Ahmet Caferoğlu'nun bahsi geçen makalesine, sürgündeki ağabeyi Mustafa Ağa Arif ile şiirli mektuplaşmalar yapan Kazım Ağa Salık'ın bu şiirlerinden bir parça eklenmiştir.

2.5.1.13. Ali Yusuf Bey

Mustafa Vekilli'nin "Sürgünde Şairlerimiz" makalesinde bahsettiği ikinci şair, Ali Yusuf Bey'dir. Makalede şairin hayatı ve faaliyeti hakkında oldukça az bilgi veren Vekilli'nin asıl gayesi, dergi okuyucularını Rus zulmüne maruz kalmış Azerbaycanlı şairlerden haberdar etmektir. Şairlerin vatan sevgisi yüzünden başına gelenlere dikkat çeken Vekilli, onların vatanlarına duydukları sevgi ve hasreti dile getirdiği şiirlerinden örnek parçalar vermiştir.

Makale müellifi Vekilli'nin çağdaşı olan Ali Yusuf Bey, 1900 yılında Şuşa şehrinde dünyaya gelmiştir. Eğitim seviyesi yüksek olan bir ailede doğan Yusuf Bey'in babası Mirza Celal Ünsizade, döneminin ünlü eğitimcilerindendir (Azimova, 2014: 170). Küçük yaşlarından itibaren iyi bir eğitim alan Yusuf Bey, daha on bir yaşındayken yayın organlarında faaliyete başlamıştır (Azimova, 2014: 171). Matbuat faaliyetlerine ilk olarak çevirdiği veya kendisinin kaleme aldığı şiirlerle başlayan Yusuf Bey, ilerleyen yıllarda daha millî ve toplumsal meseleler üzerine eğilmiştir.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) kuruluş yıllarında yetişen genç şairin, vatanın bağımsızlığına kadarki süreçte ve daha sonra dönemin meşhur yayın organları olan *Işık*, *Azerbaycan*, *Kurtuluş*, *İstiklal* dergi ve gazetelerinde bağımsızlık konulu çok sayıda şiiri ve makalesi yayınlamıştır.

1920 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin devlet bursuyla üniversite eğitimi için yurt dışına gönderdiği yüz öğrenciden biri olan Yusuf Bey, Paris’te diploması eğitimi görmüştür. Bu detay, Vekilli’nin makalesinde de belirtilmiştir. Aynı eğitim programı aracılığı ile Avrupa’da eğitim gören Mustafa Vekilli’nin Ali Yusuf Bey’i tanınması muhtemeldir. Paris’ten 1923 yılında dönen (Azimova, 2014: 175). Yusuf Bey, giderken hür bıraktığı vatanını dönerken esir bulmuştur (Vekilli, 1934: 128). Vatanına döndükten sonra bir süre Komünist gazetesi redaktörlüğünde çalışmış, Azerbaycan Edebiyat Cemiyetinin faal üyelerinden biri olmuştur (Azimova, 2014: 175). İlerleyen yıllarda Sovyet Rusya’nın Repsessiya kurbanlarından biri olan Yusuf Bey, Rusya’nın Beyaz deniz bölgesinde bulunan Solovetsky (Solovki) takımadalarına sürülmüştür. Vekilli’nin makalesinde bu adayı “Solovka, Azerbaycan’ın millî imanının zindanı” diye nitelendirmiştir (Vekilli, 1934: 129). Vekilli’nin makalesinin yayınladığı yıllarda hâlâ bu adada sürgünde olan Ali Yusuf Bey, çok ağır şartlar altında yaşamıştır. 1935 yılında hapis cezası bitmesine rağmen Azerbaycan’a dönmesine izin verilmeyen şair, bu adadan 1937 yılında Özbekistan’ın başkenti Taşkent’e gönderilmiştir. Taşkent’te tekrar hapsedilen Yusuf Bey, 1938 yılında Ağustos ayının 18’inde kurşuna dizilerek öldürülmüştür (Azimova, 2014: 175).

2.5.1.14. Mirza Feteli Ahundzade

Azerbaycan edebiyatının en büyük devrimcisi ve çağdaş Azerbaycan edebiyatının kurucusu olarak bilinen Mirza Feteli Ahundzade, *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi yazar kadrosu tarafından birçok makalede anılmıştır. Ancak dergide Ahundzade’nin hayatı ve faaliyetlerini en geniş şekilde ele alan kişi, Ahmet Caferoğlu’dur. Asıl amacı, Ahundzade’nin az bilinen fakat çok önemli faaliyeti, alfabe ıslahı veya değişimi girişimlerini Türk dünyasına tanıtmak olan Caferoğlu, derginin 2. cilt 24. sayısında yayınladığı “Mirza Feth-Ali Ahundzade” başlıklı makalesine büyük Türk âliminin hayatı ve faaliyetleri hakkında yanlışa düşülmesine imkân veremeyecek bir bilgilendirmeye başlamıştır. Edebiyat tetkiki konusundaki ustalığıyla makalesinin

ilk bölümünü başarılı bir şekilde tamamlayan Caferoğlu, ikinci bölümde Mirza Feteli'nin çığır açacak alfabe ıslahı veya yeni alfabeye geçiş fikriyle İstanbul ve İran devletlerine sunduğu proje teşebbüsleri üzerinde durmuştur. İlk makalesinin ardından konuyla ilgili daha derin araştırmalar yapan Caferoğlu, İstanbul arşivlerini taramaya başlamış ve Ahundzade'nin Osmanlı devletine sunduğu alfabe çalışmasına dair bir rapor bulmuştur. Bu raporu derginin 3. cilt, 26. sayısında “Mirza Feth-Ali Ahundzade Hakkında Bir Vesika” başlıklı makalesinde yayınlayan Caferoğlu, Ahundzade'nin büyük önem teşkil eden reformist yönünü belgelerle tanıtmıştır.

Mirza Feteli Ahundazade'nin fikri yapısının ve faaliyetlerinin öğrenilmesini son derece önemli gören Caferoğlu, “Mirza Feth-Ali Ahundazde” başlıklı makalesinde ilk olarak Ahundzade'nin yalnız edebiyatçılıkla sınırlı olmayan faaliyetlerinin büyüklüğüne dikkat çekmiştir. Ahundzade'nin Arap alfabesi ıslahı ve Latin alfabesine geçiş fikrini gündeme getiren ilk Türk aydını olması detayını birkaç kez belirten Caferoğlu, bu faaliyetiyle Ahundzade'nin Türk fikrî yapısındaki yeri ve önemine dikkat çekmiştir. Ahundzade'nin alfabe devrimi fikrini Azerbaycan, Osmanlı ve İran devletlerinin katılımıyla hayata geçirme girişimini de dile getiren Caferoğlu, bu girişiminden dolayı Ahundzade'yi bu üç Türk devletinin ortak millî kültür değerlerinden biri olarak görmek gerektiği fikrini savunmuştur (Caferoğlu, 1933b: 436).

Ahundzade'nin hayatının yeteri kadar öğrenilmemesi hususuna da dikkat çeken Caferoğlu, ilk makalesinde bu konuyu detaylı bir şekilde ele alarak büyük düşünürün hayatının önemli dönemlerini ele almıştır. Caferoğlu, hayatı hakkında verdiği bilgileri Ahundzade'nin kendisinin henüz hayattayken kaleme aldığı otobiyografisini Türkçe yayınlayan Feridun Bey Köçerli'nin “Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Materyalleri 1. cilt” kitabından temin etmiştir. Ahundzade'nin hayatını kendi anlatımından örneklerle tanıtan Caferoğlu, kitabın yazarı Köçerli'nin Feteli'nin hayatı hakkında ileri sürdüğü bazı fikirleri düzeltme ihtiyacı duymuştur. Şöyle ki, Köçerli'ye göre, Ahundzade'nin sahip olduğu modernist fikir yapısı, Mirza Şefi Vâzeh tarafından yönlendirilmiştir. Mirza Şefi'nin Ahundzade üzerinde tesiri olması ihtimaline itiraz etmeyen Caferoğlu, Mirza Şefi'nin Ahundzade'ye hayatının mesleğini değiştirecek kadar nüfuz etmesine ihtimal vermemiştir (Caferoğlu, 1933b:

439). Caferoğlu, bu fikrini Ahundzade'nin hayatını konu aldığı otobiyografisinde Mirza Şefi'den hiç bahsetmemesiyle pekiştirmiştir.

İlk makalesinde Ahundzade'nin Azerbaycan edebiyatına katkılarına da değinen Caferoğlu, filozof mütefekkirin Tiflis'te yaşadığı yıllarda kaleme aldığı tiyatro eserlerinden bahsetmiştir. Azerbaycan ve İslam âlemi edebiyat tarihinin sahnelenen ilk piyesleri olan bu altı piyes, Caferoğlu'nun aktardığı bilgilere göre, Kafkasya idari merkezi yöneticisi Vorontsov'a takdim edilmiş, büyük beğeni alan eserler Tiflis tiyatrosunda oynanmıştır (Caferoğlu, 1933b: 440). Bu eserlerin tümünün Rusça, Farsça bazılarının ise Avrupa dillerine çevrildiğini aktaran Caferoğlu, Ahundzade'nin İstanbul'da Almancadan Türkçeye çevrilmiş kendi ifadesiyle “*Sarab Hanı Veziri*” veya “*Sergûzeşt-i Vezir-i Hanı-ı Lenkerân*” adlı piyesini de derginin 1.cilt, 6.-7. sayılarının *Tahlil ve Tenkitler* bölümünde incelemiştir. Raşit Kurşunluzade tarafından çevrilen bu eserin “Ecnebi Müellifler Koleksiyonu” başlığı altında yayınlanması ve adının “Lenkaran Veziri” gibi yanlış bir başlıkla çevrilmesi gibi hususları eleştiren Caferoğlu, Ahundzade'nin ecnebi veya Rus zabiti gibi tanıtılmasına büyük tepki göstermiştir. Azerbaycan modern edebiyatının sarsılmazlığını sağlayan bu piyeslerin değeri, bu makaleden yirmi bir yıl sonra yine Caferoğlu tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Onun komedileri Azerî Türklerinin hayatına yalnız yenilik getirmekle kalmamış, muakkipleri tarafından Avrupai bir seviyeye yükseltilen, tiyatro ve sahne hayatının kurulmasına da bir başlangıç teşkil etmiştir” (Caferoğlu, 1954: 42). Azerbaycan kadınlarının hak ve özgürlüklerini de konu alan piyesler, bu yönleriyle dönemin en çarpıcı eserleri olmuşlardır. Kadın ruhu ve hayatının yüz yıllardır geri planda tutulduğu zihniyete büyük bir darbe indiren piyesler, yalnız Azerbaycan'da değil bütün Kafkasya'da yeni bir çağ başlatmışlardır.

İlk makalenin ikinci bölümü ve ikinci makalede aktarılan bilgiler ışığında Mirza Feteli Ahundzade'nin harf devrimi üzerine çalışmaları, 1857 senesi itibariyle başlamıştır. İlk olarak Arap alfabesinin ıslahı üzerine çalışan Mirza Feteli, bu konuda Farsça bir tez hazırlamıştır (Caferoğlu, 1933b: 440). Daha sonra bu konudaki fikir ve çalışmalarını yürürlüğe koymak isteyen Ahundzade, hazırladığı tezle 1863 yılında İstanbul'a gelmiştir. Arap alfabesi ıslahı tezini dönemin sadrazamı Fuat Paşa'ya sunan Ahundzade'nin çalışması, sadrazamın emriyle incelenmek üzere Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'ye gönderilmiştir. Ahundzade'nin bu tezi İlim Cemiyeti

tarafından dikkatle incelenmiş, Ahundzade de yapılan toplantılardan birine katılarak amaç ve ıslah fikirlerini oradakilere uzunca anlatmıştır (Caferoğlu, 1934a: 41). İlim Cemiyeti, Mirza Feteli'nin bu tezine dair hazırladığı bir raporu dönemin padişahı Abdülaziz'e sunmuştur. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin yayın organı *Mecmuai Fünun*'da 1863 yılında yayınlanan bu rapor, Ahmet Caferoğlu tarafından “Mirza Feth-Ali Ahundzade Hakkında Bir Vesika” başlıklı makalede aslından kopya edilerek yayınlanmıştır (Caferoğlu, 1934a: 43-45). Bu raporda Ahundzade'nin çalışmasının içeriğine dair bir bilgi bulunmamaktadır, ancak Caferoğlu'nun tezin içeriğiyle ilgili aktardığı bilgilere göre Ahundzade, tezinde Arap alfabesinden kolaylık sağlaması düşüncesiyle noktaları kaldırmış, yazıda kaydedilmeyen işaretler yerine belli olacak işaretler hazırlamış ve hareketler için de yeni işaretler belirlemiştir (Caferoğlu, 1933b: 441).

Mirza Feteli Ahundzade'nin İstanbul'da alfabe ıslahıyla ilgili teşebbüsünden önce de Osmanlı'da Arap alfabesi ıslahı meselesinin birkaç kez gündeme getirildiğini belirtmek isteriz. İlk olarak 1851 yılında Ahmet Cevdet Paşa “Kavaid'i Osmaniye” kitabında Türkçede bulunup da Arap harfleriyle gösterilemeyen sesler için yeni bir yazım yolu bulunması gerektiğini belirtmiştir (Kale, 1999: 813). Daha sonra Mehmet Tahir Münif Paşa, Arap kökenli alfabenin Türkçe okuyup yazmayı zorlaştırdığını kitap, dergi ve gazete basımında da güçlükler yarattığını Mayıs 1862'de Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de verdiği bir konferansta vurgulamıştır (Kayıran ve Metintaş, 2009: 2). Ancak Arap alfabesinin yazma ve okumada yarattığı zorlukları şikâyet etmekten ileri gitmeyen bu teşebbüsler, pek de etkili olmamıştır. Hazırladığı tezlerle alfabe konusunda ayrı bir çalışma disiplini oluşturan Mirza Feteli, ıslahın nasıl yapılması gerektiğine dair hazırladığı bilimsel tezlerle alfabe inkılâbına dair bilimsel çalışmaya sahip ilk kişi olarak tarihe geçmiştir. Caferoğlu'nun makalelerinde Ahundzade ile ilgili gündeme getirdiği noktada budur. Caferoğlu, bu yüzden makalelerinde Ahundzade'yi “Arap alfabesi ıslahı veya Latin alfabesine geçme fikrini ortaya koyan ilk Türk münevveri”, “alfabe sahasının şeyhi” gibi ifadelerle anmaktadır.

Osmanlı İlim Cemiyeti tarafından yapılan incelemeler ve toplantılar sonucunda Ahundzade'nin Arap alfabesi ıslahıyla ilgili çalışması, harflerin birbirine karışacağı ve kelime düzenini zora sokacağı gerekçesiyle kabul edilmemiştir. Aldığı olumsuz

sonuçtan sonra hemen yeni bir fikir ileri süren Mirza Feteli, alfabe değişikliğine gidilmesi ve Latin alfabesi esaslı yeni bir alfabe tasarlanması teklifini sunmuştur. Caferoğlu'na göre, M.F. Ahundzade'nin en başından itibaren alfabe konusundaki fikri, yeni bir alfabeye geçilmesidir. Çünkü Ahundzade, yazdığı Farsça bir eserinde Latin harflerinin kabulüyle İslam memleketlerinde dahi Avrupa medeniyetinin yerleşebileceği fikrini ileri sürmüştür (Caferoğlu, 1933b: 441). Ancak dönemin ulema ve avam halkından korkan Ahundzade, Arap alfabesinin birdenbire kaldırılması girişimine cesaret edememiştir (Caferoğlu, 1933b: 441). Latin alfabesi esaslı yeni bir alfabeye geçiş fikri de Osmanlı yönetimi tarafından kabul görmeyen Mirza Feteli, Osmanlı İlim Cemiyeti'nin kendisine başarı ve zahmetinden ötürü verdiği Mecidiye Nişanı'nı alarak Tiflis'e geri dönmüştür.

İstanbul'da sunduğu proje olumsuz sonuçlansa da fikrinden vazgeçmeyen Ahundzade, Arap harflerinin kusurlarını konu aldığı yeni bir tez çalışmasıyla Tahran'a başvurmuştur. Bu yeni çalışma, İstanbul'a sunulan varyantla yakın bir içeriğe sahip olmakla birlikte, İranlı din adamlarının direkt ret cevabı vermemesi gerekçesiyle Arapçanın sağdan sola yazılma özelliğine dokunulmadan hazırlanmıştır (Caferoğlu, 1933b: 442). İran'da çalışması incelenen Ahundzade'nin alfabe ıslahı fikri, burada da kabul görmemiştir. Alfabe ıslahı ve değişimi fikrini inatla savunan Ahundzade, İran'dan aldığı olumsuz cevaptan sonra tekrar İstanbul ile iletişim kurmuştur. Alfabe ıslahına dair yeni bir çalışma hazırlayan Ahundzade, bu çalışmasını Tiflis'ten İstanbul'a, Sadrazam Ali Paşa'ya göndermiştir (Caferoğlu, 1933b: 442). Latin alfabesi esaslı bir alfabeye geçiş tasarısı bulunduran bu çalışma da Osmanlı yönetimi tarafından kabul görmemiştir. Ahundzade, bu tarihten itibaren kendine has fikir ve çalışmalarını Osmanlı, İran veya başka herhangi bir devlete sunmamıştır.

Ahundzade'nin fikir ve çalışmalarının kabul görmemesinin sebebi, bu iki büyük devletinde alfabe değişikliğine henüz cesaret edememesinden kaynaklıdır. Müellif Caferoğlu da Türkiye'nin 1863 senelerinde böyle bir inkılâba girişemeyeceğini belirtmiştir (Caferoğlu, 1933b: 442). Ömrünün sonuna kadar alfabe üzerine çalışmaya devam eden Ahundzade de hazırladığı çalışmaların Tahran ve İstanbul'dan onay almama sebeplerini açıkladığı hiciv temalı Farsça bir manzum eser kaleme almıştır (Caferoğlu, 1933b: 442). Alfabe devrimi fikriyle ilgili birkaç tane de Türkçe

makale yayınlayan Ahundzade, amacına ulaşmadan 1878 yılında hayata veda etmiştir.

Türk ve İslam devletlerinde alfabe alanında bir ilke imza atan büyük aydın Mirza Feteli Ahundzade'nin fikirleri kendisinden sonra yetişen birçok Azerbaycanlı edebiyatçı ve siyasetçiye yol açmıştır. Ahundzade'nin başlattığı alfabe değişikliği fikri, ilerleyen yıllarda Azerbaycan'da Hasan Bey Zerdabi, Mehmet Ağa Şahtatlı, Feridun Bey Köçerli gibi dönemin ileri gelen isimleri tarafından geliştirilerek uygulanmaya çalışılmıştır (Caferoğlu, 1933b: 442-443). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde Latin harfleri meselesiyle uğraşan özel bir kurul kurulmuş, hatta bu kurulun kararı üzerine Azerbaycan'da Abdullah Efendizade tarafından hazırlanan bir kitap basılmıştır (Caferoğlu, 1933b: 443). Maalesef Azerbaycan'ın Latin alfabesine geçişi yıllar sonra Ahundzade'nin başlattığı ve diğer Azerbaycanlı aydınların geliştirdiği millî karakterde değil, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni istila eden Rus sömürsünün dayattığı şekilde olmuştur. Osmanlı devletinde de büyük bir aydınlanmanın fitilini ateşleyen Ahundzade, alfabe konusunu ilk defa resmi belgelerle gündeme getirmiş ve daha sonra Tanzimat dönemi aydınları tarafından günden güne büyüyen bu fikir, nihayet Türkiye Cumhuriyeti devleti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından 1928 yılında yürürlüğe koyulmuştur.

Arap alfabesi değişikliği fikrinin babası olan Ahundzade, bu unvana, geliştirdiği fikirlerle ilgili bilimsel yöntemler hazırlayarak ve bu çalışmalarını asırlardır Arap alfabesi kullanan iki büyük devlete sunarak sahip olmuştur.

2.5.2. Güney Azerbaycan'da Yaşayan Şairler

2.5.2.1. Hacı Mehdi Şükûhî

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde Mehmet Sadık Sen'an tarafından kaleme alınan "İran Azerbaycan'ı Türk Şairleri" başlıklı iki bölümden oluşan bir makale yayınlanmıştır. Bu makale, başlığından da anlaşılacağı üzere, 1828 yılında Çarlık Rusya ile Kaçar devleti arasında imzalanan Türkmençay antlaşması sonucunda İran sınırları içerisinde kalan Azerbaycan topraklarında yetişen şairleri konu almaktadır. Makalede Hacı Mehdi Şükûhî ve Sarrâf Tebrizî adlı iki şairden bahsedilmektedir. Sadık Sen'an'ın makalesinin ilk bölümü, 19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının Güney

Azerbaycan’da yetişmiş önemli şairlerinden olan Şükûhî hakkındadır. Makalede şairin hayatıyla ilgili bilgiler ve bazı şiirleri verilmiştir.

Sadık San’an, makalesinin giriş kısmında İran coğrafyasının siyasi tarihinden ve bu coğrafyada yaşayan Azerbaycan Türklerinin maruz kaldığı çeşitli tesirlerden kısaca bahsetmiştir. Tarih boyunca İran topraklarında Türk devletlerinin hüküm sürmesine rağmen bu yönetimlerin Türklüğe ve Türk diline hiç önem göstermemeleri gerçeğinden bahseden San’an, bütün bu olumsuzluklara karşın Azerbaycan dil ve kültürünü yaşatmayı başarmış şairler olduğunu belirtmiştir.

Şükûhî ile ilgili bölüme gelindiğinde ise ilk önce şairin adı ve mahlası konusuna aydınlık getiren San’an, asıl adı Hacı Mehdi olan şairin ilk önce Naşi, daha sonra Şükûhî mahlasını tercih ettiğini ve divanının ikinci mahlasıyla yazıldığını belirtmiştir (San’an, 1933a: 126). Makalede, şairin her iki mahlasla kaleme aldığı şiirlerinden örnekler verilmiştir. Şükûhî’nin hayatı hakkında oldukça az bir bilgi veren San’an, daha fazla bilgilere ulaşmak isteyenleri *Azeri Türkdergisine* yönlendirmiştir (San’an, 1933a: 126). Muhacir Azerbaycanlıların Türkiye’deki en önemli yayınlarından biri olan dergi, Muhammed Emin Resulzade tarafından kurulmuş, San’an ise bu dergide yazı işleri sorumluluğu görevini yürütmüştür.

Makalede şairin hayatıyla ilgili aktarılan bilgilere göre, şair Remzi’nin oğlu olan Şükûhî, 1829 yılında (Memmedeli, 1988: 34). Tebriz’de dünyaya gelmiştir. Henüz okul yaşlarında babasını kaybeden Şükûhî, erken yaşta okulu bırakmak zorunda kalmış ve uzun yıllar babasının mesleği olan cam işlemeciliğini devam ettirmiştir. Eğitim hayatı erken yaşta biten şair, ilerleyen yıllarda kendi kendini geliştirmiştir. Babasının işletmesinde çalıştığı yıllarda şiirle ilgilenmeye başlayan şair, kendi çabalarıyla Arap ve Fars dillerini öğrenmiş, bu sayede Azerbaycan ve Orta Doğu edebiyatının büyük şairlerini tanımıştır (Memmedeli, 1988: 36-37).

Yaklaşık 21-22 yaşlarında Tebriz’den Marağa’ya taşınan Şükûhî (Sumbatzade, Tağıyeva ve Melikov, 1985: 264), hayatının sonuna kadar burada yaşamıştır. San’an da makalesinde şairin Marağa’da yaşayıp, burada öldüğünü söylemiştir (San’an, 1933: 129). 1885 yılında Mekke ziyareti için yola çıkan Şükûhî, birkaç gün İstanbul’da kalmış, burada Azerbaycanlı ve İranlı siyasi muhacirlerle yakın ilişkiler kurmuştur (Sumbatzade, Tağıyeva ve Melikov, 1985: 264-265). 1896 yılında hayata veda eden şairin vefat ettiği yaşı 67 olarak gösteren San’an, bu tarihi şairin oğlu

Mahmut Ağa'nın yazdığı iki mısradan alıntılanmıştır (San'an, 1933a: 129). San'an'ın verdiği yaş doğrudur, ancak Şükûhî'nin divanını inceleyen Müseddig'in çalışmasına bakıldığı zaman, sekiz çocuğu olan şairin Mahmut adında bir oğlu yoktur (Memmedeli, 1987: 47). San'an'ın bahsettiği kişi, muhtemelen Şükûhî'nin şair olan oğlu Mirza Hasan'dır.

Şükûhî'nin divanı hicri 1326 (Miladi takvimle 1908/1909) yılında Marağa'da basılmıştır (San'an, 1933a: 129). Şairin edebî külliyatının temeli lirik şiirlere dayalıdır. Gazel, kaside, muhammes, terkiib-i bent ve terc-i bentleri ile Fuzuli mektebinin temsilcilerinden sayılmaktadır (Sumbatzade vd., 1985: 265). Azerbaycan halk şiiri nazım şekillerini de kullanan Şükûhî'nin koşma, geraylı nazım türlerinde birçok şiiri bulunmaktadır. Nebati ve Vâgîf şiirlerinden oldukça etkilenen şair, klasik çizgide Fuzuli, halk edebiyatı alanında ise Nebati ve Vâgîf gibi şairleri üstadı olarak görmüştür. Eserlerini sade bir dille kaleme alan Şükûhî'nin halk dilinde kaleme aldığı şiirleri, kolay ezberlenebilecek kafiyeler barındırdığından geniş bir kitleye yayılma fırsatı bulmuştur (Sumbatzade vd., 1985: 265). Güney Azerbaycan'ın 19. yüzyılda en görkemli lirik şairlerinden olan Şükûhî'nin şiirlerinin içeriği genelde toplumsal ve siyasi meselelerle ilgilidir. Yaşadığı toplumda gördüğü yanlış noktaları keskin bir ifadeyle eleştiren şairin dönemin siyasi simalarını ve kötü niyetli din adamlarını ağır itham ettiği çok sayıda şiiri mevcuttur. Şükûhî şiirlerinin bu özelliği, ona büyük bir ün kazandırmıştır.

2.5.2.2. Sarrâf Tebrizî

M. Sadık San'an'ın "İran'da Türk Şairleri" başlıklı makalesinin ikinci bölümünde yer verdiği isim, 19. Yüzyıl Azerbaycan edebiyatının Güney'de yetişmiş en görkemli temsilcilerinden biri olan Hacı Rıza Sarrâf'tır. Şairin hayatı ve yaratıcılığında kısaca bahseden küçük hacimli makalede şairin edebî karakterinin anlaşılmasına yardımcı olacak şiirleri verilmiştir. Şairin hayatı ve edebî sanatı hakkında oldukça az bilgiye yer veren San'an, makalesini, hakkında oldukça az malumata sahip olunan Güney Azerbaycanlı şairlerin elde mevcut olan eserlerinden bazı şiirlerini paylaşarak onları tanıtmak amacıyla kaleme almıştır. San'an'ın bu makalesi, yayınlandığı yıllar dikkate alındığı zaman henüz eksiklerin bulunduğu Azerbaycan edebiyatı tetkiki alanında çok önemli bir yere sahiptir.

Hayatı ve edebî faaliyeti hakkında yapılan çalışmalarda doğum tarihine ait çeşitli görüşler bulunan Sarrâf, hicri 1271 (Miladi takvimle 1854/1855) yılında Tebriz’de dünyaya gelmiştir (Şahaliyeva, 2019: 113). San’an’ın makalesinde belirttiği üzere asıl adı Rıza olan şair, çocukluğunda iyi bir medrese eğitimi almış, ancak babasının erken vefatı nedeniyle gençlik yıllarından itibaren babasının mesleği olan ticaretle uğraşmıştır. Ailesinin geçimini sağlama sorumluluğunu genç yaşta üzerine alan şair, gençliğinden itibaren esnaflar arasında ticari zekâsı, dürüstlüğü ve yardım severliği ile şöhret bulmuş, bu özelliğinden dolayı Sarrâf mahlasını kazanmıştır (Şahaliyeva, 2019: 113). Bir süre esnafılık yaptıktan sonra hac ziyareti için Mekke’ye giden şair, döndükten sonra Hacı Rıza Sarrâf diye anılmaya başlamıştır.

Ticari meşguliyetinden dolayı maddi durumu iyi olan Sarrâf, devrinin en büyük yardım severlerinden biri olarak bilinmektedir. Sarrâf, 19. Y “Aineyi Millî” teşkilatının en aktif üyelerinden biridir (Garibli, 2017: 21). İhtiyaç sahiplerine destek olmak konusunda gönüllü olan Sarrâf, yalnız şairliği ile değil, bu yönüyle de şöhret kazanmıştır. Hayatı boyunca maddi ve manevi olarak halkının yanında duran Sarrâf; ticari zekâsı, edebî karakteri ve lider ruhuyla devrinin seçilen aydınlarından. Rıza Sarrâf, kısa ama anlamlı bir hayat sürmüştür. San’an, şairin ölüm tarihini hicri 1325 Rabiül-evvel ayının 17. günü (Miladi takvimle 30 Nisan 1907) olarak göstermiştir.

19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatında Fuzuli edebî mektebinin temsilcilerinden sayılan Sarrâf, hayatın pek çok alanıyla ilgili kaleme aldığı gazelleriyle 19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatı lirik şairleri arasında özel bir yere sahiptir. Edebî yaratıcılığında temel olarak üç konu görülen şair, sevgiliye duyulan aşk, toplumsal ve dinî-felsefi konularda gazeller yazmıştır (Şahaliyeva, 2019: 116). Toplumsal konulara oldukça duyarlı olan Sarrâf, cahillik, adaletsizlik, bağımsızlık gibi birçok konuda kaleme aldığı şiirlerle sosyal sorunları dile getirmiştir. İran meşrutiyet harekâtı yıllarında halkı uyanışa ve bağımsızlığa davet eden Sarrâf’ın bu konu üzerine kaleme aldığı “Uyan Vakti Seherdi” şiiri meşrutiyet yıllarında yalnız İran’da değil, bugünkü Azerbaycan sınırlarında da halka etki etmiş ve diller ezberi olmuştur. San’an’ın makalesinde Sarrâf’ın “Devrinin milliyetçisi olduğu anlaşıyor” diye aktardığı şiiri de Sarrâf’ın bahsi geçen eseridir (San’an, 1933b: 386-387).

San’an, Sarrâf’ın divanının 170 sayfadan oluştuğunu belirtmektedir (San’an, 1933b: 386). “Cenubi Azerbaycan Edebiyatı: Tetkikler” adlı eserde, ilk olarak hicri 1324

(Miladi takvimle 1906/1907) yılında, Sarrâf'ın sağlığında basılan divanın hacminin 180 sayfa olduğu, divanın ilerleyen yıllarda birçok kez daha basıldığı belirtilmiştir (Garibli, 2017: 22). San'an'ın makalesinde incelediği divan, muhtemelen daha sonraki basımlardan biridir ve bu divan, hicri 1344 (Miladi takvimle 1925/1926) yılında basılmıştır. San'an'ın makalesinde incelediği divanın içeriğiyle ilgili aktardığı bilgilere göre, eserin yedi sayfası hariç, şairin bütün gazel, kaside ve mersiyeleri Türkçedir (San'an, 1933b: 386). Yine yukarıda bahsi geçen çalışmada, Sarrâf'ın divanın içerisinde yalnızca 11 adet Farsça gazelinin olduğu, bunun dışındaki kaside, mersiye ve gazellerinin Azerbaycan Türkçesiyle kaleme alındığı belirtilmiştir (Garibli, 2017: 23). Her iki kaynakta da belirtildiği üzere, eserlerinde sade bir dil kullanan Sarrâf, şiirlerini genellikle anadilinde yazmıştır.

2.5.2.3.La'li Tebrizî

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinin üçüncü sayısında “Azerî Türklerinin Hayat ve Edebiyatında Neşe” başlıklı üç bölümden oluşan bir dizi makale yayınlanmıştır. Mehmet Ali Resulzade tarafından kaleme alınan bu makalede, Azerbaycan Türklerinin karakteristik özelliklerinden biri olan neşeli yapılarının tanınması ve anlaşılması hedeflenmektedir. M. Ali Resulzade, halkına özgü bu ruhun daha iyi anlaşılması için makalenin her bölümünde, edebî yaratıcılığında neşe ruhu görülen Azerbaycanlı şairleri ve bu ruha örnek şiir parçalarını vermiştir. Bahsi geçen makalelerin ilk sayısında şiirleri örnek verilen şair, 19. yüzyıl Güney Azerbaycan Edebiyatının temsilcilerinden La'li Tebrizî'dir.

M. Ali Resulzade, şairin neşe ruhlu şiirlerini aktarmadan önce hayatı hakkında biraz bilgi vermek istemiş, ancak elde ettiği malumat, kendisinin de ifade ettiği üzere, tam yeterli değildir. Şairin şiirleri ve hayatı hakkında topladığı bilgilerle ilgili bir kaynak göstermeyen Resulzade, La'li'nin ayrıca gazellerden ve mersiyelerden oluşan bir eserinin olduğunu söylemiştir (Resulzade, M. Ali, 1934b: 20).

19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının İran'da yetişmiş en görkemli şairlerinden olan La'li'nin asıl adı Mirza Alihan'dır. Doğum yeri ve yılı hakkında farklı görüşler bulunan şair, bazı araştırmalara göre, kadim Türk yurdu Erivan'da (Şahaliyeva, 2019: 62), bazı araştırmalara göre ise Tebriz'de dünyaya gelmiştir (İbrahimov, 1981: 134). Doğum tarihi de tartışmalı olan şairin doğum yılı farklı kaynaklarda 1845 veya

1848 olarak gösterilmektedir. Esnaf bir babanın oğlu olarak dünyaya gelen La'li, küçük yaşlarından itibaren babasının yanında çalışmış, uzun yıllar ticaretle meşgul olmuştur. Resulzade de şairin hayatıyla ilgili aktardığı bilgilerde, La'li'nin ticaretle meşgul olduğunu aktarmıştır (Resulzade, M. Ali, 1934b: 21). Bir yandan da eğitimine devam eden şair, yaşı biraz ilerledikten sonra tıp alanına merak salmış, babasının vefatı üzerine ticareti bırakarak tıbbi eğitim almak üzere Tahran'a, daha sonra İstanbul'a gitmiştir (İbrahimov, 1981: 134).

Tıbbi alanda kendisini çok geliştiren La'li, bilgi ve yeteneği sayesinde dönemin yöneticisi Nasreddin Şah tarafından saraya alınmıştır (Şahaliyeva, 2019: 62). Nasreddin Şah'ın özel doktorluğunu yapan La'li, Şah ile birlikte birçok sefere katılmış, Doğu ve Batı ülkelerinin hayat ve edebiyatını yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Bu durum küçük yaşlardan itibaren şiir yazmakta olan La'li'nin dünya görüşü ve edebî ufkuna büyük katkılar sağlamıştır. M. Ali Resulzade, La'li'nin hayatının çoğunu Tiflis'te geçirdiğini belirtmiştir. Şahaliyeva da La'li'nin bronşit hastalığı yüzünden Tebriz'de değil, Tiflis'te yaşamak zorunda kaldığını yazar (Şahaliyeva, 2019: 62). Hayatının çoğunu Tiflis'te geçiren La'li; hicri 1325, miladi 1907 yılında Tiflis'te hayata veda etmiştir (İbrahimov, 1981: 134). Resulzade'nin makalesinde, şairin ölümüyle ilgili de kısa bir hatıra aktarılmıştır.

Edebî karakteri eleştirel olan La'li, genel itibarıyla hicivsel şiirler kaleme almıştır. Toplumdaki eşitsizlik, yönetimdeki yanlışlar gibi konularla ilgili gözü pek bir şekilde tenkit içerikli şiirler yazan şair, toplumunun sorunlarıyla yakından ilgilenmiştir. Resulzade'nin makalesinde La'li'nin şiirlerinden verdiği örneklerden de anlaşılacağı üzere, şairin Allah'ı eleştiren şiirleri de bulunmaktadır. Sevgi, aşk gibi insani duygularla ilgili de gazeller kaleme alan La'li, tasvir konusunda çok yeteneklidir (Şahaliyeva, 2019: 64). La'li'nin Azerbaycan Türkçesi ve Farsça şiirlerinden oluşan divanı, Tebriz'de birçok kez basılmıştır (İbrahimli, 1981: 134).

2.5.2.4.Seyyid Eşrefuddîn Huseyîn Gılânî (Nesim Şimal)

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde 19. yüzyıl İran edebiyatı şairlerinden dergiye şiirleri konu edilen bir diğer şair, Eşrefuddîn'dir. Ahmet Caferoğlu'nun "Azeri Edebiyatında İstiklal Mücadelesi İzleri" başlıklı makalesinde, meşrutiyet sonrası Rusya'nın etkisini daha net şekilde hisseden İran'da, Rus istilasının edebiyata nasıl

yansıdığı şairin şiiriyle örneklendirilmiştir. Caferoğlu, bu çalışmasında şairi, Eşrefuddîn diye değil, onun adı ile bütünleşen, adeta ikinci ismi hâline gelmiş gazetesinin ismi “Nesim Şimal” diye anmıştır (Caferoğlu, 1932f: 432).

19.-20. yüzyıllar İran edebiyatının en meşhur simalarından biri olan Eşrefuddîn, 1872 yılının Mart veya Nisan ayında Kazvin’de dünyaya gelmiştir (İşimtekin, 2018: 51). Henüz bebekken babasını kaybeden şair, annesi tarafından yetiştirilmiştir. Doğduğu şehir Kazvin’de eğitim almaya başlayan şair, yükseköğrenim seviyesindeki eğitimini Irak’ın Necef ve Kerbela şehirlerinin medreselerinde tamamlamıştır. Bu medreselerde iyi seviyede dinî eğitim alan Eşrefuddîn, dünyevi ilimleri de öğrenmiştir. Eğitimini tamamladıktan sonra Reşt şehrine yerleşen Eşrefuddîn, burada ilk şiirlerini kaleme almış ve kısa sürede ünlü bir şair olmuştur.

Eşrefuddîn’in Reşt’e taşınmasından kısa süre sonra İran’da meşrutiyet ilan edilir. Bu şehirde, 1906 yılının ortalarında, yani meşrutiyetin ilanından hemen sonra *Molla Nasreddin* gazetesini İran’da yayınlamak için girişimlerde bulunur, ancak gerekli izinleri alamaz (İşimtekin, 2018: 52). Bu girişiminin engellenmesinin ardından isteğinden vazgeçmeyen şair, kısa bir süre sonra *Nesîm-i Şimâl* gazetesini yayınlamaya başlar. Son derece sade olan bu gazete, Meşrutiyet mücadelesinde halkın en çok ilgisini çeken gazete olmuştur (Kırlangıç, 2014: 35). Gazetesinde sadece kendi şiir ve yazılarını yayınlayan şair, toplumsal ve siyasi meseleleri sade bir dil, eleştirel bir üslupla işler. Bu yönüyle İran meşrutiyet dönemi edebiyatının en sevilen şairlerinden biri olan Eşrefuddîn, 1906 yılında yayınlamak istediği *Molla Nasreddin* dergisinin ve şair Mirza Elekber Sabir’ineleştirel şiirleriyle Azerbaycan’da yarattığı etkiyi, kendi matbuat ve şiirleriyle yakalamıştır. Şairin bazı şiirlerinde Sabir’den etkilendiği ve Sabir’in bazı şiirlerini Farsça’ya çevirdiği bilinmektedir (Kırlangıç, 2014: 35).

2.5.3. Anadolu’da Yaşayan Azerbaycan Kökenli Şairler

Asırlar boyu geniş coğrafyalara yayılmış Azerbaycan edebiyatı, klasik dönem edebiyatında içerisine alan 11-12. yüzyıllardan itibaren Anadolu coğrafyasında da çok geniş bir etki alanına sahip olmuştur. Tarihin en eski dönemlerinden bu yana dinî, tasavvufi edebiyatın en güçlü isimlerinin yetiştiği Azerbaycan topraklarından seyahat, göç, sürgün vb. birçok sebepten Anadolu’ya gelen din adamları ve şairler,

burada büyük şöhret ve nüfuza sahip olmuşlardır. Azerbaycan'ın Nesimi ve Fuzuli gibi kudretli şairleri, bu durumun en iyi örnekleridir. Bu şairler, benimsedikleri dinî ve felsefî dünya görüşlerini üstün şairlik yetenekleriyle insanların ruh ve beyinlerine onları adeta mest ederek yerleştirmiş, lirik ve satirik şiirlerinin tesiriyle dünya görüşleri etrafına yılmaz ve yenilmez taraftarlar toplamışlardır. Bu isimler sayesinde Azerbaycan edebiyatının en büyük karakteristik özelliklerinden biri hâline gelen edebî mektep metodu asırlar boyunca devam etmiş, daha sonraki yüzyıllarda yetişen birçok din adamı da benimsediği din ve dünya görüşünü şiir sayesinde geniş sahalara yaymıştır. Azerbaycan'ın bu tür din adamı ve şairlerinden biri de 19. yüzyılda yaşamış Mir Hamza Nigari'dir. Karabağ'dan hicretle Anadolu'nun Amasya şehrine yerleşen Nakşibendî tarikatı hocası Mir Hamza Nigari, 19. yüzyılda tarikat liderliği ve şairliyi ile Kafkaslardan Anadolu'ya uzanan geniş bir coğrafyada etkili olmuştur.

19. yüzyıl Azerbaycan tasavvuf edebiyatınınönünde gelen isimlerinden biri olan Mir Nigari, dinî-tasavvufî şiirleri ile özellikle Kuzey Azerbaycan ve Doğu Anadolu bölgelerinde dönemin en sevilen şairlerinden biridir. Azerbaycan'da ve Anadolu'da büyük şöhret sahibi olan Nigari'nin dinî, edebî bilgi ve kudretinden etkilenen birçok Azerbaycanlı genç şair Mir Nigari'nin Amasya'ya yerleşmesinden sonra onun öğrencisi olmak için Azerbaycan'dan Amasya'ya gelmiş, kendisinden dersler almış, şiirlerinden de etkilenecek şair olmuştur. Dünyanın seyrini değiştiren savaşlar nedeniyle 20. yüzyılın ortalarına kadar edebî şahsiyetleri ve eserleri gözden uzak kalmış bu Azerbaycanlı şairler 1930'lu yıllarda *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi kadrosu tarafından ortaya çıkarılarak Azerbaycan edebiyatına kazandırılmıştır.

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde hakkında bilgi verilen bütün Anadolu'da yaşamış Azerbaycanlı şairlerin Mir Nigari'ye sevgi ve saygısından Anadolu'ya geldiği, adını andıkları ve çoğusunun onun etkisi ile yetiştiği görülmektedir. Bu sebeple, Nigari hakkında ayrıca bir makale bulunmasa da dergide birçok kez adı anılan Mir Hamza Nigari de çalışmamızda, dergide gündeme getirilen Anadolu şairleri arasında incelenmiştir.

2.5.3.1.Mir Hamza Nigari

19. yüzyıl Azerbaycan tasavvuf edebiyatının en görkemli ismi olan Mir Hamza Nigari, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde Zengezur kasabasının Cicimli köyünde

1797 yılında dünyaya gelmiştir. Bölgede Cicimli Seyyidler diye tanınan, ocak ve büyük itibar sahibi olan ailesi, 12. yüzyılda Horasan'dan Karabağ'a gelip yerleşen, Hz. Hasan soyundan Seyyid Muhammed Şemseddin Akabâlî'ye ulaşır (Bilgin, 2007: 85). Babasını çok erken yaşta kaybeden Nigari, bu sebepten eğitim hayatına geç kalmış, on beş yaşına geldiğinde annesinin ısrarı üzerine Karakaş'a gidip Mahmut Efendi adında bir hocadan ders alarak eğitime başlamıştır. Bölgenin ve dönemin ileri gelen hocalarından eğitimler almaya devam eden Nigari, daha sonra o yıllarda Azerbaycan topraklarında irşad faaliyetleri yürüten İsmail Şirvânî'yle tanışmıştır. Bu tarih itibariyle Nakşibendî tarikatı üyesi olan Nigari'i, müşidine uzun yıllar hizmet etmiştir.

Osman Fevzi Olcay'ın çalışmasını sadeleştiren Ayar ve Özel'in aktardığı bilgilere göre, Rusya'nın Kafkasya'yı işgal için çalıştığı dönemde Şeyh Şamil'in müşidi olarak irşad faaliyetleri yürüten İsmail Şirvani, Ruslar için tehdit oluşturduğu gerekçesiyle Sibiry'a sürgüne gönderilmek istenmiştir; bu olay üzerine Şirvani, Sivas'a geçmeyi uygun görmüştür. Müşidiyle beraber yola çıkan Nigari'nin Anadolu'ya ilk gelişi de böyle olmuştur (Ayar ve Özel, 2014: 192). Anadolu'da bulunduğu yıllarda da müşidinin hizmetinde duran Nigari, 1839 yılında Amasya'da Gümüşlü Saraçhane Medresesi'nde bir süre halvette kaldıktan sonra hacca gitmiş, dönüşte yine Amasya'ya yerleşmiştir (Bilgin, 2007: 86). 1840-1841 yıllarında tekrar Karabağ'a giden Nigari, burada irşad faaliyetleri yürütmüş, kısa sürede bütün Azerbaycan'a yayılan bir üne sahip olmuştur. Özellikle Karapapak (Terekeme) Türkleri'nden çok sayıda mürid edinmiştir (Bilgin, 2007: 86). Yaklaşık on yıl kadar Azerbaycan'da kalan Nigari'nin 1851 yılında Anadolu'ya dönüşünün ardından Osmanlı-Rus savaşı başlamış, Rusya'nın savaşı kaybetmesinden sonra rejimin Kuzey Kafkasyahalkına baskıları iyice artmıştır. Bu durum Mir Hamza'nın bölgede çoğunluğu Karapapak (Terekeme) Türklerinden oluşan binlerce müridinin, hocalarının Anadolu'da olması nedeniyle Kars, Erzurum, Muş, Amasya gibi şehirlere yerleşmesine sebep olmuştur.

1851'de Anadolu'ya gelişinin ardından bir süre Erzurum, daha sonra İstanbul'da bulunan Nigari, daha sonra tekrar Erzurum'a dönmüş, burada yürüttüğü irşad faaliyetleriyle Doğu Anadolu'da büyük etki yaratmıştır. 1866 yılında Amasya'ya dönen Nigari, 1883 yılına kadar burada yaşamış, tefsir ve hadis dersleri vermekle

meşgul olmuştur. Bu dönemde kendisinin ilim ve edebî zenginliğinden yararlanmak isteyen binlerce müridi, Azerbaycan ve Anadolu'nun çeşitli şehirlerinden gelip Amasya'ya yerleşmiş, birçoğu hayatlarının sonuna kadar burada kalmıştır. Bazı mutasavvıflarda olduğu gibi Nigari'nin de muhtelif görüş ve yorumları, bulunduğu çevrede tepki görmüş olmalıdır ki, Amasya ve çevresinde şöhret ve nüfuzunun yayılmasından rahatsız olan kimseler tarafından “devlet ve millet aleyhine faaliyet gösterdiğine ve isyan çıkaracağına dair” söylentiler çıkarılmıştır (Bilgin, 2011: 9). Durumdan şüphelenen II. Abdulhamid, Mir Hamza Nigari'yi önce İstanbul'a getirtmiş, daha sonra da Elazığ'a sürmüştür (Ayar ve Özel, 2014: 195). 1885 yılında Harput'a yerleşen Nigari, bir buçuk yıl burada yaşadktan sonra 1886 yılının Eylül ayında vefat etmiştir. Vasiyeti gereği çok sevdiği Amasya şehrine defnedilmiş, kabrinin yakınlarına halifeleri, müridleri ve sevenlerinin destekleriyle bugün Azerîler Camii olarak bilinen Şirvan Cami inşa edilmiştir.

2.5.3.2.Siraci

Arşivlerde büyük bir titizlikle incelemeler ve araştırmalar yapan A. Caferoğlu'nun Azerbaycan edebiyatı tarihine kazandırdığı şairlerden biri de Siraci'dir. Edebî hayatını Anadolu'da geçiren 19. yüzyıl Azerbaycan şairlerinden Siraci'nin kimliği, 1932 yılına kadar meçhul kalmıştır. Şair hakkında toplanan bilgiler, Caferoğlu tarafından *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin ilk sayısında “19. Asır Azerî Şairi Seracî” başlığıyla yayınlanmıştır.

Caferoğlu, Siraci'nin şiirlerini Amasya'da yaşayan Azerbaycanlı hemşerisi İbrahim Veysi'nin elinde bulunan bir başka Azerbaycanlı şair Karabağlı Sadi divanından elde etmiştir. Makalesinde divanın içeriğine de yer veren Caferoğlu'nun aktardığı bilgilere göre, bahsi geçen divanda Siraci'nin kendisinin kaleme aldığı 12 gazeli, 7 terkeb-i bendi, 13 muhammesi ve Karabağlı Sadi ile beraber yazdıkları bir gazeli vardır. Bahsi geçen divanın son sekiz sayfasında şiirleri bulunan Siraci'nin kendisinin dahi şiirlerinde hayatından bahsetmemesi, Caferoğlu'nun şair hakkında bilgi vermesini zorlaştırsa da divandaki şiirlerden ve şair hakkında bilgiye sahip kişilerle istişaresinden yola çıkarak Siraci hakkında bir hayli bilgi toplamıştır.

Caferoğlu'nun divanda incelediği şiirlere göre, Siraci de divan sahibi Sadi gibi Karabağlıdır. Bu bilgiyi gösteren Sadi ile Siraci'nin beraber kaleme aldığı şiir de

makalede verilmiştir. Caferoğlu'nun Amasyalı tarihçi Hüsametdin Bey'den aldığı bilgilere göre ise şair, Azerbaycanlı tarikat mürşidi ve divan şairi Mir Hamza Nigari'nin oğludur. Yine aynı kişinin aktardığı bilgilere göre Siraci, hicri takvime göre 1278 (Miladi takvimle 1861-1862) yılında Karabağ'da dünyaya gelmiş, yine hicri 1292 (Miladi takvimle 1875-1876) senesinde 18/19 yaşlarında vefat etmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki, bu tarih aralığına bakıldığında Siraci'nin ölüm yaşı 18/19 değil, 14/15 olmalıdır.

Siraci hakkında dergide yayınlanan bir diğer makale ise Hacı Mahmut Efendizade İbrahim'e aittir. Müellif, Ahmet Caferoğlu gibi Azerbaycan edebiyatı araştırmacılarına yardım amacıyla Siraci hakkında verdiği bilgileri, "19. Asır Azerbaycan Şairi Sirâcî Hakkında Notlar" başlıklı makalesinde yayınlamıştır.

Efendizade İbrahim'in bu küçük hacimli makalesine göre, şairin tam adı Sirâceddin'dir. Azerbaycan'ın Karabağ'a bağlı Zengezur bölgesinin Cicimli köyünde dünyaya gelmiştir. Ahmet Caferoğlu'nun makalesinden farklı olarak Efendizade, İbrahim Siraci'nin Hicri 1278 yılında değil 1268 yılında (Miladi takvimle 1851-1852) dünyaya geldiğini söylemiştir. Her iki makalede görüldüğü üzere şair Siraci, Mir Hamza Nigari'nin oğludur. On yaşına kadar babasından ayrı Karabağ'da yetişip daha sonra babasının yanına Anadolu'ya getirilmiştir. Anadolu'ya geldikten sonra bizzat babası Mir Nigari'den dersler alan Siraci, kısa sürede Arapça ve Farsçayı öğrenmiştir.

Şiir yazmaya kaç yaşında başladığı kesin olarak bilinmese de Siraci'nin erken yaşta bu yeteneğe sahip olduğunun anlaşıldığını belirten Efendizade İbrahim, onun genç yaşına rağmen mükemmel derece şiir yeteneğine sahip olduğunu belirtmiştir (Efendizade İbrahim, 1932: 247). Efendizade İbrahim de Siraci hakkında yazarken Ahmet Caferoğlunun incelediği divana müracaat etmiştir. Yine bu divan incelemesinden Ahmet Caferoğlu'nun ortaya çıkardığı üzere Siraci, hemşerisi olan Karabağlı Sadi ile şiirleşmiş, hatta beraber bir gazel dahi yazmışlardır. Efendizade İbrahim, makalesinde bu malumatlara ek olarak Siraci'nin Maraşlı Kemalî mahlaslı bir şairlede şiirleşmeyi sevdiği hakkında bilgi aktarmıştır.

Hacim olarak küçük olmasına rağmen şair Siraci hakkında oldukça fazla bilgiye yer verilmiş makalede, şairin ölüm tarihide açıklığa kavuşturulmuştur. Efendizade İbrahim'e göre, şairin vefat tarihi hicri takvimle 1291 (Miladi takvimle 1874-1875)

yılı Mart ayının onudur. Genç yaşta hayata veda eden şair Sirâcî'nin yaşı Efendizade İbrahim'in ifadesine göre tahminen 22 civarındadır. Genç şairin edebî yaratıcılığına da değinilen makaleye göre genç yaşta şiir yazmaya başlamış Siraci'nin şiirleri, babası Mir Nigârî kadar yeteneklidir. Makale müellifi Efendizade İbrahim, Siraci'nin genç yaşına rağmen büyük bir şöhret kazandığını ve şiirlerinin bazılarının bestelendiğini söylemiştir (Efendizade İbrahim 1932: 248).

2.5.3.3. Sebatî

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinin önemli ve aktif yazarlarından biri olan Mehmet Şakir Ülkütaşır, derginin ikinci sayısında üç bölümden oluşan “Anadolu’da Azerî Şairlere Ait Birkaç Not” başlıklı zincirleme bir makale yayınlamıştır. Makalenin her bölümünde, Azerbaycan’dan Anadolu’nun Amasya şehrine hicret etmiş farklı bir Azerbaycanlı şairin hayatı ve edebi faaliyetleri anlatılmıştır. Ülkütaşır’ın bu makalelerinin içerisinde ilk yer verdiği isim, Sebatî’dir.

Ülkütaşır’ın makalesinde şairin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi verilmiştir. Ülkütaşır’a göre Sebatî, Azerbaycan’ın Şeki - Gutgaşen bölgesinde 1843 yılında dünyaya gelmiştir (Ülkütaşır, 1933b: 97). Şairin tam adı Mehmet Sebattin’dir. Küçük yaşlarda ailesiyle birlikte Azerbaycan’dan Erzurum’a hicret eden Sebatî, kısa bir süre burada kaldıktan sonra Azerbaycanlı muhacirlerin o yıllarda daha yoğun olduğu Amasya’ya taşınmışlardır. Ülkütaşır’ın makalesinin üçüncü sayfasından anlaşıldığı üzere, şair Sebatî ve ailesinin Amasya’ya, hatta Anadolu’ya göçünün sebebi, üyesi oldukları Nakşibendî tarikatı lideri Mir Hamza Nigari’nin burada yaşamasıdır.

Amasya’ya yerleştikten sonra civarın ve Nakşibendî tarikatının önemli hocalarından dersler alan Sebatî’nin genç yaşlardan itibaren zeki ve hazır cevap bir şair olduğunu örneklendiren birçok olay, makalede verilmiştir. Ülkütaşır’ın şairin hayatından kesitler veren fıkralardan Sebatî’nin keskin ve alaycı bir üslupla şiirler yazdığını anlaşılmaktadır.

Şair Sebatî’nin bir divanın olduğunu söyleyen Ülkütaşır, merhum şairin ölüm tarihinin de burada yazdığını belirtmiş, ancak makalesinde bu tarihe yer vermemiştir. Ülkütaşır’ın verdiği bilgilere göre, divanın içerisinde Sebatî’nin Türkçe ve Acemce şiirleri, bazı kasideleri yer almaktadır. Bu divanda Sebatî’nin mürşidi Mir Hamza Nigari ve onun oğlu Siraci hakkında yazdığı iki şiirinde bulunduğunu söyleyen

Ülkütaşır, bu şiirleri makalesinde yayınlamıştır. Bahsi geçen şiirlerde şair Sebatî'nin merhum şairlere duyduğu saygı, sevgi ve ölümlerinden duyduğu üzüntü dile getirilmiştir.

2.5.3.4. Karabağlı Sadi

Anadolu'da yaşamış 19. yüzyıl Azerbaycan şairleri içerisinde oldukça önemli bir yere sahip olan Karabağlı Sadi ile ilgili *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde iki makale yayınlanmıştır. Dergide ilk olarak Ahmet Caferoğlu'nun Siraci ile ilgili makalesinde Karabağlı Sadi'nin de adı geçmiştir. Sadi'nin hayatı ve eserleri hakkında daha çok bilgiye yer verilen makalelerden ilki ise Mehmet Şakir Ülkütaşır'a aittir. Sadi ile ilgili bilgiler, Ülkütaşır'ın "Anadolu'da Azerî Şairlere Ait Birkaç Not" başlıklı makale dizisinin ikinci bölümünde yer almaktadır.

Siraci'nin en aziz dostu olan Karabağlı Sadi, takriben 1833 yılında Karabağ'ın Berde ve Ağdam (Akdam) bölgelerine yakın Cinli köyünde doğmuş, ilk tahsilini de Cicimli ile Berküşat ırmağı civarında bulunan Dünder köyünde yapmıştır (Ülkütaşır, 1933c: 372). Karabağ'dan Amasya'ya eğitim için hicret eden Sadi, Amasya Bekir Paşa medresesinde eğitimini tamamlamıştır. Ülkütaşır, Sadi'nin çok dindar ve Nakşibendî tarikatı mensubu olduğunu söyler. Mir Hamza Nigari'nin oğlu Siraci ile çok yakın arkadaş olan Sadi, arkadaşının babası ve tarikatının hocası Mir Hamza Nigari'ye büyük bir sevgi ve saygı ile bağlıdır.

Ülkütaşır, Karabağlı Sadi'nin şiir konusunda üstün zekâ ve yeteneğinin eğitim yıllarından itibaren anlaşıldığını söyler. Makalede, Sadi'nin hayatından bu durumu örnekleyen birkaç hatıra da aktarılmıştır. Şiirlerinde Fuzuli ve Bağdatlı Ruhî'nin üslubu hissedilen Sadi, ne yazık ki hayatta olduğu yıllarda kaleme aldığı şiirlerini iyi muhafaza etmemiştir. Şiirlerinin dostları ve çevresi tarafından toplandığını söyleyen Ülkütaşır, toplama esnasında çok sayıda yanlışlar yapıldığını belirtmiştir. Şiirlerinin toplandığı "Riyaz-ül Âşikin" isimli eserin içeriğinde kısaca bahseden Ülkütaşır, bu eserde şairin şiirlerinden birer beyit alınarak yazıldığını belirtmiştir. Makalede, bahsi geçen bu eser ve divanından Sadi'ye ait birkaç şiir verilmiştir.

Hayatının son yıllarına kadar Amasya'da kalan Karabağlı Sadi, büyük bir hasret duyduğu vatan topraklarına yakın dostu Siraci'nin dayıları Ali ve Mir Mehmet Akazade Taha ile hicri 1295, miladi 1878 yılında dönmüştür. Azerbaycan'a

döndükten bir yıl sonra 43-44 yaşlarında vefat eden Sadi'nin mezarı, Karapirım köyünde bulunmaktadır (Ülkütaşır, 1933c: 373).

Karabağlı Sadi ile ilgili makalelerden ikincisi ise derginin üçüncü cildinin son sayısında yer almaktadır. Fevziye Abdullah Tansel tarafından kaleme alınan makale, "19. Asır Azerî Şairlerinden Sadi Hakkında Birkaç Not" başlığıyla yayınlanmıştır. Şairin şiirlerinin toplandığı "Riyaz-ül Âşıkın" ve divanı üzerinde incelemelerde bulunan Tansel, Sadi hakkında ilk makaleyi yayınlayan M. Şakir Ülkütaşır'ın makalesinden farklı olarak tespit ettiği noktaları ve şairin bazı şiirlerini paylaşmıştır. Tansel, Sadi'nin daha çok edebî karakteri üzerinde durmuş, şiirlerinin içerik ve üslup özelliklerine değinmiştir.

M. Şakir Ülkütaşır'ın "Riyaz-ül Âşıkın" eserinde Sadi'nin şiirlerinden birer beyit alınarak oluşturulmuş olması ifadesine katılmayan Tansel, burada bulunan şiirlerin birer beyit değil tam gazeller olduğunu belirtmiştir. Tansel, Sadi'nin şiirlerinde görülen vatan hasretine dikkat çekmiş, şairin Azerbaycan ve Karabağ doğa güzelliklerini hasretle tasvirinden örnekler paylaşmıştır. Tansel'e göre, Karabağlı Sadi'nin şiirlerinde genel itibarıyla üzgün bir ifade görülmektedir. Bunun yanı sıra, Sadi'nin içine sinmeyen durumları şikâyet eden bir üslubu olduğunu da söyleyen Tansel, makalesinde şairin bu özellikleri gösteren gazellerinden örnek parçalar vermiştir.

Makalede, Sadi'nin şiirlerinde isimlerini andığı kişilere ve bu konudaki şiirlere de değinilmiştir. Sadi divanının iki yerinde Kafkas tarihinin önemli isimlerinden Şeyh San'an'dan bahsettiği görülmektedir. Dindar bir şair olduğu bilinen Sadi'nin Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e mersiyeler yazdığı da Tansel tarafından tespit edilmiştir. Şiirlerinde edebiyat tarihinden, Sadi Şirazi'den ve Fuzuli'den bahseden Sadi'nin, adlarını andığı bu usta şairlerden etkilendiği anlaşılmaktadır. Tansel'in aktardığı bilgilere göre; Sadi, şiirlerinde muasırları arasından ise sadece Mir Hamza Nigari ve Siraci'den bahsetmiştir.

2.5.3.5.Nigarizade Mahmut

M. Şakir Ülkütaşır'ın "Anadolu'da Azerî Şairlere Ait Birkaç Not" başlıklı dizi makalesinin son bölümünde yer verilen isim, Nigarizade Mahmut adında bir şairdir. Makalede hakkında kısa bilgi verilen şairin şiirlerinden bazı örnekler de verilmiştir.

Ülkütaşır'ın makalesinde Mahmut Efendi diye andığı şair, müellifin bundan önceki iki makalesinde olduğu gibi, Azerbaycan'dan Amasya'ya hicret eden şairlerdendir.

Ülkütaşır'a göre, Mahmut Efendi takriben 1863 yılında Karabağ'ın Karakaş köyünde dünyaya gelmiştir. Makaleye göre, Mahmut Efendinin babası Hüseyin Efendi Mir Hamza'nın Karakaş'ta eğitim yıllarında ders aldığı hocası Nigar Hanım'ın oğludur. Makalenin dipnot kısmında Mir Hamza'nın hocası olan Nigar hanıma duyduğu hürmet ve şükranından Nigari mahlasını aldığı detayı da belirtilmiştir (Ülkütaşır, 1933d: 403).

Şiirlerinde Talibî mahlasını kullanan Mahmut Efendi, Mir Nigari'nin yanında yetişmek, ondan eğitim almak için Karabağ'dan 1881 yılında gelmiştir. Mir Nigari'nin Harput'ta ölümüne kadar yanında çalışan Mahmut Efendi, mürşidi vefat ettikten sonra Amasya'ya dönüp bir süre Mir Nigari'nin türbesinde müezzinlik yapmıştır. Hayatının sonuna kadar Amasya'da kalan Mahmut Efendi, Mir Nigari'nin vefatından sonra maddi zorluklar yaşadığı için bir sürede Düyun-ı Umumiye (Genel Borçlar) idaresi memurluğunda çalışmıştır. Ülkütaşır'a göre, şairin ölüm tarihi hicri 1330 senesidir.

Ülkütaşır, Mahmut Efendi'nin daha çok kendi kendini yetiştiren bir şair olduğunu söylemiştir (Ülkütaşır, 1933d: 403). Edebiyata duyduğu ilgiyle şiirler kaleme alan Mahmut Efendi'nin makalede iki gazeli de verilmiştir. Mahmut Efendi'nin daha çok methiye tarzında şiirler yazdığını söyleyen Ülkütaşır, bu eserlerin muhafaza edildiğini belirtmiştir.

2.5.3.6.Şair Hacı Mehmet Efendi

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde Azerbaycanlı şairlerle ilgili en çok makalesi bulunan isimlerden biri de Mir Hamza Nigari soyundan olan Mirzâde Mustafa Fahreddin'dir. Mirzâde, akrabası olan Mir Hamza Nigari döneminde Mir'in tarikatına mensup olmuş, ondan ders almış ve birçok Azerbaycanlı şair hakkında makaleler yayınlamıştır. Mirzâde'nin bu konuda “Azerbaycan Ürefa ve Üdebasına Ait Notlar” başlıklı iki bölümden oluşan bir makalesi vardır. Bu makalenin ilk bölümü, derginin ikinci sayısında “Şair Hacı Mehmet Efendi” alt başlığıyla yayınlanmıştır.

Şair Mehmet Efendi, Azerbaycan'ın Gazah şehrinin Şıhlı köyünde 1826 yılında dünyaya gelmiştir. Gazah ve Karabağ'da tanınan bir ailenin oğlu olan Mehmet Efendi, ilköğretimini köyünde kardeşi Hacı Ahmet Efendi'den aldığı derslerle tamamlamıştır. Hicri 1274 (Miladi takvimle 1857/1858) yılında kardeşiyle Hicaz'a giden şair Mehmet Efendi, kardeşinin burada ölümünden sonra ilk önce Azerbaycan'a dönmüş, daha sonra yeğenini de yanına alıp Mir Hamza Nigari'nin yanına, Amasya'ya hicret etmiştir.

Bir süre Amasya'da kaldıktan sonra hicri 1297 (Miladi takvimle 1879/1880) yılında Şıhlı köyüne dönen Mehmet Efendi, burada mensubu olduğu Nakşibendilik tarikatı telkinlerinde bulunurken bazı kimseler tarafından Rus güçlerine ihbar edilerek tutuklanmıştır. Ruslar tarafından Gence şehrine götürülüp hapsedilen Mehmet Efendi, hapisten kaçtığı sırada Rus güçlerin kurşunuyla hicri 1299 senesinde (Miladi takvimle 1881/1882) öldürülmüştür. Mirzâde, şairin mezarının Gence'de olduğunu duyduğunu da aktarmıştır.

Mirzâde, şair Mehmet Efendi'nin kendi el yazısından kopya edilen 80 sayfalık bir divanının olduğunu söylemiştir. Bu divanda, şair Mehmet Efendi'nin Rus zulmünü anlatan beyitlerinin de bulunduğu aktarılmıştır. Mirzâde, makalesinde şairin hapis yıllarında kaleme aldığı iki şiirini vermiştir. Ahmet Caferoğlu'nun yayınladığı “Azerî Edebiyatında İstiklâl Mücadelesi İzleri” başlıklı makalesinde Mehmet Efendi'den bahsedilmediğini söyleyen Mirzâde, Mehmet Efendi'nin Azerbaycan'ın istiklâl mücadelesi tarihinde önemli bir yeri olduğunu belirtmiştir. Makale müellifi Mirzâde, şair Mehmet Efendi'nin yukarıda bahsi geçen iki şiirine ek olarak unutulmuş ve pek bilinmeyen şairin sanatı hakkında fikir edinilmesini amaçladığı için ilaveten üç gazelini daha yayınlamıştır.

2.5.3.7.Bahaeddin Efendi

Mirzade Mustafa Fahreddin'in “Azerbaycan Ürefa ve Üdebasına Ait Notlar” başlıklı makalesinin ikinci bölümü, derginin üçüncü cildinde “Bahâeddin Efendi” alt başlığıyla yayınlanmıştır. Azerbaycan'dan Amasya'ya hicret etmiş başka bir Azerbaycanlı şair olan Bahaeddin Efendi hakkında bilgiler veren Mirzâde, şairin bazı şiirlerini de aktarmıştır.

Mirzâde'nin makalesine göre Bahaeddin Efendi, Azerbaycan'ın Şeki şehrinin Küçük Dehne köyünde Hicri 1276 (Miladi takvimle 1859/1860) yılında dünyaya gelmiştir. Azerbaycan coğrafyasında meşhur ve muhterem bir ailenin çocuğu olan Bahaeddin Efendi, henüz dört yaşındayken ailesiyle birlikte, babasına saygı duyan yedi aile eşliğinde Anadolu'ya hicret etmişlerdir. İlk önce Bahaeddin Efendi'nin Kars'ta yaşayan amcası Mehmet Emin Paşa'nın yanına yerleşen aile, Kars'a gelen Mir Hamza Nigari'nin tavsiyeleri üzerine Amasya'ya yerleşmişlerdir. Amasya'ya taşınmalarından kısa bir süre sonra, çok küçük yaştaykenanne ve babasını kaybeden Bahaeddin Efendi, Mir Hamza Nigari terbiyesi altında büyümüştür (Mirzâde, 1934b:109-110).

İlk eğitimini tamamladıktan sonra Mir Nigari'nin oğlu Siraceddin'den (şair Siraci) Arapça dersleri alan Bahaeddin Efendi, eğitiminin ardından uzun yıllar Mir Hamza Nigari'nin yakın müritlerinden biri olmuş, onunla beraber İstanbul ve Harput'a gitmiştir. Mir Nigari'nin Harput'ta vefatından sonra Amasya'ya dönen Bahaeddin Efendi, burada uzun yıllar bahçıvanlık yapmıştır. Hicri 1320 (Miladi takvimle 1902/1903) yılında okullarda dersler vermeye başlayan Bahaeddin Efendi, çeşitli okullarda Farsça ve Arapça dersler vermiş, bir sürede meclis üyeliği görevi yürütmüştür.

Mirzâde'nin makalesinde bahsettiği üzere, Bahaeddin Efendi'nin Türkçe ve Farsça divanları, çoğunluğu tefsir ve hadis-i şerifle ilgili toplam yirmi altı kadar eseri bulunmaktadır. Bir daha Azerbaycan'a dönmeyen Bahaeddin Efendi, hayatının sonuna kadar Amasya'da yaşamış, 1932 yılında 72 yaşındayken vefat etmiştir. Makalenin son kısmında Bahaeddin Efendi'nin Türkçe ve Farsça divanlarından birer şiir ve Mirzâde'nin kendisinin tahmis ettiği bir şiir daha verilmiştir. Mirzâde, makalesinde Bahaeddin Efendi'nin edebî şahsiyetiyle ilgili fazla detay vermemiştir. Ancak şairin hayatı ve şiirlerine bakıldığında Bahaeddin Efendi'nin şairlik konusundaki yeteneği kendisini belli etmektedir.

2.6. “Azerbaycan Yurt Bilgisi” Dergisinde Araştırılan 20. Yüzyıl Şairleri

2.6.1. Ali Abbas Müznib

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde şiirleri konu edilen 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatı şairlerinden ilki, Azerbaycan'ın hem Çarlık hem de Sovyet Rusya'da

altında olduğu dönemlerde Rus rejiminin Azerbaycan halkına karşı yürüttüğü siyasi tavırla birebir muhatap olmuş, sonunda yine bu rejim tarafından öldürülmüş Ali Abbas Müznib'dir. Bütün baskılara rağmen her iki dönemde de bağımsız Azerbaycan fikri için çalışmış, hayatını bu uğurda kaybetmiş, ölümünden sonra hayatı ve faaliyetleri hakkında uzun yıllar bilgiye ulaşamayacak olan Ali Abbas Müznib'in Azerbaycan tarihi ve edebiyatındaki yeri, o henüz hayattayken muhacerette *Azerbaycan Yurt Bilgisi* tarafından kayıt altına alınmıştır. Dergide şair, yazar, tercüman ve edebiyat tarihçisi olan Müznib'e yer veren, onun Rus idaresinin Azerbaycan halkı üzerinde yürüttüğü zalim siyaseti anlattığı şiirlerini “Azerî Edebiyatında İstiklal Mücadelesi İzleri” başlıklı makalesinde paylaşan kişi ise Ahmet Caferoğlu'dur.

Ali Abbas Müznib 1883 yılında Azerbaycan'ın Bakü şehrinde, taş yontma ustası Mütallip beyin oğlu olarak dünyaya gelmiştir (Ağayev, 2003: 8). Eserlerindeki muhtelif malumatlardan anlaşıldığı üzere o, Bakü'nün son hanı Hüseyinkulu Han neslindendir (Ağayev, 2006: 4). Fakir bir ailenin çocuğu olan Müznib, bir süre medrese eğitimi aldıktan sonra okulunu yarıda bırakarak çocuk yaşta iş hayatına atılmış, ilk önce bakkal, daha sonra araba tamircisi ve demirci ustalarının yanında çırak olarak çalışmıştır (Ahmedov, 2011: 225).

İyi bir eğitim almış olmasa da genç yaşlarda edebiyata merak salan Müznib, bu yıllarda medresedeki kısa süreli dinî eğitiminde katkısıyla klasik şiir etkisinde yazılan eserler kaleme almaya başlamıştır. Yine muhtemelen bu medrese etkisiyle “günahkâr” anlamına gelen “Müznib” kelimesini kendisine mahlas olarak seçmiştir (Ahmedov, 2011: 224). Edebî faaliyetlerinde mahlas olarak kullandığı bu kelime, yıllar içerisinde ismiyle bütünleşerek soyadı hâline gelmiştir. Daha sonra o yıllarda Bakü'de faaliyet gösteren “Mecmuaüş-şuara” adlı şiir cemiyetiyle tanışan genç şair, bir süre bu cemiyetin şiirlerini okumuş, faaliyetlerini yakından takip etmiştir.

Gençliğini Azerbaycan millî bilinç ve millî matbuatın uyanış yıllarında geçiren Müznib'in siyasi ve toplumsal şuurunun temelleri de bu yıllarda atılmıştır. 1902 yılında Muhammed Emin Resulzade önderliğinde kurulan “Müslüman Gençlik Teşkilatı”, daha sonra “Müsavat Cemiyeti”, “Hümmet Teşkilatı” ve 1903 yılında çıkan *Şark-i Rus* gazetesinin büyük maarifçilik fikirleri, Müznib'in dünya görüşünü şekillendiren detaylardır (Ağayev, 2003: 8-9). 1905 Rus devrimi sonrası daha rahat

bir hareket alanı bulan Azerbaycan millî uyanış faaliyetlerinin merkezi Bakü’de yaşayan Müznib, bu tarih itibariyle Azerbaycan istiklali için çalışan teşkilatlar, aynı amaç uğrunda basın faaliyeti yürüten aydınlar ve yayın organlarıyla yakından muhatap olma şansı bulmuştur. Bu dönemde Ali Merdan Topçubaşı’nın kurduğu “İttifak-i Müslimîn”, Ahmet Ağaoğlu tarafından kurulan “Difai” ve “Fedai” parti teşkilatlarının, daha sonra Ali Bey Hüseyinzade ve Ahmet Ağaoğlu’nun yayınladığı *Hayat* (1905-1906) gazetesinin benimsediği “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak” idealleriyle tanışan Müznib, hayatı boyunca savunduğu bağımsızlık fikrinin temellerine bu ideaları yerleştirmiştir.

20. yüzyıl Azerbaycan matbuatının oluşturduğu millî edebiyatın satirik şiir ustası M.E. Sabir ve aynı mektebin romantik şiir tarzındaki lideri olan M. Hadi’nin üslubundan da etkilenen Müznib’in asıl şiir faaliyetleri, bu tarih itibariyle başlamıştır. Sanat hayatı boyunca siyasi ve ideolojik yazıları nedeniyle sürekli takibata kalacak olan Müznib, adını önce 1907-1909 arasında “Taze Hayat” ve İttifak”ta yayınlanan şiirleriyle duyurmuştur (Erol, 2014: 58). Müznib’in bu dönemde yayınlanan şiirleri; ilk yıllardaki klasik şiir tesirinden tamamen uzak, millî mücadele ruhu etkisinin açıkça görüldüğü, Çarlık Rusya’nın halk üzerindeki zalim baskısına başkaldıran romantik bir üslupla kaleme alınmıştır. Şiirlerindeki romantik üslupta Mehmed Hadi tesirinin açıkça görüldüğü Müznib’in dil, fikir ve üslup konusunda da Hadi’den etkilendiği açıktır. Ahmet Caferoğlu da Müznib’in üslubundaki Hadi etkisini “Hadi, Ali Abbas Müznib’i doğurduğu gibi, mizah mecmuası olan Molla Nasreddin de Sabir’i ortaya koydu” ifadesi ile açıklamıştır (Caferoğlu, 1932f: 431).

Müznib, edebî çalışmalarıyla topluma ulaştırmaya çalıştığı duygu ve düşüncelerini, gazetecilik faaliyetleriyle desteklemiş, pek çok gazete çıkarmış, yine Azerbaycan matbuatında önemli yer edinmiş pek çok gazetede redaktörlük yapmıştır (Erol, 2014: 59). 1910 yılında yayınladığı Hilal gazetesıyla yayın hayatına başlayan Müznib’in bu gazetesi keskin siyasi tavrı yüzünden kısa sürede kapatılmış, bunun hemen ardından *Şihab-i Sağıb* (1911) gazetesini yayınlamaya başlayan Müznib, aynı tavrı yüzünden Çar hükümeti tarafından Sibiry’a sürgüne gönderilmiştir (Ahmedov, 2011: 226). Bir yıllık kısa sürgün hayatının ardından basın faaliyetlerine devam eden Müznib, 1915-1916 yıllarında *Dirilik* ve *Baba-yı Emir* gazetelerini çıkarmaya başlamıştır. Yazar kadrosunda başta M. Emin Resulzade olmak üzere Ali Ağa Vahid,

Abdullhalık Cenneti, Seyid Hüseyin Mikayıl Seyid, Cabbar Askerzade gibi Türkçü ideolojiyi benimsemiş isimlerin bulunduğu *Dirilik*, Müznib'in siyasi düşüncelerini daha etkin bir dille aktarabildiği ve kendisini daha geniş kitlelere tanıtan bir yayın organı olmuştur (Erol, 2014: 59).

1917 yılında gerçekleşen Rus inkılâbından sonra 1918 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin kurulmasıyla, şiirlerinde bütün baskılara rağmen yüksek sesle dile getirdiği istiklal umutlarına kavuşan Müznib, cumhuriyetinkurulmasıyla birlikte edebiyat ve basın alanında daha aktif, daha cesur işlere imza atmıştır. Kısa süreli Azerbaycan istiklal döneminde Müsavat partisinin yayın organı olan *Azerbaycan* gazetesinde birçok makale ve şiirleri çıkan Müznib, “Mart Hadiseleri” ve “Enver Paşa” adlı kitaplar yayınlamıştır (Ahmedov, 2011: 227).

Ali Abbas Müznib, 1920 yılında Kırmızı Ordu'nun Bakü'ye girmesiyle düşürülen Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin Sovyet idaresi altına alınmasından sonraki dönemde, yeni Rus rejiminin sağladığı kısıtlı imkânlar dâhilinde faaliyetlerine devam etmiştir. Bu dönemde çıkan *Karabağ Fukarası* ve *Azerbaycan Fukarası* gibi yayın organlarında redaktör olarak çalışan Müznib, *Kommunist*, *Molla Nasreddin*, *Kızıl Kalem*, *Damga* gibi süreli yayınlarda edebî ve toplumsal makaleler yayınlamıştır (Ahmedov, 2011: 227). Baskıların artmaya başladığı 1926-1927 yıllarından sonra basın hayatından uzaklaşan Müznib, bu tarihten sonra Azerbaycan edebiyatı tarihi hakkında araştırmalara yoğunlaşmış, 19.-20. yüzyıl Azerbaycan klasikleri hakkında yaptığı tetkik ve derlemeleri kitaplar hâlinde yayınlamıştır. Bunların içerisinde “Molla Nasreddin Meshekeleri” (1927), “Âşık Peri ve Muasırları” (1928), “Nakam” (1928), “Natevan” (1928), “Abbas Sıhhat” (1928, 1935), “M. E. Sabir” (1929), “S. A. Şirvani” (1930) gibi kitaplar vardır (Ağayev, 2006: 15). Daha birçok Azerbaycan edebiyatı klasiği üzerine çalışmalar yapmayı uman Müznib, bu amacına ulaşamamıştır.

Türkçü faaliyetler yürüttüğü gerekçesiyle Sovyet rejimi gazabına uğrayan Müznib, Repressiya döneminde 1937 yılının Ağustos ayında hapsedilerek sürgün cezasına çarptırılmıştır. Çarlık Rusya döneminde olduğu gibi tekrar Sibiry'a sürgün edilen şair, bir yıl sonra 1938 yılında, Ağustos ayının 28'inde Vladivostok şehrinde vefat etmiştir (Ağayev, 2006: 16).

2.6.2. Emin Abid (Gültekin)

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde gündeme getirilen 20. yüzyıl Azerbaycan şairlerinden biri de Gültekin mahlasıyla vekaleme aldığı istiklal temalı şiirleriyle muhacir Azerbaycan şiirinin en etkili şairiolmuş, edebî sahada yaptığı bilimsel çalışmalarıyla Azerbaycan edebiyatına büyük katkılar sağlamış Emin Abid'dir. Türkiye'de bulunduğu yıllarda Sovyetlerintakibine takılmamak için Azerbaycan istiklali temalı şiirlerinde Gültekin mahlasını kullanan Abid, ifşa edilmemek için Türkiye'deki muhacir Azerbaycanlılar tarafından da özenle Gültekin ismiyle anılmış, dergide şiirlerini konu eden Ahmet Caferoğlu da kendisinden Gültekin Bey diye bahsetmiştir (Caferoğlu, 1932f: 434). Bahsi geçen sebepler, Abid'in Gültekin mahlaslı, millet, bayrak, istiklal konulu şiirlerin şairi olduğu gerçeğinin bilinmesini uzun yıllar engellemiştir. Bu gerçek, Ali Şamil tarafından uzun yıllar süren araştırmalar sonucunda çok sayıda arşiv belgesi ve Abid'i yakından tanıyanlara dayanan delillerle 1999 yılında ortaya çıkarılmıştır (Şamil, 1999: 6-20).

Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde adı anılan şairler içerisinde özel bir yere sahip olan Abid; şiiri yayınlanan, aynı zamanda başka bir makale içerisinde Azerbaycan edebiyat tarihindeki yeri gündeme getirilen tek kişidir. Dergide yayınlanan şiiri nedeniyle çalışmamızın ilk bölümünde hayatları hakkında bilgiler vermeye çalıştığımız yazar kadrosu içerisindeki isimlerden biri olan Abid'in, çalışmamızda adını taşıyan ikinci başlık onun hem Azerbaycan hem de Türkiye'de uzun yıllar gizli kalmış, tespit edildikten sonrada hâlâ yeteri kadar öğrenilmemiş edebî hayat ve faaliyetleri hakkındadır.

Azerbaycan millî matbuatının doğup geliştiği dönemde dünyaya gelen Abid, doğal olarak adeta içinde doğduğu millî cereyanın etkisinde büyümüştür. Onun bu millî akımla tanışmasını sağlayan en büyük etken, Azerbaycan millî matbuatının yetiştirdiği büyük şair ve edebiyatçılardan biri olan, ağabeyi Ali Abbas Müznib'dir. Büyük kardeşi sayesinde millî basının yetiştirdiğiedebî çevreyle yakından tanışma fırsatı bulan Abid, ilk yazılarını kendisinden on beş yaş büyük olan ağabeyi Müznib'in çıkardığı *Baba-yı Emir* ve *Dirilik* gazetelerinde yayınlamıştır.

1912-1913 yıllarında *Mektep*, *Dirilik* gazetelerinde yayınlanan küçük hacimli şiir ve hikâyelerle yazı hayatına başlayan Abid, bu yazılarda "Abid", Abid Mütellibzade", "Abid Mütelliboğlu", "Abid Alp Mütelliboğlu" gibi imzalar kullanmıştır (Ahmedov,

2007: 7). Daha sonra yine ağabeyi Müznib'in yayınladığı *Baba-yı Emir* (1915-1916) gazetesinde yayınladığı şiir, hikâye, makale ve çevirilerle kendisini geliştirmeye devam etmiştir. 1919 yılında eğitim için İstanbul'a gelecek olan Abid'in bu döneme kadarki şiir ve yazılarında dönemin önemli yayın organları *Füyuzat* ve *Molla Nasreddin* etkisi görülmektedir. Özellikle satirik şiirlerinde *Molla Nasreddin* tesiri daha net hissedilen Abid, bu yıllarda Türkiye'den Namık Kemal, Tevfik Fikret, M. Akif Ersoy, M. Emin Yurdakul gibi şairlerden de etkilenmiştir; gelecek dönemde Türkiye'de Gültekin mahlasıyla kazanacağı "istiklal şairi" unvanı yolunda bu isimlerinde etkisi olmuştur (Ahmedov, 2007: 7).

28 Mayıs 1918 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra eğitim için Türkiye'ye gelen Emin Abid, 1921 yılında Azerbaycan'a döndüğünde hür bıraktığı vatanını esir bulmuş, gençlik yıllarında etkilendiği siyasi ve edebî çevreye ait insanlar öldürülmüş veya ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Böyle bir ortamda yaşam ve eğitimine devam edemeyeceğini gören Abid, tekrar Türkiye'ye dönerek üniversite eğitimine başlamıştır. Emin Abid'in edebî faaliyetlerinin Türkiye dönemi, asılbu tarih itibarıyla başlamaktadır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde M. Fuat Köprülü'nün öğrencisi olan Abid, eğitimine devam ederken Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurucusu Muhammed Emin Resulzade, Mirza Bala Mehmetzade gibi siyasi elitlerin Türkiye'ye gelmeleriyle, vatanındaki siyasi çevreyi yenidenve daha yakından yakalama fırsatı bulmuştur. 1920'li yıllarda Türkiye'de bulunan Abid, Muhammed Emin Resulzade'nin rehberlik ettiği Azerbaycan muhacirlerinin toplantılarına katılmış, yine Resulzade'nin yayınladığı *Yeni Kafkasya* dergisinde gizli imzalarla şiir ve makalelerini yayınlamıştır (Hüseyinoğlu, 2003: 172).

Türkiye'de bulunduğu dönemde Türk dünyasının çeşitli ülkelerinden Türkiye'ye muhaceret etmiş birçok siyasi ve edebiyatçıyla tanışan Emin Abid, Azerbaycan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinin de büyük etkisiyle şiirlerinde Sovyet karşıtlığı ve istiklal gibi konuları işlemiş, sürekli yayın organlarında basılan bu tarz şiirlerinde Gültekin imzasını kullanmıştır. Türkiye'de bulunan Azerbaycanlı ve diğer Türk muhacirlerin vatanlarından uzak kalışlarının sebebi olan Sovyet Rejimini ağır bir şekilde tenkit eden Abid'in şiirlerindeki Azerbaycan'ın tekrar istiklaline kavuşacağı, Rus rejiminin yıkılacağı konusundaki inancı, bütün muhacir Türklerin umut kaynağı olmuş, Abid bu yüzden bütün Türk dünyasının "İstiklal Şairi" unvanını almıştır.

Böylece, Gültekin'i 20. yüzyıldaki muhacir Azerbaycan matbuatı Türkiye'de yetiştirmiştir. Azerbaycan muhacir matbuatının en önemli yayınlarından biri olan *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi müdürü Ahmet Caferoğlu'da Abid'in şiir ve şairliğine birçok kez değinmiştir. Caferoğlu, Abid'e verdiği yüksek değeri "Hele Gültekin beyin şiirlerinin kuvvet ve zarafeti, diyebilirim ki, siyasi matbuatımızdan daha fazla rağbet görebilmiştir", "vatan dışı edebî faaliyetin doğurduğu şair Gültekin, uzun zaman Azerî nazımının bir incisi olarak kalacaktır" cümleleriyle ifade etmiştir (Caferoğlu, 1932f: 434; 1954: 48).

Emin Abid'in Türkiye'de bulunduğu dönemde Gültekin mahlasıyla kaleme aldığı şiirleri, 1928 yılında İstanbul'da yayınlanan "İstiklal Uğrunda" şiir antolojisinde yer almış, bu dergideki şiirleri 1948 yılında Mirza Bala Mehmetzade tarafından "Buzlu Cehennem" adlı kitapta basılmıştır (Ahmedov, 2007: 9).

Emin Abid'in Türkiye'deki öğrencilik yılları onun büyük ün kazandığı şairliğinin yanı sıra, ilmi ve akademik çalışmalarına da başladığı dönemdir. 1922-1926 yılları arasında İstanbul Üniversitesinde öğrenciliğine devam eden Abid, bir yandan da "Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi" adındaki kitabını yazmakla meşgul olmuştur. Abid, bu eserde Azerbaycan Türkçesiyle konuşan Kafkas, İsrail, Horasan ve Irak Türklerinin edebî ve fikrî hayatları hakkında incelemeler yapmış ve tahliller vererek ilk defa olarak edebiyat tarihçiliği konusunda sistemli fikirler ileri sürmüştür (Ahmedov, 1999: 268). Bu eseriyle edebiyat tarihçiliği konusunda kendini gösteren Abid, hayatının sonuna kadar bu alanda çalışmalar yapmaya devam etmiştir.

1926 yılında üniversiteden mezun olduktan sonra Azerbaycan'a dönen Abid'in edebî faaliyetlerinin ikinci dönemi, bu tarih itibari ile başlamaktadır. Abid, bu tarihten sonra şairlikten çok edebiyat tarihi, folklor üzerine çalışmalar yapmaya yoğunlaşmış, siyasi ve toplumsal meselelere dair makaleler yayınlamaya da devam etmiştir. Azerbaycan'a dönüşünden sonra Azerbaycan edebiyatı tarihi hakkındaki araştırmalarında temel üç konu üzerine yoğunlaşan Abid, "Mirza Feth-Ali Ahundov Faaliyetleri", "Dede Korkut İncelemeleri", "Edebiyat Tarihçiliği" alanlarında birçok ilki gerçekleştirmiştir (Ahmedov, 1999: 269). E. Abid aynı zamanda edebiyat tarihinin muhtelif problemleriyle bütünsel şekilde meşgul olmuştur: o hem unutulmuş folklor örneklerini toplamış ve eski devirlerde kaybolmuş edebî tarihi detayları ortaya çıkarmış hem de bu edebiyatın farklı problemlerine dair bilimsel

araştırmalar yapmıştır (Ahmedov, 2007: 15). Azerbaycan edebiyatı klasikleri ve millî matbuat tarihi üzerine de birçok incelemeler yapan Abid'in Nesimi, Fuzuli, Firdevsi, M.E. Sabir, Habibi, Natevan, gibi edebî şahsiyetler ve *Molla Nasreddin* dergisi gibi yayın organları hakkında çok sayıda çalışması yayınlanmıştır. Edebiyatçı ve tenkitçi olarak çok verimli olan E. Abid, bedii eserlerde yazmış, pek çok Rus yazarının eserini Azerbaycan Türkçesine çevirmiştir. Tahminen 45 cilt hacminde olan bu eserlerin bir kısmı basılmıştır (Ahmedov, 1999: 269).

Muhacir Azerbaycan şiiri ve Azerbaycan edebiyat tarihinin, özellikle 20. yüzyıl edebiyat araştırmacıları içerisinde büyük bir yere sahip olan Abid, daha adını anamadığımız birçok makale, çeviri, şiir yayınlamış, yirmi yıllık edebî faaliyetinde sayısız esere imza atmıştır. Caferoğlu'nun incelemekte olduğumuz makalesinin yayınlanmasından yaklaşık altı yıl sonra, 1938 yılında Sovyet rejimi tarafından sürgün edilerek öldürülen büyük şair ve edebiyatçı, kısa ömrüne rağmen Azerbaycan edebiyat tarihine büyük bir miras bırakmıştır.

Şiirleri ile işgal edilmiş vatanlarından uzakta, zorlu şartlar altında bağımsızlık mücadelesi yürüten muhacir Azerbaycanlıların inanç ve kuvvetini arttıran Gültekin, bütün muhacirler arasında büyük sevgi ve saygı görmüştür. Bu yüzden muhacir Azerbaycanlıların hayat ve faaliyetlerinin aynası olan *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisini incelediğimiz çalışmamızda Gültekin ile ilgili bölüm diğer yazar ve şairlere oranla daha geniş tutulmuştur.

Gültekin'in muhacir Azerbaycanlıların istiklal inancındaki yeri ve önemini göstermek üzere 1953 yılında yurt dışında “Amerikanın Sesi” radyosundan Azerbaycan halkına seslenen Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Muhacir Azerbaycanlıların lideri M. Emin Resulzade'nin konuşmasının sonunda halkına duyduğu hasreti ifade için okuduğu Gültekin şiirini buraya aktarıyoruz:

“Sen bizimsen, bizimsen durdukça bedende can,

Yaşa, yaşa, çok yaşa, ey şanlı Azerbaycan!”(Yagublu, 2015: 13).

2.6.3. Mehemed Hadi

İsmi Ağamehemmed, soyadı Abdüsselimzâde, mahlası “doğru yol gösteren”, “hidayete eriştiren” anlamına gelen Hâdi, 20. yüzyıl Azerbaycan romantik

edebiyatının öncülerinden ve dünya romantizminin orijinal simalarından biridir (Barmanbay, 2020b: 60). Mehmed Hadi, *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde Selim Refik tarafından ufak denilebilecek bir makalede gündeme getirilmiştir. “Türkiye Matbuatında Mehmet Hadi’nin Şiirleri” başlıklı yazıda, aslen Azerbaycanlı olan şairin Türkiye’deki hayatı ve burada kaleme aldığı şiirlerden elde mevcut olanları paylaşmıştır. Şairin Azerbaycan’daki hayatı hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan makalede, Refik’in de ifadesiyle Hadi’nin edebî faaliyetinin ikinci devresi hakkında bir fikir edinmek, diğer taraftan Azerî edebiyatı müdekkik (araştırmacılarına) az da olsa bir kolaylık temin etmek maksadıyla kaleme alınmıştır (Refik, 1932b: 286).

Mehmed Hadi, Azerbaycan’da Şamahı şehrinin Sarıtoprak köyünde 1879 yılında dünyaya gelmiştir. Çocukluk yaşlarından itibaren zor bir hayatın içerisinde olan Hadi, küçük yaşta anne ve babasını kaybetmiş, bir süre babaannesi, daha sonra ise akrabalarından Mustafa Lütü tarafından büyütülmüştür. Şamahı’nın tanınan, aydın şahsiyetlerinden olan akrabası Mustafa Lütü’nün yanında Arapçayı öğrenen Hadi, daha sonra Şamahı medreselerinde eğitimini tamamlamıştır (Qeribli, 2005: 4). Medresede aldığı ilahiyat ağırlıklı eğitim dışında diğer bilimlere de meraklı olan şair, daha iyi bir eğitim için yakın ülkeler ve şehirlere gitmek istemiştir. Bu şehirler içerisinde İstanbul da bulunmaktadır. Ancak maddi imkânsızlıklar yüzünden bu isteğine ulaşamayan Hadi, kendi kendini geliştirerek eğitim seviyesini yükseltmiştir. Eğitim hayatı maddi yetersizlikler yüzünden biten Hadi, 1902 yılında ticaretle uğraşmaya başlamış, ancak aynı yıl içerisinde Şamahı’da meydana gelen büyük bir deprem yüzünden sahip olduğu birçok şeyi kaybederek buradan taşınmak zorunda kalmıştır.

Azerbaycan matbu hayatının gelişimde olduğu 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan ve Türkiye’de çıkan dergileri takip eden Mehmed Hadi, ilk yazısını 1905 yılında Azerbaycan’ın önemli matbu organlarından biri olan *Hayat* gazetesinde yayınlamıştır. Daha sonra *İrşad*, *Terakki* gibi dergilerde yazı ve şiirleri yayınlanan Hadi, asıl olarak bir süre çalıştığı *Füyuzat* dergisindeki şiirleriyle tanınmıştır. 1905’de başlayan Rus devrimi sonrası Azerbaycan’ın bağımsızlığı için matbu alanda başlattığı girişim neferlerinden bir olan Hadi, bağımsızlık, kurtuluş, vatan gibi konularda kaleme aldığı şiirleriyle kısa sürede romantik Azerbaycan edebiyatının en

önemli şairleri arasında yerini almıştır. Azerbaycan dışında İran ve Türkiye’de başlayan meşrutiyet hareketlerini de yakından takip eden Hadi, özellikle Türkiye’de o yıllarda Osmanlı devleti içerisinde gelişen yenilik hareketini dikkatle takip etmiştir. Azerbaycan’da bulunduğu yıllarda Osmanlı matbuatını yazılarında öven Hadi, hatta Osmanlı imparatorluğunu bütün İslam âleminin ümidi olarak değerlendirmiştir (Qamberova, 2020: 12).

Türkiye seyahatini uzun yıllardır isteyen Hadi, nihayet 1910 yılında İstanbul’a gelmiştir. Şairin İstanbul’a geldikten sonraki hayatını öğrenmek açısından Selim Refik’in incelemekte olduğumuz makalesi yeterlidir. Makaleye göre: Hadi İstanbul’a geldikten sonra Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahit Yalçın tarafından yayınlanan, o yılların en önemli ittihatçı gazetelerinden biri olan *Tanin* gazetesinde Arap ve Acem dilleri tercümanlığında çalışmıştır. Çalıştığı sırada Servet-i Fünun edebiyatının da yakın takipçisi olan Hadi, İstanbul’da o yıllarda yayınlanan *Mehtap* adlı bir dergiye kadın haklarıyla ilgili yazdığı bir makale yüzünden cezalandırılarak 1914 yılında Selanik’e sürülmüştür. Fakat bu konuyla ilgili farklı fikirler söylenmektedir. “Sürgün sebebi olarak hem şairin muhalif görüşlü yazıları hem de siyasi olaylara karışması gösterilmektedir” (Barmanbay, 2020b: 61). Sürgünün ardından zorlu bir hayat geçiren şair, geçimini sağlamak için hamallık yapmak zorunda kalmış, bu sırada Yunan polisleri tarafından ajan olduğu gerekçesiyle hapsedilmiştir. Yunan askerlerinin çeşitli infaz kararlarından zorluklarla kurtulan Hadi, bir şekilde vatani Azerbaycan’a dönmüştür. İstanbul’da bulunduğu yıllarda *Şahbal*, *Rebab*, *Mehtap* gibi yayın organlarında şiirleri yayınlanan Hadi’nin mevzu bahis şiirleri Selim Refik’in makalesinde verilmiştir.

Azerbaycan’a döndükten sonra da büyük zorluklarla karşılaşan Hadi, bir süre hastalıklarla boğuşmuştur. 1917 yılında gerçekleşen Rus devrimi sonrası bağımsızlığı en çok destekleyen aydınlardan biri olan Hadi, 1918 yılında kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti’ni destekleyen ve öven şiirler kaleme almıştır. Hâdi, 1920 yılının başlarında kayıplara karışmış, 25-31 Mayıs tarihlerinde Gence’de Bolşevik hükumete karşı baş gösteren isyandan birkaç gün sonra yaralı şekilde hastanede görülmüş ve burada vefat etmiştir (Barmanbay, 2020b: 62).

2.6.4. Mirza Elekber Sabir

Azerbaycan edebiyat tarihinin en önemli fertlerinden biri olan Sabir, *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinde Mehmet Ali Resulzade tarafından işlenmiştir. Sabir'in şiirlerini tenkit ve neşe açısından inceleyen M. Ali Resulzade, "Azerî Edebiyatında Sabir" başlıklı iki sayıdan oluşan makalesinde şairin çok sayıda şiirini yayınlamış ve bu şiirlerin yazılış nedeninden yola çıkarak Sabir'in dönemini tanıtmıştır. Sabir'in hayatı hakkında bilgiler aktaran M. Ali Resulzade, şairin çocukluk yıllarından itibaren hayatında büyük etki yaratan olayları da okuyucuyla paylaşmıştır.

M. Ali Resulzade, şairin hayatının başlangıcı ve çocukluk yıllarından bahsederek Sabir'in 1861 yılı Mayıs ayının başlangıcında Şirvan vilayetinin merkezi Şamahı şehrinde dünyaya geldiğini bildirmiştir (Resulzade M. Ali, 1934g: 334). Ancak ilerleyen yıllarda Sabir hakkında yapılan tetkiklerin çoğunda doğum tarihi, 30 Mayıs 1862 olarak kabul edilmektedir. Sabir'in sekiz yaşında eski usul bir medresede eğitim hayatına başladığını belirten Resulzade, bu okuldaki eğitim yıllarında hocasıyla arasında geçen bir olay üzerine kaleme aldığı şiiri örnek olarak vermiştir. Sabir'in daha sonra usul-i cedid okuluna geçtiğini aktaran Resulzade, bu eğitim sistemini Azerbaycan'a kazandıran Seyit Azim Şirvani'yi Azerbaycan'ın en muktedir şairlerinden biri olarak anmıştır ki, Resulzade'nin sadece Seyit Azim Şirvani'yi konu aldığı bir makalesi de derginin önceki sayılarında yayınlanmıştır.

Sabir'in Seyit Azim hocalığındaki eğitim sürecini de anlatan Resulzade'nin aktardığı bilgilere göre; Sabir'in şiir konusundaki yeteneğini fark eden Seyit Azim, teşvik etmek amacıylaona Sadi Şirazi'nin "Gülistan" adlı eserinden Türkçeye çevriler yaptırmıştır (Resulzade, M. Ali, 1934g: 334). Bu okulda iki yıl yeni usulde eğitim gören Sabir, Farsça ve Türkçeyi çeviri yapacak kadar iyi derecede öğrenmiş, ancak babasının eğitimine devam etmesine izin vermemesi üzerine okulu yarım bırakmak zorunda kalmıştır. Baskılara rağmen okuyup yazma merakından vazgeçmeyen şair, babasını kendisini mecbur bıraktığı işlerden kurtulmak için İran'a kaçmaya çalışmış, fakat yine babası tarafından engellenmiştir. Hocası Seyit Azim'in yazdığı gazele güzel bir nazire yazan Sabir, bu başarısıyla hocasından Nizami Genceli'nin "Hamse" eserini hediye olarak almış ve kendisini bir kez daha kanıtlamıştır (Bayramoğlu, 2012: 10). Eğitim ve şiir aşkıdan vazgeçmeyen Sabir, daha sonra bu azmiyle babasını da ikna etmiştir.

Kendini geliştirmek konusunda elinden gelen her şeyi yapan Sabir, artık dar bir çerçevede tanınan şair olduktan ve yaşı da yeterli seviyeye geldikten sonra önemli eğitim ve kültür merkezlerine seyahat etmiştir. Resulzade, Sabir’in yirmi üç yaşına geldiğinde İran, Türkistan, Irak gibi ülkelerin merkezi yerlerini gezdiğini, seyahat masraflarını tuhafiyecilik yaparak çıkardığını aktarmıştır (Resulzade, M. Ali 1934g: 335). Türk coğrafyasının önemli merkezlerini de gezen Sabir, Buhara, Semerkant, Aşkabat gibi önemli eğitim, din ve kültür merkezlerini ziyaret etmiştir. Resulzade, şairin Aşkabat’ta olduğu sırada babasının ölüm haberi üzerine şamahı’ya dönmek zorunda kaldığını aktarmıştır (Resulzade, M. Ali 1934g: 335). Sabir, memleketine döndükten sonra evlenmiştir. Resulzade, Sabir’in sekiz kız çocuğuna sahip olduğunu aktarmıştır, ancak şairin bir tane de Memmed Selim adında oğlu dünyaya gelmiştir. Makalede belirtildiği üzere kuyruk yağı eritip satmakla ailesinin geçimini sağlayan Sabir’in maddi zorlukları ve tıbbi desteğin yetersizliğinden altı kızı hayatını kaybetmiştir (Bayramoğlu, 2012: 11).

Resulzade’nin büyük şairin hayatının önemli noktalarına değindiği bir diğer konu ise Sabir’in Azerbaycan şair ve ediplerinden Abbas Sehhet, Mehmet Ferrah, Ağa Ali Bey Nasih ve Feridun Bey Köçerli ile tanışması konusudur. Sabir’in manevi dünyasında etkili olan bu isimlerin arasında *Molla Nasreddin* dergisinin kurucusu Celil Memmedkuluzade de bulunmaktadır. Yukarıda adı geçenler arasında Abbas Sehhet’in şairin hayatında özel bir yeri ve Sabir’in onunla hayatının sonuna kadar devam eden yakın bir dostluğu olmuştur. Sabir’in ölümünden sonra Sehhet’in en önemli faaliyeti, Sabir’in eserlerini bir araya toplayarak 1912 yılında “Hophopname” adlı kitap altında bastırmak olmuştur (Bayramoğlu, 2012: 12). Sabir’in hayatı ve eserleri hakkında elde edilen bilgilerin çoğunun temelinde yer alan Abbas Sehhet, kendisi hayata veda etmeden önce Sabir’in asırlara yayılacak kudretini bilimsel makale şeklinde öğretmiş ve tanıtmıştır. Resulzade de makalesinde “Hophopname”nin içeriğinden bahsetmiş, yayınladığı şiirleri muhtemelen buradan temin etmiştir.

Mirza Ali-Ekber Sabir’in faaliyetlerinin temelini teşkil eden noktalara da değinen Resulzade, büyük şairin matbuat hayatını *Molla Nasreddin* dergisinden başlatmıştır. Ancak Sabir, matbu faaliyetlerine Rusya’da yayınlanan ilk Türkçe gazete *şark-i Rus* gazetesinde başlamıştır. Sabir’in kayıtlara geçmiş ilk şiiri, 1903 yılında *şark-i Rus*

gazetesine yolladığı tebrik namesidir (Bayramoğlu, 2012: 11). Millî dil ile yayın hayatına başlayan bu gazeteyi tebrik eden Sabir, daha sonra Azerbaycan'da yayınlanacak neredeyse bütün gazete ve dergilerde faaliyette bulunmuştur. *Şark-i Rus* gazetesi ile yayın hayatına başlayan Sabir, daha sonra *Hayat*, *İrşad*, *Yeni Hayat*, *Terakki*, *Molla Nasreddin*, *İttifak*, *Seda*, *Hakikat*, *Güneş*, *Yeni Hakikat*, *Malumat*, *Yeni Füyuzat* ve daha başka birkaç yayın organında şiir ve yazılar yayınlamıştır. 1910 yılı itibariyle Bakü'de yaşamaya başlayan Sabir *Seda*, *Güneş* ve *Yeni Hakikat* gazetelerinde redaktör olarak da çalışmıştır (Bayramoğlu, 2012: 14).

1906 yılında yayın hayatına başlayan mizah dergisi *Molla Nasreddin* ile Azerbaycan edebiyat tarihine geçen Sabir, bu dergide yayınladığı toplumsal içerikli ve tenkit temalı şiirleriyle geniş bir etki alanı bulmuştur. Şairin bu dergide yayınlanan toplumsal tenkit içerikli ilk ve meşhur “Ne İsim Var” adlı şiirinin ilk iki satırı da Resulzade tarafından makaleye eklenmiştir. Sabir’in bu şiiriyle dönemin ihtiyaç ve eksiklerini dile getirmeye başlaması, dönemin gerici zihniyete sahip kimseleri tarafından hoş karşılanmamıştır. Sabir’i ve *Molla Nasreddin* dergisini hedef alan bu grup, derginin kapanması için uğraşarak Sabir’in yaratıcılığına türlü tehditlerle engel olmaya çalışmışlardır. Resulzade, Sabir’in bu girişimde bulunanlara yönelttiği birkaç şiirini de makalelerinde örnek olarak vermiştir.

Sabir’in faaliyetleri içerisinde büyük bir yere sahip olan *Molla Nasreddin* dergisinin şair için öneminden bahseden Resulzade, daha sonra Sabir’in edebî yaratıcılığının genişliği ve etkisi üzerinde durmuştur. Sabir’i kendine özgün, bambaşka bir âlem olarak tanımlayan Resulzade, onu eşsiz bir şair ve münekkît saymaktadır. Sabir’in yalnız Azerbaycan’ın sorun ve ihtiyaçlarını dile getiren bir şair olmadığını, şairin kendi şiirlerinden tespit ederek tanıtan Resulzade, onun Türkiye, İran ve Rusya siyasi hayatıyla yakından ilgili olduğunu gösteren şiirlerini de makalesine eklemiştir. Bütün Türk ve İslam âleminin yükselişini hedefleyecek kadar büyük bir kudrete sahip olan Sabir, bu toplumların ilerlemek konusundaki eksik ve ihtiyaçlarını dile getirmiştir. Tenkit konusunda bambaşka bir üsluba sahip olan Sabir, gerçeği dile getirme işini büyük bir zarıflıkla yerine getirmiştir. Direkt sert sözler sarf edecek bir üsluba sahip olmayan Sabir, insan mantığını çalışmaya zorlayacak ifadelerle en cahil ve bağınaz kimseleri bile doğru düşünceye teşvik etmiştir. Resulzade, Sabir’in bu zarif ve etkili

tenkit yeteneğini “Sabir en acılı ilaçları kendi hastalarına okşamakla veren bir doktor gibidir” cümlesiyle ifade etmiştir (Resulzade, M. Ali, 1934g: 337).

Sabir’in siyasi meselelere dair geniş bakış açısı dışında özellikle Azerbaycan halkı olmak üzere toplumun her sınıfına özenle ilgi duyması hususu, Resulzade’nin şairin edebî yaratıcılığına dair değindiği başka bir konudur. Resulzade’nin makalesinde; Kuzey ve Güney Azerbaycan’da köylü halkın çektiği sıkıntıları şiirlerine konu eden Sabir’in her iki bölgenin ahlaki değerlerini korumak konusunda tenkit içerikli şiirleri de ele alınmıştır. Sabir edebî faaliyetleri içerisinde çocuklara da ayrı bir yer ayırmıştır. Resulzade’nin aktardığı bilgilere göre Sabir’in çocuklarla ilgili kaleme aldığı birçok hikâye ve masaları mevcuttur (Resulzade, M. Ali, 1934g: 337).

Makalede verilen Sabir şiirlerinin geneline bakıldığında, bu eserlerin çoğunluğu eğitim ve matbuat hayatına karşı çıkan din adamlarına yöneltilmiş şiirler olduğu görülmektedir. Azerbaycan’ın büyük eğitim reformcusu Seyit Azim Şirvani’nin öğrencisi olan Sabir, hocasının yolundan giderek hayatı boyunca eğitim ve yeniliğin en büyük savunucularından biri olmuştur. Sabir’in bu konuyla ilgili kaleme aldığı şiirlerin üslubuna bakıldığında ise eğitime dair faaliyetlere karşı olan kimseler kinayeli bir dille tenkit edilmiştir. Toplumun muhafazakâr ve eskiye bağlı kesimlerinin fikri yapılarını şiirlerinde bütün açıklığıyla halka anlatan Sabir, bu üslubuyla onlara kendilerini göstermiştir. Tenkidî şiirlerini alaycı bir üslup ve halk diliyle kaleme alan Sabir, Azerbaycan halkına özgü bu neşeli üslubuyla Azerbaycan edebiyatının en özel şairlerinden biri olmuştur. Mehmet Ali Resulzade de makalesinde Sabir’e bu ölümsüzlüğü kazandıran neşeli tenkit ruhu üzerinde durmuş, şairin bu tür şiirlerinden birçok örnek vermiştir. Azerbaycan halk ve edebiyatında neşe ruhunu büyük şairlerin şiirlerinden yola çıkarak anlatmak üzerine birkaç makale kaleme alan Resulzade’nin bu çalışmalarının içerisinde neşe motifinin en iyi örnekleri, Mirza Elekber Sabir’in şiirleridir. Resulzade’nin bu konu üzerine yayınladığı makaleler içerisinde Sabir’i sona bırakmasının sebebi de büyük ihtimalle budur.

Bütün hayatını Azerbaycan halkının aydınlanması ve yükselmesine adan Sabir, hayatının büyük bir bölümünü maddi zorluklar içerisinde geçirmiştir. 1910 yılında Bakü’nün Balaxanı köyünde öğretmenlik yaptığı yıllarda henüz yeni maddi refaha kavuşmuştur, ancak aynı yılın sonlarında karaciğerinde çıkan sorun yüzünden

bundan sonraki hayatını ağırlı, acılı bir yaşam mücadelesiyle geçirmiştir. Bakü’de bir süredir gördüğü tedaviden sonuç alamayan şair, hava değişikliği için memleketi Şamahı’ya dönmüştür (Resulzade, M. Ali, 1934g: 338). Şamahı’da sağlığı daha kötüye giden Sabir, tedavi için bu sefer Tiflis’e geçmiştir. Burada *Molla Nasreddin* dergisinin kurucusu Celil Memmedguluzade ve eşi Hamide Hanım, şairin hastaneye yatmasına izin vermemiş, eve doktor çağırarak şairin tedavisini evde devam ettirmişlerdir (Bayramoğlu, 2012: 14). *Molla Nasreddin* dergisi ekibi ve yakın dostu Abbas Sehhet, büyük şairi iyileştirmek için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır, ancak Sabir’in karaciğeri tedavilere cevap vermemiş, 12 Temmuz 1911’de elli bir yaşındayken hayata veda etmiştir. Sabir’in yakın arkadaşları Abbas Sehhet, Abdullah Şaik ve Bedrettin adında bir şairin Sabir’in ölümünden duydukları üzüntüyü dile getirdikleri şiir parçaları da Resulzade tarafından makaleye eklenmiştir.

SONUÇ

Tarihin en eski dönemlerinden beri padişahlar, sultanlar, şahlar ele geçirdikleri bölgelerdeki aydın kesimi başkent ve saraylara taşımış, halkın dil, din, tarih, edebiyat gibi değerlerinin taşıyıcısı olan aydın kitle sayesinde işgal altındaki halkların millî değerleri korunmuştur. Tarihin en eski dönemlerinden beridir Arap, Fars, Türk, Moğol, Rus gibi milletlerin üstünlük savaşlarının meydana olan Azerbaycan'da da 19. yüzyıla kadar bu süreç aynıdır. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde, yalnız topraklara değil, millî-kültürel değerlerde istila politikası yürüten ve yaklaşık iki yüz yıl süren Rus rejimi dönemlerinde; toplumu bir arada tutan değerlerin temsilcileri olan aydın kesim, sınırları belirli sürgünlerde ölüme terk edilerek veya katledilerek toplumdan koparılmaya çalışılmıştır.

Azerbaycan'da 19. yüzyılın ilk yarısında Rus rejiminin baskılarıyla faaliyetleri neredeyse tamamen engellenen aydınlar, aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren basın sektörü gibi Azerbaycan'da henüz yeni tanınan bir alanda yürüttükleri çalışmalar ile asimile politikalarının önüne geçmeye çalışmışlardır. Kendi imkânlarıyla kurdukları yayın organlarını, halkı millî benliğinden uzaklaştırmaya çalışan rejime karşı eğitim ve aydınlatma aracı olarak kullanan aydınlar, kısa bir süre içerisinde büyük etki yaratmışlardır. Kültürel değerler, millî dil ve modern eğitim alanlarında eğitici içeriklere sahip olan bu yayın organlarının işgal altındaki ülkelerinin muasır seviyeye millî karakterini koruyarak yükselmesi açısından büyük bir etkisi olmuştur.

20. yüzyıl başlarına gelindiğinde Çarlık Rusya'nın basın sektörü için daha geniş bir hareket alanı yaratan dış siyaseti ve yayın organlarının getirdiği iletişim imkânları, aynı dönemde bütün dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik ve bu akımın etkisiyle ortaya çıkan Türkçülük akımını Azerbaycan sahasına taşımaya başlamıştır. Bu sayede yayın organlarının ilk döneme kıyasla içerikleri değişmiş, basın sektörünün faaliyetleri arasına siyasi amaçlar için kullanılma özelliği eklenmiştir. Daha öncelerinde halkı eğitmek için kullanılan yayın organları, 20. yüzyıl başlarından itibaren artık ülkelerinin bağımsızlıkları için mücadele eden aydınların kurdukları siyasi parti ve teşkilatların iletişim aracı olarak da kullanılmaya başlamıştır. Basın alanında bu gelişmeler devam ederken 1917 yılında Rusya içinde yaşanan Bolşevik ihtilali, aydınların etkili bir şekilde kullandıkları basın sektörü aracılığı ile halkın bir

süredir talep ettiği bağımsızlık için gereken altyapıyı hazırlamış ve 28 Mayıs 1918 yılında Türk-İslam âleminin ilk parlamentolu devleti olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulmuştur.

Ancak bu cumhuriyetin ömrü kısa sürmüştür, 1920 yılında yönetimi ele alan ve Rusya'da SSCB dönemini başlatan Bolşeviklerin ilk hamlesi kısa bir süredir bağımsız olan Azerbaycan'ı işgal etmek olmuştur. 27 Nisan 1920'den Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin yıkılmasından sonra, Bolşevikler, Çarlık Rusya döneminde halklarının bağımsızlığı için mücadele veren siyasi ve aydın kesimi ortadan kaldırmak, işgal edilen topraklardaki asimile politikasını daha kesin bir sonuca vardırmak için girişimlere başlamışlardır. Yeni dönem Rus siyasetinin önceki döneme kıyasla daha zalim bir şekilde yürüttüğü bu politika, binlerce vatanseveri sürgün ve ölümlere mahkûm etmiş, bu dönemde birçok aydın, vatanlarının bağımsızlık mücadelesini devam ettirmek için ülkelerini terk etmek zorunda kalmıştır. Rus idaresi altında olan bütün Türk ülkelerinde aynı amaç ve aynı şiddetle uygulanan bu politika, diğer Türk halkları için de Azerbaycan'da ortaya çıkan sonuçları beraberinde getirmiştir.

Baskılar sonucu ülkelerinden ayrılan Türk aydınlardünyanın çeşitli ülkelerine dağılmış, çoğunun son durağı bu dönemde yegâne bağımsız Türk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Türkiye'ye toplanan aydınlar muhacerette yine basın yayın organları etrafında teşkilatlanma yoluna gitmiş, gurbette hayatlarının sonuna kadar ülkelerininin bağımsızlıkları için mücadele vermişlerdir. Çıkardıkları süreli yayın organlarında ülkelerinin siyasi tarihi ve millî değerleri için önemli çalışmalar yayınlayan aydınlar, muhacerette işgal altındaki ülkeleri ve bütün Türk dünyası adına büyük bir miras bırakmışlardır.

Türk muhacir mirasının en önemli örneklerinden biri de Türkiye'deki bütün muhacir Rusya Türklerini ve Türkiye'li aydınları aynı amaç için bir çatı altında toplayan *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisidir. Sahip ve müdürlüğünü Ahmet Caferoğlu'nun yürüttüğü derginin yönetim kadrosunda; büyük Türk edebiyat tarihçisi Mehmet Fuat Köprülü, Başkurt bağımsızlık harekâtının lideri ve Türk tarihçisi Zeki Velidi Togan, Başkurdistanlı halkbilimci Abdülkadir İnan gibi önemli Türk bilim insanları ve siyasetçileri yer almaktadır.

Başta Azerbaycan olmak üzere Türk kültürünün gün yüzüne çıkmamış noktalarını tespit amacıyla faaliyete başlayan dergi, yayınlandığı dönemde çoğunluğu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin akademik kadrolarının ilk üyeleri olan büyük Türk tarihçi ve edebiyatçılarından oluşan 66 kişilik yazar kadrosu sayesinde büyük bir başarıya ulaşmıştır.

Azerbaycan edebiyatı tarihinin tetkike muhtaç konuları üzerine yoğun bir mesai harcayan yazar kadrosunun başında, dergi müdürü ve dilbilimci Ahmet Caferoğlu, daha sonra Azerbaycan siyasi tarihinin önemli isimlerinden Mehmet Ali Resulzade, Selim Refik gibi Azerbaycanlı muhacirler yer almaktadır. Aynı konu üzerine Türkiye'den, büyük Türkolog Mehmet Fuad Köprülü, cumhuriyet döneminin ilk halkbilimcileri Mehmet Şakir Ülkütaşır, Mehmet Halit Bayrı ve Başkurt halkbilimci Abdülkadir İnan, edebiyat tarihçisi Abdülbaki Gölpınarlı ve Ahmet Ateş gibi isimlerin katkıları büyüktür.

Yukarıda adı geçen ve daha adını sayamadığımız birçok kişinin Azerbaycan edebiyatı tarihinin en eski dönemlerinden 20. yüzyıl başlarına kadarki süreç hakkında tetkiklerini yayımlandığı *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi, Türk dünyasında hayatları ve eserleri bilinmeyen birçok Azerbaycanlı şair hakkında makale yayınlayan ilk yayın organıdır. Asırlardır çeşitli işgaller nedeniyle araştırılmaya geç kalınmış ve SSCB idaresi altında oluşu yüzünden uzun bir süre daha araştırılamayacak olan Azerbaycan edebiyatı tarihinin birçok değeri, *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi tarafından araştırılmış ve ortaya çıkarılmıştır.

Kendisinden önce yayınlanan dergi ve gazetelerden farklı olarak politik ölçüsünü düşük tutan dergi, Azerbaycan istiklal mücadelesi ruhu ve bağımsızlık fikirlerine yer vermekten de geri kalmamıştır. Siyasi ve politik tavrını yine bilimsel ve edebî şekilde ifade eden *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi 19.-20. yüzyıllar Azerbaycan edebiyatı üzerine yayınlanan makalelerde Rus istilasının kanlı sonuçlarını, rejimin Azerbaycan halkına uyguladığı politikayı bu dönemlerde yaşamış ve çoğunluğu Rus idaresi tarafından sürgün edilmiş şairlerin hayatları ve eserleri penceresinden göstermiştir. Ahmet Caferoğlu, Mehmet Ali Resulzade, Muhammed Emin Resulzade, Selim Refik, Mustafa Vekilli gibi muhacir Azerbaycanlılar tarafından ele alınan bu makalelerde bir nevi istiklal mücadelesi devam ettirilmiş, Azerbaycan'ın tekrar bağımsızlığına kavuşacağına dair inanç canlı tutulmuştur. 20. yüzyıl Azerbaycan

edebiyatının önemli isimlerinin ekseriyeti ise Azerbaycan'ın Sovyet idaresi altında oluşundan dolayı, hayatlarını tehlikeye atmamak adına makalelere konu edilmemiş, isimleri anılmamıştır.

Dergide; Azerbaycan edebiyatı tarihinin tetkiki dışında Başkurt, Kazak, Kırgız, Tatar ve başka Türk halklarının edebiyatları ve tarihleri bizzat o halka mensup muhacirler tarafından işlenmiştir. Bu çalışmaların çoğu, Azerbaycan sahasında olduğu gibi, diğer Türk halklarınınında işgal altında oluşu nedeni ile konuyla ilgili ilk bilimsel araştırma özelliklerini taşımaktadır. Ayrıca, dergide Azerbaycan ile aynı kaderi paylaşan muhacir Türk halklarının da istiklal mücadelesi de dile getirilmiş, bu dönemde *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisi aracılığıyla Türk dünyası adına büyük bir siyasi ve bilimsel ortaklığa imza atılmıştır. Bahsi geçen bu özellikler, önceki muhacir yayınları gibi *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin de SSCB baskısına maruz kalarak 1934 yılında kapatılmasına neden olmuştur.

Kapanışından sonra uzun yıllar hakkında bilimsel bir çalışma yürütülmeyen, araştırmalara konu edilmeye başlandıktan sonra da yeterli sayıda ve kapsamda incelenmemiş olan *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisini ele alan çalışmada, derginin muhtevası, yazar kadrosu ve Azerbaycan edebiyatıyla alakalı araştırmalar incelenmiştir. Bu incelemelerde Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinin 1932-1934 yılları arasında yayınlanan 36 sayısı ve 1954 yılında çıkan 37 sayısının tamamı kullanılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde yer alan birinci ana başlık altında; derginin bütün muhteviyatı detaylı bir şekilde incelenmiş, tespit edilen 191 makale ve 4 şiir halkbilimi, edebiyat, tarih, dil vb. alanlardaki ilgili 10 konu başlığı altında sınıflandırılmıştır. Daha sonra bu başlıklar, ilgili alanlardaki çalışmalara ilham vermek üzere 11 Türk halkı sahası başlıkları altında gösterilerek detaylandırılmıştır. Dergide yer alan diğer bölümler de bu tasniflendirmeye eklenerek dergi muhtevasının tamamı detaylı bir şekilde gösterilmiştir.

Dergi yazı müelliflerinin hayatları ve faaliyetlerinin incelendiği ilk bölümün ikinci ana başlığı altında; derginin yazar kadrosunda 66 kişi olduğu tespit edilmiştir. Bu geniş kadrodan 23 Türkiye Türkü, 19 Azerbaycan Türkü, 7 Tatar Türkü, 2 Başkurt Türkü, 4 Avrupalı ve 1 Macar olmak üzere hakkında bilgiye ulaşılabilen 56 kişinin hayatı ve faaliyeti ile ilgili önemli bilgiler verilmiştir. Diğer 10 kişi hakkında ise,

Kanun ile gelen soyadı değişikliği, dergi yazısına özel mahlas kullanılması, başka yazılarına rastlanmaması ve Türkiye’den ayrılmış olma ihtimalleri gibi nedenlerden dolayı her hangi bir bilgiye ulaşılammıştır.

Çalışmanın temelini oluşturan Azerbaycan edebiyatıyla ilgili makalelerin incelendiği ikinci bölümde; konuyla ilgili 107 makale tespit edilmiştir. Bu makalelerin hepsinin içerikleri detaylı bir şekilde incelenerek, Azerbaycan edebiyatıyla ilgili bütün konular ilgili oldukları alt başlıklar içinde detaylı bir şekilde araştırılmıştır.

İlk olarak dergideki Azerbaycan folkloru ile ilgili araştırmaları ele alan çalışmada; Azerbaycan sözlü halk edebiyatı ürünlerinden Dede Korkut, Kaçak Nebi, Deli Alı ve Âşık Garip olmak üzere toplam 4 destan hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra aynı konu üzerinde dergide gündeme getirilen Âşık Kurbanî, Âşık Abbas Tufarganlı, Pir Sultan Abdal, Nigaristanlı Âşık Sadık, Sarı Âşık ve Âşık Evek gibi 6 âşığın hayatı ve eserleri ile ilgili araştırmalar yapılmıştır.

İkinci bölümün bundan sonraki kısmında, dergideki Azerbaycan yazılı edebiyatı ile alakalı araştırmalar üzerinde durulmuştur. Çalışmada; dergide gündeme getirilen Azerbaycan yazılı edebiyat tarihinin ilk yüzyıllarından başlayarak 20. yüzyıl evvellerine kadarki dönemde yaşamış, Türkiye ve İran’da faaliyet gösterenler de dâhil olmak üzere 46 şair ve yazarın hayatı, edebî sanatı ve faaliyeti hakkında bilgi verilmiştir. Verilen bu bilgiler için ilk olarak dergideki makale müelliflerinin konuları ele alış şekilleri yorumlanmış, daha sonra makalelerdeki konular Azerbaycan ve Türkiye’deki bilimsel kaynaklarla karşılaştırmalı bir şekilde araştırılmıştır.

Çalışma süresinde yapılan analiz ve araştırmalar sonucunda *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin kısa sürede Türk muhacir matbuatının en kapsamlı yayın organlarından biri olma başarısına ulaştığı ve muntazam çalışmalarının bütün Türk dünyası adına ansiklopedik bir değere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisi ele aldığı bilimsel konularla hem nicelik hem de nitelik bakımından muhacir matbuat organları arasında bir liderdir.

Azerbaycan edebiyatına dair pek bilinmeyen ve hâlâ araştırılmaya muhtaç konuları ele alan *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin bu konudaki makalelerinin içeriklerini güncel kaynaklar kullanarak, bilimsel çerçevede inceleyen tez çalışmamızın bu alandaki eksikliği gidereceği düşünülmektedir.

Türk dünyası adına büyük bir öneme sahip olan *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin henüz araştırılmayı bekleyen birçok yönünün ortaya çıkarıldığı çalışmamızın bütün Türk coğrafyalarında Sosyal Bilimler alanındaki konu uzmanlarının dikkatini çekeceğini, böylece dergi ile ilgili yeni araştırmaların yürütüleceğini umuyoruz.

KAYNAKÇA

- Abbasova, M. (2017). *Güney Azerbaycan Folkloru*, 6. Baskı, Bakü: Elm ve Tahsil.
- Açıkkaya, S. (2010). Çarlık Rusyası Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28) : 403-420.
- Adışirinov, K. (2006). *İsmayıl bey Nakam (hayatı ve bedii yaradıcılığı)*. Bakü: Nurlan.
- Aghdam, A. A. (2012). Güney Azerbaycanlı Habib Sâhir. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* (33): 27-33.
- Ağayev, İ. (2003). *Ali Abbas Müznib: Hayatı, Yaratıcılığı, Eserlerinden Seçmeler*. Bakü: Elm.
- Ağayev, İ. (2006). *Ali Abbas Müznib. Seçilmiş Eserleri*. Bakü: Şark-Garb.
- Ahmedli, R. (2017). *Mirze Bala Mehemedzadenin İctimai Siyasi Görüşleri*. Bakü: Ozan.
- Ahmedov, B. (1999). Emin Abid ve Onun Eseri “Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi” (Düz. N. Aliyeva). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* (3): 267-275.
- Ahmedov, B. (2007). *Emin Abid Seçilmiş Eserleri*. Bakü. Şark-Garb.
- Ahmedov, B. (2011). *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi (Derslik) Cilt:1*. Bakü: Elm ve Tahsil.
- Ahmedov, B., Şamil, A (2016). *Emin Abid (Ahmedov) Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarihi*. Bakü: Elm ve Tahsil.
- Ahmetli, Bedirhan (2017). *Azerbaycan Muhaceret Edebiyatı (Teşekkülü, Problemleri, Şahsiyetleri)*. Bakü: Elm ve Tahsil.
- Akalın, N. (1998). Nizâmî-yi Gencevî'nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri. *Bilig Dergisi* (7): 67-91.
- Akarıslan, Z. (2019). Azerbaycan'da Kültürel Uyanış ve Basım. *Avrasya İncelemeleri Dergisi* (1): 1-22.
- Akpınar, Y. (1994). *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Aksoy, Y. (2015). Bir Tarihçi Yurtsever: Ergün Aybars. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (31): 19-27.
- Akün, Ö. F. (1996). Gölpınarlı, Abdülbaki. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (14): 146-149.
- Alışık, G. S. (2005). Görkemli Alîm Muharrem Ergin Beğ. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* (4): 10-25.
- Aliyev, Z. (Mart-Nisan 2018). “Heykeltraş Taleyi”. *Medeniyet.Az*, 110-113.
- Aliyeva, Ü. (2014). *Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisinde Folklorşinaslık Meseleleri*. Bakü: Elm ve Tahsil.
- Alper, K. (2018). Nâkâm ve Ferhâd u Şîrîn Mesnevisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (82): 462-521.
- Alpoud, A. (2011). *Hayatımın Hikâyetleri*. Hazırlayan: Zakir Sadatlı. Bakü: Kanun.
- Altaylı, S. (2002). Türk Edebiyatı Araştırmacısı Emin Abid. (Düz. Hüseyinoğlu Şamil, A.) *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* (14): 253-263.
- Arıkoğlu, E. (2019). Dede Korkut Kirabı’nın Üçüncü Yazmasının Bulunuşu. *Milli Folklor*, (123): 23-30.
- Atalay, A. (2009). Mahmut Ragıp Gazimihâl. *Müzed 2009 Müzik Eğitimine Hizmet Ödülleri*. Ankara. (s. 1-17).
- Atnur, G. (2007). Kazan Tatarlarında “Şahsanem ve Garip” Hikâyesi. *Milli Folklor*, (76): 149-156.
- Attar, A., Şimşir, S. (2013). *Tarihten Günümüze Türkiye’de Yaşayan Azerbaycan Türkleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Ayar, A. R., Özel, R. O. (2014). Osman Fevzi Olcay’ın “Menâkıb-ı Mîr Hamza Nigârî” Adlı Risalesi. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (3): 187-201.
- Azemoun, Y. (2019). *Dede Korkut’un Üçüncü Elyazması, Yeni Soylamalar ve Boylar (Hikâyeler) ile Türkmen Sahra Nüshası, Giriş-Metin-Çeviri-Sözlük-Tıpkıbasım*. İstanbul: Kutlu Yayınevi.

- Azimova, A. (2014). Cumhuriyet Dövrünün Şair-Publisisti. Bakü Üniversitesi Haberleri Humanitar Elmler Seriyası. 170-176.
- Barmanbay, A. (2016). Azərbaycan Edebi Tenkit Tarihinde İstiklal Mücadelesinin İlk İzleri. *2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri 3. Cilt Türkoloji* (s. 56-62). Ankara: Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları.
- Barmanbay, A. (2017). Sarı Âşık ve Mîr Seyyid Akabâlî Nesli. *Türkiyat Mecmuası*. (1): 33-45.
- Barmanbay, A. (2019). Celil Memmedguluzâde'nin Anamın Kitabı Piyesinde Azərbaycan İdeali. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* (48): 83-113.
- Barmanbay, A. (2020a). “Azərbaycanlı Muhacirlerin Araştırmalarında Âşıklar”. Mesut Gün, Erdem Dağıstanlıoğlu (Ed.). *Dil ve Edebiyat Araştırmaları* Ankara: AkademisyenKitabevi, s.1-10.
- Barmanbay, A. (2020b). *Azərbaycan Romantik Edebiyatında Vatan*. Ankara: Bengü Yayınları.
- Barmanbay, A. (2020c). “Muhacirlerin Makalelerinde İsmail Bey Gaspıralı'nın Siyasi ve İdeolojik Görüşleri”. Mesut Gün, B. Erdem Dağıstanlıoğlu (Ed.) *Güncel Dil ve Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, s.133-143.
- Barmanbay, A. (2021). Sürgündeki Şair Mustafa Ağa Arif ve “Ağlaram” Şiiri. *Fifth International Online Conference on Economics&SocialSciences* (IOCESS2021a), Nisan, Lahore/Pakistan, s.745-757.
- Bayat, F. (2016). *Mitten Tarihe Sözden Yazıya Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Baykara, T. (1971). Ord. Prof. Dr. Zeki Velîdî Togan. *Tarih Dergisi*. (25): 197-200.
- Bayramoğlu, A. (2006). Azərbaycan Yurd Bilgisi Mecmuası. *Azərbaycan Jurnalı* (5).
- Bayramoğlu, A. (2012). *M. E. SabirHaqqındaTdqiqler*. Bakü: Avcıya.

- Berbercan, M. T. (2017). İsveç Türkolojisinden İki Bilgin: Gustaf Raquette ve Gunnar Jarring. *Uluslar Arası Uygur Araştırmaları Dergisi* (10): 42-54.
- Bergüşat, C. (1987). *Kaçak Nebi*. (Çev. O. Altunbay) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Bilgin, A. (2011). *Nigârî Dîvân*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Bilgin, A. A. (2007). Nigârî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (33): 85-87.
- Boratav, P. N. (1940). Pir Sultan Abdal. *Ülkü*, (89): 407-412.
- Boratav, P. N. (1984). *Köroğlu Destanı*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Cabbarlı, N. (2003). *Mühaciret ve Klasik Edebi İrs*. Bakü: Elm.
- Cabbarlı, N. (2009). *Abay Dağlının Mühaciret Devri Yaratıcılığı*. Bakü: Elm.
- Cabbarlı, N. (2014). *Azerbaycan Muhaceret Poeziyası*. Bakü: Elm ve Tahsil.
- Cabbarov, F. (2018). Mühaciret İrsimizden: Muhammed Emin Resulzadenin Otuz Mektubu. Bakü: CBS.
- Cemşidov, Ş. A. (1990). *Kitab-ı Dede Korkud*. (Çev. Ü. Bulduk) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Cunbur, M. (1972). Türk Kütüphaneciliği'nin Büyük Kaybı Adnan Ötüken. *Türk Kütüphaneciliği* (2), 89-93.
- Çelik, A. F. (2001). Konya Mevlana Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Kütüphanesi Kataloğu. *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 134-136.
- Çetin, N. M. (1972). Ahmed Ateş, Hayatı ve Eserleri. *Şarkiyat Mecmuası* (7): 1-24.
- Dinçer Berdibek, Z. (2013). Abdülbaki Gölpınarlı. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, (39): 261-269.
- Durmuş, M. (2002). Bolşevik İhtilâlinde Sonraki Azerbaycan Sahası Türk Edebiyatında Şiir ve Poeama Türü. *Türkoloji Dergisi* (1): 261-267.
- Efendiyev, P. (2013). *Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı (Ali Mektepler İçin Derslik)*. Bakü: Elm ve Tahsil.

- Ekici, M. (2019). 13. Dede Korkut Destanı: “Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi” Boyunu Beyan Eder Hanım Hey!. *Milli Folklor*, (122): 5-13.
- Emrahov, M. (2009). *XX Asırda Azerbaycanda Milli-Azadlık Harekâtı*. Ali Mektepler İçin Derslik. Bakü: ADPU.
- Enserov, V. (2018). Mehmet Emin Resulzade Önderliğinde Türkiye’de Çıkarılan Azerbaycan Siyasi Muhaceret Dergileri. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* (1): 100-126.
- Ercilasun, A. B. (2019). Dede Korkut Kitabı’nın Yeni Nüshası ve Üzerindeki Yayınlar. *Milli Folklor* (123): 5-22.
- Ergin, M. (2014). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erol, A. (2014). Ali Abbas Müznib’in Eserlerinde Romantik Tavır. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* (2): 57-72.
- Eröz, M. (1968). Prof. Dr. Zeki Velidi Togan, Hatıralar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* (3): 410-415.
- Ertan, V. (1992). Burslan, Kıvâmuddin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (6): 461-462.
- Eski, G. Ş. (2018). Maceralarla Dolu Bir Ömür: Abdullah Battal Taymas. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* (2): 38-52.
- Eyice, S. (1991). Azerbaycan Yurt Bilgisi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (4): 325.
- Gayibov, S. (2008). Abbaskulu Ağa Bakıhanov’un “Gülistan-ı İrem” Eserinde Kırım Tatarları ve Giraylar. *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (4): 218-229.
- Geçer, G. O. (2015). Ayaz İshakî’nin Çarlık Rusyası ve Türkiye’deki Gazetecilik Faaliyeti. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* (4): 100-117.
- Gökmen, M. (1976). Sadettin Nüzhet Ergun. *Türk Kültürü*, (11): 499-502.
- Gölpınarlı, A. (1969). *Pir Sultan Abdal Hayatı Sanatı Eserleri*. İstanbul: Varlık Yayınları.

- Gümüşkılıç, M. (2012). Macar Türkolojisi Üzerine Bir Biyo-Biyogaraflı Denemesi. *Türkçe veya Türk Dili, Edebiyatı ve Tarihi Dergisi* (2): 367-406.
- Gümüşsoy, E. (2007). Mehmed Emin Resulzâde ve Milliyetperver Bir Mecmua; Azeri Türk. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2): 45-55.
- Hasankızı, A. (2011). *Âşık Yaratıcılığı Muhaciret Folklorşinashlığında*. Bakü: Azərneşr.
- Hasankızı, A. (2015). *Mühaciretde Folklor Araşdırmaları*. Bakü: Elm ve Tahsil.
- Hasanova, Ş. (2015). *Muhaciret İrsimizin “Yurd Bilgisi”*. Bakü: YYSQ- Milli Virtual Elektron Kitabhanası.
- Huluflu, V. (2013). El Âşıkları. (Çev. İ. Abbaslı, R. Halilov, A. Hürremkızı) Bakü: Elm ve Tahsil.
- Hüseyinoğlu, E. Ş. (2003). Ümumtürk Edebiyyatı Araştırmacıları Âmin Abid. *Bilgi*, (24): 169-183.
- İbrahimov, M. (1981). *Cenubi Azərbaycan Edebiyyatı Antologiyası (Cilt 3)*. (Düz. Ekberov, Z., Gasimova, R., Menafi, M.) Bakü: Elm.
- İnalcık, H. (2014). Cafer Seydahmet Kırimer, Kırım Türkleri ve Türkçülük. *Her Yıl Bir Büyük Türk Bilgi Şölenleri 1/İsmail Gaspıralı*. (Ed.) Alev Sınar Uğurlu, Selçuk Kırılı. Bursa: Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayınları.
- İnce, M. (2016). Azerbaycan Muhaceretinin Etkili Bir Yayını; Bildiriş Gazetesi (1930-1931). *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2): 545-558.
- İşimtekin, S. (2018). Seyyid Eşrefuddîn Gılânî ve Şiirleri Üzerine. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (1): 50-67.
- Jafarova, F. (2019). 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Nesimi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* (11): 1-15.
- Kafkasyalı, A. (2006). 19. ve 20. Yüzyıl Siyasî ve Sosyal Olaylarının Güney Azerbaycan Edebiyatına Yansıması. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (25): 165-208.
- Kale, M. (1999). Harf Devrimi. *Erdem*, (33): 811-831.

- Kanlıdere, A. (2018a). *Sosyalizmden Türkçülüğe Kazanlı Ayaz İshakî*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kanlıdere, A. (2018b). Ayaz İshakî'nin Milli Yul Dergisindeki Yazıları. *Proceedings Of The Internatiaonal Scientific Conferenses*.17-27.
- Karagöz, A. (2012). Dr. Mirza Gökgöl Türk tarımına silinmez bir imza atmıştır [Dr Mirza Gökgöl put an indelible signature on Turkish agriculture]. *Türkiye Tohumcular Birliği Dergisi (J Turk Seed Growers Assoc)*, 1(4): 6-8.
- Kayabalı, A., Arslanoğlu, C. (1978). *Azerbaycan Türklerinin Kültür Tarihinin Ana Hatları*. Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.
- Kayıran, M.,Metintaş, M. Y. (2015). Latin Kökenli Yeni Türk Alfabesine Geçiş Süreci ve Millet Mektepleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (24):
- Kerimov, R. (2013). *Kasım Bey Zakir ve Muasırları*. Bakü: Elm ve Tahsil.
- Kılıç, S. (2003). Ünlü Alman Doğu Uzmanı Gotthard Jaschke (1894-1983). *Atatürk Dergisi*, (3): 35-50.
- Kırlangıç, S. (2014). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İran Şiiri: Genel Bir Bakış ve Güldeste*. Ankara: Hece Yayınları.
- Kocakaya, M. (2019). Anadolu Mecmuası ve Milli Kimliğimiz. *Türk Dünyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Çağdaş Düşünce Hayatı Dergisi*, (1): 1-12.
- Koç, E. (2018). Çarlık Rusya Dönemi Azerbaycan Matbuatı Üzerine Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (60): 181-196.
- Konur, T. (1987). Cumhuriyet Döneminde Devlet-Tiyatro İlişkisi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (1-2): 307-359.
- Korkmaz, Z. (1979). Değerlendirmeler-Tanıtlar: Sammlung Türkischer Redensarten. *Türkoloji Dergisi*, (1): 485-489.
- Kortantamer, T.,Nalcioğlu, A. U. (2010). Nesimi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (42): 119-122.
- Köçerli, F. (2005a). *Azerbaycan Edebiyatı I. Cild*. (Düz. Kanberkızı, R). Bakü: Avrasiya-press.

- Köçerli, F. (2005b). *Azerbaycan Edebiyyatı 2. Cild* (Düz. Kanberkızı, R) Bakü: Avrasiya-press.
- Köse, N., İnayet, A. (1996). “ÂŞIK Garib”in Türkmen ve Uygur Varyantları Üzerine. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, (1): 43-57.
- Köseoğlu, N. (1993). *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 1. Cild* (Cildi Hazırlayanlar: Köseoğlu, N., Ercilasun, A. B., Muhtaroglu, V., Nebiyev, A.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Küçük, M. (1998). Azerbaycan Yurt Bilgisi (1932-1934). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (6): 848-874.
- Küçükkayış, B. (2014). “3. Türkiye Lisanüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı - 1”. Nuriye Kayar, Ümit Güneş (Ed.) *Âlimden Akademisyene Bir Dönüşüm Portresi: MehmedŞerafeddinYalıtaya*. (s. 41-50). İstanbul: İlmi Edütler Derneği.
- Mahmudov, Y. (2005a). *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi. 1. Cilt*. Bakü: Lider Neşriyat.
- Mahmudov, Y. (2005b). *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklobedisi. 2. Cilt*. Bakü: Lider Neşriyat.
- Memmedli, M. (1988). *Mirze Mehdi Şükuhi*. Bakü: Yazıcı.
- Memmedli, Ş. (2012). “Âşık Garip” Halk Öyküsü ve Tiflis-BorçalıMekân İmgesi. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, (15): 121-127.
- Memmedli, Ş. (2018). *Gürcistan’da Türk Edebiyatı (Bağlangıç Dönemi)*. Editör: Durmuş, M., Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Memmedov, E. (2011). *Azerbaycan’ın İlk Hukuk Profesörü Mustafa Ağa Vekilov*. Bakü: Elm ve Tahsil.
- Memmedov, K. (1984). *Kasım Bey Zakir*. Bakü: Gençlik.
- Memmedov, K. (2005). *Kasım Bey Zakir. Seçilmiş Eserleri*. Bakü: Avrasiya-press.
- Mirzayeva, N.,Verdiyeva, T. (2018) *Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin Gence Guberniyasında Olan Devlet Hadimleri*. Gence: Elm.

- Mümtaz, S. (2006). *Azerbaycan Edebiyyatının Kaynakları*(Çev. Adilov, M.) Bakü: Avrasiya-press.
- Nebiyev, B.,Karayev, Y. (1999). *Halk Maneviyatının Aynası*. Bakü: Elm.
- Nerimanoğlu, H. (2012). *Zengezurda Doğuldular, Anadolu'da Ebediyete Kavuştular*. Bakü: Yek Production.
- Okumuş, S. (2008). “Modern Güney Azerbaycan Edebiyatı” . Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Zeki Cemil Arda, Zeynep Bağlan Özer, Reşide Gürses, Banu Karababa Taşkın. (Ed.). 38. ICANAS (*Uluslararası Asya ve Afrika Çalışmaları Kongresi*). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, s.1141-1171.
- Okutan, G. (2003). *Ergun, Sadettin Nüzhet 3. Cilt*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Oruç Aslan, B.,Özçoban, Y. (2016). Hadi Atlasi ve “Ahir Zaman İşanı” Adlı Eseri. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, (7): 77-90.
- Ölçer, N. (2019). “Babam Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu”. Fikret Turan, Özcan Tabaklar (Ed.). *Doğumunun 120. Yılında Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu Hatıra Kitabı*. İstanbul: Türk Ocakları İstanbul Şubesi, s. 15-26.
- Öner, M. (2017). *Tarihî Karşılaştırmalı Filoloji ve Reşid Rahmeti Arat*. İstanbul: Çantay.
- Önür, H. (2017). Türk Sosyolojisinde Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (42): 161-182.
- Öz, A. (2013). Besim Atalay (1882-1965) ‘ın Tanrı Kitabı Meali. *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (27): 428-441.
- Özcan, Ö. (2012). Prof. Dr. Dilşad Taliphan Elbrus. *Azerbaycan Müellimi*, (6), 20 Nisan.
- Özçelik, İ. (2017). Karabağ’daki Hocalı Soykırımının Tarihi Arka Planı. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (27): 417-456.
- Özden, M. (2005). Türkiye Cumhuriyeti’nde Türkçü Göçmen Neşriyatı: Azerbaycan Yurt Bilgisi (1932-1934) Örneği. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (18): 1-35.

- Özer, Ö. (2013). *Selim Refik Refioğlu. Soyu, muhiti, tahsili, öğretmenliği, yaratıcılığı*. (Çev. A. Tahirzade). Bakü: Elm ve Tahsil.
- Özgeriş, M. M. (2020). Mahzen'ül Esrâr Silsilesinin Son Halklarından Biri: Genc-i Edeb. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (32): 137-157.
- Özgü, M. (1972). Enstitü Çalışmaları “Max Meinecke Kürsümüzde”. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi* (3): 181-84.
- Özpolat, A. (2015). Kültür Hayatımızın Az Bilinen Bir Siması: Harputlu Fevziye Abdullah Tansel. *Uluslararası Harput'a Değer Katanlar Sempozyumu*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, s.165-173.
- Özteke, F. (2017). Dil Devriminin İçinde Yer Almış Bir Diyanet İşleri Başkanı: Mehmet Şerafettin Yaltkaya. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (51): 553-568.
- Palabıyık, H. (2010). Ord. Prof. Dr. Fuad Köprülü İlmî Hayatı ve ‘Türkiye Tarihi’ Adlı Eseri Münasebetiyle Tarih Anlayışı. *Atatürk Dergisi*, (3): 7-29.
- Piriyev, Y. (2007). *İsmail bey Nakam Mecnun ve Leyli*. Bakü: Nurlan.
- Pirsultanlı, S. P. (2011). *Poeziyamızda Sarı Aşığın Bayatı Zirvesi*. Bakü: Azərneşr.
- Gafarlı, R. (2019). “Dede Korkud”. *Elmi-edebi toplu*. Bakü: Elm ve Tahsil.
- Garibli, İ. (2005). *Mehemmed Hadi. Seçilmiş Eserleri*. Bakü: Şerq-Qerb.
- Garibli, İ.(2017). *Cenubi Azərbaycan Edebiyyatı: Tedkikler*. Bakü: “ULU” İKF.
- Gayıbov, Hüseyin Efendi (1989). *Azərbaycanda məşhur olan şüəraninəş'arına mecmuadır*. II cild, Hazırlayanlar: Cahangir Gahramanov ve Şamil Cəmsidov. Bakı: Elm.
- Guliyev, V. (15 Haziran 2018). “Cümhuriyyət memurunun dünya şöhrəti. “Mehemmed Ağa-Oğlu” 525-ci Gazete, 18-19.
- Rüstəmov, A. (2003). *Azərbaycan Edebiyyatı. Mühtəsər Oçerk (Haricdə yaşayan Azərbaycanlılar üçün)*. Bakü: Elm.
- Rüstəmov, A., Eliyeva, G. (2016). *Kitabi-Dede Korkud və Henrik Fridrix Dits*. Bakü: Mütercim.

- Sadıgov, F. (1997). *Kasım Bey Zakirin Eserlerinin Dil Hususiyetleri*. Bakü: Gençlik.
- Sançar, N. (1960). Türk Folklorunun Büyük Uzmanı Mehmet Halit Bayrı Kitapları, Makaleleri, Şiirleri ve Hakkında Yazılanlar. *Türk Kütüphaneciler Birliği Derneği Bülteni*, 127-147.
- Sefercioğlu, N. (2009). *3 Mayıs 1944 ve Türkçülük Dâvâsı*. Ankara: Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayınları.
- Sertkaya, O. F. (1973). Janos Eckman. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (21): 1-12.
- Sertkaya, O. F. (1987). *Nihâl Atsız*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sertkaya, O. F. (1987). Ord. Prof. Dr. Reşid Rahmeti Arat (15 Mayıs 1900-29 Kasım 1964) ve Eserleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 1984: 305-313.
- Sertkaya, O. F. (1988). Prof. Dr. Muharrem Ergin. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (0): 9-16.
- Sertkaya, O. F. (2019). Yeni Soylamalar ve Boylar (Hikâyeler) ile Türkmen Sahra Nüshası. *Journal of OldTurkicStudies*, (2): 637-646.
- Shahgoli, N. K., Yaghoobi, V., Aghatabai, S., Behzad, S. (2019). Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması, İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, (2): 147-379.
- Soysal, A. A. (2005). “Üsküdar’da Mütevazi Bir Cevher. Sadeddin Nüzhet Ergun”. Zekeriya Kurşun, Ahmet Emre Bilgili, Kemal Kahraman, Celil Güngör, Seyfettin Ünlü (Ed.) *Üsküdar Sempozyumu 2 Bildiriler* . (s. 613-617). İstanbul: Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Sultanlı, V. (2007). *Azerbaycan Muhaceret Edebiyatı*. (Çev: Enver Uzun) İstanbul: Avrupa Yakası Yayınları.
- Sultanlı, V. (2014). *İstiklal Sevgisi*. Bakü: Elm ve Tahsil.
- Sumbatzade, S. E., Tağıyeva, Ş. E., Melikov, O. (1985). *Cenubi Azerbaycan Tarihinin Oçerki (1828-1917)*. Bakü: Elm Neşriyatı.
- Suner Pekin, N. (1988). Fevziye Abdullah Tansel. *Türk Edebiyatı*, (79): 21

- Süleymankı, Ş. (2008). *Azerbaycan Edebiyatı Ansiklopedyası 1. Cilt*. Bakü: Nağıl Evi.
- Sümertaş, B. (2013). Mehmed Şerefeddin Yaltkaya'nın (1879-1947) Târih-i Kur'ân-ı Kerîm'i Üzerine Bir Değerlendirme. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, (39): 337-362.
- Şahaliyeva, M. (2019). *Cenubi Azerbaycan Poeziyasının İnkişaf Praoblemleri (19. Asrın Yarsı)*. Bakü: Elm ve Tahsil.
- Şamil, A. (1999). *Gültekin-Emin Abid. Buzlu Cehennem. Şiirler*. Bakü: Güneş.
- Şensoy, S. (2008). Rieu Charles. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (35): 94.
- Şihiyeva, S. (2009). Nesimi'nin Milli Mensubiyeti Meselesi (Tarihi ve Çağdaş Bakışlar Açısından Karşılaştırmalı Tahlil). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. (39): 459-482.
- Şimşir, S. (2002). *Azerbaycan'ın İstiklâl Mücadelesi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Tahirli, A. (2002). *Azerbaycan Muhaciret Matbuatı: "Yeni Kafkasya", "Azerbaycan" (Paris), "Odlu Yurd", "Azerbaycan Yurd Bilgisi", İstiklal", "Azerbaycan" (Ankara)*. Bakü: Qapp-Poliqraf.
- Tahmasib, M. H. (1972). *Azerbaycan Halk Destanları (Orta Asırlar)*. Bakü: Elm.
- Tansel, F. A. (1996). Memleketimizin Acı Kaybı Prof. Dr. Fuad Köprülü. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1): 266-281.
- Tanyu, H. (1976). Türk Bilgini Abdülkadir İnan'ın Hayatı. *Vakıflar Dergisi* (11): 343-362.
- Targaç, İ. (2002). *Nadir Birkaç Sikke -1 (Birkaç Nadir Para -1)*. İstanbul: Türkiye Nümizmatik Derneği.
- Taş, K. (2000). Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Sosyolojik Görüşleri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 607-620.
- TKD (Türk Kütüphaneciler Derneği). (1972). *Adnan Ötüken'in Biyografisi*. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, s. 65-74.

- Toprak, Z. (2017). Türk Müziği, Ziya Gökalp ve Mahmut Ragıp Gazimihal. *Darüelhan Mecmuası*, 27-36.
- Tunçkol, M. (2015). Ahmet Talat Onay (1885-1956) Milli Mücadele Günlerinin Bolu Maarif Müdürü. *Mudurnulular Derneği*, (8): 18-23.
- Turan, F. (2021). Türk Dili Tarihçiliğinin Kuruluşu Bağlamında Ahmet Caferoğlu'nun Türk Dilinin Doğuşu ve Erken Dönem Lehçeleri Üzerine Görüşleri ve Kaynakları. 9. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı, Bilge Tonyukuk Anısına (Ankara: 26-30 Eylül 2021), Cilt 2, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tülücü, S. (2000). Prof. Abdülkadir İnan Üzerine Bazı Notlar. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (15): 201-211.
- Uçman, A. (1992). Mehmed Halid Bayrı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (5): 274-275.
- Unat, F. R. (1964). Profesör Dr. Gotthard Jaschke. *Türk Tarih Kurumu – Beletten*, (110): 301-303.
- Uygur, Erdoğan (2010). Azerbaycan Matbuatında Füyûzât Dergisi, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi-Journal of Modern Turkish Studies*, Haziran 2010, cilt:7, sayı:2, 150-176.
- Ülken, H. Z. (1961). Ord. Prof. Mükrimin Halil Yinanç. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1): 227-229.
- Valehoğlu, F. (2012). Birinci Rus Devrimi ve Güney Kafkasya'da 20. Yüzyılın İlk Ermeni-Türk Münakaşası. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* (1): 275-283
- Veliyev, A. (2006). *Azerbaycan Siyasi Düşünce Tarihi ve Mirza Bala Mehmetzade (1898-1959)*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Vural, T. (2013). Müzkolog Mahmut Ragıp Gazimihal'in Ekekon Gazetesinde Yayınlanan Konya'da Müzik Konulu Makaleleri. *Rast Müzikoloji Dergisi*, (2): 47-57.
- Yagublu, N. (2011). *Azerbaycan Mühaciret İrsi*. Bakü: Elm ve Tahsil.

- Yagublu, N. (2015). *Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi*. Ankara: Kültür Derneği Yayınları.
- Yagublu, N. (2018). *Cumhuriyet Kurucuları*. Bakü: Nurlar.
- Yalçın, M. (2001). *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi Cilt 1*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yalçın, M. (2003). *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi Cilt 2*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yıldırım, D. (1984). Azerbaycan  şık Ő irleri ve Ő irlerinden  rnekler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (2): 13-27.
- Yıldız, H. D. (1971). Ord. Prof. Mükrimin Halil Yınanç ve Eserleri. *Tarih Dergisi*, 189-196.
- Yılmaz, M. (2020). Mîrzâde Mustafa Fahreddin Akabâlî'nin Ahmet Caferoğlu'na Gönderdiği Bir Mektup  zerine. *Türkiyat Mecmuası*, (2): 792-810.
- Yüce, N. (2011). Ahmed Zeki Velidi Togan'ın Yeteneği ve Bilgi Birikiminden Bazı Ayrıntılar. *Tarih Dergisi*, (53): 253-267.
- Zaripova  etin,  . (2018). *XX. yüzyıl Kazan Tatar Edebiyatı* (Türk Dünyası  aędaŐ Edebiyatları El Kitabı). İstanbul: Kesit Yayınları.

AZERBAYCAN YURT B LGİS  DERGİSİNDEK  KAYNAKÇALAR

- Ateş, Ahmed. (1954). Bibliyoğrafya. *AYB*, Sayı: 37. S. 49-52.
- Bayrı, M.Halit. (1934). ArŐı Hakkında. *AYB*, Sayı: 25, s. 35-37.
- Caferoğlu, Ahmet (1932a). 16'ıncı asır Azerî Saz Ő irlerinden Tufarkanlı Abbas. *AYB*, Sayı: 3, s. 97-104.
- Caferoğlu, Ahmet (1932b). 19'ıncı asır Azerî Ő iri Sirac . *AYB*, Sayı: 4-5, s. 193-197.
- Caferoğlu, Ahmet (1932c). Azeri Edebiyatında  stiklal Mücadelesi  zleri. *AYB*, Sayı:8-9, s. 291-305.
- Caferoğlu, Ahmet (1932d). Azeri Edebiyatında  stiklal Mücadelesi  zleri. *AYB*, Sayı: 10, s. 339-348.

- Caferoğlu, Ahmet (1932e). Azeri Edebiyatında İstiklal Mücadelesi İzleri. *AYB*, Sayı: 11, s. 361-371.
- Caferoğlu, Ahmet (1932f). Azeri Edebiyatında İstiklal Mücadelesi İzleri. *AYB*, Sayı: 12, s. 426-434.
- Caferoğlu, Ahmet (1933a). 17'nci Asır Azeri Şairi Melik Bey Avcı. *AYB*, Sayı: 13, s. 3-16.
- Caferoğlu, Ahmet (1933b). 17'nci Asır Azeri Şairi Melik Bey Avcı. *AYB*, Sayı: 14, s. 57-64.
- Caferoğlu, Ahmet (1933c). 17'nci Asır Azeri Şairi Melik Bey Avcı. *AYB*, Sayı: 15, s. 114-121.
- Caferoğlu, Ahmet (1933d). Mirza Feth-Ali Ahundzade. *AYB*, Sayı: 24, s. 436-443.
- Caferoğlu, Ahmet (1934a). Mirza Feth-Ali Ahundzade Hakkında Bir Vesika. *AYB*, Sayı: 26, s. 41-45.
- Caferoğlu, Ahmet (1934b). Azeri Halk Edebiyatında “Âşık Garip Destanı”. *AYB*, Sayı: 31-32, s. 246-256.
- Caferoğlu, Ahmet (1934c). Azeri Halk Edebiyatında “Âşık Garip Destanı”. *AYB*, Sayı: 33-34, s. 32-331.
- Caferoğlu, Ahmet (1954). Modern Azerbaycan Edebiyatına Toplu Bir Bakış. *AYB*, Sayı: 37, s. 40-48.
- Çiftçioğlu, H. Nihal (1932). Dede Korkut Kitabı Hakkında. *AYB*, Sayı: 1, s. 60-61.
- Efendizade, H. M. İ. (1932). 16'ıncı Asır Azeri Şairi Siraci Hakkında Notlar. *AYB*, Sayı: 6-7, s. 247-248.
- Erel, Şerafeddin (1954), “Azerbaycana Ait Nadir Bir Sikke”. *AYB*, s. 26-27.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1932a). Fuzuli'de Batıniliğe temayül ve basılmamış şiirleri. *AYB*, Sayı: 8-9, s. 265-278.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1932b). Qasimi. *AYB*, Sayı: 11, s. 395-407.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1932c). Qasimi. *AYB*, Sayı: 12, s. 414-425.
- Köprülüzade, Fuad (1932a). Dede Korkut Kitabına Ait Notlar. *AYB*, Sayı: 1, s. 17-21

- Köprülüzade, Fuad (1932b). Dede Korkut Kitabına Ait Notlar. *AYB*, Sayı: 2, s. 84-91.
- Köprülüzade, Fuad (1932c). Dede Korkut Kitabına Ait Notlar. *AYB*, Sayı: 3, s. 133-140.
- Köprülüzade, Fuad (1932d). Fuzuli'nin Yeni Eserleri. *AYB*, Sayı: 12, s. 447-448.
- Köprülüzade, Fuad (1934). Sam Mirza Safevî ve Eseri. *AYB*, Sayı: 25, s. 32-34.
- Mirzabala Memmetzade (1954). Gence'nin 150'inci Sükût Yıl Dönümü. *AYB*, Sayı: 37, s. 11-15.
- Mirzade, M. Fahrettin. (1933). Azerbaycan Ürefa ve Üdebasına Ait Notlar (Şair Hacı Mahmut Efendi). *AYB*, Sayı: 24, s. 444-448.
- Mirzade, M. Fahrettin. (1934a). Azerbaycan Şairlerinden Rencur Hanım. *AYB*, Sayı: 25, s. 24-26.
- Mirzade, M. Fahrettin. (1934b). Azerbaycan Ürefa ve Üdebasına Ait Notlar (Bahaeddin Efendi). *AYB*, Sayı: 25, s. 109-112.
- Mirzade, M. Fahrettin. (1934c). Azeri Âşıklarından Sarı Âşık. *AYB*, Sayı: 29, s. 176-178.
- Refik, Selim (1933a). Azeri Halk Edebiyatında "Deli Alı" Destanı. *AYB*, Sayı: 23, s. 415-419.
- Refik, Selim (1933b). Nigâristanlı Aşık Sadık'ın Bir Şiiri. *AYB*, Sayı: 24, s. 434-435.
- Refik, Selim. (1932a). Son Devir Azeri Edebiyatı. *AYB*, Sayı: 1, s. 27-34.
- Refik, Selim. (1932b). Türkiye Matbuatında Mehmet Hadi'nin Şiirleri. *AYB*, Sayı: 8-9, s. 286-290.
- Resulzade, M. Ali (1933a). Katran Hakkında Notlar. *AYB*, Sayı: 23, 413-414.
- Resulzade, M. Ali (1933b). Seyit Azim Şirvani'nin Basılmamış Bir Şiiri Münasebetile. *AYB*, Sayı: 24, s. 449-456.
- Resulzade, M. Ali (1934a). Azeri Türklerinin Hayat ve Edebiyatında Neşe. *AYB*, Sayı: 25, s. 20-23.

- Resulzade, M. Ali (1934b). Azeri Türklerinin Hayat ve Edebiyatında Neşe. *AYB*, Sayı: 26, s. 61-66.
- Resulzade, M. Ali (1934c). Azeri Türklerinin Hayat ve Edebiyatında Neşe. *AYB*, Sayı: 27, s. 113-120.
- Resulzade, M. Ali (1934d). Şair İsmail Nâkâm. *AYB*, Sayı: 28, s. 154-159.
- Resulzade, M. Ali (1934e). Mehsetii Gencevi. *AYB*, Sayı: 30, s. 239-240.
- Resulzade, M. Ali (1934f). Genceli Nizami. *AYB*, Sayı: 31-32, s. 274-277.
- Resulzade, M. Ali (1934g). Azeri Edebiyatında Sabir. *AYB*, Sayı: 33-34, s. 334-340.
- Resulzade, M. Ali (1934ğ). Azeri Edebiyatında Sabir. *AYB*, Sayı: 35-36. S. 376-387.
- Resulzade, M. Emin (1954). Şirvanlı Hakanî. *AYB*, Sayı: 37, s. 2-10.
- San'an, Sadık (1932). Azerbaycan Saz şairleri. *AYB*, Sayı: 2, s. 55-59.
- San'an, Sadık (1933a). İran Azerbaycan'ı Türk Şairleri (Şükûhî). *AYB*, Sayı: 15, s. 125-129.
- San'an, Sadık (1933b). İran Azerbaycan'ı Türk Şairleri (Sarraf). *AYB*, Sayı:21-22, s. 386-388.
- Tansel, F. A. (1934a). Fuzuli'nin Gazelleri İle Diğer Divan Şairleri Arasındaki Benzeyişler. *AYB*, Sayı: 30, s 223-232).
- Tansel, F. A. (1934b). 19'uncu Asır Azeri Şairlerinden Sadi Hakkında Birkaç Not. *AYB*, Sayı: 36, s. 407-4119.
- Ülkütaşır, M. Şakir (1932a). Aşık Kurbani'nin Üç Manzumesi. *AYB*, Sayı: 4-5, s. 167-169.
- Ülkütaşır, M. Şakir (1932b). Fuzuli Hakkında Bazı Yeni Malumat. *AYB*, Sayı: 67, s. 209-214.
- Ülkütaşır, M. Şakir (1932c). Azeri Şairi Nesimi Namına Mukayyet Basılmamış Parçalar. *AYB*, Sayı:11, s. 379-38.
- Ülkütaşır, M. Şakir (1932d). Azeri Şairi Nesimi Namına Mukayyet Basılmamış Parçalar. *AYB*, Sayı: 12, s. 408-413.

Ülkütaşır, M. Şakir (1933a). Pir Sultan'ın Basılmamış Üç Nefesi. *AYB*, Sayı: 14, s. 75-77.

Ülkütaşır, M. Şakir (1933b). Anadolu'da Azeri Şairlere Ait Birkaç Not (Sebati). *AYB*, Sayı: 15, s. 97-100.

Ülkütaşır, M. Şakir (1933c). Anadolu'da Azeri Şairlere Ait Birkaç Not (Karabağlı Sadi). *AYB*, s. 372-376.

Ülkütaşır, M. Şakir (1933d). Anadolu'da Azeri Şairlere Ait Birkaç Not (Nigarizade Mahmut). *AYB*, Sayı: 23, s. 403-405.

TEZLER

Aslan, C. (1995). *Halil Nimetullah Öztürk'te Millileşme ve Çağdaşlaşma Kavramları*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Bayram, B. (2011). *Mehmet Şakir Ülkütaşır'ın Halkbilimi ile İlgili Çalışmaları*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Necefova, K. (2008). *Azerbaycan Yurd Bilgisi Dergisinde Edebiyyat Araştırmaları*. Dissertiya. Bakü Devlet Üniversitesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bakü.

Öksüz, M. (2015). *Cumhuriyet Devri Türk Şiirinde Hiciv (1923-1960)*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmış Doktora Tezi, Konya.

Pakış, A. (2013). *Kimlik ve Siyaset Bağlamında Anadoluculuk Hareketi*. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul.

Sanlı, F. S. (2010). *Türkçülük Akımında Dik Olgusu Üzerine Aykırı Bir Yaklaşım: Hüseyin Nihal Atsız ve Fikirleri*. Ankara Üniversitesi İnkılâp Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

RAPORLAR

Milli Eğitim Bakanlığı (1950). *Talim ve Terbiye Kurulu Karar Fihrist'i(52)*. Ankara.

İNTERNET KAYNAKLARI

(URL 1).

http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/kurun/kurun_1936/kurun_1936_ikinci_kanun_/kurun_1936 (Erişim Tarihi 14. 11. 2021).

(URL 2).

Müharibə əsiri, Cavid və Hacıbəylinin tədqiqatçısı-“Əli və Nino” müəmması
<https://azerforum.com/az/muharibe-esiri-cavid-ve-hacibeylinin-tedqiqatcisi-eli-ve-nino-muemmasi> (Erişim Tarihi: 17. 11. 2021).

EKLER

Ek 1. *Azərbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin 1. cildinin dış kapağı.

Ek 2. *Azərbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin 1954'de yayınlanan 37. sayısının iç kapağı.

Ek 3. *Azərbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin TDK tarafından 2008 yılında yayınlanan tıpkıbasımının dış kapağı.

EKLER

AZERBAIJAN

YURT BİLGİSİ

Prof. Dr. Köprülüzade M. Euat, Prof. Zeki Validi, Dr. Hacizade Mirza,
Dr. Agaoglu Mehmet, Asis. Abdülkadir Beylerin iştirakile
ayda bir neşrolunur

Müdür
Dr. Caferoğlu Ahmet
Edebiyat Fakültesinde Müderris Muavini

Cilt : 1

İSTANBUL
Bürhanettin Matbaası
1 9 3 2

Ek 1. *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin 1. cildinin dış kapağı.

AZERBAYCAN

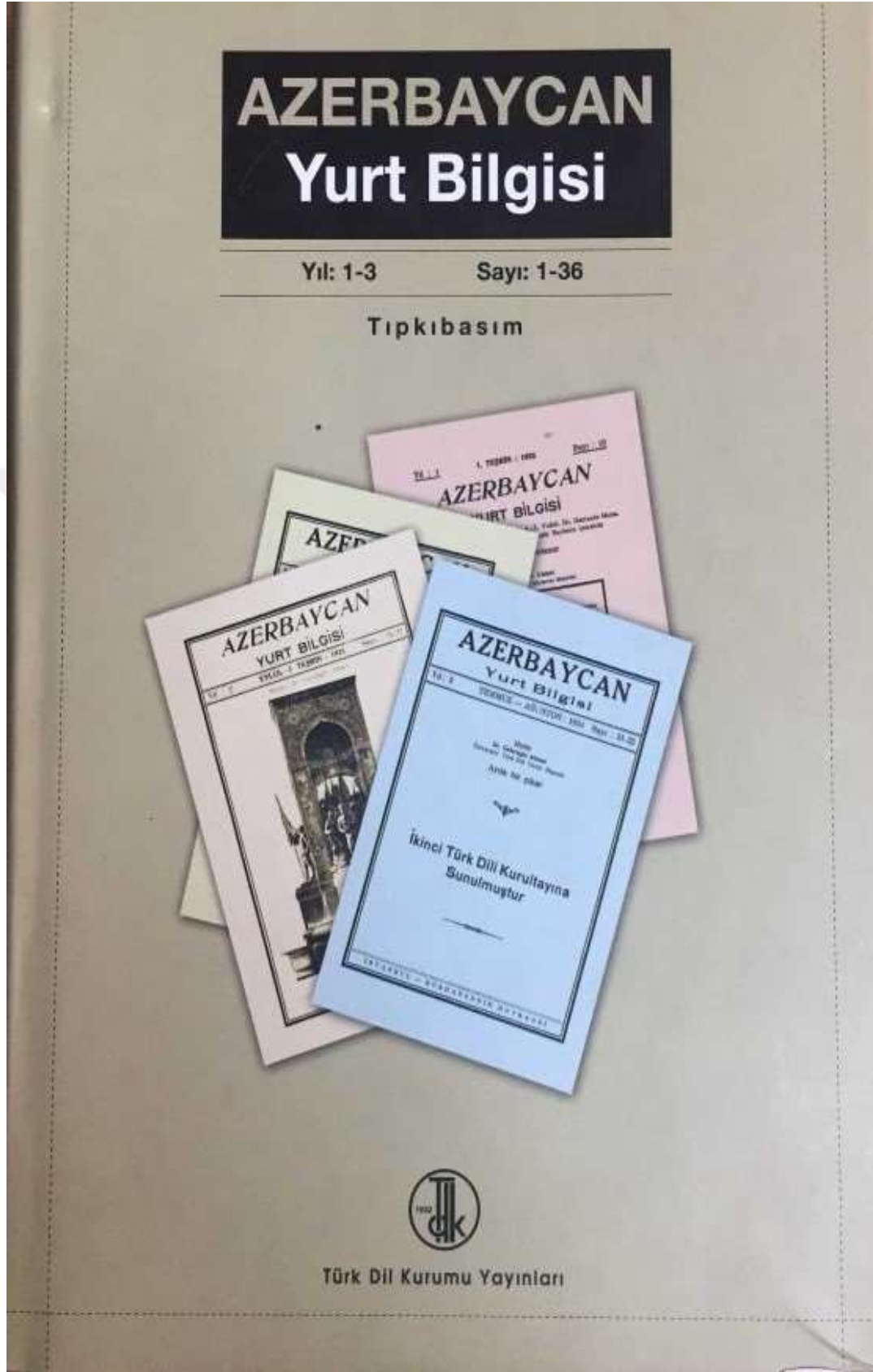
Yurt Bilgisi

Azerbaycan Kültürünü Tanıtma Derneğın Yayın Organıdır

İÇİNDEKİLER

	Bir Kaç Söz	2-1
<i>M. E. Resulzade</i>	Şirvanlı Hakanı	2-10
<i>Mirza Bala</i>	Gence'nin 150 inci sukut yıl dönümü	11-15
<i>Dr. Janos Eckmann</i>	Terekeme ağzında-mamaca ekli fiil şekline dair	16-17
<i>Dr. Muharrem Ergin</i>	Bir Azeri şairi Ahmet bey . . .	18-21
<i>Zeynel Akkoç</i>	Azerbaycanlı Zerdüşün mabedlerinin tarihi	22-25
<i>Şerafeddin Erel</i>	Azerbaycana ait nadir bir sikke .	26-27
<i>Aziz Özer</i>	Türkiyede Azeri türkü ve oyun ha- vaları	28-31
<i>M. Hakkı Türkekul</i>	Azerbaycan klâsik musikisi hakkında	32-36
<i>Max Meinecke</i>	Rejisör gözile Azeri dansları . . .	37
<i>İ. Galip Arcan</i>	Türk tiyatrosuna bir bakış . . .	38-39
<i>Prof. A. Caferoğlu</i>	Modern Azerbaycan edebiyatına toplu bir bakış	40-48
<i>Prof. Ahmet Ateş</i>	Bibliyografya	49-52
<i>Süleyman Tekiner</i>	Kültür haberleri	53-56

İSTANBUL
Bürhaneddin Erenler Matbaası
1 9 5 4

Ek 3. *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin TDK tarafından 2008 yılında yayınlanan tıpkıbasımının dış kapağı.